

КАЗАКСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

ІІІ ТОМ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТТІК МӘДЕНИЕТ ОРТАЛЫҒЫ

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

СӨЗДЕР, СҰХБАТТАР

III ТОМ

KUL TECIM

АСТАНА

2009

УДК 323/324(574)

ББК 66. 3 (5Қаз)

Н 86

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
"Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін шығару бағдарламасы"*

Жобаның авторы: М. ЖОЛДАСБЕКОВ,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Ғылыми кеңесші: М. ҚАСЫМБЕКОВ,
саясат ғылымдарының докторы

Н 86 Нұрсұлтан Назарбаев: ЕЛМЕН СЫРЛАСУ. – Астана: "Күлтегін"
баспасы, 2009. Т. 3 – 336 б.
ISBN 9965-642-28-1

"Елмен сырласу" – Қазақстан мемлекеттігінің негізін қалаушы, оның тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың қоғамдағы, саясат пен экономикадағы, жаһандық ахуалды талдаудағы алатын орнын, халық алдындағы тарихи парызын терең сезіне білетін азаматтық жауапкершілігін, қазақ топырағындағы жасампаздық құбылыстардың тікелей бастаушысы екендігін, тұрақтылық пен ұлтаралық татулық идеясын Қазақстан аясында ғана жүзеге асырып қоймай, әлемдік деңгейге көтерген көрегендігін, өзгелерден ерекшелетін тосын идеялар мен ұсыныстарға, орнықты ойларға кемел қасиеттерін, қажырлы қайраткерлігін ашып көрсететін көп томдық басылым.

Үшінші томға Елбасы Н. Назарбаевтың 1992 жылдың алғашқы жартысындағы түрлі жиындардағы, кездесулеріндегі, халықпен жүздесулеріндегі лебіздері, сөйлеген сөздері, баяндамалары, ақпарат құралдары өкілдерімен болған сұхбаттары қамтылды. Олардың мазмұны мен мән-мағынасы еліміздің нарықтық қатынастарға өту кезіндегі туындаған қиындықтар (бағаның ырықтандырылуы, өндірістің құлдырауы, халықтың тұрмыс-күйінің төмендеуі) кезеңінде Н. Назарбаевтың мемлекеттік меншікті демонополизациялауға, халықтың түйсік-түсінігін нарықтық қатынастарды қабылдауға бейімдеуге, сондай-ақ жаңаша саяси ойлауды орнықтыруға, тұрақтылық пен ұлтаралық келісімді сақтауға және елімізге шетелдік инвестицияларды тартуға қолайлы жағдайлар туғызуға, мемлекетіміздің тәуелсіздігін әлемдік қауымдастықтың тануына, республикамыздың ТМД аясындағы бейбіт өмірді сақтау миссиясына АҚШ, ҚХР, Ресей тараптарынан саяси кепілдік берулеріне бағытталған қайсарлығы мен табандылығын даралап көрсетуге саяды.

Сонымен бірге бұл басылымға Елбасының саликалы ішкі, сарабал сыртқы саясатын айқындайтын "Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы", "Қазақстан Республикасы Конституциясының жобасы" атты бағдарламалық құжаттары, АҚШ-қа іссапармен барған кезіндегі мазмұны жеке және мемлекеттік меншікке, әлеуметтік-нарықтық экономикаға негізделген қуатты президенттік республика орнатудың бағдар-бағытын паш ететін сұхбаттары енгізілген.

Кітап тарихшыларға, саясаттанушыларға, саясатшыларға, жоғарғы оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ өз елінің тарихын танып білуге зейін қойған жалпы оқырмандарға арналған.

Н **0803010400** - 018 - 09
00(05) 09

УДК 323 /324(574)
ББК 66.3 (5Қаз)

ISBN 9965-642-28-1

© «Күлтегін» баспасы, 2009.

ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЙЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С КОМАНДИРНЫМ СОСТАВОМ ЧАСТЕЙ И
СОЕДИНЕНИЙ, ДИСПОЗИРУЮЩИХСЯ НА ТЕРРИТОРИИ
РЕСПУБЛИКИ*

Алма-Ата, 20 января 1992 года

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С КОМАНДНЫМ СОСТАВОМ ЧАСТЕЙ И
СОЕДИНЕНИЙ, ДИСЛОЦИРУЮЩИХСЯ НА ТЕРРИТОРИИ
РЕСПУБЛИКИ***

Алма-Ата, 10 января 1992 года

"АРМИЯ НЕ ОСТАНЕТСЯ НАЕДИНЕ С ПРОБЛЕМАМИ"

– ...Всех сейчас волнует вопрос либерализации цен. Мы пошли на непопулярные меры, отчетливо понимая все последствия этого шага, но иного выхода просто не было. Ведь уже в декабре цены, хотя и негласно, резко подскочили вверх. И огромной ошибкой было бы отстать с либерализацией от других республик – начался бы массовый вывоз продовольствия из Казахстана. Со временем положение улучшится. А сейчас надо проявить выдержку и мудрость, выстоять в эти трудные времена.

Армия не останется наедине со своими проблемами. Готовится указ, согласно которому облисполкомы, на чьей территории есть части, должны рассчитаться с долгами перед военными за жилье, увольняемые в запас офицеры ни в коем случае не будут ущемляться в правах при устройстве на работу, срок службы станет засчитываться полностью при получении купонов на приватизацию жилья, их на равных со всеми жителями Казахстана будут обеспечивать участками для строительства индивидуального жилья и дач.

* Газета "Казахстанская правда", 11 января 1992 года

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С КОМАНДУЮЩИМ ОБЪЕДИНЕННЫМИ
ВООРУЖЕННЫМИ СИЛАМИ СНГ Е. И. ШАПОШНИКОВЫМ***

Алма-Ата, 12 января 1992 года

"ПОЗИЦИЯ КАЗАХСТАНА НЕИЗМЕННА"

– ...Казахстан последовательно выступает за сохранение единых Вооруженных сил в рамках Содружества. И этой линии я буду верен, как бы ни развивались дальнейшие события.

Особое значение сейчас имеет выработка общей концепции по военным вопросам, предотвращение развала управления военными органами, частями и подразделениями, принятие мер по социальной защите военнослужащих. Вооруженные силы должны подчиняться как общему командованию, так и органам власти независимых государств. Войска стратегического назначения будут иметь единое подчинение.

Что же касается ядерных вооружений, то они остаются на территории Казахстана, однако республика будет участвовать во всех международных договоренностях и процессах по их сокращению.

Необходимо также выработать единую позицию в вопросах обороны государств Средней Азии и Казахстана.

* Газета "Казахстанская правда", 15 января 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНА ҮНДЕУІ*

Алматы, 14 қаңтар 1992 жыл

Қымбатты отандастар!

Бағаның ырықтандырылуынан кейін небәрі бірнеше күн өтті, бірақ ол қазірдің өзінде көптеген адамдарды аса ауыр жағдайға душар етіп отыр. Россия және басқа республикалардан кейін біздің де осындай шара қолдануға мәжбүр болғанымызды сіздер жақсы білесіздер. Әйтпесе, біздің өнімдерімізді, бірінші кезекте азық-түлік пен халық тұтынатын тауарларымызды бұрынғы ССР Одағының басқа аймақтарының халқы жаппай сатып әкетер еді де, сөйтіп, Қазақстан экономикасы орны толмас шығынға ұшырар еді.

Нарықта балама жоқ екенін тағы да атап көрсеткім келеді. Бағаның өсу процесі өткен жылдың өзінде-ақ біздің ырқымыздан тыс жүре бастаған, осы әрекеттен "көлеңкешілердің", басқа да алыпсатар элементтердің байып құныға түскені белгілі. Сондықтан да бұған тыйым салу керек болды.

Әйтсе де біз Россия мен басқа да республикалардың басшылығына бағаның ырықтандырылуын 1992 жылғы шілденің 1-іне дейін кейінге қалдыруға өтініш жасадық, ол үшін таңдап алынған кезеңді мүлдем қолайсыз деп санадық. Қыс жағдайында, оның үстіне егін шықпаған жылдан кейін, азық-түліктің және дүние атаулының бөрінің қатаң тапшылығы жағдайында мұндай шараға баруға болмайтын еді.

Жаз кезі болса, бірсәрі: жаңа өнімнің алғашқы жемісі пайда болып, шаруашылық шарттары, үкіметаралық келісімдер жұмыс істей бастар еді. Сондықтан да халыққа жеңілдеу тиер еді.

Оның үстіне еркін бағаны күту шаруашылық шарттарын жасауды апатты түрде тежеп отыр. Бүгінгі таңда, ес тандыратарлық терапия жағдайында кәсіпорындар серіктестер ұсынып отырған баға қолайсыз деп санап, бір бірінен өнім алудан бас тартуда.

Бірақ, өкінішке қарай, біздің дәйектемелеріміз түсіністік таппады.

Мен нарыққа көшу елеулі қиыншылықтармен және қиын-қыстау сәттермен қосарлана жүретіні туралы талай рет айтқан болатынымын. Өмір мұның дұрыстығын дәлелдеп отыр.

* "Арқа ажары" газеті, 14 қаңтар 1992 жыл.

Бағаның ырықтандырылуынан кейін оның аспандап кетуі біздің республиканың көптеген қарапайым адамдарының қалтасына шақ болмай шықты. Халық, және ең алдымен оның аз қамтамасыз етілген тобы, іс жүзінде қайыршылық шегінен де төмендеп кетті.

Сондықтан, халық өзіме берген билікті пайдалана отырып, мен нанның, сүт пен сүт өнімдерінің барлық түрлеріне, сары май мен қатты ірімшіктен басқасына, бағаны оның ырықтандырылуына дейін қолданылып келген мөлшерінен 3 еседен асып кетпейтін деңгейде қалдыру туралы шешім қабылдадым. Осы шешімнің біздің экономикамыз бен бюджетімізге ауыр тиетіні түсінікті. Бәлкім, ол кейбір шығындарды күрт қысқарту немесе тіпті тоқтата тұру есебінен жүзеге асырылатын да болар. Бірақ, басқа жол жоқ. Мен бұл қадамды саналы түрде, жалақыны өсіру зейнетақы, жәрдемақы мен стипендияны ұлғайту жағдайында ол сіздердің баршаңызға, Қазақстан азаматарына еркін бағаға көшудің бірінші, ең ауыр кезеңінен өтуге мүмкіндік береді деген үмітпен жасап отырмын.

Бұл орайда ең қысқа мерзімде қаладағы сауда алаңдарының кем дегенде 10 процентін совхоздарға, колхоздарға және ұқсату кәсіпорындарына беру қажет деп санаймын. Соның нәтижесінде азық-түлік тағамдарымен сауда жасауды күшейту мүмкіндігі пайда болады.

Сонымен қатар мен сөзімді село еңбеккерлеріне, аграрлық-өнеркәсіптік кешеннің шаруашылықтары мен кәсіпорындарының басшылары мен мамандарына арнап, оларды қала тұрғындарына өнімді мүмкіндігінше төмен, әлеуметтік есіркеуші бағамен сатып, сол арқылы осынау қиын кезеңде қалалықтарға іс жүзінде қолдау көрсетуге шақырамын.

Бюджеттік ұйымдарға желтоқсанның 15-інен бастап жалақыны 90 процент өсіру туралы қабылданған шешімді жергілікті өкімет орындары дер кезінде жүзеге асыруды қамтамасыз етпегенін барынша айқындықпен мойындау керек. Сондай-ақ, аз қамтамасыз етілген еңбеккерлер мен ардагерлерге кәсіпорындар тарапынан ақшалай және заттай көмек көрсетуін ұйымдастыру, кедейлікке ұшыраған нақты азаматтарға және сол сияқтыларға тегін тамақ беру және әлеуметтік төмен бағамен тауарлар сату үшін қайырымдылық асханалары мен дүкендер жүйесін өрістету ісін жолға қою жөнінде нақты қадамдар жасаған жоқ.

Мұның барлығы жоғарыдан қабылданған кез келген шешімдер, егер жергілікті өкімет енжарлық, сүлесоқтық, іске қабілетсіздік танытатын болса, ізгі ниеттердің өзі немқұрайдылықтың, бюрократизмнің, сөзбұйдаға салудың ми батпағына батып, халыққа жеңілдік әкелмейтінін көрсетіп отыр. Міне, сондықтан да өкімет орындарының барлық сатысында, жоғарыдан төмен қарай – осы бағыттың бүкіл өн бойында олардың жүзеге асырылуы үшін қатаң талап қою қажет.

Халықтың мүддесін басшылыққа ала отырып, жергілікті кеңестердің басшыларынан, олардың атқарушы органдарынан, жауапты лауазымды адамдардан, кәсіпорындар мен ұйымдардың басшыларынан осы шешімдердің

және өткен жылғы желтоқсанда баспасөзде жарияланған халыққа қосымша әлеуметтік қолдау көрсету және республиканың тұтыну рыногын қорғау жөніндегі мен қабылдаған жарлықтар мен қаулылардың шын мәнінде жүзеге асырудың тиісті шараларын қабылдауды үзілді-кесілді талап етемін. Бұлай болмаған жағдайда кез келген лауазымды адам халық үшін осындай қиын-қыстау уақытта қылмыстық қарекетсіздігі үшін қатаң әкімшілік және қылмыстық жауапқа тартылатынын ескертемін.

Сондай-ақ Министрлер кабинетіне менің шешімдерімнің сөзсіз жүзеге асырылуын қамтамасыз ету үшін қажетті механизмдерді қарастыруға тапсырма берілді.

Халық үшін де, өнім өндірушілер үшін де біз өз еркімізбен тыс тап болған осындай қиын жағдайдан шығудың жолы, жалақыны өсіруге, өнімнің кез келген қымбаттауына өтем төлеуге немесе өнімге бағаны шексіз өсіруге күш салу мақсатымен қоқан-лоққы жасау немесе ереуіл өткізу жөн емес екенін талай рет, соның ішінде сайлаушылармен сайлау алдындағы кездесу кезінде де айтқанмын және оны тағы да атап көрсеткім келеді. Мұндай қадам тек инфляцияның жаңадан шиыршық атуына душар етуі мүмкін, ал оның тұтынушыларды да, өндірушілерді де одан әрі титықтатары анық. Бұдан шығатын жол біреу-ақ – халықтың әл-ауқатын ұдайы және дәйектілікпен арттыра түсу үшін көбірек те жақсырақ еңбек ету.

Осыған байланысты кәсіподақтар мен еңбекшілердің басқа да қоғамдық ұйымдарын өздерінің күш-жігерін қазақстандықтарды өндірістің ұйымдастырылуын жетілдіру, оның көлемі мен ауқымын ұлғайту жолында топтастыруға бағыттауы жөнінде ұсыныс айтқым келеді. Өйткені, өндірістің кез келген тоқтауы экономика мен адамдардың өмір сүру деңгейіне қатты соққы болып тиіп, аласапыран туғызады және нарықтық экономиканы енгізуге байланысты біздің барлық үмітімізден айырады. Бізді құтқарып қалатын бір-ақ нәрсе бар, ол өзара ұстамдылық, шыдамдылық және қауырт еңбек болмақ.

Қазақстандықтар қазіргі қиыншылықтармен бетпе-бет келе отырып, байсалдылық сақтап, абыржымайды деп сенемін. Өздерінің барлық потенциалдық күшін, жігері мен еркін жұмылдыра отырып, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы өнімдерін шығару көлемін еселей түсіп, өздерінің еңбегімен республиканы қазіргі дағдарысты жағдайдан алып шығатынына сенімдімін.

Қымбатты отандастар!

Біздің әрқайсысымыз өмірдің қиын да күрделі кезеңіне қадам бастық. Әлеуметтік-нарықтық шаруашылық құруға бел буа отырып, ал онсыз біз гүлденген елдер қоғамдастығына ене алмаймыз, біз бұл кезеңді бастан өткізуге мәжбүрміз. Сіздердің президентіңіз ретінде өтпелі кезеңнің ауыртпалығы мен қиыншылықтарын халыққа жеңілдету үшін қолымнан келер және мүмкін болар нәрсенің бәрін істемекпін.

ОБРАЩЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА Н. А. НАЗАРБАЕВА К НАРОДУ КАЗАХСТАНА*

Алма-Ата, 14 января 1992 года

Дорогие сограждане!

Прошло всего несколько дней после либерализации цен, но они уже поставили многих людей в крайне тяжелое положение. Вы хорошо знаете, что мы пошли на эту меру вынужденно, вслед за Россией и другими республиками. Иначе наша продукция, в первую очередь продовольствие и товары народного потребления, в массовом порядке скупалась бы населением других регионов бывшего Союза ССР и экономика Казахстана понесла бы невосполнимые потери. Хочу еще раз подчеркнуть: альтернативы рынку не существует. Процесс роста цен, независимо от нашего желания, уже шел в прошлом году. На нем, как известно, наживались "теневики", другие спекулятивные элементы. И этому надо было положить конец.

Тем не менее, мы обращались с предложением к руководству России и других республик отложить либерализацию цен до 1 июля 1992 года, считая выбранный для нее момент крайне неподходящим. Нельзя было идти на такую меру в условиях зимы да еще после неурожайного года, при острой нехватке продовольствия и тотальном дефиците всего и вся.

В летнюю пору – другое дело: появились бы первые плоды нового урожая, заработали хозяйственные договоры, межправительственные соглашения. И народу было бы легче.

Мало того, ожидание свободных цен катастрофически затормозило заключение хозяйственных договоров. Сейчас же, в условиях шоковой терапии, предприятия отказываются брать друг у друга продукцию, считая цены партнеров неприемлемыми.

Но, к сожалению, наши доводы не нашли понимания.

Мне уже приходилось неоднократно говорить о том, что переход к рынку сопряжен с серьезными трудностями и испытаниями. И жизнь доказывает это.

* Газета "Казахстанская правда", 14 января 1992 года.

Скачок цен вслед за их либерализацией не по плечу многим простым людям в нашей республике. Население, и прежде всего малообеспеченные слои, по существу оказалось отброшенным за черту бедности.

Поэтому, используя данную мне народом власть, я принял решение о замораживании цен на все виды хлеба, молока и молочных продуктов, за исключением сливочного масла и твердых сыров, на уровне, который не может превышать более чем в 3 раза прежние цены, действовавшие до их либерализации. Понятно, что данное решение тяжело скажется на нашей экономике и бюджете, и, возможно, оно будет реализовано лишь ценой резкого сокращения или даже приостановления некоторых расходов. Но иного выхода нет. Я сознательно и твердо делаю этот шаг в надежде, что вместе с повышением заработной платы, увеличением пенсий, пособий и стипендий он позволит всем вам, гражданам Казахстана, пережить первый, самый тяжелый этап перехода к свободным ценам.

При этом считаю необходимым в самые короткие сроки передать не менее 10 процентов торговых площадей в городах совхозам, колхозам и перерабатывающим предприятиям. В результате появится возможность заметно интенсифицировать торговлю продуктами питания.

Одновременно обращаюсь к труженикам села, руководителям и специалистам хозяйств и предприятий агропромышленного комплекса с призывом продавать продукцию горожанам по возможно низким, социально щадящим ценам и тем самым оказать им практическую поддержку в столь трудное время.

Надо признать со всей определенностью: власти на местах не обеспечили своевременную реализацию решения о повышении с 15 декабря на 90 процентов зарплаты в бюджетных учреждениях. Не сделаны также конкретные шаги по организации денежной и натуральной помощи предприятиями малообеспеченным работникам и ветеранам, развертыванию сети благотворительных столовых и магазинов для налаживания бесплатных обедов и реализации товаров по социально низким ценам конкретным бедствующим гражданам, равно как и многое другое.

Все это показывает, что любые принятые наверху решения не принесут облегчения народу, если местные власти останутся пассивными, безынициативными и недееспособными, позволят утопить добрые намерения в болоте равнодушия, бюрократизма и волокиты. Вот почему нужен жесткий спрос за их реализацию на всех этажах власти, сверху вниз по всей вертикали.

Руководствуясь интересами населения, я категорически требую от руководителей местных Советов, их исполнительных органов и ответственных должностных лиц, руководителей предприятий и организаций приня-

тия исчерпывающих мер по практической реализации ранее принятых мной указов и постановлений по дополнительной социальной поддержке населения и защите потребительского рынка республики, опубликованных в печати в декабре прошлого года. Предупреждаю, что в противном случае любые должностные лица будут привлекаться к строгой административной и уголовной ответственности за преступную бездеятельность в тяжкое для народа время.

Дано также поручение Кабинету Министров предусмотреть необходимые механизмы для обеспечения неукоснительной реализации моих решений.

Я не раз говорил, в том числе и во время предвыборных встреч с избирателями, и хотел бы еще раз подчеркнуть, что выход из того сложного положения, в котором мы все оказались не по своей воле, и для населения, и для производителей не в том, чтобы угрозой или проведением забастовок добиваться повышения заработной платы, компенсации любого удорожания либо беспредельно задиравать цены на продукцию. Итогом этого может быть только новый виток инфляции, от которого будет еще хуже и потребителям, и производителям. Выход тут только один – больше и лучше трудиться, чтобы постоянно и последовательно повышать народное благосостояние.

В связи с этим хотел бы обратиться к профсоюзам и другим общественным объединениям трудящихся с предложением направить всю свою энергию на консолидацию казахстанцев во имя совершенствования организации производства, увеличения его объемов и масштабов. Ведь любая его остановка больно бьет по экономике и уровню жизни людей, порождает хаос и может похоронить все наши надежды, связанные с внедрением рыночной экономики. Наше единственное спасение – во взаимной сдержанности, терпении и кропотливом труде.

Убежден, что казахстанцы сумеют сохранить самообладание, не растеряются, столкнувшись с нынешними трудностями. Напротив, мобилизовав все свои потенциальные силы, энергию и волю, постоянно наращивая объемы выпуска промышленной и сельскохозяйственной продукции, собственным трудом выведут республику из нынешнего кризисного состояния.

Дорогие сограждане!

Каждый из нас вступил в очень напряженную и сложную пору жизни. Решившись на формирование социально-рыночного хозяйства, без которого нам не войти в сообщество процветающих стран, мы вынуждены пережить этот этап. Как ваш Президент, я сделаю все, что в моих силах и возможностях, чтобы облегчить народу бремя и тяготы переходного периода.

О ЧЕМ ГОВОРИЛ ПРЕЗИДЕНТ*

Алма-Ата, январь 1992 год

Минувшая неделя в жизни Республики Казахстан выдалась сложной. Наверное, одной из самых сложных за всю ее историю. Президенту республики пришлось много выступить, причем перед самыми разными аудиториями. О чем же он говорил?

– Мы вместе с Правительством работаем до 12 часов ночи, включая субботы и воскресенья.

– Я четко, всей своей кожей ощущаю – сейчас идет мощное движение от рабочих и крестьян.

– У нас есть два пути. Или надо пройти через это, пережить, или возвратиться к состоянию 1984 года.

– Тепловозный парк на грани остановки. Автобусы стоят сейчас до двух миллионов рублей каждый. Нужны большие деньги. Для этого нужно время. На переходном этапе экономические взаимопоставки не должны нарушаться. Мы не сможем возить в Россию нефть и коксующиеся угли, если не будут тепловозов.

– По ценам. Никто цены не повышает. Вы люди грамотные – цены повышают производители; отпуск цен прошел стихийно.

– С продовольствием мы попытаемся выйти. Нам не хватает фуражно-го зерна. Мы закупили 300 тысяч тонн зерна на валюту. Оно пришло в Керчь. Украина говорит, мол, отдайте нам 20 процентов этого зерна.

– Гуманитарная помощь будет привозиться самолетами НАТО в Казахстан.

– Дефицит бюджета в республике достиг 20-30 процентов. Сюда не входит содержание армии. В цивилизованном мире двенадцатипроцентный дефицит – это уже серьезно.

– А завтра всю Алма-Ату могу вывести сам на площадь. Но это не путь. Надо работать, и никаких национальных пережитков, национальной исключительности. В дружбе, в единении, в интернационализме наша сила.

– Кадров не хватает. Инициативных, боевых, энергичных, тех, которых бы восприняли люди, не хватает. Идите в Правительство, предлагайте свои программы. Мы слушаем вас.

* Газета "Казахстанская правда", 18 января 1992 года.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА XV (ВНЕОЧЕРЕДНОМ) СЪЕЗДЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ
КООПЕРАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН***

Алма-Ата, 18 января 1992 года

"НЕ ПОТЕРЯТЬ ТО, ЧТО ИМЕЕМ"

– ...Фонды для отоваривания сдатчиков были направлены потребсоюзу в прошлом году сполна. Но вот почему-то их использовали не по назначению.

Между Россией и Казахстаном заключен договор о снятии всех ограничений на взаимную торговлю и перемещение товаров, подтверждена рублевая зона и взяты обязательства не облагать дополнительным налогом транзит между республиками, включая экспорт и импорт, согласована инвестиционная политика. Эти меры будут способствовать укреплению и развитию экономических связей.

Теперь все карты в руки потребкооператорам. Но сейчас торговля практически монопольна, и чтобы это ликвидировать, нужно немедленно приватизировать магазины. Поскольку снизу такую работу не провели, то теперь эту проблему надо решать жесткими мерами сверху. Наметившиеся тенденции к разъединению потребкооперации ошибочны, это показывают примеры отделившихся государств. Они сейчас снова объединяются для решения общих дел. Нельзя терять то, что имеем.

Представители такой мощной системы, которая обслуживает половину населения Казахстана (каждый четвертый житель республики является пайщиком, создана сеть перерабатывающей промышленности, работающая на местном сырье), не до конца используют свой мощный потенциал. Потребкооперации надо лучше работать на местах. Государство видит главную задачу потребительской кооперации в том, чтобы она стала мощным фактором организации торгово-закупочных отношений между селом и городом, улучшить обслуживание жителей села, которое сейчас не соответствует возможностям системы.

* Газета "Казахстанская правда", 21 января 1992 года.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА*

Алма-Ата, 24 января 1992 года

"КТО НАКОРМИТ НАРОД? НОВЫЙ СОБСТВЕННИК – УБЕЖДЕНО БОЛЬШИНСТВО РАБОТНИКОВ АГРОКОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА"

– ...Давайте посмотрим, почему наша республика, имеющая огромный экономический потенциал, не в состоянии обеспечить себя сполна продовольствием. Раньше ссылались на центр, которого уже нет, а очереди за продуктами остались. В чем тут дело? Ответ ясен. Слишком долго экспериментируем: от прежней схемы хозяйствования совсем не ушли, новую еще не освоили. Валовое производство сельхозпродукции за два последних года снизилось на 8 процентов, поголовье крупного рогатого скота уменьшилось на 600 тысяч, овец – на четыре миллиона.

Необходимость такого совещания в значительной степени предопределила либерализация цен. Но подумайте, что делается. Иные ретивые производители в первые дни подняли цены на продукты так, что они стали недоступны большей части населения. Мясокомбинаты, торги, магазины, устанавливая всевозможные надбавки на мясо, например, довели розничную цену одного килограмма до ста рублей – это втрое выше закупочной цены.

Хотел бы напомнить, что свободные цены не могут быть беспредельно высокими. Вы сами наблюдали, что горожане отказывались покупать мясо: оно им не по карману. Значительная часть его возвращалась поставщикам. Холодильники мясокомбинатов оказались забитыми до предела, сбыт ценного продукта сократился. Так можно отвратить людей от рынка, скомпрометировать рыночные отношения и довести их до абсурда.

Во всем мире считается, что рентабельность перерабатывающих предприятий в пределах 40 процентов – хороший показатель. А руководители наших мясокомбинатов, торгов, не приложив ни малейших усилий для организации производства и совершенствования технологии, решили довести рентабельность до 100 и более процентов. Этот вульгарный подход к делу искажает суть намеченных преобразований. Либерализация цен, короче говоря, может и должна быть регулируемой. Так делается в развитых странах мира.

* Газета "Казахстанская правда", 28 января 1992 года.

Многие руководители хозяйств агропрома тоже оказались готовыми поживиться на бедах народа. При 200-граммовых среднесуточных привесах скота и полуторатысячных надоях молока в год на корову они хотели бы иметь высокую рентабельность. Но на практике так не бывает. Чтобы стать богатым, нужен упорный, высокопроизводительный труд.

По моему мнению, необходимо рентабельность мяса и молока в переходный период, пока этих продуктов не будет в избытке, целесообразно ограничить на 50 процентов. Надо поставить дело так, чтобы торговля шла напрямую: хозяйство – магазин, мясокомбинат – покупатель. В таком случае торги окажутся вовсе ненужными, многие из них можно ликвидировать.

Но всюду требуется собственник – в производстве, переработке, торговле. Необходимо, прежде всего, ускорить приватизацию государственной собственности, четко определить, кто станет ее конкретным хозяином. Речь не идет о ликвидации совхозов и колхозов, как кое-кто пытается представить. Просто мы делаем ставку на кооперативную и частную собственность. На основе подразделений совхозов, как показала практика, надо создавать малые самостоятельные предприятия или сельхозкооперативы, колхозам пора восстановить свою исконную сущность, а предприятия и организации по переработке продукции и обслуживанию следовало бы сделать акционерными обществами. Коренные перемены предвидятся и в сфере торговли, где часть предприятий будет приватизирована трудовыми коллективами, а некоторые из них перейдут в ведение хозяйств агропрома. Причем медлить с этим нельзя, ибо потеря времени работает против нас.

...Местные Советы не могут, не должны вмешиваться в дела частных. А мы еще удивляемся, почему топчемся на месте. Если не сможем преодолеть сопротивление саботажников, далеко не уйдем.

Потому-то так мало крестьянских хозяйств в Жанадалиском районе и области. Их руководители тут присутствуют. Так вот, не рассчитывайте на то, что снова повернем к "светлому будущему". К старому возврата не будет. Перевод совхозов на кооперативные основы надо выполнить до начала весенних полевых работ, а точнее, до 1-го марта.

...Я был в этом хозяйстве (учхоз им. Гагарина Кустанайской области), ознакомился с состоянием дел. Избранный здесь путь – верный. Руководство республики, Президент не призывают вас, собравшихся в этом зале, разрушать ранее созданное. На первых порах сделайте так, как в учхозе им. Гагарина, и дело пойдет на лад. Я не за продажу земли, как вы знаете, не за ее разбазаривание, а за лучшую, более эффективную систему ведения сельского хозяйства.

...Производство сельхозпродукции прямо связано с переработкой. Сахар стал ныне, прямо скажем, валютой. Если бы крестьяне были уверены, что их труд будет достойно вознагражден, они бы резко увеличили сбор сахарной свеклы.

...Вот это правильно! Не в частные руки следует передавать предприятия, а трудовым коллективам. Я за это. Надо идти по пути создания коллективной собственности, но такой, чтобы этот собственник был кровно заинтересован в росте производства и получении прибыли, чтобы наполнял рынок товарами.

...В нынешних условиях, когда казахстанцы вступили в рынок, требуются энергичные действия везде и во всем, компетентность, ответственность за свои поступки. Укрепляется исполнительная власть, вводится должность администратора. За неисполнение указов Президента виновные будут наказываться штрафом. Если кто не может работать по-новому, подавайте в отставку: примем ее, найдем новых людей, способных действовать в рыночных условиях.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ДАВОС ҚАЛАСЫНДА БҮКІЛ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФОРУМДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Давос, 1 ақпан 1992 жыл

"ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТЫ"

Бүкіл дүниежүзілік экономикалық Форумдағы жексенбі күнінің басты оқиғасы ТМД-ның жеті мемлекеті: Армения, Әзірбайжан, Беларусь, Қазақстан, Молдова, Өзбекстан және Украина басшылары сөз сөйлеген пленарлық мәжіліс болды.

Достастық шеңберінде Алматы уағдаластығының аса маңызды нәтижелерінің бірі, ядролық потенциалға ие 4 республиканың ядролық қару жөніндегі бірлескен шаралар туралы келісімдері болып табылады. Онда осы қаруды таратпау, оны бірінші болып қолданбау жөніндегі міндеттеме принципіне және барлық ядролық қару-жарақты жоюға деген ортақ ұмтылысқа біздің адалдығымыз қуатталды. Мұнда біздің халықаралық тұрақтылықты жан-жақты нығайтуға деген тілегіміз айқын көрініс тапты. Қазақстан ядролық қаруды сынау жөніндегі өз территориясындағы аса ірі полигондардың бірін жапқан дүние жүзіндегі тұңғыш мемлекет болып табылады.

Бұрынғы одақтың ыдырауына байланысты дүние жүзінің саяси картасында жаңа тәуелсіз мемлекеттер пайда болды. Олардың 11-ін біріктіретін Достастық мемлекет те, мемлекеттен жоғары құрылым да емес. Оны құру бәрімізге ортақ болашақ үшін қажетті мәмілеге тезірек жету мақсатында қазіргі қалыптасқан жағдайдағы ерікті келісім негізінде құрылған жалғыз парасатты шешім болды деп батыл айта аламын.

Қазақстан интеграциялық процесті әрқашан да әлемдік өркениетті дамытудың объективті қажеттігі деп қараған болатын. Бірақ, өкінішке қарай, тарих үнемі парасатты ақыл-ой арқасында дами бермейді. Міне, сондықтан да нақты шындықты және елдің ретсіз ыдырауын болдырмауға деген ұмтылысты басшылыққа ала отырып, әр кезеңде мүмкін болатын нәтижеге барынша қол жеткізудің маңызы зор. Мен, ТМД шеңберіндегі мемлекеттер ынтымағының күшейе беретініне, Еуропа қоғамдастығының органдарына ұқсас Достастықтың ұлттық үйлестіруші құрылымдарының құрылатынына үміттене бермекпін. Мұндай құрылымдарсыз Достастық нақты мазмұнмен толықтырылмаған әдемі бос сөз болып қана қалады.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 5 ақпан 1992 жыл.

Бүгін, бірінші кезекке жаңа тәуелсіз мемлекеттерді дүниежүзілік экономикалық қоғамдастыққа бірлестіру міндеті шығып отыр. Міне, Қазақстанның экономикалық және интеллектуалдық потенциалы аса бай. Территориясында 100-ден астам ұлт өкілдері тұрады. Олардың бәріне бірдей тең құқықты, мүмкіндіктер мен рухани бостандықтарды қамтамасыз ету – тәуелсіз Қазақстан саясатының негізгі бағыты.

Республикада жүргізіліп жатқан экономикалық өзгерістердің принципті бағыттары, дербес тауар өндірушілердің және еркін бәсекелестіктің рыногы болып табылады. Жаңа экономикалық бағыт біраз негізгі бағыттар бойынша серпінді түрде дамитын болады, олардың арасында қаржыны тұрақтандыру, мемлекет меншігінен алу және жекешелендіру, бағаны ырықтандыру арқылы жекеменшікті қалыптастыру бар. Халықаралық валюта қорымен, Дүниежүзілік банкпен және басқа да халықаралық қаржы институттарымен қарым-қатынасты дамытуға маңызды рөл беріледі.

Қазақстан арқылы әлемге белгілі "Ұлы Жібек жолы" өтті. Ол ғасырлар бойы әртүрлі халықтар мен өркениеттерді байланыстырған болатын. Біз тарихи дамудың жаңа бір айналымында осы жолды қайта жандандыруға шақырамыз.

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С РУКОВОДСТВОМ МВФ И ВСЕМИРНОГО БАНКА***

Давос, 1 февраля 1992 года

"ГЛАВНЫЙ ЭКЗАМЕН НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЗРЕЛОСТЬ"

...Решение о приеме Республики Казахстан в МВФ и Всемирный банк реконструкции и развития – поистине историческое событие. Для нас оно означает не только возможность получения кредитов от МВФ, а самое главное – повышение авторитета Казахстана в глазах мирового сообщества.

С нашим вступлением в МВФ прямо связана и возможность участия в проектах, финансируемых Всемирным банком, что укрепит наши межгосударственные позиции.

С вступлением в МВФ я связываю конец замкнутости экономики Казахстана, в которую его заточила недалководидная политика центра.

Как вы знаете, в течение десятков лет в бывшем СССР создавалась изолированная от остального мира экономическая система, мало приспособленная к сотрудничеству с мировым сообществом.

Мы осознаем глубинный смысл помощи международных финансовых органов. Нас не берут ни в кабалу, ни на иждивение – нам помогают встать на ноги. Поэтому получаемые от этих организаций средства будут использованы для облегчения запуска мотора рынка, а не для затыкания дыр.

Сейчас настало время, когда нам приходится держать главный экзамен на зрелость экономического мышления. Нужда в капиталах у нас большая. Казахстан переживает острейший инвестиционный кризис, притом изо всех наших нынешних кризисов – этот едва ли не самый тяжелый и опасный по своим последствиям.

Любая экономика, которая не вкладывает деньги не только на поддержание существующих мощностей, но и на расширение производственного потенциала, обречена на катастрофу. Сегодня государственные капиталовложения сведены к минимуму (характерное состояние эффективной экономики), а получившие свободу предприятия усиленно направляют имеющиеся у них средства на фонд потребления. Между тем техническое состояние многих предприятий не позволяет обеспечить их нормальное функцио-

* Назарбаев Н. А. Пять лет независимости /Из докладов, выступлений и статей Президента Республики Казахстан. Алма-Ата, "Қазақстан", 1996 год, 640 с.

нирование. Но это вовсе не означает, что средства будут распределяться по старым стандартам. Кредиты, полученные от различных международных финансовых организаций, будут направляться на те проекты, которые содержат точные коммерческие обоснования затрат и результатов, строгие обязательства. Нам необходимо определить, насколько эффективны будут в XXI веке сегодняшние инвестиции и как они повлияют на будущую структуру народного хозяйства.

В ближайшее время будет создано национальное агентство, которое было бы способно фильтровать инвестиционные проекты, реализуемые через государственный бюджет, иностранные инвестиции. Но это не означает, что мы хотим восстановить централизованно распределительную систему в госплановском духе или в стиле старых министерств.

Речь идет об умном использовании предполагаемых кредитов. Нам представляются не свободные деньги, а связанные с качеством предполагаемых проектов. Это исторический шанс для республики: либо мы сможем в полную силу использовать выделенные средства, либо мы опозоримся.

Членство в международных финансовых организациях вовсе не гарантия успеха. Достижение последнего потребует кропотливой работы, дискуссии между МВФ и Казахстаном по конкретным аспектам той экономической и финансовой политики, на которой МВФ согласился бы выделить конкретные суммы денег. Такая работа уже начата и я надеюсь, что согласованная программа действий будет завершена в ближайшее время. Я вкратце хочу проинформировать вас о тех экономических процессах, которые происходят в Республике Казахстан. Как вы знаете, страна в 1991 году пережила политический кризис – на карте мира исчезло единое государство СССР. Образовано Содружество независимых государств, которое, как мне представляется, не укрепило экономического союза.

Наоборот, отдельные государства продолжают делать ставку на сепаратизм, на дезинтеграцию, стремятся в одиночку решать собственные экономические и социальные проблемы. Итогом таких действий уже явились разрыв многолетних хозяйственных связей и как следствие этого ускоренный спад производства, стремительный рост инфляции во всех бывших союзных республиках.

Реальность такова, что отсутствует координация в действиях субъектов СНГ в области экономической политики. То, что делается сегодня в этом направлении, является простым декларированием приверженности к рыночным преобразованиям или выходу из экономического кризиса, не подкрепленными шагами по стабилизации экономики в рамках рублевой зоны.

Для экономики СНГ сейчас не лучшие времена. Экономический рационализм приносится в жертву политическим амбициям. Вопросы экономического преобразования государств, входящих в рублевую зону, переход к

рыночным формам хозяйствования и даже уровня жизни населения стали разменной монетой в политических играх.

Весь пакет экономических договоренностей СНГ, составленный в декабре 1991 года, был полностью дезавуирован уже в январе 1992 года.

Идет окончательный подрыв нынешнего рубля. Проблема усугубляется и тем, что, ликвидировав Госбанк СССР, создатели СНГ не приняли никаких решений по созданию либо центрального банка СНГ, либо межбанковского союза. В результате возник юридический и экономический нонсенс: Россия снабжает своей валютой четырнадцать независимых государств, диктуя при этом свои условия получения наличных денег. В этой ситуации внутренне заложен конфликт, который может привести только к экономической войне. И мы уже являемся ее свидетелями и невольными жертвами.

Я всегда выступал и продолжаю выступать за создание экономического союза в рамках рублевой зоны (не исключая включения в него республик, имеющих свои собственные валюты). В основе такого союза должны быть заложены принципы свободного перемещения товаров, капиталов, рабочей силы и услуг. Важна согласованная политика финансовой, денежно-кредитной, налоговой, ценовой, социальной политики, развития многоукладной экономики. Необходимо создание наднациональных, надгосударственных координирующих институтов на основе взаимной договоренности, выработка общих принципов взаимодействия между государствами, функционирования систем управления, регулирования и контроля, не допускающие принятия односторонних мер со стороны отдельных государств в ущерб интересам других.

Я здесь не хочу ставить под сомнение формирование суверенных государств. Речь идет о том, чтобы этот прогрессивный процесс не сопровождался непродуманной экономической дезинтеграцией, хотя бы на переходный период. В противном случае может произойти обострение не только межгосударственных противоречий, но и внутrigосударственных из-за нехватки как производственных, так и потребительских товаров.

Экономическая ситуация в республике вам хорошо известна, она докладывалась на заседаниях МВФ и Всемирного банка на основе выполненного вашими сотрудниками анализа. Я хочу здесь остановиться на отдельных направлениях экономической реформы в республике, которые, естественно, будут корректироваться с учетом новых ситуаций и рекомендаций авторитетных Международных финансовых организаций. Хочу отметить, что глубоко проработанная таким образом конкретная программа Правительства будет в ближайшее время представлена на сессию Парламента республики.

Сегодня становится очевидным тот факт, что если Правительство республики будет продолжать политику, стимулирующую инфляцию, сохраняющую фиксированные цены, направленные на рост льгот и компенсаций,

субсидирования неэффективных производств, индексирования большинства доходов, то экономическая катастрофа неизбежна.

Благодаря твердой политике руководства республики новый экономический курс осуществляется динамично, комплексно и синхронно по ряду основных направлений. Среди них важнейшее – это экономическая стабилизация. В ее основе принятые Парламентом республики бюджет на 1992 год, жесткая финансовая политика, пакет законов по налоговой реформе. Бюджетный дефицит предусматривается в размере 7,7 миллиарда рублей (2,6 процента ВВП). Предусмотрены радикальные меры по изменению структуры государственных расходов, уменьшению финансирования убыточных предприятий, снижению расходов на содержание аппарата органов государственного управления и т. д.

Предварительная оценка первых четырех месяцев текущего года позволяет с оптимизмом смотреть на будущее, хотя в дальнейшем, с учетом новых обстоятельств, видимо, придется внести некоторые изменения в расходной части бюджета.

Реформа налоговой системы направлена на приведение ее в соответствие с новыми условиями и одновременно на сближение по принципам и структуре с налоговой системой стран с рыночной экономикой. Важным здесь является введение нового налога – налога на добавочную стоимость. Однако следует отметить, что его ставка пока является высокой. Поэтому в целях предупреждения уклонения предприятий от него, а также исключения снижения уровня активности предпринимательской деятельности будут приняты дополнительные меры (снижение его ставки, с последующей унификацией).

Важным направлением экономической реформы в республике является либерализация цен. Программа Правительства исходила из объективной необходимости восстановления равновесия между денежной массой и предложением товаров на рынке одним, хотя и в высшей степени болезненным способом – либерализацией цен. При этом предусматривалось ценовое регулирование на первом этапе перехода к рынку в зависимости от уровня монополизации производства конкретного товара и либерализации внешней торговли. Дальнейшее освобождение цен считалось лишь вопросом времени и предполагалось проводить согласованную политику с другими государствами, входящими в "рублевую зону".

К сожалению, односторонние меры России по либерализации цен не позволили в республике провести соответствующие работы и внести изменения тактического характера в политику Правительства.

В Казахстане идет активный процесс крушения административно-командной модели экономического развития, основанной на монополии государственной собственности. Эти процессы направлены, прежде всего, на де-

монтаж монополии этатистко-бюрократических органов на собственность с целью эффективной персонификации властно-хозяйственных отношений, восстановления утраченной непосредственной связи между усилиями хозяйствующих субъектов и результатами хозяйственной деятельности.

Многочисленна утверждена Программа разгосударствления и приватизации государственной собственности, включая этап приватизации предприятий сферы услуг, торговли, бытового обслуживания, коммунального хозяйства, жилья, мелких предприятий промышленности, строительства, сельского хозяйства, автотранспорта, а также этап акционирования крупных предприятий индустрии и аграрно-промышленного комплекса.

В республике осуществлено разделение государственной собственности на республиканскую и муниципальную (коммунальную). Это позволит резко ускорить процесс приватизации государственного имущества и обеспечить многообразие форм и методов ее осуществления, в частности сочетание платного и безвозмездного методов. Динамично развивается приватизация малых и средних предприятий, которая создает широкую основу для развития у работников навыков предпринимательской деятельности.

Об итогах начавшегося процесса разгосударствления и приватизации свидетельствуют первые структурные изменения в системе собственности.

На 1 апреля 1992 года в республике приватизировано 1 266 объектов (более 4 процентов) с оценочной стоимостью 2 445 миллионов. руб. При этом полная выкупная стоимость составила 1 664 миллиона. руб. На специальные счета в республиканский бюджет поступило 804 миллиона. руб. До конца 1992 года планируется преобразовать в негосударственные формы собственности свыше 400 крупных объектов республиканской собственности.

Использование многообразных форм собственности и форм хозяйствования наряду с другими мероприятиями экономической реформы вносят существенный вклад в общее оздоровление и динамизацию хозяйственной жизни.

Вместе с тем подлинных субъектов рыночных отношений реформа еще не создала. Предприятия по-прежнему остаются индифферентными к рыночным стимулам.

Приоритетными задачами в ходе осуществления приватизации остаются уменьшение финансового и административного бремени государства, развитие и конкуренция и повышение экономической эффективности, привлечение негосударственных инвестиций, устранение государственной монополии и дебиюкратизация структур. Государство стремится к созданию новых форм регулирования деятельности приватизированных предприятий.

Мы обращаем особое внимание на то, чтобы процессы разгосударствления и приватизации осуществлялись синхронно с проведением ценовой,

банковской, финансовой, социальной, антимонопольной политики, а также с улучшением материально-технического обеспечения предприятий, развитием предпринимательства и конкуренции. При этом изменяется система статистического бухгалтерского учета и анализа в соответствии с новыми требованиями.

Казахстан располагает огромным природно-экономическим потенциалом. В аграрном секторе имеется свыше 220 миллионов гектаров сельхозугодий, в том числе 35,5 миллиона гектаров пашни. В среднем ежегодно производится около 24 миллионов тонн зерновых, 1,5 миллиона тонн мяса, 107,7 тысячи тонн шерсти и др. Удельный вес агропромышленного производства в общем объеме национального дохода составляет 36,4 процента, капитальных вложений – 34,0 процента. Сельское хозяйство позволяет полностью обеспечить потребности населения в основных видах продовольствия и вывозить их за пределы республики.

В целях дальнейшего повышения эффективности развития агропромышленного комплекса нами принят пакет законов по его переводу на рельсы рыночной экономики, созданы правовые предпосылки для формирования новых социально-экономических отношений, развития многоукладных форм собственности. В настоящее время интенсивно проводятся работы по их реализации. В результате уже сегодня на равных правах функционируют разнообразные формы хозяйствования: совхозы, колхозы, кооперативы, крестьянские хозяйства, малые предприятия, акционерные общества и др.

В процессе разгосударствления и приватизации совхозного имущества преимущественное развитие получают акционирование, передача его в аренду трудовым коллективам с последующим выкупом, а в отдельных случаях – безвозмездная передача основных и оборотных фондов трудовому коллективу.

Вместе с тем отметим, что главное средство производства сельского хозяйства – земля остается исключительной собственностью Республики Казахстан, она предоставляется гражданам в пожизненное наследуемое владение, а также во временное пользование на условиях аренды юридическим и физическим лицам, включая иностранных граждан.

Как важный сектор экономического роста Казахстана рассматривается широкое использование иностранного капитала, техники и технологий, опыта организации и управления производством. В республике проводится курс на прогрессивные структурные преобразования в экономике.

В настоящее время для народного хозяйства характерны глубокая деформация отраслевой структуры, ее высокая инерционность и ресурсоемкость, зависимость от импорта товаров народного потребления (в основном непродовольственных). Поэтому необходимо использование возможностей экономики Казахстана для более активного включения в мирохозяйственные связи.

В республике зарегистрировано более 1 100 участников внешнеэкономических связей, в том числе 116 совместных предприятий, действует 21 внешнеэкономическая ассоциация, открыты совместный международный коммерческий банк и одно иностранное предприятие. Номенклатура экспортных товаров содержит около 290 наименований и отправляется более чем в 80 стран мира.

Следует отметить, что основу экспортного потенциала в предстоящие годы, как это имеет место, составит традиционная для Казахстана продукция нефтегазового, металлургического, химического и агропромышленного комплексов.

Между тем будет разработана и принята Программа стимулирования иностранных инвестиций для того, чтобы привлечь, поощрить и создать все необходимые условия для немедленных иностранных инвестиций в проекты, отвечающие экономическим требованиям и создать привлекательный имидж для иностранных инвесторов. Речь идет о проектах в приоритетных секторах экономики, таких как сельское хозяйство, пищевая и энергетическая промышленность, цветная и черная металлургия, вторичная переработка отходов, медицинская промышленность, производство потребительских товаров, промышленность строительных материалов и строительство.

Экономические проекты в Казахстане, в которых будут принимать участие иностранные инвесторы, будут пользоваться преимуществами, юридическими и экономическими льготами, предусмотренными во всех законах Казахстана для таких проектов и не будут подвергаться дискриминации ни в какой форме.

Признание мировым сообществом Республики Казахстан как независимого государства накладывает на нее определенные обязательства в части законодательства, обеспечивающего внешнеэкономическую деятельность в соответствии с действующими нормами международного права. Приняты законы об иностранных инвестициях и концессиях, об основных принципах внешнеэкономической деятельности, о свободных экономических зонах. Нормы, содержащиеся в этих законах, установлены с таким расчетом, чтобы обеспечить предполагаемым иностранным партнерам необходимые стимулы для инвестирования капитала в экономику Казахстана. Для иностранных и совместных предприятий, в которых иностранный капитал превышает 30 процентов, расположенных на всей территории Казахстана, предусмотрено, что на срок до пяти лет с момента получения объявленной прибыли, они освобождаются от уплаты налогов на нее.

Казахстан гарантирует иностранным инвесторам право свободного перевода за рубеж доходов от деятельности и ликвидации юридических лиц с иностранным участием, а также от продажи своей доли в них. В целом следует отметить, что результаты экономической реформы и улучшение суще-

ствующей ситуации в обществе будут зависеть как от внутренних, так и от внешних факторов. В этих условиях главной задачей Правительства Республики Казахстан становится последовательность и настойчивость в своих действиях, их координация и согласование с другими государствами, повсеместное использование рыночных методов, на сугубо профессиональном, грамотном подходе к делу.

Я полагаю, что та помощь, которую будут оказывать Международные финансовые органы, мировое сообщество, позволит выйти из экономического кризиса и, надеюсь, что со временем Казахстан через МВФ и Всемирный банк будет также влиять на экономическое развитие мира.

**ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ВЕНГЕРСКОЙ ГАЗЕТЕ "НЕПСАБАДШАГ"***

Февраль 1992 год

"ВЗАИМООТНОШЕНИЯ БУДУТ УРЕГУЛИРОВАНЫ"

Вопрос:

– Как строятся взаимоотношения между странами – членами СНГ?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Со временем взаимоотношения между всеми членами СНГ будут урегулированы. В настоящее время руководство Казахстана стремится к тому, чтобы должные отношения были установлены между всеми странами, вошедшими в СНГ. Для этого уже есть определенные координирующие институты.

Вопрос:

– Как обстоят дела с единым рублевым пространством?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Казахстан подписал с Россией договор, в котором декларируется единая валюта – рубль. Казахстан остается верен взятым на себя обязательствам.

Вопрос:

– А как обстоят дела с ядерными силами?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Согласно подписанным документам, ядерные силы будут подчинены единому командованию и управляться из единого центра.

Вопрос:

– Каков курс экономического развития вашей республики?

* Газета "Казахстанская правда", 5 февраля 1992 года.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Республика полным ходом движется к рыночной экономике. Казахстан строит правовое государство, основанное на демократических ценностях, с многопартийной системой.

Вопрос:

– Вы рассчитываете на экономическую помощь Запада?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– В этом вопросе "пока больше слов, чем дела". Если республики не начнут экономическую реформу, то тем самым подвергнут себя огромной опасности.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВПЕН
"ЕГЕМЕНДІ ҚАЗАҚСТАН" ГАЗЕТІНІҢ БАС РЕДАКТОРЫ
ШЕРХАН МҰРТАЗАНЫҢ СҰХБАТЫ*

Алматы, 14 ақпан 1992 жыл

"МЕН ӘБІЛҚАЙЫР ЕМЕСПІН!"

Президенттің жұмыс уақыты әрбір минөтіне дейін өлшеулі, есептеулі. Оның мойнында мың батпан қыруар істің жүгі артулы екен. Уағдалы мерзімде жолыққанымызда жұрт жұмыстан қайтып бара жатқан. Президенттің шаршаған сыңайы байқалды. Десе де жылы қабақпен қарсы алды.

Сұрақ:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, ұмытпасаңыз, Сіз бен біздің алғашқы сұхбатымыз 1989 жылы "Қазақ әдебиеті" газетінде шығып еді. Сонда сол сұхбаттың атын "Қуатты Орталық, қуатты Республика" деп атап едік. Содан бері...

Жауап:

– Иә, содан бері заман күрт өзгерді. Сіз бен біздің "сәуегейлігіміз" түпгел келе қойған жоқ. "Қуатты Орталық" күйреді. Енді сол күйреген Орталықтың қаңқасының астынан әрең-әрең босанып, жеке-жеке тәуелсіз мемлекеттер пайда болды. Соның бірі – Қазақстан.

Сұрақ:

– Соңғы кезде Сіз конфедерацияны жақтайды деген қауесет шығып жүр. Бұған наразылық білдіретіндер де бой көрсетіп қалды. Анығы қалай?

Жауап:

– Бұл бекер сөз. Қауесет деген де қара күйе сияқты: күйдірмейді, бірақ күйесін жағады. Мысалы, не дейсің, Назарбаев Тегеранға екі рет жасырын барып қайтыпты. Ядролық қаруды сатпақшы көрінеді деген де қауесет таряды. Өтірік пе? Өтірік. Енді конфедерация дегенді шығарыпты. Иә, конфедерация болу керек дегенді мен кезінде, сонау тамыз бүліншілігіне дейін айтқаным, жақтағаным рас. Бірақ уақыт жағдайды күрт өзгертті. Бұрынғы Одақ

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 14 ақпан 1992 жыл.

тағы республикалар тәуелсіз мемлекеттер болды. Мен айттым: тәуелсіз мемлекет болдық екен, ендеше бұл мемлекеттер арасында біреу аға, біреу іні, біреу үлкен, біреу кіші деген болмайды. Бәрінің құқығы тең. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы дегеннің мәні осыған келіп саяды. Ал, енді келіп Назарбаев конфедерацияны көксіп жүр дегені қисынсыз. "Түркия" газетінің тілшісімен менің сұхбатымды әдейі бұрмалау.

Сұрақ:

– "Өтіріктің құйрығы бір-ақ тұтам" деген, сірә, сол шығар. Ал, енді ол аз болса, сақалы сапсыған "Известия" газеті: "Назарбаев Қазақстандағы орыс тілді жұртшылықтың тұтқыны", – деп соқты. Бұл қалай?

Жауап:

– Тағдыр мен тарих солай жаратқан. Ол рас, Қазақстанда тұратын 17 миллион халықтың тек 7 миллиондайы ғана қазақтар. 10 миллионы өзге ұлттың өкілдері. Мұндай жағдай Өзбекстанда да, Қырғызстанда да, Украинада да жоқ. Сонда қалай, әлгі 10 миллионды көзге ілмеу керек пе? Қазақтың жерін "халықтар достығының лабораториясы" жасаған мен емес... Өткен – өтті, өткеннің бәріне тас лақтырып, топырақ шашу тағы қиын. Айттым ғой, мұның бәрі тарих пен тағдырдың ісі. Осындай тағдырға тап болған екенбіз, енді не істеу керек? Кейбір "әсіре патриоттар" айтып жүргендей, шоқтар алып, сойыл соғып шошандату керек пе? Онда қан төгіледі. Кім қырылады? Тағы да қазақ қырылады. Осы ма бізге керегі? Ондай қырғынға жол беріп, тарих алдында күнәһар болғым келмейді. Бәрін де айламен, ақылмен шешу керек. Қазақ өз жерінде басым көпшілікке айналып жатса, бұйырса, ондай да күн туар, сонда да: "Өзің өлме, өзгені де өлтірме" деген даналықтан танбау керек. Ал, мұның есесіне: орыс тілді халықтардың өкілдерінен күтеріміз – өзара түсіністік, өзара сыйластық; өзің өмір сүріп жатқан жеріңді сыйлау, сол жердің байырғы төл халқының әдет-ғұрпын, салт-санасын, тілін-дінін сыйлау. Береке-бірлік осында.

Сұрақ:

– "Бәрін де айламен, ақылмен шешу керек" дедіңіз. Тарихымызда осылай ойлап, өз халқын сыртқы жаулардан қызғыштай қорыған дарабоз даналар өткен. Соның бірі – Абылай хан. Сізді сол Абылайдың жолын ұстанады деген сөз бар ел аузында. Ал енді "Известия" сияқтылардың әлгі бір әңгімесінен кейін кейбіреулер Сізді осы Әбілқайыр емес пе өзі деп жүр. Бұған қалай қарайсыз?

Жауап:

– Қай заманда да болсын, ел басқару, мемлекет басқару ешкімге де оңайға түскен емес. "Абылайдың жолын ұстанып", соның саясатын сара басшылыққа алып отырмын деуге аузым бармайды. Әруағынан қорқамын. Әрі десе Абылай заманы бір басқа, қазіргі заман бір басқа. Абылайдың тұсында Қазақстан жерінде 10 миллион өзге ұлттардың өкілдері отырған жоқ еді.

Рас, жан-жағынан, қос өкпеден қысып тұрған империялар бар еді. Солармен тіл табысып, қиыннан қиыстырып, қиядан жол табу Абылайдай айбындының ғана қолынан келеді. Біз сияқты отты заманда туған ұрпағын рухы қолдай жүрсін.

Ал, Әбілқайыр... Жоқ, мен Әбілқайыр емеспін!

Сұрақ:

– Тәуелсіз Қазақстан мемлекеті! Жүрегінді алып ұштыратын, халыққа қанат бітіретін қайратты, құдіретті сөз. Баяғыда біреу: "О, это сладкое слово – Свобода!" деген екен. Сол азаттыққа жеткен сыңайлымыз. Бірақ осы тәуелсіздік тұрлаулы ма, баянды ма өзі деген бір сұңғыла сұрақ көкейінде сұңқылдап тұрғандай болады. Сізде мұндай күдік болмай ма?

Жауап:

– Марксті қазір анау деп, мынау деп жүрміз ғой. Бірақ сол кісі өзіне қойылған бір сұраққа: "Бөріне де күмәнмен қараймын" деген екен. Сол айтқандай, әліптің артын бағайық дейсіз, о да дұрыс. Әрине, 300 жылдай отаршылық бағынышты хал кешкен халықтың бір-ақ күнде тәуелсіздік алып шыға келуі – ұзақ жылдар қараңғы қапаста отырған адамды кенет жап-жарық күнге алып шыққанда көзін қарықтырғанмен бірдей шығар.

Сол империялық саясат Қазақстанды ылғи да шикізат қоймасы ретінде ұстап келді. Дәл қазір өзгелердің көмегінсіз өзімізде біз не өндіре аламыз? Бұрын Орталыққа тегіннен-тегін кетіп жататын мысты алайық. Оны біздегі зауыттар қара мыс ретінде дайындайды. Ал, таза мыс басқа жақта өңделеді де, валютаға шет елге сатылады. Таза мыс дайындайтын зауыт әзірге бізде жоқ. Ендігі күшті осыған салуымыз керек. Ал, ол бір күннің шаруасы емес. Тек қана мыс па екен... Халыққа қажет тауарлардың бәрін дерлік сырттан тасимыз. Ал, енді бұрынғы республикалар арасындағы қарым-қатынас тыйыла бастағалы бері хал мүшкілге айналды. Сондықтан мүмкін болғанша Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы көлемінде де, бізбен қарым-қатынас жасауға мүдделі басқа елдермен де байланысты нығайту тиімді іс. Ал, осыны тереңнен ойламаған кейбір албырт жастар түрлі жиындарда, баспасөз бетінде, теледидарда да Қазақстан жеке-дара, оқшау болсын, тек қазақтардың ғана қамын ойлайық деп қызуланады. Қазіргі әлемде ешбір қарым-қатынассыз, алыс-беріссіз жеке-дара оқшау қалуға мүлде болмайды ғой. Тәуелсіздік баянды болады сонда ғана: егер біз халықтар арасында дұрыс саясат ұстасақ, егер біз қан жоса қақтығысқа жол бермесек, егер біз бірлігімізді сақтай білсек, егер біз сөзден гөрі іске көшіп, жұмыла жұмыс істеп, барлық салада өнімді көбейтсек, сол ерөн еңбек арқылы басқаларға тіленшек болып, алақан жаймасақ...

Сұрақ:

– Бұл үшін тәртіп болуы керек қой. Жер-жерде тіпті Президенттің Жарлықтарының өзі орындалмай жатқан жоқ па?

Жауап:

– Міне, енді менің жарамның аузын тырнап алдыңыз... Бірақ бәрін де бүкпесіз айтқан дұрыс. Шынында да тәртіп нашарлады. Бұған көбінесе үкіметтік жүйе кесірін тигізді. Бұл – ескі мен жаңаның арпалысы. Өтпелі кезең. Бұрынғы ескі жүйені аңсайтындар жаңалыққа жаны қас. Айталық, жекешелендіру дедік. Жарлық жарияланғалы да біршама уақыт өтті. Бірақ іс орнынан қозғалмайды, сірескен мұз сөгілмейді. Жергілікті басшылардың көбі жаңалыққа қарай қадам басқысы келмейді. Үнсіз кедергі. Сірә, биліктен, жайлы орыннан айырылып қаламыз дейтін болар.

Әне, сондықтан да үкіметтік жүйені, яғни Өкіметтің заңын орындаушы, жер-жерде іске асырушы буындарды өзгерту қажет болды. Бұл – өмірдің өз талабы. Облыстарға жігерлі, іскер, жаңашыл деген жігіттерді әкім етіп жібердік. Жап-жақсы заңдарымыз бар, оны іс жүзіне асырушы солар, көреміз. Меніңше, нәтиже жаман болмаса керек. Әкімдер тағайындау тұсында да шашымыз біршама ағарды білем. Қайтсек қателеспейміз деген ой да шаршатады. Баяғыда марқұм Де Голль: "Егер менің аппаратымда бір орын босап қалса, сол орыннан үміткер тоқсан тоғыз адам болса, сол тоқсан тоғыз түгел маған риза болмас еді" деп айтқан екен. Осындай жағдай біздің басымызда да бар. Мұндайда ұлттық мәселені де ескеру керек. Мәселен, Қостанай облысында марқұм Жанбаевтан басқа бір де бір қазақ бірінші басшы болмапты. Шығыста да сондай. Осы жағын ескердік. Ал, енді аракідік өзге ұлттың өкілдерінен де тағайындадық. Мұны халқымыз дұрыс түсінер деп сенемін. Мен саясаттың адамымын. Жан-жағымды, елдің тыныштығын ойлауым керек.

(Президент қабырғадағы сағатқа қарады. Мен терезеге қарадым. Қараңғылық қоюланып, қар жауып тұрған сияқты).

Сұрақ:

– Уақыт тығыз. Жұмыс көп шығар. Осы сіздерде бос уақыт бола ма өзі? Ана бір жылы Жастар театрына Колбинді зорлағандай етіп ертіп барғаныңыз есімде. Соңғы рет театрға қашан бардыңыз?

Жауап:

– Былтыр желтоқсанның 31-і күні Минскіден ұшып келе жаттық. Ұшқыштардың командирі маған бір қағаз ұсынды. "Сіз 1991 жылы әуеде 382 сағат болдыңыз" деді. "Соның 185 сағатын түнде ұштыңыз" деді. Мен айттым: "Бұл көп пе, аз ба?". "Бізге 300 сағат ұшқан ұшқыштарға бір жылғы стажымыз екі жылға саналады". "Неге?" деймін мен. Сөйтсе, 10000-11000 биіктікте радиация 260 рентген болады екен. Жә, жұмысты көп істейміз бе, аз істейміз бе – халыққа нәтижесі керек. Халықтан аяматын ештеңе жоқ. Ал, театр мәселесінен ұяттымыз. Соңғы рет, ұмытпасам, былтыр күзде бардымау деймін. Қазақ академиялық драма театрына. Қазір ғой, міне, сізбен отырмын. Шынымды айтсам, бүгін келініңіздің туған күні еді. Үйге ертерек қайтамын деп қойып едім.

Сұрақ:

– Сонымен, ертең Минскіге аттанасыз ғой?

Жауап:

– Иә, мәселе күрделі. Негізгісі – Қарулы Күштер мәселесі болар. "Егеменді Қазақстанның" бұл мәселеге көзқарасын білемін. Оқып жүрмін. "Үлкен қанжар", тағы басқалары. Әрине, дұрыс. Бірақ біреуді қорқыту, үркіту үшін емес, түптеп келгенде Тәуелсіздік үшін. Сондықтан Қазақстандағы стратегиялық қарулар әзірше тұра тұрғаны жөн. Ал, армия... Егер ТМД дегеніміз ғұмырлы болса, ортақ әскер керек шығар. Ал, егер басқалар бас-басына әскер құрып жатса, біз де қарап қалмаспыз... "Егеменді Қазақстанның" мыңсан оқырмандарына менен көп-көп сәлем айтыңыз.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ИНДИЙСКИМ ЖУРНАЛИСТАМ*

Дели, 22 февраля 1992 года

Н. Паклин

Вопрос:

– Казахстан войдет в блок фундаменталистских государств?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Независимый Казахстан останется светским государством. Правительство Казахстана отвергает любую форму экстремизма, в том числе и религиозного. Исламский фундаментализм отбросил бы нас на несколько веков назад.

Вопрос:

– Какова ядерная стратегия Казахстана, на территории которого, как известно, размещена немалая часть ракет с ядерными боеголовками бывшего СССР?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Казахстан исходит из принципа паритета в вопросе ликвидации ядерных арсеналов.

Казахстан будет готов ликвидировать свой ядерный потенциал только при условии, что это сделают США, Китай и Россия.

И я надеюсь, что казахстанские ученые будут сотрудничать с индийскими коллегами в области мирного использования ядерной энергии.

Вопрос:

– Как обстоят дела с поставками боевой техники Индии из бывшего СССР?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Этот вопрос следует обсудить на встрече глав государств Содружества.

* Газета "Известия", 25 февраля 1992 года.

Вопрос:

– На ваш взгляд, какие области экономики будут наиболее привлекательными для индийских бизнесменов?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я приглашаю индийских бизнесменов вкладывать в Казахстан свои капиталы и создавать смешанные предприятия.

Приоритетными областями экономического сотрудничества я бы назвал кожевенную и текстильную промышленность, производство электротехники, строительство гостиниц и добычу полезных ископаемых.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТАУДАҒЫ ҚАРАБАҚ ОҚИҒАСЫНА БАЙЛАНЫСТЫ МӘЛІМДЕМЕСІ*

Алматы, 5 наурыз 1992 жыл

Таудағы Қарабақ төңірегіндегі дағдарысты жағдай қатерлі сипат алып, іс жүзінде тікелей әскери жанжалға киліктірді.

Ресейдің, Қазақстанның және қанаттас жатқан бірқатар елдердің бітімшілік күш-жігері өзірше тиісті нәтиже бермей отыр. Екі жақтан да қарулы іс-әрекеттердің күшейтілуі бейбіт халықты қырғынға ұшыратып, зор материалдық нұқсан келтіруде. Оның дәлелі – Әзірбайжан Республикасының Ходжалы қаласының қасіреті, оны басып алу көптеген адамдардың құрбан болуына душар етті.

Қарабақ дағдарысы Әзірбайжан мен Армения арасындағы егеске әкеліп соқтырды. Қару-жарақ пен оқ-дәріні басып алу, сол жерде орын тепкен ТМД әскерлерінің негізінде өздерінің ұлттық армияларын құруға әрекеттену кең көлемді қарулы қақтығыстардың нақты қатерін туғызуда.

Таудағы Қарабақтағы қарулы жанжалдың қасіретті аяқ алысы Закавказье мен Солтүстік Кавказдағы бүкіл қоғамдық-саяси жағдайдың өріс алуына келеңсіз ықпал етіп, осы аймақты халықаралық шиеленістің, ұзақ мерзімді ошағына айналдыруы, ТМД-дағы жанжалды процестер өрбуінің бақылаудан шығып кету мысалына айналуы мүмкін.

Қантөгісті тоқтату және Қарабақ жанжалын өшіру мақсатында мен Әзірбайжан Республикасының Президенті Аяз Муталибовпен, Армения Республикасының Президенті Левон Тер-Петросянмен, сондай-ақ ТМД Қарулы Күштері Бас штабының бастығы Виктор Самсоновпен келіссөз жүргіздім. Соның нәтижесінде мен мынадай істерді атқару қажет деген қорытындыға келдім:

бірінші – Мемлекеттер басшылары кеңесінде атысты дереу тоқтату және жолдар мен коммуникацияларды қоршауға алуды жою туралы шешім қабылдау;

екінші – өз мемлекеттерінің ізгі ниеті мен бейбіт ұмтылыстарын әйгілеу мақсатымен ТМД-ның барлық мемлекеттерінде өздерінің Қарулы Күштерін құру процесін уақытша тоқтата тұру;

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 5 наурыз 1992 жыл.

үшінші – ТМД-ның дағдарысты аудандарында бейбітшілікті сақтау жөніндегі арнаулы күштерді құруға дереу кірісу. Олар Достастық мемлекеттері басшыларының кеңесіне бағынатын болады. Қазақстан Республикасы осы күштерді құрудың жобасын ұсынады;

төртінші – Еуропадағы қауіпсіздік жөніндегі кеңестің бітістіруші күшжігерін қолдау және Достастық мүшелері жанжалды реттеу жөніндегі бітімшілік топтарының қызметіне қатысу үшін өз өкілдерін жіберуі қажет.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКА ӘЙЕЛДЕРІН 8 НАУРЫЗ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ӘЙЕЛДЕР КҮНІМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 7 наурыз 1992 жыл

"МЕРЕКЕ ҚҰТТЫ БОЛСЫН!"

Қымбатты әйелдер!

Біз үшін көктем мен жаңарудың белгісіндей болған күні мен сіздерге аса жылы, шын жүректен шыққан құттықтау лебізім мен құрметімді жеткізім келеді.

Барша жақсылықтар мен шапағатты шақтарымыз, қымбатты аналар мен бикелер, қарындастарым мен қыздарым, сіздердің есімдеріңізбен байланысты. Адам баласының бейбіт өмірге деген мәңгілік іңкәрлігі мен отбасының беріктігі, оның ынтымағы мен игілігі сіздердің қолдарыңызда. Бүгін, бәріміз қиын жағдайды бастан кешіп отырған кезде, сіздердің ақ пейілдеріңіз бен мейірбандылықтарыңыз, жан дүниемізге дәру бола білетіндеріңіз біздер үшін аса маңызды.

Республикамыз, жалпы барлығымыз өркениетті қоғамдастыққа өту жолында тек алғашқы қадамдар ғана жасадық. Ескі түсініктер түбірімен жаңару үстінде, тіршілігіміз өзгеше арнаға түсті. Сөз жоқ, мұның бәрі жанға бата-тын, тұрмысымызда ізін қалдыратын ауыр процесс. Бірақ қазір сарыуайымға берілудің қажеті жоқ. Болашаққа деген сенім, іскерлік, азаматтық бейбіт өмір керек. Өмірді қайта құрудың айтарлықтай ауыртпалығын ер-азаматтар өз мойындарына алсын, ал қоғамымыздағы ұлтаралық келісім ахуалын сақтап отыруда, имандылықтың ең биік мұраттарын адамдар арасындағы достықты өрістетуде, лайықты ұрпақ тәрбиелеуде бар үмітімізді біз сіздермен байланыстырамыз.

Біз республика өміріндегі күрделі кезеңді жеңіп шығатынымызға, барлық азаматтардың, ең алдымен, әйелдердің тұрмыс жағдайын елеулі жақсарта алатынымызға сенімдімін. Қоғам сіздердің алдарыңызда өлшеусіз қарыздар. Тәуелсіз Қазақстанның Президенті ретінде әйелдерді әлеуметтік жағынан қорғаудың қордаланып қалған проблемаларын шешуді, сіздердің құқықтық кепілдіктеріңізге, ана мен баланы қорғауға, саяси және қоғамдық өмірде әйелдер рөлін арттыруға қол жеткізуді өзімнің бірінші кезектегі міндетім деп санаймын.

Бүгінгі мереке күні, қымбатты әйелдер, сіздерге мықты денсаулық, еңбекте, оқуда, шығармашылықта табыс тілеймін. Отбасы аман болсын, дастарқандарыңыз мол болсын!

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 7 наурыз 1992 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ЖЕНЩИНАМ РЕСПУБЛИКИ***

Алма-Ата, 7 марта 1992 года

"ЖЕНЩИНАМ КАЗАХСТАНА"

Дорогие женщины!

В день, символизирующий для нас начало весны и обновления, мне хотелось бы передать вам самые теплые, самые искренние слова приветствия и признательности.

С вашим именем, дорогие матери и жены, сестры и дочери, связано все самое доброе и светлое. В вас – вечная надежда человека на мир и прочность семьи, благополучие и сохранение тепла очага. Сегодня, когда мы переживаем не самые лучшие времена, ваша доброта и милосердие, умение исцелять душевной щедростью значат для всех нас очень и очень многое.

Наша республика, все мы делаем, по сути, только первые шаги на пути в цивилизованное сообщество. Идет ломка привычных представлений, меняется уклад жизни. Слов нет, это болезненный, житейски крайне тяжелый процесс. Но поддаваться унынию сейчас нельзя. Нужны оптимизм, деловитость, гражданский мир. И пусть мужчины возьмут на себя большую часть ноши переустройства жизни, с вами же мы связываем надежды на поддержку в обществе атмосферы межнационального согласия, утверждение высоких идеалов гуманизма, дружбы между людьми, воспитания достойного поколения.

Уверен, что мы преодолеем сложный период становления республики, сумеем создать достойные условия жизни для всех граждан, и прежде всего – женщин. Общество еще в огромном долгу перед вами. Как Президент независимого Казахстана считаю своей первостепенной обязанностью добиваться решения многочисленных проблем социальной защиты женщин, их правовых гарантий, охраны материнства и детства, повышения роли женщин в политической и общественной жизни.

В этот праздничный день желаю вам, дорогие женщины, крепкого здоровья, успехов в труде, учебе, творчестве. Пусть утвердятся благополучие и достаток в ваших семьях!

Мира вам, счастья, любви!

* Газета "Казахстанская правда", 7 марта 1992 года.

Алматы, 10 наурыз 1992 жыл

ИМПЕРИЯЛЫҚ ОДАҚТАН – ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТЕР ДОСТАСТЫҒЫНА

"Бетбұрыс кезеңі" деген анықтама бұрынғы кеңестік федерацияның тәуелсіз мемлекеттерінің қазіргі жағдайын әрі дәл, әрі толық бейнелейді. "Беті бері қарау" деген ұғымды медицинадан алған саясаткерлер оған адамдардың өмірлік әрекетінің барлық салаларында олардың көзқарастары мен тағдырларында ескіден жаңаға көшудің аса қиын өтпелі жағдайының мәнін берген болатын. Шынында да, Еуропада 1989-1990 жылдары орын алған опырыла күйреуден кейінгі жағдай әлі де тұрақтандырылмай тұрып дүниеде саяси сілкіністің және бір сынағы басталды. Оның үстіне, бұл жолы еңгіме саяси тәртіптердің ауысуы, кейбір қоғамдық институттардың жойылуы туралы емес, қайта орасан зор көлемдегі халықаралық жағдайдың дамуына елеулі салдарларын тигізе алатын геосаясат саласындағы өзгерістер туралы болып отыр.

Егер эпицентрі еуразиялық аймақта болған сілкініс бірден аса маңызды екі халықаралық саяси жүйені – еуроатлантикалық және азиялық-тынық мұхит жүйелерін қамтитынын ескеретін болсақ, мұндай саяси сілкіністің салдарлары қаншалықты зор болатыны айқындала түседі.

Кеңес Одағының ыдырауына байланысты дүниежүзілік саяси картада жаңа тәуелсіз республикалар пайда болды. Олардың он бірін біріктіретін достастық мемлекет те емес, мемлекеттердің үстінен қарайтын құрылым да болып табылмайды.

Біржола іріп-шіріген империялық альянстің орнына жаңа саяси одақтың формасын іздестіру қиын болып қана қойған жоқ, сонымен қатар шын мәнінде айтыс-тартысқа толы болады. Кейде қажетті формула табылып, жаңа Одақтық шартқа қол қоюға аз-ақ қалған сияқты болып көрінді. Бірақ мұның өзі шөл далада сусап жатқан жолаушыны ынтықтыратын алдамшы сағым сияқты нәрсе болып қала берді. Қазір миллиондаған адамдар көптеген сұрақтарға жауап іздейді. Бұл дүние не боп кетті? Күні кеше дүние жүзіндегі ең

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 10 наурыз 1992 жыл.

күшті екі ұлы мемлекеттің бірі деп барлық жерде танылып келген мемлекеттің ыдырауына кім кінәлі? Оқиғаның даму барысына неғұрлым күшті әсер еткен не нәрсе – тарихтың объективтік даму жолы ма, саясаткерлердің субъективті ықпалы ма? Мұның соңғысы жоспарлы түрде және мақсаткерлікпен жүргізілді ме, әлде "дүниенің тұтқасын ұстаған күштілер" өздері бастаған өзгерістердің қайда алып барып соғатынын білмей, түртінектей жүріп, тәуекелшіл әрекет етті ме?

Менің ойымша, қазіргі қоғамдық саяси жағдай объективті факторлардың да (көп ұлтты империялардың ыдырауы), субъективтік факторлардың да бірдей ықпал етуінің нәтижесі болып табылады. Біз душар болып отырған шиеленісті жағдайлар мен қиындықтардың себебі көп ретте елімізде түбегейлі өзгерістер жасауды қолға алған, бірақ оның тұлғалы тұжырымдамасын жасап алмаған, әлеуметтік талдаулар мен болжамдардың нақты деректеріне сүйенуді атымен білмеген мемлекеттік басшылық әрекетінің салдары болып табылады. Сексенінші жылдардың екінші жартысындағы реформаторлар қызметінің негізгі ойы "бұлай өмір сүруге болмайды" деген тезис еді. Мұны түсініп қана қою – қиындықтан алып шығатын сұрлеуге ешкімді бағыттай да алмайтын, жаңылысулар мен қателіктерден құтқара да алмайтын нәрсе.

Қоғамды демократияландырудың табиғи нәтижесі экономикалық күйзеліс кезінде орталықтан безу үрдісін күрт шиеленістіріп жіберген ұлттық қайта өрлеу процесі болды. Кеңес Одағының республикалары бұрын қолданылып келген Конституцияға сәйкес ондаған жылдар бойы сөз жүзінде егеменді мемлекет мәртебесіне ие болып келгенін атап өту қажет. Алайда мұның өзі бір орталыққа бағынған мемлекеттік жүйенің шын мәнін бүркемелеп келген қызыл сөзге толы конституциялық формула ғана еді. Ол жүйе жаппай орталықтандыруға арқа сүйеу арқылы, қоғам өмірінің қандай саласын болса да түгел бақылауға алып отырды. Республикалардың нақты егемендігі туралы сөз етуге де болмайтын еді. Өйткені, орталық экономиканың, сыртқы саясаттың және қаржының негізгі мәселелерін ғана емес, сонымен қатар ұлттық табиғи ресурстарды пайдалану, тіпті жергілікті өкімет органдарының ұйымдық және қызмет жағдайларына дейін белгілеп отыруды өз уысынан шашау шығармай ұстап келген.

Бір орталыққа бағынған мемлекеттік құрылымнан неғұрлым тез бас тарту қажеттігі ақыл-ойы дұрыс әрбір адамға түсінікті болатын. Алайда біржола сіресіп қатып қалған орталық қалыптасқан жағдайды объективті түрде бағалай білмеген және дер кезінде бәріне бірдей ортақ шешім қабылдай алмаған кездер аз болған жоқ. Мысалы, 1988 жылы Балтық жағалауындағы үш мемлекет одақтас республикалардың дербестігін арттыруға бағытталған жаңа Одақтық шартқа қол қоюға шақырған болатын. Сондағы кешіруге болмайтын саяси соқырлықтың салдарынан тоталитарлық альянсты, бұрынғы федерацияның барлық субъектілерін сақтай отырып, түбегейлі жаңарту мүмкіндігі біржола қолдан шығып кетті. Салқын түсініспеушілікпен өткен үш

жылдан кейін Литва, Латвия және Эстония әуелі "де факто", одан соң "де юре" ретінде шет мемлекеттерге айналды.

Бір орталыққа бағынған Одақты қайта құрудың кезек күттірмейтін шараларын жүзеге асыруда орталықтың кертартпалығы мен батылсыздығы орталықтан безу үрдістерін шапшаңдата түсудің елеулі, бірақ бірден-бір ғана емес себебі болды. Ондай үрдістердің нәр алатын ең басты орталығы ұлттаралық қайшылықтар аясы еді. Бұл саланы "ұлттардың бір-бірімен қосылуы" (іс жүзінде жаппай орыстандыру және ұлттық сана-сезімді тұншықтыру) жөніндегі сталиндік саясат кез келген минетте мейлінше апатты салдарларға душар ететін әлеуметтік жанартаудың қайнап тұрған кратеріне айналдырған болатын.

Көптеген саясаткерлердің "фикс идеясына" айналған сепаратизм сонымен қатар республиканың Одақ құрамынан жалма-жан кетуін жүзеге асыру арқылы экономикалық дағдарыстан жеке-жеке шығуға болады деген жалған сенімге ұласты. Бұл жерде Батыс елдерінің қолма-қол жәрдем бере қоюына үміт артылғаны белгілі. Бұл үміт Батыс елдері Кеңес Одағының ыдырауын қуана қарсы алады, одан бөлініп шыққан мемлекеттерге қаржы және технология жағынан риясыз көмек көрсетеді деген кісі таңғаларлық сенімге негізделген болатын.

Кеңес Одағы республикаларының мемлекеттік тәуелсіздік алуға ұмтылуы жөнінде он толғағанда соңғы жылдары халықаралық жағдайдың әлдеқайда өзгергенін де ескеру керек қой деймін. Шынында да, қарулы күштермен баса-көктеп кіріп келу қатері елеулі түрде азайды. Мұның өзі шағын мемлекеттердің, ешқандай тәуекелге бел бумай-ақ, өздерінің құдіретті қамқоршыларының қызметінен бас тартуына және дербес сыртқы саясат жүргізуге берік бағыт ұстауына мүмкіндік берді.

Шамасы, біз 80-інші және 90-ыншы жылдар аралығында КСРО-ның саяси сахнасында болған оқиғалардың қаншалықты шапшаңдықпен құбылатынын алдын ала болжап білу тым қиынға соққанын ашықтан-ашық мойындауға тиіспіз. Онда әрекет еткен басты кейіпкерлердің барлығы дерлік өзгеріп отырды. Саяси өмірдің орталығы республикаларға қарай ойысты. Мұның өзі қаншалықты күтпеген жағдай болғанымен де тіпті де кездейсоқ емес еді. Мемлекеттік егемендікті нақты орнықтыру негізінде ұлттық қайта өрлеу идеясы таптық және партиялық мүдделерді екінші кезекке кейін ысырып тастады.

КСРО мен СОКП басшылығының жаңа Одақтық шартқа қол қоюға бұрмаланған зиянды тәсіл тұрғысынан келуі және соған байланысты халық шаруашылығындағы байланыстардың біржола күйреп үзілуі республикаларды инициативаны өз қолдарына алуға мәжбүр етті. Мұның табиғи жалғасы көлбеу шарттарға қол қою болды. 1989 жылы Алматыда Қазақстанның және Орта Азия республикаларының арасында бірлескен келісімге қол жетті. Мұның өзі бұдан кейін Беларусьпен, Украинамен, Ресеймен шарттық негізінде екі жақты экономикалық байланыстар орнатуға түрткі болды. Алғашқыда мұндай саясатты орталық мейлінше тыжырына қарсы

алды. Ал РКФСР Компартиясының Саяси бюросы мұны "бұзық ойлы протоколдар" деп атауға дейін барды. Алайда жаңа тұрпатты ынтымақтастық, "көрегендердің" жасаған болжамдарына қарамай, экономикалық бейберекеттіктен сақтандыратын өзіндік тетік бола білді және жаңа Одақтың қалыптасуына негіз қалады.

Бұрынғы Одақ республикалары халықтарының өміріндегі тарихи кезең олардың егемендік туралы декларациялар қабылдауы болды. Ол декларациялар республикалардың нақты дербестігі мен тәуелсіздігін орнықтыру процесін бастап берді. Алғашқы кезде әміршіл-әкімшіл жүйенің сойылын соғушылар мұның өзін көп жағдайда жергілікті шамшылдықтың бой көрсетуі, орталықтың үстемдігін өздерінің үстемдігімен алмастыруға ұмтылуы деп түсіндірумен болды. Бұл жерде, ескертусіз ереже де болмайтынын еске ала отырып, шектен тыс артық қорытындылар жасағым келмейді. Алайда Қазақстан басшылығының егемендік жолындағы күрестегі алға қойған бірден-бір мақсаты республикадағы барлық халықтардың мейлінше толық саяси, әлеуметтік және рухани дамуын қамтамасыз ету, азаматтардың өмір сүруіне лайықты жағдайлар жасау болғанын және солай болып қалып отырғанын толық негізбен айта аламын.

Бұл мақсат еңбекшілердің барынша қалың топтары арасында қолдау таппай қала алмады: Декларацияның жобасын барлық жастағы адамдар, барлық ұлт өкілдері, мамандықтар мен әлеуметтік мәртебе иелері зор ынтықыласымен және мүдделілікпен талқылады. Республиканың егемендігі идеясын бүкіл халық қолдады және оның қабылдануына алдын ала негіз қалады. Бұл құжаттың маңызын асыра бағалау қиын. Ол Қазақстандағы демократиялық, құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және мәдени өзгерістердің тұтас бір тұжырымдамасы болып табылады. Алайда сонымен қатар мынаны да ескеру керек. Декларация дегеніміз бар болғаны бағдарлама ғана. Оны жүзеге асыру көптеген жылдар бойы қажырлылықпен жұмыс істеуді талап етеді.

Бүгінгі таңда бұрынғы кеңестік федерацияның субъектілері әлеуметтік-экономикалық; сондай-ақ қоғамдық-саяси өмірдегі процестердің тіпті де алдын ала болжап білуге болмайтын стихиялық дамуының қыспағында қалып отырғанның өзінде де, саясаткерлердің шиеленіскен айтыс-тартыстарына және реформаны жүргізудегі жүйесіздікке қарамай, республикалардағы халықтардың мүдделеріне сай келетін өз бағыттарын табандылықпен жүзеге асырды.

Егемендік жөніндегі Декларацияға сәйкес олар дербес сыртқы саясат жүргізе бастады, шет мемлекеттермен тікелей саяси және іскерлік ынтымақтастық орнатуға кірісті. Мысалы, Қазақстан Америка Құрама Штаттарымен, Франциямен, Германиямен, Ұлыбританиямен, Австриямен, Жапониямен, Сингапурмен, Италиямен үкіметаралық және іскерлік байланыстарды елеулі түрде кеңейте түсті. Бізде Түрік Республикасымен, Корея Республи-

касымен, Қытай Халық Республикасының Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы аймағымен мейлінше тығыз қарым-қатынастар орнатылып келеді.

Қазір сепаратистік пиғылдарды жеңу жолындағы шешуші қадамдар орталықтың тарапынан емес, республикалардың өздерінің тарапынан жасалғаны дау туғызбайды. Тіпті, мен айтар едім, ол қадамдар оң инициативалардың өздерін жалпы алғанда бұрмаланған теріс әрекеттерге айналдырып жіберуге дейін барған орталықтың қызметіне қарама-қарсы жүргізілді. Мұндай әрекеттің неғұрлым айқын мысалы Бүкілодақтық референдум жүргізу болды. Оның әбден шатастырылған тұжырымы болашақ Одақтың кейбір мүмкіндігі мол субъектілерін көкірегінен кері итеріп қана қойған жоқ, сонымен қатар бір кезде орталықтан безу бағытына бой алдырмағандардың өздерін де күдіктендірді. Қазақстан дауыс беруге арналған бюллетеньге өз мәтінін енгізгені мәлім. Мұның өзі, менің ойымша, өзін-өзі әбден ақтады.

1990 жылғы желтоқсанда, жаңа Одақтық шартты әзірлеу жөніндегі жұмыс шын мәнінде тығырыққа тірелген кезде, төрт республика Ресей, Украина, Беларусь және Қазақстан Тәуелсіз Мемлекеттер Одағын құру жөнінде тұңғыш рет инициатива көтерді. Орталықтың сындарлы жүйесі жоқ саясаты бізді М.С. Горбачевтің тікелей өзіне мәлімдеме жасауға мәжбүр етті. Біз құжатқа қол қою одан әрі созыла беретін болса, Шартты орталықтың қатысуынсыз-ақ бекітетін боламыз деп мәлімдедік.

Мұның өзі елдің Президентін интеграциялық процестің мазмұны мен қарқынына байланысты өз айқындамасын көп ретте қайта қарауға мәжбүр етті. М.С. Горбачевтің Лондонға сапары, оның үлкен "жетіліктің" басшыларымен жүргізген келіссөздерінің нәтижелері біздің экономикалық қайта өрлеуіміздің перспективаларын оптимистік тұрғыдан қарастыруға мүмкіндік берді, ал Новоогарево келісімінің мәтіні іс жүзінде қол қоюға өзін тұрған жаңа Одақтық шартты тез бекітуге деген үміт отын қайта жандырды. Алайда тамыздағы төңкерістің әрекеттері біздің сол бір құнды бағдарларымызды елеулі түрде өзгертті.

Тамыз оқиғалары реакциялық күштердің қайткен күнде де тарихтың объективтік даму барысына кедергі жасауға бұрын қолдарынан шығып кеткен нәрселерді қайтарып алуға, барынша іріп-шіріген империялық, тоталитарлық тәртіпті қайта орнатуға жанталаса жасалған әрекет болды. Алайда олай ету бүлікшілердің қолынан келмеді. Ал орталықтан безу бағытындағылар объективті түрде бел алып, күшейе түсті. Республикалардың толық мемлекеттік тәуелсіздікке ұмтылуы ендігі жерде ұлттық сана-сезімнің дүркірей есуін ғана емес, сонымен қатар тоталитарлық орталыққа қайтадан жан бітіру әрекетінен өздерін-өздері сақтандыра тосқауыл қоюға деген берік шешімін бейнеледі.

Новоогарево процесінің қорытындылары қабырғасы қаланған үй сияқты болып көрінгенімен, бас-аяғы бірнеше күннің ішінде сапалық жағынан тіпті басқаша құрылыс жүргізуге қажетті іргетасқа айналып шыға келді.

Бұрынғы КСРО-ның дамуының айқындаушы бағыты республикалардың неғұрлым толық мемлекеттік егемендікке ұмтылуы, соған қоса өздерінің қарулы күштерін құруы, халықаралық құқық субъектілері ретінде тәуелсіз сыртқы саясат жүргізуі болды.

Орталықтан безу процесі мейлінше жаңа сипат алды. Прагматиктер конфедерациялық принциптерге негізделген Одақ формуласын қызғыштай қорғады, ал радикалдар, ұлттық қауіпсіздік идеясын бетке ұстай отырып, ешқандай ымыраға келмейтін сепаратизмнің туын желбірейте жоғары көтерді. Міне, сондай жағдайларда, республикалардың егемендігін мойындауды ескере отырып, өтпелі дағдарысты кезеңде біртұтас экономикалық кеңістікті сақтау идеясын табандылықпен және жүйелі түрде қорғауды одан әрі жалғастырған Қазақстанның тап өзі болды. КСРО халық депутаттарының төтенше съезінде мен Новоогарево процесіне қатысушылардың тапсыруы бойынша Мәлімдеме жасадым, онда мемлекеттік басқару жүйесіне түбегейлі реформа жасау, конфедерация негізінде жаңа одақ құру ұсынылды. Тап сол кезеңде мұндай ұсыныстың қалыптасқан саяси жағдайға мейлінше сай болғандығына кәміл сенемін.

Алайда орталықтан безу үрдістері ол ұсыныстың жүзеге асырылуына мұрша бермеді. Демократияның тербетілген маятнигі бірден оңға қарай ойысты. Реакциялық күштерді жеңіп шыққанына масаттанған кейбір Ресей басшылары мессианшылдықтың зиянды идеясына қайтадан бой алдыруға дейін барды, демократияның туын бүркеніп, бұрынғы империялық, ұлы державалық ойлау жүйесіне қайта оралуды қалады. Мұның өзі, атап айтқанда, РКФСР-дің атышулы территориялық талаптарынан да айқын көрінді. Тап осы жағдайдың өзі кейбір республикаларды – ең алдымен, Украинаны – өздерінің мемлекеттік тәуелсіздігін жариялауға жанталаса асықтырды.

Мейлінше жаңа жағдай қалыптасып, онда біздің республикамыз өзіне тағы да келістірушінің рөлін алды. 1991 жылдың қазанында алғашқы Алматы кездесуін ұйымдастыру және ойдағыдай өткізу үшін қыруар күш-жігер жұмсауға тура келді. Соның нәтижесінде Экономикалық қоғамдастық туралы шартқа қол қоюдың сәті түсті. Тап сол кезеңде мұның өзі біртұтас экономикалық кеңістікті сақтап қалу мақсатында қабылдануы мүмкін мейлінше тиімді шешім болғанын тағы да атап көрсеткім келеді.

Әттең, орталық сондай жағдайда да оқиғалардың барысына ілесіп үлгере алмады, 14 қарашада М.С. Горбачев Мемлекеттік кеңестің мәжілісінде республика басшыларының бірауызды пікіріне құлақ асудан тағы да жалтарды. Ол саяси бірлік болмайынша, экономикалық бірліктің қандай болатынын ойша елестете алмайтынын мәлімдеді. Тап сондықтан да орталықтандырылған мемлекет құру қажет, деп отырып алды. Егер өзінің бұл ұсынысы өтпейтін болса, Президент отставкаға кететінін айтып қорқытты. Соның салдарынан да Мемлекеттік кеңестің 30 қарашадағы келесі мәжілісі тұйыққа тірелді. Оның жарқын мысалы, Украинадағы желтоқсан референдумының салдарлары болып табылды. Мемлекеттік тәуелсіздік алуға деген бағытын

берік ұстанған және орталықтың оған тепе-тең реакциясын кездестіре алмаған республика іс жүзінде жалпы интеграциялық процестен шығып қалды.

Бәлкім, мұның не нәрсе екенін жұрттың бәрі бірдей біле де бермес. Кеңінен түсіндіріп жатпай-ақ, мынаны айтқым келеді: Украинаның бөлініп кетуі, ол кезеңде бұрынғы кеңестік федерациядағы республикалардың экономикалық байланыстарының берекесін біржола дерлік кетіру болып табылатын еді. Ал бұған жол беруге тіпті де болмайтын. Минскідегі шешімдердің соншалық тағы асығыс түрде қабылдануын мен тап осындай жағдайға байланысты түсіндіре аламын. Мен үшін және Орта Азия республикаларының басшылары үшін Брестегі құжаттарға қол қойылуы көп ретте күтпеген жағдай болғанын бұрын да атап көрсеткенмін. Рас, Тәуелсіз Мемлекеттердің Достастығын құру жөніндегі Келісім мәтінін келісіп алу үшін мені төртінші құрылтайшы ретінде шақырған болатын. Бірақ құжаттарды дайындау процесіне о бастан қатыспағандықтан, мен бұл ұсыныстан бас тартуға мәжбүр болдым.

Құжатпен танысқаннан кейін, Келісімнің тұтас алғанда, сөзсіз оң сипатта екені мен үшін айқын болды. Онда республикаларда тұратын халықтар мен этникалық азшылық топтардың барлығының да құқықтары сақталатынына кепілдік берілетінін, кең көлемдегі ынтымақтастық ниетінің мәлімделетінін айтсақ та жеткілікті. Бұл идеялардың барлығы да бұрынғы федерацияға кірген өзге мемлекеттердің өкілдері тарапынан мақұлданып, қолдау тапты. Менің ойымша, егер өзге республикалардың басшылары Минскіге шақырылғанда, алматылық нұсқадағы Достастық одан әлдеқайда ерте туындаған болар еді.

Бұл екі арада Беловежье кездесуі алуан түрлі реакция тудырды. Кейбіреулер славян мемлекеті құрылымының "даурықпа" идеясын пайдаланып қалуға тырысты және оған қарама-қарсы шара ретінде тездетіп "Түркістан конфедерациясын" құруға кірісуді ұсынды. Егер біз халықтарымызды этникалық және конфессионалдық белгілеріне қарай бөлуге тырысқан ондай арандатушылардың жетегінде кеткенде, не болатынын ойлаудың өзі қорқынышты. Тәуелсіз бес мемлекеттің Ашхабадта бас қосқан басшылары қазіргі қалыптасқан нақты жағдайларды ақыл-парасатпен өлшеп-пішу нәтижесінде балама блок құру жөніндегі пікірді үзілді-кесілді ысырып тастады. Тиісті Мәлімдеме қабылданды. Тәуелсіз Мемлекеттердің Достастығы жөнінде Минскіде қол қойылған Келісімге алдын ала түзетулер мен ұсыныстар жасалды. Қазақстан мен Орта Азия мемлекеттерінің басшылары Ресей, Украина және Беларусь басшыларының бұрынғы құқықтан жұрдай республикалар орнына тәуелсіз құқықтық мемлекеттер құруға ұмтылған әрекеттеріне түсіністікпен қарайтынын, Украинаның интеграциялық процесс арнасына қайта оралуын қанағаттанғандықпен қарсы алғанын атап көрсетті.

Бес республиканың басшылары жаңа Достастықты қалыптастырудың құқықтық жағына ерекше назар аударды. Өйткені үш мемлекет басшыларының атынан жасалған КСР Одағының халықаралық қатынастар субъектісі

ретінде өмір сүруін тоқтатуы жөніндегі хабарды көпшілік заңға қайшы әрекет ретінде бағалаған еді. Бұл жөніндегі айтыс-тартысқа құмарлық Ресей, Украина және Беларусь басшыларының шешімі сол республикалардың парламенттерінде бекітілгеннен кейін ғана басылғаны белгілі.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы құрылтайшыларының Келісім мәтінін жаңа саяси одақтың инициативалық нұсқасы ретінде қарастыру жөніндегі ұсынысын ескере отырып, бес республиканың Президенттері өздерінің әріптестеріне консенсус іздестіруге, Жоғары мәртебелі Келісуші Жақтар ретінде тең құқықты жағдайда құжатқа қол қоюға әзір екендіктерін аңғартты.

Интеграциялық процестің құқықтық жағын мейлінше толық сақтауға ұмтыла отырып, біз Алматыға келген ресми делегациялар мүшелерінің қарауына ұсыныс енгіздік – КСР Одағының және оның институттарының өмір сүруін тоқтату жөніндегі актіні КСРО Жоғарғы Кеңесінің сессиясында немесе Республикалар Кеңесінің мәжілісінде қабылдауды ұсындық. Өкінішке орай, бұл ұсыныс Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының инициаторлары тарапынан қолдау таппады. Бұрын КСРО-ның құрамына енген республикалардың ерікті таңдауы негізінде жаңа Достастықтың құрылуы қалыптасқан жағдайда жалпы болашағымыз үшін қажетті келісімге неғұрлым тезірек жету мақсатын көздейтін бірден-бір парасатты шешім болды деп батыл түрде тұжырым жасай аламын. Қазақстан қашан болса да, мүмкіндікті мейлінше пайдалануды басшылыққа алды, елдің бейберекет ыдырап кетуіне жол бермеуге әрқашан тырысып келді.

Алматыдағы кездесудің қорытындылары бойынша тіпті күткендегіден әлдеқайда көп нәрсеге қол жеткізудің сәті түсті. Он бір мемлекет сапалық жағынан жаңа құрамға бірігу жөнінде шешім қабылдады. Бұл мемлекетте, мемлекеттердің үстінен қарайтын құрылым да болып табылмайды. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құрылуына байланысты Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы өмір сүруін тоқтатты, оның 69 жылдық тарихы бұдан былай зым-зия доғарылды. Алматыдағы кездесудің табысты болатыны жас, тәуелсіз мемлекеттердің бірлесуі олардың өз инициативалары бойынша іске асқандығынан, "жоғарыдан" сұқ саусақпен көрсетіп, міндеттейтін қысымның болмағандығынан көп жағдайда алдын ала айқындалған еді. Қазақстандағы жасалған келісімдердің аса маңызды нәтижесі ядролық потенциалы бар төрт республиканың "Ядролық қаруға байланысты бірлескен шаралар туралы" Келісімі болды. Ол ядролық қаруды таратуға жол бермеуге, оны бірінші болып қолданбауға, ядролық қару атаулының барлығын да жоюға деген жалпы ұмтылысты, сондай-ақ халықаралық тұрақтылықты нығайта түсуге барынша ықпал етуді танытатын ынта-ықыласты дәлелдейді.

Келісімге сәйкес Беларусь Республикасы мен Украина ядролық қаруы жоқ мемлекеттер ретінде 1968 жылғы Ядролық қаруды таратпау жөніндегі шартқа қосылуға міндеттеме қабылдап отырғаны белгілі. Ол шартқа қол қоюға әзір Қазақстанның территориясындағы стратегиялық ядролық күштер әзірше қозғаусыз қала тұрады. Мұндай шешім қабылдай отырып, біз рес-

публика территориясында орналасқан ядролық қаруларды іс жүзінде тасып әкету тіпті де оңай болмайтын жағдайды ғана емес, сонымен қатар қаржы тапшылығын да ескердік. Сондай-ақ ядролық немесе басқа да шабуыл түрлерінің болмауына берік кепілдік беру қажеттігі де ескерілді. Логика бойынша мұндай кепілдіктерді, ең алдымен, ядролық мемлекеттер – АҚШ және біздің ең жақын көршілеріміз болып табылатын Ресей Федерациясы мен Қытай Халық Республикасы беруі тиіс. Ол кепілдіктер Қазақстанның мүдделі жақтармен дипломатиялық келіссөздер жүргізуінің негізі болуы тиіс. Мұндай жағдайда Қазақстан, менің көміл сенімім бойынша, өзін ядролық қаруы жоқ аймаққа айналдыру шарасын жүзеге асыруы қажет. Мұның өзі территориясында орналастырылған ядролық қаруларға байланысты мөлшердегі тең құқықты әріптес ретінде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы жөніндегі Келісім процестерінің шеңберінде іске асырылуы керек. Бұл айқындаманы жоғарыда атап көрсетілген мемлекеттерге әлдебір күдікпен қарау сияқты себептермен түсіндіруге болмайды. Қазақстан қазір олармен достық қарым-қатынастар жасап отыр және алдағы кезде де жасай беруге әзір. Бұл айқындама "ядролық клуб" деп аталатын ұйымға мүше болу мәртебесін алу жөніндегі қандай да болсын талаптарға байланысты емес. Басқаша айтқанда, біздің алдағы кезде қандай Достастықта өмір сүретіндігіміз әлі бұлыңғыр болып отыр.

Әзірше ядролық кнопка Ресейге сеніп тапсырылды. Оған белгілі шарт қойылды. Ядролық қаруды қолдану жөніндегі шешімді Ресей Президенті Украинаның, Беларусьтың және Қазақстанның басшыларымен келісе отырып қана қабылдауға тиіс. Ол үшін арнайы конференц-байланыс орнатылды. Алайда, мұның өзі, менің ойымша, әлі де жеткіліксіз. Территорияларында ядролық қару орналасқан өзге үш мемлекеттің Президенттері ядролық қарудың жұмсалыуына тосқауыл қою жүйесін ұйымдастыруы қажет (бұл ретте біздің айқындамамыз Украинаның пікіріне сәйкес келеді).

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы құрылды. Бірақ, мен оның болашағын қуанышқа толы жарқын етіп бейнелеуден тіптен аулақпын. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының алғашқы қадамдарының өзі-ақ оның мүшелерінің тіпті оп-оңай шешілетін елеусіз мәселелер, мысалы, тұрақты жұмыс істейтін үйлестіру қызметін құру, оған негізінен техникалық қызметкерлер мен сарапшыларды тепе-теңдік негізінде қамтып отыру сияқты ұсақ-түйек қажетті мәселелер бойынша келісудің өзі де оңай емес екендігін көрсетті.

Қарулы Күштерге реформа жасауға байланысты елеулі проблемалар пайда болды. Өкінішке орай, бұл жерде де кейбір саясаткерлердің ойластырылмаған шешімдер қабылдау жөніндегі ешқандай ем қонбайтын ескі дерті де себеп болған шығар, сірә. Экономикалық бей-берекет жағдай орын алып отырған кезеңде армияға байланысты арқанды ары тарт, бері тарт етіп әресарсаңға түсу мейлінше жол беруге болмайтын нәрсе. Қоғамдық пікірді қоздыру, мемлекет басшыларының қоғамдық орындарда сөйлеген сөздерінде бұқаралық ақпарат құралдарында өзара салғыласып, бір-бірінің атына артық сөздер айтуы бұрынғы Одақтық кеңістігіндегі қоғам бүгінгі таңда мейлінше

шиеленісіп, ушыққан жағдайда қалып отырғанда өте-мөте орынсыз және олардың өз халқы мен дүниежүзілік жұртшылықтың көз алдында имандылыққа жатпайтын ұят нәрсе. Армияның проблемасына қалай болса солай қарауға болмайды. Өйткені ол бұрынғы Одақты жаңа Достастыққа айналдыру жөніндегі әрекеттердің нәтижесінде пайда болған ең басты қарама-қайшылықтардың бірі болып табылады. Бізді қорғауға тиіс армия бүгінгі таңда өзі біреудің қорғауына, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің әскери қызметкерлерді әлеуметтік-экономикалық және құқықтық жағынан қорғау жөніндегі үйлестірілген іс-әрекеттеріне өте-мөте мұқтаж болып отыр.

Менің көзқарасым бойынша, әскери мәселедегі ең басты нәрсе – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы мемлекеттердің бірлескен ортақ армияға ынталы болуы – бірінші кезекте айқындалуы тиіс, олай етпейінше жеке мәселелер жөніндегі проблемалар төңірегінде келісу тіпті де мүмкін емес. Осыны басшылыққа алған мен Минскідегі ақпан кездесуінде әр республиканың өз айқындамасын мейлінше дәл белгілеуін талап еттім. Соның нәтижесінде Украинаның, Әзірбайжанның және Молдованың бірлескен командование бағынысынан шығарылған өз армияларының құрылуын қолдаған пікір айтқаны белгілі (рас, кейінірек Әзірбайжан өзінің көзқарасын өзгертіп, бірлескен армия болуын жақтады). Тәуелсіз мемлекеттерді қорғау үшін, ең болмаса, НАТО тұрпатындағы ортақ қорғаныс болуы ақылға қонымды сияқты болып көрінеді маған. Мұның өзі әрі сенімді, әрі арзан болар еді. Мұндай мәселеде тек бүгінгі күнді ғана ойлап өмір сүруге болмайды.

Достастықтың бет-бейнесі күрделі де шешуі ұзаққа созылатын проблемалар қойыртпағының шешімін табу жағдайларында өмір сүруге бейімділік танытатын елеулі емтиханнан өткеннен кейін ғана айқындалмақ. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы мемлекет басшыларының Мәскеудегі қаңтар кездесуінде ондай проблемалардың неғұрлым маңыздылары талқыланды және мұның өзі шартқа қол қою әлі де жеткіліксіз екенін, қол жеткен келісімді қатаң сақтау қажеттігін, онсыз ол келісім көп ұзамай бәтуасыз бос сөз күйінде қалатынын айқын көрсетті. Ал әзірше кейбір тәуелсіз мемлекеттер, өкінішке орай, өздерін тіпті таяуда ғана ұжымдасып қабылдаған міндеттемелерді орындаудан да тәуелсізбіз деп сезінеді. Тап осы жағдай бізді үстіміздегі жылдың ақпан айында Минскіде "Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберіндегі ынтымақтастық принциптерін сақтау туралы Декларацияға" қол қоюға мәжбүр етті. Ал мұның өзі дүниежүзілік практика тұрғысынан алып қарағанда, әлдебір "келісім соқырішегі", тіпті қажетсіз нәрсе болып табылады.

Ол ол ма, Достастық мүшелері болып табылатын Армения мен Әзірбайжанның арасында шын мәнінде қан төгіліп, қырғын соғыс болып жатыр. Мұның өзі екі жақты шиеленіс шеңберінен шығып кету қатерін де туғызып отыр. Ресей мен Қазақстанның араағайындық қызметі, өкінішке орай, әзірше нақты нәтижелерге қол жеткізген жоқ. Бұл жағдай таяуда менің соғыс әре-

кеттерін тоқтатуға және Таулы Қарабақ проблемасын кезең-кезеңімен шешуге бағытталған ұсыныстар жасауыма түрткі болды.

Тұтасынан алғанда Достастық шеңберіндегі әлеуметтік-экономикалық интеграцияның саналы түрде жүргізілуіне бүгінгі таңда реттелмеген саяси мәселелер, екіжақты және көпжақты негізде мемлекетаралық пікір алысып, тіл табысу тәжірибесінің жоқтығы кедергі жасап отыр. Бұған кейбір мемлекеттік қайраткерлердің интеграциялық байланыстардың үзілуі өндіргіш күштерді дамытуды елеулі түрде қиындатып, тежейтінін, экономикалық дағдарыстан шығу процесін күрделендіре түсетінін және оның онсыз да мardyмысыз қарқынын баяулататынын қасақана қырсығып, түсінгісі келмейтінін қосу керек. Әзірше саясат пен популизм саяси мақсаттарға қол жеткізу құралы ретінде қалыптасқан жағдайда ақыл-парасатпен экономикалық тұрғыдан қараудан гөрі әлдеқайда басым болып отыр. Мұның бәрі де, сайып келгенде, жасанды түрдегі автаркияға, бұған дейін мыңдаған арқаулар арқылы бір-бірімен тығыз байланысты болып келген республикалардың автономиялық өмір сүруіне алып барып соғады.

Бүгінгі таңда Достастықты одан әрі дамытудың толып жатқан нұсқаларын болжап, білуге болады. Оның бір полюсы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының толық ыдырап кетуі болып табылса, екінші полюсы бірлестіктің барлық мүшелерінің ортақ күш-жігер жұмсауы негізінде интеграциялық процестерді тереңдете дамыту екенінде дау жоқ. Мұның біріншісі де, әсіресе, екіншісі де іске аса қоюы қиын нәрсе. Достастықтан бірнеше мемлекеттің бөлініп кетуі де ықтимал. Өйткені олар оның, ашығын айтқанда, тым қатал шеңберін өздері үшін тарсынуы мүмкін. Мұндай жағдайда өзге мемлекеттер неғұрлым жоғары дәрежеде үйлестірілген бірлестік құра алады.

Осы бағыт егер Достастықтағы мемлекеттердің бір бөлігінің арасындағы интеграциялық байланыстар нығая түскен, ал оның басқа мүшелері Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттер бола отырып, шамалы ғана міндеттемелерін орындаумен шектеліп қана қойған жағдайда да күшейе түсуі мүмкін.

Өзіндік шектеулі дәрежеде орталықтан безу процесінің нәтижесі ретінде бір немесе бірнеше жаңа блоктардың әртүрлі дәрежедегі саяси және әлеуметтік-экономикалық ынтымақтастық құруы арқылы Достастықтың жікке бөлінуі де ғажап емес.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы болашағының кез келген нұсқасын болжай отырып, бұдан былайғы жерде кез келген бірігу процестері Кеңестік федерацияның бұрынғы субъектілерін Біріккен Ұлттар Ұйымының таяуда ресми түрде тануына байланысты пайда болған сапалық жаңа негізде өтетінін түсіну ерекше маңызды. Ресейдің, Украинаның, Беларусьтың еуропоцентристі барлық уақытта да күшейе береді деп шамалауға болады. Менің көзқарасым бойынша, бұл идея ол республикалардың басшыларын баурап алғаны сонша, тіпті басқа нәрселердің бәрін де елеусіз қалдыруға қабілетті.

Сөйтіп, ол Еуразия алқабындағы өзара байланысты проблемалардың жалпы шеңберінен өзін алшақтата түсті.

Сонымен қатар қазіргі нақты жағдайлар, Қазақстанның географиялық орны, оның халқының этникалық құрамы республиканың Батысқа да, Шығысқа да, таяу және алыс көршілерге де көпполюсты бағыт ұстауы қажеттігін өктем талап етеді.

Бүгінгі таңда Достастықта қазіргі статус-квоны сақтап қалу айқындамасы басым түсіп отыр. Мұны жақтаушылар Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын "таза дербестікке" көшудің неғұрлым тиімді әрі жайлы нұсқасы деп біледі. Әрине, мұндай қағиданың белгілі бір объективті негізі бар. Ол бір орталыққа бағынған альянстың шырмауынан енді ғана құтылған мемлекеттердегі орталықтан безу бағытының заңды түрде күшейе түсуінен байқалады. Өйткені, ол мемлекеттер өздері тағы да бағынышты жағдайға душар болып қаламыз ба деп қорқады. Қазір "одақ" деген сөздің өзі бірігу процесіне қатысушылардың басым көпшілігін күшті аллергиялық реакция ретінде шошытуы тіпті де кездейсоқ нәрсе емес.

Өкінішке орай, тарих алға қарай барлық уақытта бірдей ақыл-парасат арнасымен дамымайды. Алайда мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы мемлекеттердің күштерін біріктіруінен, Достастық шеңберінде Еуропа бірлестігінің тиісті құрылымына сәйкес келетін ұлттық көлемнен тыс үйлестіру құрылымын құрудан үмітімді әлі де үзбеймін. Өйткені оларсыз Достастық дегеніміз бос сөз. Нақты мазмұны жоқ әдемі әшекей күйінде ғана қалмақ.

Тарихтың көрсеткеніндей, империялардың ыдырауында объективтік сипат бар. Алайда, дүниежүзілік бірлестіктің интеграциясын тереңдете түсуге кедергі жасауға тырысу тарихтың дөңгелегін кері айналдыруға әрекет жасаумен пара-пар.

Достастық үшін экономикалық үйлестіру шаралары бұрынғысынша бірінші кезектегі міндет болып қала береді. Өйткені жаңа тұрпатты ортақ рынокты қалыптастырмайынша, артта қалған мешеулікті жою және осы заманғы өркениет арнасына бірте-бірте түсу мейлінше қиын болмақ. Біздегі халық шаруашылығының артта қалған және дағдарысты жағдайы, айдай айқын экономикалық тиімділік және бұрынғы қай кездегіден болса да орасан зор уақыт факторының рөлі күн тәртібіне ашық тұрпатты рынок құруды және оның Батыстағы кәсіпкер топтарды кеңінен және сан алуан жолдармен өзіне тарта түсуін ойластыруды қажет етеді.

Мұндай міндетті практика жүзінде іске асыру қоғамдағы саяси тұрақтылықты, шетелдік бизнестің жұмыс істеуі үшін құқықтық кепілдіктер берудің тиісті жүйесін жасауды талап етеді. Батыстың іскер топтары Жер шарындағы құрлықтың 300 миллион халқы бар алтыдан бір бөлігі өздерінің капиталын жұмсайтын аймаққа айналуына әбден мүдделі. Бірақ, олардың ойланып-толғанбай, қалай болса солай бізге қарай тұра ұмтылғысы келмейді, бар байлығынан із-тозсыз айырылып қалуды қаламайды. Олардың біздегі екі жақты және көп жақты қарым-қатынастарымыз жасалатын ірге-

тастың қаншалықты мықты екендігіне күні бұрын көз жеткізе кәміл сенгісі келеді.

Адам өлшемі жөніндегі Мәскеу конференциясының көрсеткеніндей, бұрынғы КСРО-дағы адам құқықтарын қорғау жүйесінің сенімділігін арттыра түсу Достастық елдерімен экономикалық ынтымақтастықты өрістетуге кедергі жасайтын оңшыл кертартпа күштердің белсенділігін тежейді. Алайда саясаткерлер мен бизнесмендерді біздегі республикааралық қарама-қайшылықтар, ұлтаралық негіздегі ушыққан шиеленістер елеулі түрде әлі де мазасыздандырып келеді. Ал мұндай мазасыздануды тіпті де шектен шыққан сақтық деп атауға болмайтынымен келіспеуге лаж жоқ.

Осы жағдайды басшылыққа ала отырып, мен СБСЕ-нің адам өлшемі жөніндегі Конференциясының Президиумына жеделхат жолдадым. Онда Қазақстан өзін егемен мемлекет ретінде кезінде КСРО-ның дүниежүзілік қоғамдастық алдында осы проблема бойынша қабылдаған міндеттемелерін орындайтын мұрагер деп санайтындығы айтылған. Мәтінде біздің республикамыз кез келген ұлттың, діни-нанымның және партияның өкілі болып табылатын адамдардың құқықтарына көпілдік беретіні, адам құқықтарын сақтауға бақылау орнату жөніндегі халықаралық комиссияны Қазақстанда қабылдауға әрқашан әзір екендігі айтылған.

Менің көзқарасым бойынша, Жер шарындағы құрлықтың алтыдан бір бөлігінде қоғамдық-саяси тұрақтылықты сақтау үшін қазір бұрынғы қай кездегіден болса да Батыстың көпсалалы көмегі қажет. Жағдайдың қазіргі дамып келе жатқанына қарағанда, мұндай көмек егер ол құнарлы топыраққа мақсаткерлікпен себілген жағдайда ғана неғұрлым тиімді бола алады. Басқаша айтқанда, әлеуметтік алыпты тұтасынан реформалау аңғалдық болар еді. Мұны экономика мен демократияның дамыған берік аралдарын жасай отырып, жеке бөлшектер бойынша жүзеге асырған жақсы. Дамыған экономика мен демократия, өзіндік берік қамалдар бола отырып, одан әрі кеңейе түсу бағытына ие болады.

Қазақстанның табиғи байлығын және реформа жасауға деген бұлжымас бағытымызды ескере отырып, республикамыз алдыңғы қатарлы елдердің белсенді көмегі арқасында демократия мен нарықтық экономиканың Еуразия құрлығының қақ ортасындағы маңызды тірегіне айнала алар еді деп болжам жасауға болады.

Қазір Одақтың көптеген басқа да жас ұлттары сияқты қазақ ұлтында да тарихи мүмкіндік пайда болды: осы заманғы өркениеттің жетістіктерін пайдалана отырып, экономикалық тиімді мақсаткерлікті және ақыл-парасатқа толы әрекетті басшылыққа ала отырып, мейлінше қысқа мерзім ішінде тоталитаризмнен және дағдарысты шаруашылық күйзелісінен демократия мен халықтың әл-ауқатын жақсартуға көшуге болады.

Алайда, осыларды айта келіп, мынаны ерекше атап көрсеткім келеді, мен түбегейлі экономикалық және демократиялық өзгерістерді жүзеге асыруға бірұлттық мемлекет неғұрлым ыңғайлы болады деген соңғы кезде жұрт

әуестеніп алған пайымдаулардың жақтаушысы емеспін. Менің көзқарасым бойынша, көп ұлтты Қазақстанның өзіндік ерекшелігі, артықшылықтары бар және оны басшылыққа алу керек. Халықтар достығы біздің ең басты бірегей байлығымыз ғана емес, сонымен қатар сеніміміз де, үмітіміз де.

Біз алғашқы қадамдарды ғана жасап үлгердік. Бірақ қазірдің өзінде көптеген қателіктерге жол бердік. Өткен күндерге тарихи тұрғыдан көз жіберетін болсақ, басымдықты саяси өзгерістерге емес, қайта экономикалық өзгерістерге беруіміз керек еді. Кейбір саясаткерлердің тоталитаризмнен демократияға алып өтетін жол сауаты күшті авторитаризм беделі арқылы өтеді деген пайымдаулары мейлінше иланымды көрінеді. Алайда жетпіс бес жыл бойы дерлік бостандыққа ие бола алмай келген адамдарға енді оны өлшеулі түрде "беру" үшін, шамасы, адамның жүрегі мұз болып қатып қалған және ақыл-ойы темір бетон сияқты сірескен болуы керек шығар.

Демократия дегеніміз тоталитаризмнен емдейтін медициналық егу де емес, балалық шағынан қабылдауға дағдыланған ауру адамды бірден жазып жібере қоятын дәрі де емес. Демократиялық қоғамды және нарық экономикасын жұрттың бәрі саналы түрде сағынып отырды деп ойлау аңғалдық болар еді. Жұрт тамағы тоқ тұрақтылықты қалайды. Алайда Батыста мұның өзі демократия мен нарықтан келіп туындайды, ал бізге дүниежүзілік өркениеттің мұндай берік ұстындары экономикалық дағдарыспен және әлеуметтік бейберекет жағдаймен ұштасуда.

Егер демократиялық күштер әрі батыл, әрі топтасқан болмаса, біздің ортақ болашағымыздың қаншалықты тұрақты болуы мүмкін екендігін тамыз оқиғалары көрсетіп берді. Ең маңызды, кезек күттірмес әлеуметтік, экономикалық міндеттерді шешуге, ең болмағанда, тұрақтандыру және дағдарысты жеңу кезеңінде барлық әлеуметтік күштерді біріктіру және барлық күшжігерді шоғырландыру қажет. Және мұның өзін әлдебір шектеулі немесе демократиялық идеяны жұпыны ету деп түсінуге тіпті де болмайды. Өйткені "саяси күштердің еркін ойыны" қоғамдық қайта құрудың ақыл-есінен танған кезінде оны сөз жоқ күйретпей қоймайды.

Табыстар мен жетістіктер ешқашан өзінен-өзі келмейді. Әлеуметтік енжарлықты жоя отырып, адамдарды алдағы бірқатар жылдар бойы қиыншылық болмай қоймайтынына, бірақ саяси тұрақтылық сақталған жағдайда оларды саналы түрде жеңіп шығуға болатынына және оның міндетті түрде өз жемісін беретініне сенімді болатындай етіп әзірлеу керек.

Алма-Ата, 10 марта 1992 года

ОТ ИМПЕРСКОГО СОЮЗА К СОДРУЖЕСТВУ НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ

Определение "переломный период" точно и емко отражает современное состояние независимых государств бывшей советской федерации. По заимствовав понятие "перелом" у медицины, политики придали ему значение тяжелого переходного состояния от старого к новому, во всех сферах жизнедеятельности людей, их взглядах и судьбах.

В самом деле, обстановка еще не успела стабилизироваться после обвала потрясений, происшедших в Европе в 1989 – 1990 годах, как мир вновь испытывается на политическую сейсмостойкость. Причем на этот раз речь идет не о смене политических режимов, исчезновении тех или иных общественных институтов, а об изменениях в геополитическом раскладе, которые могут оказать серьезные последствия на развитие глобальной международной ситуации.

Масштабы последствий такого политического потрясения становятся еще более очевидными, если принять во внимание, что его эпицентр, расположенный на евразийском массиве, захватывает сразу две важнейшие международно-политические системы – евроатлантическую и азиатско-тихоокеанскую.

С распадом Советского Союза на политической карте мира возникли новые независимые республики. Содружество, объединившее одиннадцать из них, не является ни государством, ни надгосударственным образованием.

Поиски новой формы политического союза вместо насквозь прогнившего имперского альянса были не только нелегкими, но и воистину драматичными. Временами казалось, что нужная формула найдена и подписание нового Союзного договора уже не за горами, но раз за разом он становился очередным миражем жаждущего путника в пустыне.

Миллионы людей задаются сегодня вопросом: что с нами произошло? Кто виноват в распаде государства, до недавнего времени повсюду именовавшегося одной из двух великих мировых сверхдержав? Что больше по-

* Газета "Казахстанская правда", 10 марта 1992 года.

влияло на ход развития событий – объективный ход истории или субъективное воздействие политиков? Было ли последнее запланированным и целенаправленным или "сильные мира сего" двигались на ощупь, на авось, не представляя, куда приведут начатые ими преобразования?

Думаю, нынешняя общественно-политическая ситуация является результатом равнодействующей как объективных (распад многонациональных империй), так и субъективных факторов. Причина конфликтных ситуаций и трудностей, с которыми мы столкнулись сегодня, во многом является следствием именно того, что государственное руководство, начавшее радикальные преобразования в стране, не имело их стройной концепции, действовало безо всякой опоры на данные социального анализа и прогноза. Лейтмотивом деятельности реформаторов второй половины 80-х годов. был тезис "так жить нельзя", понимание которого не могло само по себе направить в спасательную колею, избавить от просчетов и ошибок.

Естественным следствием демократизации общества стал процесс национального возрождения, который в условиях экономической разрухи вызвал резкое обострение центробежных тенденций. Надо подчеркнуть, что республики Советского Союза, согласно действовавшей Конституции, на протяжении десятилетий носили статус суверенного государства. Однако это была лишь красивая конституционная формула, скрывавшая подлинную сущность унитарной государственной системы, которая, опираясь на тотальную централизацию, контролировала все без исключения сферы жизни общества. О реальном суверенитете республик не было и речи, поскольку в безраздельном ведении центра находились не только основополагающие вопросы экономики, внешней политики и финансов, но и использования национальных природных ресурсов, и даже установления общих начал организации и деятельности местных органов власти.

Необходимость скорейшего отказа от унитарного государственного образования была понятна каждому здравомыслящему человеку, однако закостенелый центр в который раз не смог объективно оценить сложившуюся ситуацию и принять своевременное адекватное решение, когда в 1988 году прибалтийское трио призывало подписать новый Союзный договор, расширяющий самостоятельность союзных республик. В результате этой непростительной политической близорукости шанс на радикальное обновление тоталитарного альянса с сохранением всех субъектов прежней федерации был безвозвратно упущен. Спустя три года холодного непонимания Литва, Латвия и Эстония сначала де-факто, а потом и де-юре стали зарубежными государствами.

Консерватизм и нерешительность центра в проведении насущных преобразований унитарного Союза были серьезной, но не единственной причиной ускорения центробежных тенденций. Их главной питательной средой стала сфера межнациональных противоречий, превращенная сталинской "политикой слияния наций" (на практике означавшей русификацию и

подавление национального самосознания) в кипящий кратер социального вулкана, в любую минуту готового к взрыву с самыми разрушительными последствиями.

Сепаратизм, ставший у многих политиков идеей фикс, явился к тому же следствием превратного убеждения в том, что из экономического кризиса проще выйти в одиночку, осуществив немедленный выход республики из состава Союза. Понятно, что ставка в данном случае делалась на немедленную помощь стран Запада на основании странной уверенности в том, что последние будут приветствовать распад Советского Союза, оказывая отколовшимся от него государствам бескорыстную финансовую и технологическую помощь.

Думаю, рассуждая о стремлении республик Советского Союза обрести государственную независимость, следует учитывать и изменившуюся за последние годы международную ситуацию, в которой существенно уменьшилась опасность вооруженной экспансии. Это позволило небольшим государствам без особого риска отказаться от могущественных покровителей и взять твердый курс на проведение самостоятельной внешней политики.

Видимо, мы должны откровенно признать, что было весьма трудно предсказать калейдоскопическую смену событий на политической арене СССР на рубеже 80-х и 90-х годов с изменением почти всех ее главных действующих лиц. Центр политической жизни переместился в республики, что если и было неожиданным, то отнюдь не было случайным. Идея национального возрождения на основе реального утверждения государственного суверенитета отодвинула на второй план и классовые, и партийные интересы.

Деструктивный подход руководства СССР и КПСС к подписанию нового Союзного договора и связанный с этим развал народнохозяйственных связей заставили республики брать инициативу на себя. Ее естественными шагами стало подписание горизонтальных договоров. Совместное соглашение, достигнутое в 1989 году в Алма-Ате между Казахстаном и республиками Средней Азии, дало толчок последующему установлению на договорной основе двусторонних экономических связей с Белоруссией, Украиной, Россией. Первоначально такая политика была резко негативно воспринята центром, а Политбюро КП РСФСР и вовсе окрестило ее "протоколами о намерениях". Однако новый тип сотрудничества, вопреки столь "дально-видным" прогнозам, сумел стать своего рода предохранителем экономического хаоса и заложил основу для формирования нового Союза.

Историческим этапом в жизни народов республик прежнего Союза стало принятие ими деклараций о суверенитете, которые положили начало процессам утверждения их реальной самостоятельности и независимости. Первоначально они не редко трактовались апологетами командно-административной системы как проявление местнических амбиций, стремление подменить диктат центра собственным диктатом. Не хочу пускаться в про-

странные обобщения, памятуя, что даже правил без исключений не бывает, но с полным основанием могу утверждать, что единственной целью руководства Казахстана в его борьбе за суверенитет было и остается обеспечение полноценного политического, социального и духовного развития всех народов республики, создание ее гражданам достойных условий жизни.

Эта цель не могла не найти отклика в самых широких слоях трудящихся: проект декларации с энтузиазмом и заинтересованностью обсуждали люди разных возрастов, национальностей, профессий и социального статуса. Именно всенародная поддержка идеи республиканского суверенитета и предопределила возможность ее принятия. Трудно переоценить значение этого документа, представляющего собой целостную концепцию демократических, правовых, социально-экономических и культурных преобразований в Казахстане. Но вместе с тем следует учитывать, что декларация – всего лишь программа, осуществление которой требует многолетней упорной работы.

Сегодня можно с полным основанием утверждать, что субъекты бывшей советской федерации, даже находясь под прессом совершенно непредсказуемого стихийного развития процессов как в социально-экономической, так и общественно-политической жизни страны, несмотря на конфликты политиков и непоследовательность в проведении реформ, настойчиво проводили собственную линию, отвечающую интересам народов республик.

В соответствии с декларациями о суверенитете они начали проводить самостоятельную внешнюю политику, налаживать прямое политическое и деловое сотрудничество с зарубежными государствами. Так, Казахстан заметно расширил межправительственные и деловые контакты с Соединенными Штатами Америки, Францией, Германией, Великобританией, Австрией, Японией, Сингапуром, Италией. Особенно тесные отношения устанавливаются у нас с Турецкой Республикой, Республикой Корея, Синцзянь-Уйгурским автономным районом КНР.

Сегодня неоспоримо, что решающие шаги к преодолению сепаратистских настроений были сделаны республиками, а не центром, я бы даже сказал, вопреки центру, который и в целом позитивные инициативы умудрялся превращать в деструктивные действия. Наиболее ярким примером такого рода стало проведение Всесоюзного референдума, запутанная формулировка которого не только оттолкнула некоторых потенциальных субъектов будущего Союза, но и насторожила тех, кто никогда не был подвержен центробежным тенденциям. Как известно, Казахстан принял свой текст бюллетеня для голосования, что, на мой взгляд, было абсолютно оправданно.

В декабре 1990 года, когда работа по подготовке нового Союзного договора, по сути, дела зашла в тупик, четыре республики – Россия, Украина, Беларусь и Казахстан впервые выступили с инициативой создания Союза Суверенных Государств. Неконструктивная политика центра вынудила нас

напрямую заявить М. С. Горбачеву, что в случае, если подписание будет затягиваться, договор будет заключен без участия центра.

Это заставило Президента страны во многом пересмотреть свою позицию в отношении содержания и темпов интеграционного процесса. Визит М. С. Горбачева в Лондон, результаты его переговоров с руководителями большой "семерки" позволили более оптимистично рассматривать перспективы нашего экономического возрождения, а ново-огаревское соглашение возродило надежду на скорое заключение нового Союзного договора, текст которого практически был готов к подписанию. Однако попытка августовского переворота существенно перекроила наши ценностные ориентации.

Августовские события стали отчаянной попыткой реакционных сил, во что бы то ни стало воспрепятствовать объективному ходу истории, вернуть утраченное, возродить насквозь прогнивший имперский, тоталитарный режим. Добиться этого путчистам не удалось, но центробежные тенденции объективно усилились. Стремление республик к полной государственной независимости отражало теперь не только бурный рост национального самосознания, но и твердое желание оградить себя от реанимации тоталитарного центра.

Итоги ново-огаревского процесса, из, казалось, уже построенного здания за несколько дней превратились в фундамент для возведения качественно иного сооружения.

Определяющей тенденцией развития бывшего СССР стало стремление республик к все более полному государственному суверенитету, включая создание собственных Вооруженных сил, проведение независимой внешней политики в качестве субъектов международного права.

Центробежный процесс обрел совершенно новые очертания. Прагматики стали отстаивать формулу союза, основанного на конфедеративных принципах, а радикалы, оперируя идеей национальной безопасности, высоко подняли знамя бескомпромиссного сепаратизма. В тех условиях именно Казахстан продолжал упорно и последовательно отстаивать идею сохранения единого экономического пространства в переходный, кризисный период с учетом признания суверенитета республик. На чрезвычайном Съезде народных депутатов СССР я по поручению участников ново-огаревского процесса выступил с заявлением, в котором предлагалось радикально реформировать систему государственного управления, образовать новый союз на конфедеративной основе. Уверен, что в тот период это предложение максимально соответствовало сложившейся политической ситуации.

Однако центробежные тенденции не позволили его реализовать. Случилось так, что маятник демократии резко качнулся вправо. В эйфории победы над силами реакции некоторые российские лидеры позволили себе вновь обратиться к порочной идее мессианства, под флагом демократии вернуться к былому имперскому, великодержавному мышлению, что, в частности, выразилось в известных территориальных претензиях РСФСР. Имен-

но это заставило некоторые республики – в первую очередь Украину – форсировать объявление своей государственной независимости.

Сложилась совершенно новая ситуация, в которой наша республика вновь взяла на себя роль миротворца. Пришлось приложить немало сил, чтобы организовать и успешно провести первую алма-атинскую встречу в октябре 1991 года, в результате которой удалось выйти на подписание Договора об экономическом сообществе. И вновь хочу подчеркнуть, что в тот момент это было наиболее приемлемым решением в целях сохранения единого экономического пространства.

Увы, и в этой ситуации центр не успевал за событиями. 14 ноября на заседании Госсовета М. С. Горбачев вновь не захотел прислушаться к единодушному мнению руководителей республик, заявив, что не мыслит экономического единства без единства политического, а потому настаивает на необходимости централизованного государственного образования. Президент даже пригрозил отставкой в случае, если его предложение не будет принято. В результате уже следующее заседание Госсовета 30 ноября зашло в тупик. Яркой его иллюстрацией стали последствия декабрьского референдума на Украине. Придерживаясь твердого курса на государственную независимость и не встречая адекватной реакции центра, эта республика практически выпала из общего интеграционного процесса.

Вероятно, не все представляют, что это значит. Не вдаваясь в пространственные разъяснения, скажу: уход Украины означал бы в тот период почти полный паралич экономических связей республик бывшей советской федерации, чего нельзя было допустить ни в коем случае. Именно этим я и могу объяснить поспешность, с которой принимались решения в Минске. Я уже отмечал, что подписание брестских документов для меня и руководителей среднеазиатских республик оказалось во многом неожиданным. Правда, меня приглашали парафировать Соглашение о создании Содружества Независимых Государств в качестве четвертого соучредителя, однако я был вынужден отказаться, поскольку с самого начала не участвовал в процессе разработки документа.

После ознакомления с ним мне стало ясно, что соглашение, бесспорно, в целом носит позитивный характер. Достаточно сказать, что в нем гарантируются права всем проживающим в республиках народам и этническим меньшинствам, декларируются намерения широкомасштабного сотрудничества. Все эти идеи одобрительно воспринимались и представителями других государств, входивших в прежнюю федерацию. И, думаю, если бы руководители других республик были приглашены в Минск, Содружество в его алма-атинском варианте родилось бы гораздо раньше.

Между тем беловежская встреча вызвала далеко не однозначную реакцию. Кое-кто стал эксплуатировать "жареную" идею славянского государственного образования и предлагать в противовес ему немедленно создать "туркестанскую конфедерацию". Страшно подумать, что бы случилось, пойд

мы на поводу у подобных провокаторов, стремившихся разделить наши народы по этническому и конфессиональному признакам. Руководители пяти независимых государств, собравшиеся в Ашхабаде, категорически отвергли мысль о создании альтернативного блока, проявив разумный, взвешенный подход к нынешним реалиям. Было принято заявление, предварительные поправки и предложения к подписанному в Минске соглашению о СНГ. Главы государств Казахстана и Средней Азии подчеркнули, что с пониманием относятся к стремлению лидеров России, Украины и Беларуси создать на месте ранее бесправных республик независимые правовые государства, удовлетворены возвращением Украины в русло интеграционного процесса.

Руководители пяти республик уделили особое внимание правовой стороне формирования нового Содружества, поскольку объявление от имени глав трех государств о прекращении существования Союза ССР как субъекта международных отношений было расценено многими как неправомерное. Как известно, страсти по этому поводу улеглись лишь тогда, когда решение лидеров России, Украины и Беларуси было ратифицировано парламентами этих республик.

Учитывая предложение учредителей СНГ рассматривать текст соглашения как инициативный вариант нового политического союза, президенты пяти республик дали понять своим коллегам, что готовы к поиску консенсуса, к подписанию документа на равноправных началах в качестве Высоких Договаривающихся Сторон.

Стремясь в полной мере соблюсти правовую сторону интеграционного процесса, мы внесли на рассмотрение членов официальных делегаций, прибывших в Алма-Ату, предложение – принять акт о прекращении существования Союза ССР и его институтов на сессии Верховного Совета СССР или заседании Совета республик. К сожалению, оно не было поддержано инициаторами СНГ.

Возьму на себя смелость утверждать, что создание нового Содружества на основе добровольного выбора ранее входивших в СССР республик в сложившейся ситуации было единственно разумным решением в целях скорейшего достижения необходимого компромисса во имя общего будущего. Казахстан всегда исходил из максимально возможного на данный момент, всегда стремился предотвратить хаотический распад страны.

По итогам встречи в Алма-Ате удалось сделать даже нечто большее, чем ожидалось. Одиннадцать государств приняли решение об объединении в качественно новом формировании, которое не является ни государством, ни надгосударственным образованием.

С созданием СНГ прекратил существование Союз Советских Социалистических Республик, шестидесятидевятiletняя история которого отныне канула в Лету. Думаю, успех алма-атинской встречи был предопределен в немалой степени и тем, что объединение молодых, независимых государств произошло по их собственной инициативе, без указующего перста и обяза-

ющего нажима "сверху". Едва ли не важнейшим результатом казахстанских договоренностей стало соглашение четырех республик, обладающих ядерным потенциалом, "О совместных мерах в отношении ядерного оружия". Им подтверждается наша приверженность к нераспространению ядерного оружия, обязательство о неприменении его первыми, общее стремление к ликвидации всех ядерных вооружений, а также желание всемерно содействовать укреплению международной стабильности.

Как известно, в соответствии с соглашением, Республика Беларусь и Украина обязуются присоединиться к договору о нераспространении ядерного оружия 1968 года в качестве неядерных государств. На территории Казахстана, также готового подписать этот договор, стратегические ядерные силы пока остаются в неприкосновенности. Принимая такое решение, мы исходили не только из того обстоятельства, что ядерное оружие, размещенное на территории республики, практически непросто транспортировать как в техническом, так и в финансовом плане. Принималась во внимание и необходимость твердых гарантий от ядерного или иного нападения, которые, по логике вещей, должны, прежде всего, дать ядерные державы, – США и являющиеся нашими ближайшими соседями – Российская Федерация и Китайская Народная Республика. Они призваны стать предметом дипломатических переговоров Казахстана с заинтересованными сторонами. При этом Казахстан, по моему убеждению, должен осуществлять свое превращение в зону, свободную от ядерного оружия, в рамках договорного процесса по СНГ, выступая равноправным партнером в той части, которая связана с размещенным на его территории ядерным оружием. Эта позиция не объясняется тем, что мы в чем-то подозреваем вышеупомянутые государства, с которыми Казахстан ныне имеет дружеские отношения и готов поддерживать их впредь, она не связана какими-либо претензиями на обретение статуса члена так называемого "ядерного клуба". Просто пока еще неясно, в каком Содружестве нам предстоит жить.

Ядерная кнопка отныне передана России, с условием, что решение о применении ядерного оружия будет приниматься ее Президентом по согласованию с руководителями Украины, Беларуси и Казахстана. Для этого установлена специальная конференц-связь. Однако этого, на мой взгляд, недостаточно. Необходима организация системы блокировки ядерного запуска президентами трех государств, на территории которых размещено ядерное оружие (здесь наша позиция в основном совпадает с мнением Украины).

Содружество Независимых Государств образовано, но я весьма далек от того, чтобы рисовать его будущее исключительно в радужных тонах. Уже первые шаги СНГ показали, что его членам бывает непросто договориться даже по таким незначительным вопросам, как, например, создание постоянно действующей координационной службы, состоящей главным образом из технических работников и экспертов, сформированной на паритетных началах.

Серьезные проблемы возникли в связи с реформированием Вооруженных Сил. К сожалению, и здесь проявилась, видимо, вечная болезнь некоторых политиков: принятие непродуманных решений. Перетягивание армейского каната в момент экономического хаоса крайне недопустимо. Возбуждение общественного мнения, взаимные выпады руководителей государств в общественных выступлениях, в средствах массовой информации в той накаленной ситуации, в которой оказалось сегодня общество в пространстве бывшего Союза, крайне неуместны и попросту безнравственны как перед собственными народами, так и в глазах мировой общественности. Проблему армии нельзя упрощать, ибо она является одним из главных противоречий, возникших в результате попытки трансформации прежнего Союза в новое Содружество. Армия, призванная нас защищать, сегодня сама остро нуждается в защите, в скоординированных действиях государств – участников СНГ по социально – экономической и правовой защите военнослужащих.

На мой взгляд, очевидно, что главное в военном вопросе – приверженность государств СНГ объединенной армии – должно быть выяснено в первую очередь, иначе просто невозможно договориться о проблемах частного порядка. Исходя из этого я и настаивал на февральской встрече в Минске, чтобы каждая республика четко определила свою позицию. Как известно, в результате Украина, Азербайджан и Молдова высказались за создание собственных армий, выведенных из подчинения объединенного командования (правда, впоследствии Азербайджан изменил точку зрения в пользу объединенной армии). Мне представляется, что для защиты независимости государств разумнее иметь общую оборону, хотя бы по типу НАТО. Это надежнее и дешевле. В таком вопросе нельзя жить только сегодняшним днем.

Лицо Содружества определится лишь со временем, когда оно пройдет серьезный экзамен на жизнестойкость в условиях решения конгломерата сложных и долгосрочных проблем. Наиболее важные из них, обсужденные на январской встрече в Москве руководителей государств СНГ, показали, что договор мало подписать, необходимо строго следовать достигнутому соглашению, иначе оно очень скоро превратится в фарс. А пока отдельные независимые государства, к сожалению, считают себя независимыми и от принятых совсем недавно коллективных обязательств. Именно это вынудило нас подписать в феврале т. г. минскую Декларацию "О соблюдении принципов сотрудничества в рамках Содружества Независимых Государств", что для мировой практики является своего рода "договорным аппендиксом", совершенно ненужным актом.

Более того, между членами Содружества – Арменией и Азербайджаном – по сути дела идет кровопролитная война, которая даже угрожает выйти за рамки двустороннего конфликта. Посредническая миссия России и Казахстана пока, к сожалению, реальных результатов не принесла. Это и по-

будило меня выступить недавно с предложениями, направленными на прекращение военных действий и поэтапное разрешение проблемы Нагорного Карабаха.

В целом осознанной социально – экономической интеграции в рамках Содружества сегодня мешают неурегулированные политические вопросы, отсутствие опыта межгосударственного общения на двусторонней и многосторонней основе. Сюда же следует присовокупить упорное нежелание некоторых государственных деятелей понять, что разрыв интеграционных связей существенно затрудняет развитие производительных сил, усложняет процесс выхода из экономического кризиса и замедляет его и без того невысокие темпы. Политика и популизм, как средство достижения политических целей, пока явно довлеют над трезвым экономическим подходом к сложившейся ситуации. Все это может, в конечном счете, привести к искусственной автаркии, автономному существованию республик, до сих пор связанных тысячами разнообразных нитей.

Сегодня можно прогнозировать по меньшей мере полдюжину вариантов дальнейшего развития Содружества, полюса которого представляют собой полный распад СНГ и углубленное развитие интеграционных процессов на основе общих усилий всех членов сообщества. И первое, и в особенности второе, маловероятно. Возможна ситуация, когда от Содружества отойдут несколько государств, которые сочтут для себя тесными его, прямо скажем, не жесткие рамки. В этом случае другие могут создать более скоординированное сообщество.

Эта тенденция усилится и в том случае, если произойдет укрепление интеграционных связей между частью государств Содружества, другие члены которого ограничатся малым числом обязательств, оставаясь при этом участниками СНГ.

Результатом своего рода ограниченного центробежного процесса может стать раскол Содружества с образованием одного или нескольких новых блоков с различной степенью политического и социально-экономического сотрудничества.

Однако, прогнозируя любые варианты будущего СНГ, важно понять, что любые объединительные процессы теперь будут протекать на качественно новой основе, которая возникла после недавнего официального признания бывших субъектов советской федерации Организацией Объединенных Наций.

Можно предположить, что европоцентризм России, Украины, Беларуси будет все время усиливаться. На мой взгляд, его идея настолько охватила лидеров этих республик, что заслонила им все другие и оказалась как бы изолирована от общего круга взаимосвязанных проблем евразийского массива.

В то же время нынешние реалии, географическое положение Казахстана, этнический состав его населения диктуют необходимость многопо-

люсной ориентации республики на Запад и Восток, ближайших и отдаленных соседей.

На сегодня в Содружестве превалирует позиция сохранения существующего статус-кво, сторонники которой рассматривают СНГ как наиболее удобный, спокойный вариант перехода к "чистой самостоятельности". Такое положение дел, конечно же, имеет под собой объективную основу. Она выражается в закономерном усилении центробежной тенденции в государствах, освободившихся от оков унитарного альянса, которые боятся вновь оказаться в подчиненном положении. Не случайно само слово "союз" вызывает сегодня бурную аллергическую реакцию большинства участников объединенного процесса.

История, к сожалению, не всегда развивается в русле здравого смысла, однако я продолжаю надеяться на консолидацию государств СНГ, создание наднациональных координационных структур в рамках Содружества по аналогии с соответствующими структурами ЕС. Без них Содружество останется пустым звуком, красивой формой, не наполненной реальным содержанием.

Как показала история, распад империй носит объективный характер, однако стремление помешать углублению интеграции мирового сообщества равносильно попытке направить историю вспять.

Экономическая координация по-прежнему остается для Содружества задачей номер один, ибо без формирования общего рынка нового типа крайне затруднительно преодолеть отсталость и постепенно войти в русло современной цивилизации. Отсталость и кризисное состояние нашего народного хозяйства, очевидная экономическая целесообразность и огромная, как никогда, роль фактора времени ставят на повестку дня создание рынка открытого типа, предполагающего широкое, многовариантное привлечение западного предпринимательства.

Практическая реализация такой задачи требует политической стабильности общества, создания соответствующей системы правовых гарантий для функционирования зарубежного бизнеса. Деловые круги Запада заинтересованы в том, чтобы одна шестая часть суши с трехсотмиллионным населением стала сферой приложения их капитала. Но они не хотят бросаться к нам очертя голову, рискуя безвозвратно все потерять, они обоснованно желают предварительно убедиться в прочности фундамента, на котором будут строиться наши двусторонние и многосторонние отношения.

Как показала московская конференция по человеческому измерению, повышение надежности системы защиты прав человека в бывшем СССР снижает активность правоконсервативных сил, препятствующих разворачиванию экономического сотрудничества со странами Содружеств. Однако политиков и бизнесменов продолжают серьезно беспокоить межреспубликанские противоречия, конфликты на межнациональной почве, и нельзя не согласиться, что такого рода беспокойство перестраховкой никак не назовешь.

Исходя из этого, я направил в адрес президиума конференции по человеческому измерению СБСЕ телеграмму, в которой говорится, что Казахстан как суверенное государство считает себя преемником обязательств, принятых СССР перед мировым сообществом по этой проблеме. В тексте указано на то, что наша республика, гарантируя права человека любой национальности, вероисповедания и партийности, выражает готовность принять в Казахстане международную комиссию по контролю за соблюдением прав человека.

На мой взгляд, для сохранения общественно-политической стабильности на одной шестой части суши ныне как никогда нужна многопрофильная помощь Запада. Ситуация развивается таким образом, что наиболее эффективной такая помощь может быть в том случае, если она будет целенаправленно ложиться в благодатную почву. Иными словами, наивно реформировать социального гиганта целиком. Лучше это делать по частям, создавая прочные острова развитой экономики и демократии, которые, становясь своеобразными форпостами, будут иметь тенденцию к расширению.

Учитывая природные богатства Казахстана и наш твердый курс на реформы, можно предположить, что республика при активной помощи передовых стран могла бы стать важным оплотом демократии и рыночной экономики в самом центре евроазиатского материка.

Сегодня у казахской нации, как и у многих других молодых наций Союза, появился исторический шанс: используя достижения современной цивилизации, руководствуясь экономической целесообразностью и здравым смыслом в максимально сжатые сроки совершить переход от тоталитаризма и хозяйственной разрухи к демократии и благосостоянию.

Однако, говоря об этом, хочу особо подчеркнуть, что я не являюсь сторонником модного в последнее время утверждения о том, что осуществлению радикальных экономических и демократических преобразований наиболее полно соответствует монациональное государство. На мой взгляд, специфика многонационального Казахстана имеет свои преимущества, и исходить следует из нее. Дружба народов – не только наше главное уникальное достояние, но и наша вера, наша надежда.

Мы сделали лишь первые шаги, но совершили уже немало ошибок. С позиций исторической ретроспективы ясно, что приоритет надо было отдавать экономическим, а не политическим преобразованиям. Довольно убедительным выглядит и утверждение некоторых политологов о том, что путь от тоталитаризма к демократии лежит через просвещенный авторитаризм. Но, наверное, надо обладать ледяным сердцем и железобетонным рассудком, чтобы "выдавать" людям дозированную свободу, которой они были напрочь лишены почти семь с половиной десятилетий.

Демократия – не медицинская прививка от тоталитаризма, не лекарство, приняв которое, с детства больной человек сразу выздоровеет. Наивно думать, что демократическое общество и рыночную экономику созна-

тельно жаждут все. Люди хотят сытой стабильности. Но на Западе она истекает от демократии и рынка, а у нас эти столпы мировой цивилизации ассоциируются с экономическим кризисом и социальной анархией.

Августовские события показали, насколько зыбким остается наше общее будущее, если демократические силы не будут решительными и сплоченными. Нужны консолидация всех социальных сил и концентрация всех усилий на самых насущных социально-экономических задачах, по крайней мере, на период стабилизации и преодоления кризиса. И это отнюдь не следует рассматривать как некое ограничение или обеднение демократической идеи, ибо "свободная игра политических сил" при шоковой перестройке общества неизбежно приведет его к краху.

Успехи и достижения не придут сами собой. Преодолевая социальную апатию, надо однозначно готовить людей к тому, что трудности ряда лет неизбежны, но их осознанное преодоление в условиях сохранения политической стабильности обязательно принесет желанные плоды.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С ГЛАВАМИ АДМИНИСТРАЦИЙ ОБЛАСТЕЙ И ГОРОДОВ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПОДЧИНЕНИЯ*

Алма-Ата, 11 марта 1992 года

– Короткий срок действия новой исполнительной власти на местах не позволяет делать каких-либо далеко идущих выводов. В то же время нельзя не отметить с сожалением тот факт, что ее полномочные представители не спешат воспользоваться предоставленным им правом организовать нормальную жизнь людей в своих регионах.

На предприятиях промышленности, в строительстве, агропромышленном комплексе допущен резкий спад производства. В то же время главы администрации не выявили причины такого явления, не имеют четкого представления, как и за счет чего выправить кризисное положение.

Для новой исполнительной власти нет заботы более важной, чем управление процессами экономики на своей территории. Необходимо знать, почему, даже имея сырье, некоторые предприятия не справляются с возложенными на них задачами по выпуску продукции. Если кто-то из руководителей не может наладить элементарную производственную и исполнительскую дисциплину на своем предприятии, в организации или хозяйстве, надо решительно заменять их людьми компетентными, умеющими организовать дело. Необходимо также побуждать промышленников на установление горизонтальных связей с родственными предприятиями других регионов, что позволит обеспечить нормальный ритм работы.

Пора сломать вредную привычку сваливать свои недоработки на других. Казахстан ввозит из-за своих пределов много такой продукции, производство которой можно и нужно организовать у себя. К примеру, за ввозимый кокс приходится ежегодно платить по 150 миллионов долларов, тогда как возможности Темиртау в его производстве не используются. Уже несколько лет идет разговор о строительстве коксовых батарей, но дальше говорильни дело не идет.

Главы администраций упускают из поля зрения такой важный вопрос, как возможность поправить дела в своих регионах за счет инвестиций зарубежных фирм. Кредиты сами по себе к нам не придут. Их выделяют только

* Газета "Казахстанская правда", 12 марта 1992 года.

под конкретные проекты. Надо иметь такие проекты, а на местах предоставлять кредиты тем, кто сможет погасить их своей продукцией.

Еще одна забота – приватизированные предприятия. Число их в республике перевалило за тысячу. А сколько и какой продукции они выпускают, как влияют на ценовую политику, никто толком не знает. Необходимо добиться такого положения, чтобы все предприятия, независимо от формы собственности, производили прежде всего ту продукцию, в которой больше всего нуждается наша республика.

Решение всех этих и других задач является прямым показателем заботы глав администраций о людях своего региона. Пока этот показатель вырисовывается с явным минусом. Иначе как можно расценить тот факт, что в некоторых областях не рассмотрено ни одного заявления граждан на выделение земли под огородные, садовые участки или дачи, под строительство жилья. Прошлогодняя работа по выделению земли принесла хорошие результаты. Многие смогли обеспечить себя на зиму овощами и картофелем. До начала весенних работ необходимо завершить эту важную работу.

Посевная нынешнего года, судя по всему, будет трудной. Прежде всего, из-за нехватки горюче-смазочных материалов. Тем не менее, планируется засеять зерновых больше, чем в прошлом году, чтобы собрать максимальное количество зерна, произвести перерасчеты с государствами Содружества и создать достаточный страховой запас хлеба. Расширятся также посевы сахарной свеклы, масличных культур. Перед главами администраций поставлена задача до начала весенних полевых работ создать необходимый запас горючего. Вопрос о поставках его из других регионов СНГ будет поставлен на предстоящей встрече руководителей стран Содружества в Киеве.

С выполнением взаимных соглашений между странами Содружества дела обстоят неважно. В этой ситуации нам необходимо подумать о разработке системы автономного хозяйствования республики. У нас есть все возможности, чтобы самим обеспечить себя мясом, молоком, другими продуктами питания, промышленными товарами. Мера эта вынужденная. Но надо быть готовыми ко всему. Забота о таком самообеспечении должна стать заботой и глав администраций на местах.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ОРТА АЗИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАН
БИРЖАЛАРЫ ҚАУЫМДАСТЫҒЫНЫҢ МӘЖІЛІСІНЕ
ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ ҚҰТТЫҚТАУЫ***

Алматы, 13 наурыз 1992 жыл

Орта Азия мен Қазақстан биржалары қауымдастығының мәжілісіне қатысушыларды құттықтай отырып, мен сөзімді инициативасы, ізденісі, білімі мен күш-қайраты Достастық республикаларының гүлденуі мен еңбекшілерінің тұрмыс деңгейін арттыру мүддесі үшін жаңа өндірістік қатынастардың қалыптасуына жәрдемдесуге бағытталған барлық кәсіпкерлерге арнаймын.

Сіздердің бірлестігіңіз өзінің алдына қойылып отырған мақсат – тиімді нарықтық шаруашылықты дамыту, аймақтың іскер адамдарын күрделі экономикалық проблемаларды үйлесімді шешуге топтастыру, әртүрлі гуманитарлық көмек көрсету үшін жағдай жасау мақсаты барынша мақұлдауға лайық. Сіздердің "Арал балаларына жәрдем" қайырымдылық акциясына қолдау көрсетулеріңіз кәсіпкерлердің тоталитарлық өткен кездің әлеуметтік ақауларының зардаптарын жоюға қатысуының лайықты өнегесі болып табылады.

Сіздердің кездесуіңізге және бұдан былайғы қызметіңізге табыс тілеймін.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 14 наурыз 1992 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ ЗАСЕДАНИЯ АССОЦИАЦИИ БИРЖ
СРЕДНЕЙ АЗИИ И КАЗАХСТАНА***

Алма-Ата, 13 марта 1992 года

Приветствуя участников заседания Ассоциации бирж Средней Азии и Казахстана, я обращаюсь ко всем предпринимателям, инициатива, поиск, знания и энергия которых направлены на содействие становлению новых производственных отношений во имя процветания республик Содружества и повышения жизненного уровня трудящихся.

Цели, которые ставит перед собой ваше объединение, – создание условий для развития эффективного рыночного хозяйства, консолидация деловых людей региона на скоординированное решение сложных экономических проблем, оказание разнообразной гуманитарной помощи, – заслуживают всяческого одобрения. Ваша поддержка благотворительной акции "Помочь детям Арала" является достойным примером участия предпринимателей в ликвидации последствий социальных изъязнов тоталитарного прошлого.

Желаю успехов вашей встрече и в последующей деятельности.

* Газета "Казахстанская правда", 14 марта 1992 года.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ ВТОРОГО СЪЕЗДА НЕМЦЕВ СОДРУЖЕСТВА
НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ***

Алма-Ата, 19 марта 1992 года

Сердечно приветствую участников второго съезда немцев Содружества Независимых Государств. Прошу принять пожелания плодотворной работы и выражаю надежду, что на нем будут выработаны конструктивные решения, способствующие консолидации усилий всех народов государств – участников Содружества на преодоление кризисных явлений нашей жизни.

Сегодня все мы в равной мере, независимо от национальной принадлежности, места проживания и социального положения, переживаем трудный и во многом тревожный период, как никогда испытываем последствия волюнтаризма прежней командно-административной системы в экономике, политике и культурно-социальной сфере, имперского подхода к судьбам как больших, так и малых народов, к решению национальных вопросов. И только сообща, цивилизованными методами мы сможем преодолеть это доставшееся нам недоброе наследие прошлого.

С глубоким пониманием и сочувствием отношусь к проблемам возрождения государственности, национальной культуры, языка и традиций немецкого народа, составляющего немалую часть населения Казахстана и других государств Содружества. Уверен, что в большинстве своем они разрешимы на основе исторической справедливости, доброй воли немецкого и других народов, законности и права, целенаправленных правительственных программ и межправительственных соглашений. В этом меня убеждают неоднократные встречи с представителями немецкого населения нашей республики, беседы с руководителями государств Содружества и международного сообщества, в том числе с руководством ныне объединенной Германии.

Мной, Правительством и общественностью республики и впредь будет делаться все возможное, чтобы наши соотечественники – граждане немецкой национальности, как и другие казахстанцы – представители более чем

* Газета "Казахстанская правда", 20 марта 1992 года.

ста народов, чувствовали себя спокойно и уверенно, могли плодотворно трудиться, повышать свое благосостояние, развивать национальную культуру. Залогом этому служат наш многолетний опыт совместной жизни, выработанные и не утраченные даже в это сложное время традиции интернационализма и дружбы, исконная доброжелательность казахского народа.

Полагаю, что съезд примет взвешенные, мудрые решения, направленные на объединение общих усилий, учитывающие не только проблемы немцев, но и наши общие задачи.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ "ДОЙЧЕ АЛЛЬГЕМАЙНЕ ЦАЙТУНГ"*

Алма-Ата, 19 марта 1992 года

"МЫ БЫ ХОТЕЛИ, ЧТОБЫ НЕМЦЫ ОСТАЛИСЬ В КАЗАХСТАНЕ"

Беседу вел К. Эрлих

Вопрос:

– Господин Президент, завтра открывается Конгресс немцев бывшего СССР. Чтобы Вы хотели пожелать участникам форума?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Для Казахстана это немаловажное событие, так как в нашей республике живет больше половины всех российских немцев. Я уже неоднократно высказывал свое мнение по проблеме эмиграции немцев. Мы хотели бы, конечно, чтобы они остались здесь, жили здесь и трудились на себя и на благо многонационального Казахстана. Что касается нас, то мы будем делать все возможное для решения всех жизненно важных проблем немецкого населения.

В последнее время мы стремимся открывать в республике немецкие школы, создавать немецкие группы в детских садах, специальные факультеты в вузах. Большое внимание мы уделяем развитию немецкой прессы и телевидения. В будущем мы также будем поддерживать стремление немцев Казахстана в развитии национальной культуры.

Переговоры, которые мы ведем с Германией, также направлены на создание совместных предприятий с участием наших немцев. Я точно не знаю, какие вопросы будут обсуждаться на Конгрессе, но от имени Правительства Казахстана хотел направить приветствие и самые лучшие пожелания всем участникам Конгресса.

Вопрос:

– Российский Президент во время своего визита в Бонн заверил всех, что правительство России намерено восстановить немецкую республику на Волге. Однако его дальнейшие действия, особенно его слова, сказанные в Саратове, указывают, что политика руководства России в этом вопросе ста-

* Газета "Deutsche Allgemeine Zeitung", 21 марта 1992 года.

ла совершенно другой. По крайней мере, можно утверждать, что никто не спешит решать наши вопросы. Намерены ли Вы, господин Президент, удовлетворить определенные дополнительные политические права граждан немецкой национальности?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– В первую очередь я хотел бы точно знать, каковы потребности немцев, живущих в Казахстане и желающих остаться здесь. Скоро у меня состоится встреча с представителями вашего народа. Я думаю, что они меня подробно об этом проинформируют. Мы будем делать все, что в наших силах. Что касается руководства России, то этот вопрос нужно задать им самим. Почему так быстро изменилась позиция России? Возможно, на это повлияла политическая ситуация в регионе, где намеревались восстановить немецкую республику? Я знаю, что немецкая общественность выступает за восстановление справедливости. Я это понимаю и поддерживаю такую позицию. Возможно, необходимо некоторое время и совместная работа с населением этого региона, чтобы осуществить все это.

Вопрос:

– Намерены ли Вы принять указ о реабилитации репрессированных народов, в котором предусматривался бы статус трудармейцев?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Правительство республики и законодательные органы республики никогда не принимали законы, которые ущемляли бы другие народы. По моему мнению, подобные указы должны издавать те государства, где существует несправедливость. Как Президент, я поддерживаю такие шаги и намерения.

Вопрос:

– Господин Президент, часть немецкого населения нашей республики хотела бы иметь двойное гражданство – Казахстана и Германии. Как Вы относитесь к этому?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Если это соответствует законодательным актам нашей республики, то этим людям можно пойти навстречу. А если нет, то этот вопрос должен быть предложен Парламенту и решен законным путем. В принципе, закон о двойном гражданстве существует. Что касается Вашего конкретного вопроса, его необходимо основательно изучить.

– Господин Президент, я вас благодарю за это интервью.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІМЕН ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 21 наурыз 1992 жыл

**Құрметті бауырлар!
Отандастар!**

Биылғы жылы халқымыз көктемнің, еңбек пен жаңғырудың мерекесі – Наурыз мейрамын бесінші рет тойлап отыр. Ырыс пен ынтымақтың белгісіндей болып, имандылық пен ізгілікке, мейірімділік пен үйлесімділікке шақыратын осы бүкілхалықтық мерекемен сіздерді шын жүректен құттықтаймын. Еңбектеріңізге табыс, тұрмыстарыңызға береке-бірлік тілеймін. Көктемгі күн мен түннің теңесу күні – наурыздың 22-сі күнін халықтық мереке ретінде көптеген елдер атап өтеді. Шығыс күнтізбесі бойынша жыл басы болып саналатын бұл күні барша адамзаттың бейбітшілікке, жасампаз еңбекке, ынтымаққа деген құштарлығы оянады. Халқымызда "Бұлақ көрсең, көзін аш" деген аталы сөз бар. Тіршілік атаулының бәрі жаңаратын бұл күндері жұрт ауласына ағаш отырғызады, тұрмыс жайларын ретке келтіреді, бірін-бірі татутәтті қарым-қатынасқа шақырып, жас ұрпақты инабаттылыққа, ізгілікке баулиды.

Өткен жылы республика халықтарының достығы мен бауырластығын нығайту, ұмыт қалып бара жатқан ұлттық дәстүрлерімізді жандандыру, сондай-ақ адам мен табиғат үйлесіміне қол жеткізу мақсатында Қазақстан Президентінің Жарлығымен наурыздың 22-сі халықтық мереке – Наурыз мейрамы болып жарияланған еді. Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес бұл күн бұдан былай мереке күні ретінде жыл сайын аталып өтпек. Ал биылғы Наурыз мерекесінің ерекшелігі сонда, ол республикамыздың тәуелсіздігі жарияланып, Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болып кірген жылы өтіп отыр. Бұл тарихи оқиғалар қазақстандықтардың орынды мақтанышын туғызады деп сенемін. Биылғы Наурыз мейрамы еліміз үшін аса қиын да жауапты кезеңге сәйкес келді. Бағаның өсуі, экономикалық байланыстардың әлсіреуі тұрмыс деңгейінің төмендеуіне әкеп соғуда. Нарық қатынастарына өту процесінде болмай қоймайтын басқа да уақытша қиындықтардың алдан шығуы мүмкін. Оған төзе білу және жасалып жатқан экономикадағы күрделі рефор-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 21 наурыз 1992 жыл.

маларға сеніп, оның жеңіп шығуына атсалысу қажет.

Өздеріңіз жақсы білесіздер, бүгінгі таңда орын алып отырған күрделі экономикалық және саяси жағдайды өзгерту үшін республика басшылығы бірқатар пәрменді шаралар қабылдады. Еңбексүйгіштік, қиындыққа төзе білу, саналы тәртіп, мейірімділік пен ізгілік – ежелден халқымыздың бойына сіңген асыл қасиеттер. Барлығымыз үшін сын болып отырған осы күрделі уақытта сол ізгі қасиеттерімізге, озық дәстүрлерімізге адал болып, өз күш-жігерімізбен, өз еңбегімізбен оң өзгерістерге қол жеткізуге тырысайық. Қазір ауыл адамдары көктемгі егістің қамына кірісіп кетті. Ертеңгі құт-берекеміз бен ырысымыздың негізі бүгін қаланады. Береке басы – бірлік. Бірлігіміз шайқалмаса, өрісіміздің малға толып, дастарқанымыздың мол болары сөзсіз. Бірлігімізді, ынтымағымызды сақтайық, ағайын. Сонда ғана уақыттың ауыр сынынан сүрінбей өтеміз, тұрмыс жағдайымызды елеулі түрде жақсарт аламыз.

Қымбатты бауырлар!

Табиғат жаңарып, күн мен түннің теңелетін көктемнің бұл күнін ата-баларымыз ұлыстың ұлы күні деп атаған. Осы ұлыстың ұлы күнін ұлтара-лық келісімді, адамдар арасындағы достық пен ынтымақтастықты нығайту, қоғамдағы адамгершілік ахуалды жақсарту күніне айналдырайық.

Баршаңызды тағы да Наурыз мейрамымен құттықтай отырып, отбаста-рыңызға зор бақыт, мол қуаныш тілеймін. Жыл басы әрқайсыңызға мықты денсаулық, береке, бірлік, ынтымақ ала келсін.

Ұлыстың ұлы күні құтты болсын, ағайын!

**ПОЗДРАВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
С ВОЗРОЖДЕННЫМ ПРАЗДНИКОМ НАУРЫЗ МЕЙРАМЫ***

Алма-Ата, 21 марта 1992 года

"С ВЕЛИКИМ ПРАЗДНИКОМ НАРОДА! "

Дорогие соотечественники!

От всего сердца поздравляю всех вас с возрожденным праздником Наурыз мейрамы – Праздником весны, труда и обновления.

Этот день, считающийся по восточному календарю началом года, издревле символизирует благоденствие, братскую сплоченность, побуждает к созиданию, нравственному очищению, милосердию.

У казахского народа есть наполненные глубокой мудростью слова: "Не позволяй иссякнуть роднику!" Думаю, их смысл напрямую относится к тому, что мы связываем с Наурызом. Родник, который мы обязаны сберечь, – это и родная природа, вся среда нашего обитания. Это – и высокое духовное начало в человеке, его вера в собственные силы, осознание своей ответственности за происходящее в жизни. Это – и не проходящее чувство дружбы между людьми.

Мне хотелось бы, чтобы нынешнее празднование Наурыза прошло именно под этим добрым и обнадеживающим началом.

Для нас сегодня крайне важен созидательный настрой. Казахстан отныне – независимое государство, недавно принятое в члены Организации Объединенных Наций. Это вызывает в нас законную гордость. Но чтобы добиться не формального, а подлинного признания на международной арене, нам многое нужно сделать для становления республики, ее самоутверждения, вхождения в цивилизованное сообщество.

Сейчас мы переживаем нелегкий, крайне ответственный период своего развития. Переход на рыночные отношения принес неизбежные трудности – рост цен, снижение жизненного уровня. Но реформы надо решительно доводить до конца. И здесь вновь нам потребуются огромная самоотдача, сплоченность, межнациональное согласие. Только своими силами, своим трудом мы сумеем преодолеть трудности и добиться достойных условий жизни.

* Газета "Казахстанская правда", 21 марта 1992 года.

С особым словом я хочу обратиться сегодня к жителям села. Наурыз, по своей сути, изначально связан с вашим трудом, ибо означает вступление в новый сельскохозяйственный цикл.

Это время надежд и свершений, время готовности к напряженным трудовым будням. И сейчас, когда селяне завершают подготовку к весеннему севу, я напутствую их нашей общей надеждой на успех. Благополучие республики во многом зависит от организованности, настойчивости, от слаженности действий всех предприятий агропромышленного комплекса.

Дорогие друзья!

Наурыз наши предки называли великим праздником народа. В этот день забывались даже самые малые раздоры, людей сближала радость весны и труда. И я хочу пожелать, чтобы согласие и дружба навсегда поселились в ваших сердцах и домах.

Поздравляя всех казахстанцев, каждую семью с праздником, я желаю вам большого человеческого счастья, успехов, процветания.

С Великим днем народа, соотечественники!

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С РАБОЧИМИ ГОРОДА АЛМА-АТЫ*

Алма-Ата, 8 апреля 1992 года

Посещение алмаатинского завода "Электробытприбор".

– ...Теперь каждый человек становится творцом собственного благополучия, а задача государства – создать все условия для реализации своих возможностей, что оно и делает. Основная задача сегодня – ни в коем случае не допустить дальнейшего спада производства, использовать все резервы для его наращивания. Это, в конечном итоге, должно привести к стабилизации, а затем и снижению цен на товары, росту, доходов как каждого труженика, так и государства в целом.

* * *

Посещение хлебобулочного комбината.

– ...Я одобряю стремление коллектива взять на себя дополнительные хлопоты и ответственность, связанные с самостоятельной реализацией своей продукции, поиском дополнительных источников для выправления финансового положения предприятия.

Желаю вам успехов!

* Газета "Казахстанская правда", 10 апреля 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖЕРГІЛІКТІ ӘКІМДЕРДІҢ СЕМИНАР-КЕҢЕСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 10 сәуір 1992 жыл

Құрметті әріптестер!

Осы сөзімді сіздерге арнай отырып, мына екі жайтты атап көрсеткім келеді. Біріншісі – Қазақстан Республикасында атқарушы биліктің толық жоғарыдан төменге қарай жүйесі құрылып, жұмыс істей бастады, ал оның қажеттігі туралы соңғы жылдары көп айтылып келген болатын. Екіншісі – сіздерден, жергілікті жерлердегі менің өкілдерімнен, президенттік биліктің сенімді атқарушылары мен табанды жүргізушілерін ғана емес, сондай-ақ ең алдымен, менің саяси бағытымды толық қолдайтын пікірлестерімді көремін. Мұның өзі маған ерекше маңызды болып көрінеді. Өйткені пікірлестік, меніңше, әкімдердің іс-қимылдарындағы инициативалылықты, еркіндікті, саяси сарабағытты жергілікті жағдайларға сәйкес икемділікпен жүзеге асыруға ұмтылысты білдіреді.

Біздің алдымызда тарихи тұрғыдан алғанда теңдесі жоқ міндет тұр – ол Қазақстан жерінде тұңғыш тәуелсіз мемлекет құру. Біз жариялаған Қазақстан Республикасының іргетасына қазір алғашқы ең негізгі кірпіштер қаланып жатыр. Сондықтан, сіздер мен біздің болашағымыз, біздің балаларымыз бен немерелеріміздің өмірі, біздің Отанымыздың дүниежүзілік өркениетті қоғамдастықтағы рөлі мен маңызы осы іргетастың қаншалықты беріктігіне байланысты болмақ. Республиканың егемендігі туралы Декларацияда жарияланған өзінің мәні жағынан парасатты да ізгілікті идеялар мен принциптердің мемлекеттік құрылыстың бұрынғы демократияға жат, тоталитарлық мән-мағынасын жасыратын саяси ықтасын, жалған перде ғана болып шығуына жол беруге болмайды.

Мұны біз басымыздан өткіздік. Алайда гәп мынада, жинақталған және берік меңгерілген сияқты тарихи тәжірибенің өзі әрқашан да бірдей қайтадан қате жібермеудің кепілі бола бермейді. Қарапайым және үйреншікті шешімдердің сайрап жатқан сүрлеуі көптеген басшыларды бұрынғысынша қызықтыруда, ал жанымыз бен қанымызға сіңген партиялық жұмыс стилі

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 11 сәуір 1992 жыл.

мен әдістері дағдысының бұрынғы идеялық догмаларының психологиялық жүгі олардың бойын жазыл, басқадай жолды, басқадай перспективаны көруіне мүмкіндік бермеуде.

Шынында да егер республиканың атқарушы өкімет органдарының жаңа құрамына талдау жасап көрсек, онда біз кадрларды іріктеу революциясын бастан өткіздік деп айтпас едім. Әлі де қыруар іс тындыруға тура келеді, өйткені аппарат қызметкерлері арасында бұрынғы партократтар да бар, олар түбегейлі өзгерістер жолындағы қиыншылықтарға байланысты ашықтан-ашық кектенуін жалғастыруда. Олардың бірқатары реформаларға жасырын қарсылық көрсетіп, өзгерістер барысына "аппарат тәсілдерімен" кедергі жасауда. Өз қалтасы әрқашан да сенімінен де қымбат болған екінші біреулер әртүрлі коммерциялық құрылымдардан қайтадан "жылы орын" іздеуде. Бұрынғы өмірлік қазыналардың талқандалғанына қатты кайғырып жүргендер де аз емес, ондайлар негізінен егде тартқан адамдар. Біреулері өзін жәбірлендім, ал енді біреулері алдандым деп сезінуде.

Маған әлдекімді кінәлау қиын. Бірақ жетпіс жылдан астам уақыт бойы бастарына сіңіріліп келген уағыздардан бас тарта алмаған адамдарға аяушылық білдіру әбден түсінікті. Егер бұрынғысынша олардың қолдарына саяси, мемлекеттік-құқықтық және шаруашылық басқару тізгіні шоғырланса, оларға кешіріммен қарауды ақтаудың еш жөні жоқ. Бұл жерде ешқандай ымыра болуы мүмкін емес. Кезінде біз барлығына өздерінің сенімін қайта қарауға мүмкіндік бердік және кадрлардың психологиялық тұрғыдан қайта құрылуын шыдамдылықпен күттік. Қазір оған жіберілген уақыт өтті және жеке менің өзім үшін облыстар мен республиканың жоғары буынында "кімнің кім екені" құпия емес. Мұның сондай-ақ жергілікті халық үшін де ешбір құпиясы жоқ қой деп ойлаймын. Жаңа президенттік жоғарыдан төменгі буынды іріп-шіріген жүйені түп-тамырымен шынайы өзгертуді қалағандар, жаңа көзқарасты жан-тәнімен күресіп қабылдағандар құрап отырғаны ешбір күмәнсіз. Мұны мойындамау айдан анық нәрсеге қарсы шыққанмен бірдей. Бұдан былай басшылардың қабілеті тек нақты нәтижелер бойынша бағаланады.

Мемлекеттік қызмет туралы мәселе заң тұрғысынан хатталуды талап етеді. Сондықтан үкімет тиісті заң жобасын Жоғарғы Кеңеске енгізді. Болашақта кадрларды, соның ішінде Министрлер Кабинетінің мүшелерін де конкурс негізінде іріктеп алуға көшу керек.

Сіздерге үлкен билік берілді. Алайда ол билікті алып тастауды қажет ететін кедергілерді ғана емес, сонымен бірге өз алдына қойған мақсатты көре білгенде ғана парасатты пайдалануға болады. Өкінішке қарай, біздің көпшілігіміз өмірдегі әртүрлі келеңсіз жайттарды сынауда жақсы машықтанып алғанбыз, бірақ қайда баруымыз керек екені жайындағы түсінігіміз әлі де күңгірт. Сөз орайы келгенде айта кетейік, "материалистік маркстік-лениндік ілім" өмір сүріп тұрған құрылысты қиратуда ғана тек материалистік болып шықты. Ал енді "жаңа дүниені" құруға келгенде мұнда оның негізін қалау-

шылар нағыз идеалист болып шықты. Патша империясының қираған орнында оған ұқсас, бірақ аса қорқынышты, адамға жат күйінде пайда болуы толық заңды да. Миллиондаған кеңес адамдары үшін "жарқын болашақ" туралы арман тек бұлыңғыр сағым болып қала берді. Мұны мен қазіргі кездегі ең бастысы – біз осы кіміз, нені қалаймыз, қайда бара жатырмыз, қандай құндылықты қастерлейміз деген сұрақтарға түсінікті әрі нақты жауап қайтару керектігінен айтып тұрмын. Бүкіл тұла бойы идеологиялық қағидаларға қаныққан біздің қоғамымызда саяси жалдаптардың әлі де аз емес екені құпия емес. Олар "социализм-капитализм" атты тозығы жеткен аспапта ойнауға қашанда әзір, жүзеге асырылып жатқан реформалардың мақсаты халықты экономикалық тұрғыдан қанаудан басқа ештеңе де емес деп көрсетуге тырысатындар. Мысалды алыстан іздеудің керегі жоқ. Жуырда ғана республиканың Әділет министрлігі коммунистік партияны тіркеуден бас тартқанда "құқылы мұрагерлер" мен құрдымға кеткен коммунистік режимнің қамқоршыларынан, "адам бейнелі социализмді" жақтаушылардан мен ашу-ызаға толы ондаған хаттар алдым.

Соңғы анықтаманың тайыздығы адамды таң қалдырады. Мен адам бейнелі капитализмнің бар екенін асырыңқырап болса да мойындауға әзірмін, өйткені соңғы жылдарда сіздердің көпшілігіңіз сияқты оны мен де өз көзіммен көрдім. Ал енді социализмнің жарылқаушы бейнесін осы уақытқа дейін ешкім де көрген жоқ.

Өздерінің шешімдерін түсіндіре келіп, Әділет министрлігінің қызметкерлері әңгіме өзге ойды тұншықтыру туралы емес екенін атап көрсетті. Істің мәні компартияның бағдарламалық және жарғылық құжаттарында республиканың Конституциясына қайшы келетін қағидалардың болғанында. Сөз орайы келгенде айта кетейін, компартияның қазіргі қорғаушыларының көпшілігі іс жүзінде коммунистік идеяны жүзеге асырудың трагедиясын айғақтайтын тарихи фактілерді білмейді. Кеңес өкіметі орнағаннан кейінгі 74 жылдан соң біз тап болған нақты тарихи жағдайды талдай алмайды. Олар кемшін коммунистік тәжірибе аса бай елді тек шикізат шылауына айналдырғанын, соңғы 20 жыл ішінде алынған 180 миллиард мұнай долларының босқа шашылғанын, біздегі пәтерлер мен тауарлардың орташа дамыған елдерге қарағанда анағұрлым аз екенін сезінбейді. Ал оның есесіне біз өзімізден басқа бүкіл дүние жүзі бірлесіп шығарғаннан гөрі танкті көп жасадық. Ал енді бір танк – 36 үш бөлмелі қолайлы пәтер ғой. Міне, өзін "біздің дәуіріміздің ақыл-ойы, абыройы мен ар-ожданы" деп көлгірси атаған партияның жеткізген жері осы.

Оның үстіне миллиондаған адамдар лагерьлерге қамалып, саяси түрмелерде қаза тапты. Қазақстанда бұрын инфарктан қайтыс болды деген адамдардың есімдерін жаңа іздеп тауып жатыр, ал шын мәнінде олар атылған болып шықты. Олардың ішінде белгілі жазушылар І. Жансүгіров, Б. Майлин бар. Коммунистік билеуші топтың қылмыстарын біз әлі ұзақ уақыт бойы ашатын боламыз.

Алайда, қорқыныштысы тек қана бұл емес. Қорқыныштысы сол, қазір баяғы коммунистік лидерлер өздеріне жүктелген адамгершілік жауапкершілік жүгіне қарамастан, қайтадан бастарын көтеруінде болып отыр. Ал енді не біздің баспасөзіміздің, не демократиялық күштердің мұны байқамайтыны, мұның өзі мессияндыққа, зорлық-зомбылыққа, таптық күреске, қанды диктатураға әкеліп соғатынын түсінбейтіні мені қайран қалдырады.

Әкімет өз халқына үрей мен биморальдық қатынас орнатқан коммунистік қоғамдық-саяси үлгі бәрін басып-жаншып, амалсыз ауызбірлік және басқаша ойлауға тыйым салу жүйесі арқылы адамды құлға айналдырып, жаппай бағыныштылыққа негізделген тоталитарлық тәртіп үшін қолайлы орта жасайды. Міне, халыққа жасалған осы әлеуметтік тәжірибенің толық күйрегені де заңды. Ал енді қазіргі жаңа большевиктердің өткенді жандандырып, тарих дөңгелегін кері айналдыруға, қоғамды реформалауды тоқтатуға деген ұмтылысы халықтың мүддесіне, оның өсіп келе жатқан саналылығына және қадір-қасиетіне қарсы бағытталған. Бұл жерде республикалардың барлық лидерлерін іс жүзінде Мәскеу тағайындағанын және олар, ең алдымен, өздерінің қожайынына қызмет етуге тиіс екендігін еске алудың артықшылығы жоқ.

Бірақ, бүгін менің қайсыбіреулермен идеологиялық пікірталасқа түсу ниетім жоқ, өйткені ешқандай "измді" бұдан әрі құрмақ емеспін. Сіздердің де ниеттеріңіз осындай екеніне сенемін. Менің бірден-бір қалауым, менің үмітім, егер қаласаңыздар, арманым – шамамның келгенінше Қазақстан халқының өзін жан-жақты дамытуы үшін қалыпты, шынайы өркениетті жағдай жасауға жәрдемдесу. Егер мұндай жағдай жасалса, адамдар өздері қалайтын өмірді өздері жасап алады, ал олардың өздеріне жамандық ойламайтыны анық. Нақ өздері, қандай да болмасын бағыт сілтегіш қолсыз-ақ, "кемеңгер жетекші" нұсқаған сара жолсыз жасай алады.

Біз жасамақ болып отырған жағдай қандай? Ол жаңалық емес, оған мұрат ретінде адамзат әрқашан да ұмтылып келді және ұмтыла беретін болады. Осынау іргелі жағдай біздің егемендік туралы Декларациямызда, тәуелсіздік туралы Конституциялық заңымызда бар.

Бұл кез келген халық пен қоғам үшін ең маңызды үш сөзден, үш түсініктен бейнесін тапқан, олар – бостандық, теңдік, демократия.

Қане, қулыққа бармай-ақ, бізде оның біріншісі де, екіншісі де және үшіншісі де әлі жоқ екенін тура айтайық. Өзін демократиялық деп жариялаған мемлекет бірден сондай болып шыға келеді деу аңғалдық болар еді. Азаматтың құқықтары мен міндеттерінің тепе-теңдігін білдіретін нақты демократияның қалыптасуы қас-қағымдық, мүлдем атүстілік акті емес, қайта бүкіл қоғамның қауырт күш-жігерін қажет ететін аса ұзаққа созылатын реттелмелі процесс.

Адамға нақты бостандық – саяси, экономикалық бостандықты, жеке адамның рухани тұрғыдан өзін-өзі табуын қамтамасыз ету де оңай емес. Бұл, әркім қандай да болмасын қоғамдық-саяси ұйымның құрамында болуы немесе болмауын қалауға (әрине, заңмен тыйым салынғандарынан басқа-

сын), меншіктің кез-келген түрін қалап алуға, өзінің қызметі үшін шаруашылықты жүргізудің қандай да болмасын формасын таңдауға, атеист болу немесе қандай да болмасын діни ұйым қатарында болуды қалауға, өзінің жеке өмірін басқа біреулердің қол сұғуынан қорғауға ерікті дегенді білдіреді.

Ниетіне жету – бұл ұлан-ғайыр еңбек, тіпті талай ұрпақтың еңбегі болар. Бірақ, біздің мақсатқа қарай қадам жасағанымыз даусыз. Соңғы жылдары қабылданған кез келген заңды немесе Президент Жарлығын алып қараңыз – олардың әрқайсысында қалай болғанда да, таңдап алған мұраттарға сай келетін жаңа саяси, экономикалық және мемлекеттік-құқықтық құрылымның үзінділері түрлі түсіндіру түрінде айтылады. Бұл үзінділер олардың негізінде Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданған кезде бірлік пен тұтастыққа ие болады. Бұл таяу арада-ақ болады ғой деп ойлаймын. Міне, осы жерде біздің алдымызда ең бастысы – қабылданған заң бойынша өмір сүруге, биліктің кез келген деңгейінде оны мүлтіксіз орындауға үйрену ісі бар тұлғасымен көрінеді.

Қарапайым-ақ нәрсе сияқты, ал іс жүзінде ше? Билікті бөлу – шынайы демократияның негізі екенін дәлелдеуге қанша сөз айтқанымызды, бүкіл билікті өз қолына шоғырландырған бұрынғы тоталитарлық режимді, ол туғызған әміршіл-әкімшіл жүйені біздің қанша даттағанымызды еске алыңыздаршы! Міне, енді, билікті бөлу нақты жүзеге асырылған кезде, кейбір әкімдер байқамағанып: енді қажет болмауы себепті, Кеңестерді таратып жіберсек қайтеді-міс, деген идеясымақ ұсынуда. Екінші жағынан – Кеңестердің төрағалары, негізінен әкімдер болмай қалғандары, басқаруда берекесіздік туғызатын осы жаңа құрамалар кімге қажет, деп мәлімдеуде. Бұл туралы негізінен облыстық комитеттердің, аудандық комитеттердің бірінші хатшылары болып жұмыс істеу тәжірибесі барлар айтып жүр.

Қарама-қайшылықтың мәні біздің жеке-дара билік құру әдісін жаппай жақтайтынымызда жатыр деген сенімдемін. Бұрын бір хан немесе патша кейіннен бас хатшы болды. Қазір де сол таптауырын сүрлеу бізді өзіне тартып отыр. Иә, біздің арамызда жеке-дара билеу принципінде тәрбие алғандар көп. Бұрын "біріншіге" нақты құқықтық құрылымсыз, не қаласам, соны істеймін принципі бойынша өмір сүру оңай еді. Мұның бәрі болды ғой. Келіңіздер, мәселені халықтың мүддесі тұрғысынан ойластырайық: неліктен адамдар және олардың тағдыры өздеріне "жақсы" немесе "жаман" басшының келуіне, оның либерал немесе консерватор, демократ немесе ұрда-жық екеніне байланысты болуы керек? Қандай лауазымды орынға болмасын ешқандай кіршіксіз адамды тауып қою сәті ешкімге де, ешқашан да түспеді десек, заң шығарушы, атқарушы және сот биліктерін бөлу заңдылықты сақтаудың ең жақсы кепілі, тоталитаризм жағына қарай қандай да болмасын сырғуға жол бермейтін, пәрменді фактор болып табылады. Адамзат баласы осы уақытқа дейін демократиялық негіздерді орнықтыру үшін бұдан тиімді ештеңе ойлап тапқан жоқ. Міне, сондықтан халық билігі ретінде Кеңестер атқарушы органдар және соттар қажет. Мұны әркім түсініп, жаңа жағдайда

бірқалыпты жұмыс істеу үшін табанды түрде үйренуі тиіс. Осы аса күрделі кезеңде ынтымақтықпен жұмыс істеу қажеттігін ерекше атап өткім келеді. Егер шын мәнінде болашақ ұрпағымызға құқықтық мемлекетті мирас етіп қалдырғымыз келсе, онда басқаша ешқандай жол жоқ.

Мен сөзімді саяси аспектілерден тегін бастағаным жоқ. Өйткені әкімдер өз қызметінде мәселенің бұл жағын көз алдына көмескі түрде елестетеді. Өндіріс басшыларына экономика туралы бүгін де аз айтылған жоқ. Мен тек қана жан-жақты экономикалық өзгерістердің принципті бағдары – нарық екенін, жеке адамның экономикалық бостандығы, тауар өндірушілердің дербестігі бәсекелестік екенін тағы да бір рет атап көрсеткім келеді.

Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздік алуы біздің бәрімізге де зор, ештеңемен теңестіруге келмейтін жауапкершілік жүктейді. Үш жүз жылдан кейін тұңғыш рет біз ешкімнің нұсқауынсыз-ақ өзіміз өмір сүргіміз келген жолды айқындап отырмыз. Қазір бізді әлемнің 100-ден астам мемлекеті таныды, олардың әрбір төртіншісімен дипломатиялық қатынастар орнатылды. Мұның өзі қуантады. Бірақ біз бостандықтың қуанышын күн сайын шешуді және қажырлы еңбекті қажет ететін мәселелердің тұтастай бір шоғырын бізден шеттетпеуі керек. Өйткені, адамдардың өзінің іс-әрекетіндегі бостандық оны өзінен-өзі киіндірмейді, тойындырмайды және адамның бір қалыпты өмір сүруі үшін қаражат та бермейді. Оған қамқорлық жасау енді біздің төл ісіміз. Бізге енді өзімізден басқа ешкім де көмектеспейді. Біз тек өз күшімізге ғана сенуіміз қажет.

Біз бес жыл бойы Горбачевті реформаларды жүзеге асырудағы жайбасарлығы және дәйексіздігі үшін ұдайы сынап келдік. Ал енді кімге кінә артамыз? Реформа орнынан жылжымай, табандап тұрып алды, оның негізгі себебі – басқарудың жергілікті мемлекеттік органдары нарықтық қатынасқа өту жағдайында өз қызметін баяу қайта құрып отырғанында. Мемлекеттік мүлікті жекешелендіру де баяу жүргізілуде. Ал енді осы мәселелер жөнінде тиісті жарлықтар қабылданып, нақтылы мерзімдер және оларды жүзеге асыратын адамдар белгіленді ғой. Сонда ендігі себеп неде?

Ең алдымен, атқарушы тәртіп пен ұйымшылдықтың төмен деңгейіне байланысты. Әйтпесе, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының мүлкін жекешелендіру туралы Жарлықтың орындалу барысын тексерген кезде, оның аса маңызды ережелерін жүзеге асыруға кедергі келтіріп отырған көптеген фактілерді, түсінік жұмысының нашарлығын басқаша қалай түсіндіруге болады. Мәселен, Шығыс Қазақстан облысында жүргізілген социологиялық сауалдың барысында респонденттердің жартысының осы мәселе туралы ешқандай түсінігі болмаған және олар агроөнеркәсіп кешенінің мүлкін жекешелендіруді саланы тұралатуға әкелетін кезекті науқан деп бағалаған. Мұндай мысалдарды басқа да облыстардан келтіруге болады. Міне, осы олқылықтардың бәрі жекешелендірудің мақсаты туралы теріс түсініктер туғызып, өкімет органдарына халықтың біраз бөлігінің ренішін туғызып, реформаны жүзеге асыруды елеулі тежеп отыр.

Осыған байланысты жекешелендіру бір жолғы ғана науқан емес, оны жүзеге асыра отырып, біз Қазақстан экономикасын қазіргі тұйықтағы жағдайдан шығара алатын стратегиялық бағытымыз екенін тағы да бір рет атап көрсеткім келеді.

Соңғы уақытта анық байқалған жергілікті бюрократтық сепаратизм деп аталғанның өзі түбегейлі экономикалық өзгерістерге үлкен зиян тигізіп отыр. Ол мынадан көрінуде: жекелеген кәсіпорындар мен аймақтардың басшылары даңғойлық, жалған патриоттық ұрандарды бетке ұстап, жалпыұлттық және мемлекеттік мүдделерді ескеруді ұмытып, заттай тауар алмасудың тұрпайы жолына сырғанап барады. Өздерін белгілі бір өндірістік қуаттардың немесе табиғат байлығының өктемдік жүргізетін меншік иесі деп санап, оларды өз қалауынша жұмсауға, басқаша айтқанда, жекелеген облыста, ауданда, ауылда "жарқын болашақ" құруға құқылымын деп санауда. Бұл орайда мемлекеттің заңын бұзып отырғанын ойлап бас қатырып жатқан жоқ. Айталық, менің мұнайым бар – оны өз бетімше астыққа айырбастаймын, немесе керісінше. Мұндай тұрпайы іс-әрекеттер, таза экономикалық шығынмен қатар, мемлекеттік идеяның өзін шайқалтады, республиканың саяси тұрақтылығына қауіп төндіреді. Біздің мұндай әрекеттермен келісер ниетіміз жоқ.

Түбегейлі өзгерістерді жүргізу үшін өкімет құрылымының өзінде де реформа жасау керек. Оның қазіргі институттары сипаты жағынан да, құрамы жағынан да нарық талаптарына көпшілігінде сай келмейді. Экономикалық ведомстволардың міндетін айқын белгілеу керек. Бұл ретте үкімет органдары әкімшілік әдістерге емес, қайта экономикалық әдістерге арқа сүйеуге, кәсіпорындарды емес, қайта процестерді басқаруға, өзін ықылассыз шәкірттердің кемеңгер тәлімгері етіп көрсетіп, іскерлік өмірге ұдайы араласпауға тиіс екенін басшылыққа алу керек. Еркін еңбек қана жоғары өнімділік пен сапаға кепілдік беретінін түсінетін кез жетті. Сондықтан экономикалық өзгерістердің көкейкесті міндеті – олардың тұтқаларын тікелей өндірушілерге беру. Бізге шағын және орта бизнесті қолдап, демократиялық режимнің тірегі ретінде кең көлемді әлеуметтік базасы бар әлеуметтік-жауапты кәсіпкерлікті қалыптастыру қажет. Шағын бизнесті мемлекеттік қолдау, ең алдымен, салық салудың реттелген механизмін құрудан және шағын бизнеске іс-қимылда толық бостандық беруде болып табылады. Бұл дүниежүзілік практикада кеңінен қолданылып жүрген стратегиялық жоспарлаудан бас тарту дегенді тіпті де білдірмейді деп атап айтқым келеді.

Біздің әрқайсымыз өтпелі кезеңнің қиыншылықтары – бағаның өсуін, инфляция, тапшылықты, әл-ауқаттың төмендеуін бастан кешудеміз. Осыған байланысты жүргізу процесінде халықты әлеуметтік жағынан қорғау, әлеуметтік әділеттілік принциптерін сақтау туралы мәселенің қойылуы түсінікті. Алайда, меніңше, халықты әлеуметтік жағынан қорғау халықтың аз қамтамасыз етілген және әлеуметтік жағдайы нашар жіктеріне мемлекеттік қолдау көрсетуді, кірістерін индексстеуді көздеуі керек екенін, бірақ республика-

ның әрбір азаматына дотация алуына кепілдік берілуін көздемеуі керек екенін атап көрсеткім келеді. Олай болмаған күнде біз әлеуметтік масылдарды қайтадан қоздатып, әлеуметтік әділеттілік принциптерін сақтауды іс жүзінде ешқашан да қамтамасыз ете алмаймыз. Мен бұл принциптер бейшаралық жағдайында қайыршылық теңдікті емес, қайта әрбір еңбекке жарамды адамның өзінің шығармашылық қабілетін жүзеге асырып, қызмет бабы бойынша жоғарылауына және жұмсаған еңбегіне, кәсібі мен дарынына сәйкес жалақы алудың нақты мүмкіндігін білдіреді деп есептеймін. Бұл өнім шығарудың заттай көлемін арттыру үшін басты нәрсе. Өндірістің құлдырауы жағдайында жалақыны шексіз өсіре беру – экономиканың күйреуі, реформалардың ақыры.

Бұл туралы айта отырып, үкімет те, жергілікті мемлекеттік басқару органдары да Президенттің "Қазақстан Республикасының халқын әлеуметтік қолдау жөніндегі қосымша шаралар туралы" Жарлығынан тиісті қорытынды жасамағанын барлық жауапкершілікпен мәлімдеймін. Бюджет қаржысының шектеулі екенін ескере отырып, осы құжат өнеркәсіп орындарының, коммерциялық құрылымдардың мүмкіндігін толық көлемде пайдалануды, әртүрлі қайырымдылық қорлар құруға, бюджеттен тыс қаржы құруға белсенділікпен бару керек екенін талап етеді. Осының барлығы да айқын сияқты. Алайда жергілікті жерлерде, сірә, бұрынғысынша, әлі де болса әлдебір қосымша нұсқаулар мен өкімдер күтетін сияқты.

Проблеманың басқа бір қырын алып қаралық. Мен республика халқын азық-түлік өнімімен өзін-өзі қамтамасыз ету үшін жағдай жасау қажеттігіне талай рет назар аудардым. "Қазақстан Республикасының халқын әлеуметтік қолдау жөніндегі қосымша шаралар туралы" Жарлықта нақты мерзім – үстіміздегі жылғы наурыздың 1-іне дейін бау-бақшаға, саяжай учаскелеріне және жеке тұрғын үй салуға жер бөлуге барлық өтініштерді толығымен қанағаттандыруды қамтамасыз ету белгіленген. Ал наурыздың 30-ына дейін біз қандай нәтижеге жетіп отырмыз?

Мемлекеттік статистика және талдау жөніндегі комитеттің мағлұматына қарағанда, Маңғыстау облысында бақша алуға берген өтініштердің – 22, Алматыда – 44 проценті ғана қанағаттандырылған. Торғай облысында саяжайға жер сұрап тек 5 адам ғана өтініш жасаса, тіпті олардың бұл тілегі де қанағаттандырылмаған. Бұл мәселе 7-20 процент мөлшерінде ғана шешілген Атырау, Жезқазған облыстарында да жағдай онша мәз емес. Ал Солтүстік Қазақстан облысы бойынша мемлекеттік есепке сәйкес саяжай мен бақша үшін бірде-бір учаске бөлінбеген. Мұнда ол учаскелерді алуға тілек білдірушілер саны тиісінше, 14,2 және 18,4 мың адам. Мұны түсіндіріп жатудың өзі артық болар. Осы іспен дереу шұғылданыңыздар, өкімдер істі қолға ала бастағанын халыққа байқатыңыздар.

Жергілікті жерлерде жекеменшік үй салуға өте жауапсыздықпен қарауда. Мұның өзі, ең алдымен Ақтөбе, Жамбыл, Маңғыстау, Солтүстік Қазақ-

стан облыстарына қатысты. Мен жер бөлу мәселесі жайында осы соңғы әңгіме екенін мәлімдеуге мәжбүрмін. Бұл мәселені шешкісі келмейтіндермен немесе оны әдейі елмейтіндермен жолымыз бір емес.

Кеңес Жеңіс мерекесі күні қарсаңында өтіп отыр. Міне, осыған байланысты мүгедектерді, Ұлы Отан соғысына қатысушыларды, ауғандық ардагерлерді, қаза тапқан әскери қызметшілер отбасыларын әлеуметтік қорғау мәселесіне қайта оралуды облыс, қала және аудан әкімдеріне тапсыруды қажет деп есептеймін. 1990 жылғы сәуірде менің алғашқы жарлықтарымның бірі осы азаматтар категориясына қосымша жеңілдіктер беру туралы болған еді. Ол Жарлық бойынша аз іс атқарылған жоқ. Ұлы Отан соғысының мүгедектері мен қатысушыларының ішінен тілек білдіргендерінің бәрі тұрғын үйлерін өздерінің жеке меншігіне тегін алды. Соғыс мүгедектерінің 80 проценті қолайлы пәтерге және бәрі де түгелдей телефонға ие болды. Бірақ әлі шешілмеген мәселелер де бар.

Ал енді Ақтөбе облысында тұрғын үй сұраған 814 және телефон орнатуды өтінген 815 өтініштің қанағаттандырылмауын қалай бағалауға болады? Телефон қойғысы келгендердің 456-сы облыс орталығына келеді. Мен осы мәселе бойынша істің жайын анық зерттеу және Президенттің Жарлығын орындамаған лауазымды адамдарға ең қатал шара қолдану жөнінде тапсырма бергенімді сіздердің естеріңізге салғым келеді.

Меніңше, тағы да бір маңызды мәселе. Сіздерге кадр саясаты сияқты басқарудың қуатты тұтқасы берілді. Оны іскерлікпен пайдалана білу қажет. Дегенмен, талдау көрсеткеніндей, Көкшетау облысындағы кейбір аудандарының әкімдері газеттердің редакторларын жұмыстан босату және тағайындауға шешім қабылдаған. Сондай-ақ тікелей республикалық органдарға бағынышты лауазымды адамдарға байланысты кадр мәселесін шешуге әрекет жасауды айғақтайтын фактілер де бар. Міне, осының бәрі өз өкілеттігін асыра сілтеушілік болып табылады.

Кадрлар арасындағы жұмыс жайында айтқанда, сіздердің назарларыңызды "Қылмыстың ұйымдасқан түріне және жемқорлыққа қарсы күресті күшейту шаралары туралы" жуырда қабылданған Жарлыққа аударғым келеді. Қазіргі экономикалық жағдай, орын алып отырған әлеуметтік қиындықтар, тәртіптің осалдауы, кейбір жерлерде қылмысты топтардың жемқор лауазымды адамдармен жең ұшынан жалғасуына әкеліп соғуда. Әсіресе, жергілікті бюрократияның шетелдік капиталмен қылмысты түрде жалғасуы аса қатерлі болып табылады. Басқаша айтқанда, бізге өзінің сұқтарын қадауға ниеттенген халықаралық мафияның суық қолымен істес бола бастадық. Бұл көрініспен аяусыз күрес жүргізіледі. Қазір құқық қорғау органдарын реформалау тұжырымдамасы әзірленуде. Таяу арада Ішкі істер министрлігін кадрлармен нығайту және оны қайта құру жөніндегі, ал мұның өзі сөзсіз жұмыс тиімділігін арттырады, шаралар жүзеге асырылатын болады.

Қазіргі жағдайда сіздердің әрқайсыларыңыз өз аймақтарыңыздың экономикасын көтерудің жолын анық білулеріңіз, негізгі бағыттар бойынша таяудағы және болашақтағы іс-қимылдардың бағдарламасы болуы керек деп санаймын. Бұл бірінші кезекте өндірістің, құрылыс кешенінің, көліктің базалық салалары жұмыстарын тұрақтандыру, тұтыну тауарларын, азық-түлік өнімдерін өндіруді арттыру, халық шаруашылығын қолдағы бар ақшалармен қамтамасыз ету, қаржы-несие проблемасын шешуге қатысты. Ешқандай да қаулылар мен нұсқауларды күтпеңіздер. Олар болмайды. Өз беттеріңізбен әрекет етіп, іскерлік танытыңыздар. Сіздерге өздеріңізді істе көрсетуге бірегей мүмкіндік туып отыр. Сіздер жассыздар. Ел сіздердің жұмыстарыңызға бағасын береді.

Бірінші тоқсандағы халық шаруашылығы жұмыстарының қорытындысы көптеген көрсеткіштер бойынша біз үшін көңіл кеншітерлік емес. Өндірістің құлдырауын әзірге тоқтату мүмкін болмады. Бұрынғы КСРО-ның басқа да аймақтарымен салыстырғанда біздегі жағдай біршама тәуір болғанымен, шаруашылық байланыстарының ыдырауындағы жалғасқан реакция біздің экономикамызға да теріс әсер етпей қойған жоқ. 1992 жылғы ақпанның аяғы мен наурыздың басындағы жағдай бойынша үстіміздегі жылға жобаланған 48,3 миллиард сом (қазіргі бағамен) өндіріс көлемінің материалдық ресурстардағы айтылған қажеттілігінен тек 16,3 миллиард сомға (33,7 процент) жеткізілім шарты жасалды, соның ішінде халық тұтынатын тауарлар шығару үшін 4,9 миллиард сом, ал қажеттісі 16,4 (29,7 процент). Тіпті Қазақстан Республикасының үкіметаралық келісімдер бойынша материал ресурстарын әкелуге бар жеткізілім шарттары барлық уақытта бірдей толық көлемде жасалынбайды. Бүгінгі таңда мұндай шарттардың тек 9,4 миллиард сом сомасына ғана қол қойылды, бұл келісілгеннің 38,6 процентін ғана құрайды.

Бұл ТМД елдерімен экономикалық байланыстарды жинап қойып, тек жаңа шетелдік серіктестерге ғана үміт арту керек дегенді білдіре ме? Мәселені бұлай қою негізінен дұрыс емес деп ойлаймын. Мен экономикалық дағдарыстан ойдағыдай шығудың басты негізін нақ осыларды сақтаудан және нығайтудан, қазақстандықтардың тіршілік жағдайын шынайы адамдық, материалдық және рухани жағынан қамтамасыз етуден көремін.

Бұрынғы Кеңестік федерацияның мемлекеттерімен өзара қарым-қатынасты дамыту арнасында Ресеймен тең құқылық, тату көршілік, мемлекетаралық қарым-қатынастың біз үшін сөзсіз айқындаушы маңызы бар. Мен бұл жерде Қазақстанның дәстүрлі тарихи байланыстарын ғана айтып отырған жоқпын, сонымен бірге саяси және экономикалық реформалаудың негізгі бағыттарындағы және тәсілдеріндегі, қорғаныс тұжырымдамасындағы біздің қазіргі көзқарастарымыздың сәйкес келуін айтамын. Әлдекімдер, біз тағы да біреудің шылауында кеттік немесе біреудің тәжірибесін көшірудеміз деп кінәлауы мүмкін. Бұдан мен ешқандай кемшілік көріп тұрған жоқпын. Біздің тарихымызда тек қана өз жолымен жүруді қалаған бірбеткей адамдар бол-

ған. Одан не шыққаны көпшілікке мәлім. Біз қайдағы бір шамшылдыққа бола достық қолдау мен көмектен бас тартқымыз келмейді және де біртұтас экономикалық бағытты жүргізу реформаны тек тездете түсетініне сенімдіміз. Ресей тәжірибесін көзжұмбайлықпен қайталау туралы әңгіме болуы мүмкін емес. Біздің қайта түлеуіміздің ерекшеліктері айдан анық және де олар аз емес. Мәселен, біз жерді сатуға барған жоқпыз, іс-қимыл жасауларына еркіндік беріп, мемлекеттік және жеке меншікті айқын бөліп, селода ұжымдық шаруашылықты сақтап қалдық. Біздің жекешелендіру мен мемлекет иелігінен алу әлеуметтік қорғау және тағы басқалар сияқты өз бағдарлама-ларымыз бар.

Осының барлығы тіпті әлеуметтік-экономикалық дамудың ең сәтті үлгісінің өзін сырттан алудың іс жүзінде мүмкін еместігі туралы белгілі қағида-ны растайды. Дүниежүзілік жиынтық тәжірибеге сүйеніп, ұлттық мінездің ерекшеліктерін, көп ұлтты республика халықтарының салттары мен дәстүрлерін ескере отырып, өзіміздің тұжырымдамамызды жасауымыз керек. Соңғысына сіздердің назарларыңызды айрықша аударғым келер еді.

Ұлтаралық келісімді сақтау – мемлекеттік саясаттың негізгі принципі, біздер жүргізетін өзгерістердің іргетасындағы ең басты буын, онсыз ешқандай да реформа болуы мүмкін емес. Бүгінде республиканы бұрынғы КСРО-ның ең тұрақты аймағы деп атайды. Дегенмен тұрақтылық мәңгілік, оны солқылдату оңай емес. Қазақстанда ұлтаралық қатынасты өз еркімен немесе еркінен тыс шиеленістіруге дем беруші адамдар жоқ деп өзімізді-өзіміз жұбатсақ, онымыз әбестік болар еді. Республиканың қатықтай ұйыған, тұрақты тіршілігін кейбіреулердің өз қарақан басының қамы үшін ойланбай-ақ құрбандыққа шалып жіберуге әзір екені құпия емес. Бірінші кезекте мен мемлекеттік дамудың моноұлттық үлгісі дейтінді жақтаушыларды айтып отырмын. Дәстүрлі көп ұлтты Қазақстан үшін бұл идеяның бүлдіргіш сипаты, оның қойнына тыққан жаңа Қарабақтар мен Днестр өңірлерінің бықсыған шаласы бар.

Қазақ ұлтының көп азап шеккені, қорланғаны сөзсіз, оның өкілдеріне көптеген жылдар бойы өз жерлерінде жат жұрттық таңбасы басылды, енді олардың да орыстардың Ресейде, украиндардың Украинада, кез келген халықтың өз жеріндегідей, ықыластарын батыл және оны кібіжіктемей мәлімдеуге құқығы бар. Ол өзінің қайта түлеуіне, өзінің қайталанбас төл мәдениетінің гүлденуіне хақылы. Дегенмен бұл процестер Қазақстанда тұратын басқа халықтардың ортасында болып жатқан дәл осындай процестерден оңаша болуы, оның үстіне олардың есебінен жүзеге асырылуы мүмкін емес. Тек қана бірге, тек қана бір отбасындай болғанда ғана біз өзіміздің қажеттеріміз бен арман-мүдделерімізді жүзеге асыра аламыз. Бұл тұрғыда күшқайратты және мол қуаты бар қазақ ұлты өзімен қатар өмір сүріп жатқан халықтарға ашық, тату көршілік шын мағынасындағы интернационалдық қарым-қатынастың үлгісін көрсетуге тиіс. Бұл ретте қазақ халқы басқа халықтардан да өзіне деген осындай қарым-қатынасты қалар еді. Бірлескен, өзара сыйластық жағдайында өмір сүру идеясы бүгінде барлық континент-

терде, барлық өркениетті әлемде басымдық алып отыр. Сондықтан да, қазір, Қазақстан әлемдік қоғамдастыққа қарай алғашқы сәтті қадамдарын жасаған кезінде, оған тең құқықты және лайықты мүше ретінде өзінің енгісі келетіндігін мәлімдеп отырғанда, тұрғылықты халыққа жалпы әлемдік дамудың прогрессивтік тенденциясына өздерінің адалдығын көрсету, осының бәрін толығымен бөлісетіндігін және қолдайтынын сенімді түрде дәлелдеуі ерекше маңызды. Дәлелдердің ең жақсысы – біздің республиканың қасиетті жеріндегі тұрақтылық пен тыныштық.

Бұған қосарым, осы пікірге орай азиялық сауда нобайы деп аталатынды құру мәселесін ықылас қоя зерттеуіміз керек, бұл үлгіні континент мемлекеттерінің бірі ұсынған болатын. Қазақстанның географиялық және геосаяси жағдайы оның Шығыс пен Батыс арасындағы жалғастырушы континенталдық көпір ретіндегі шын мәнісіндегі бірегей рөлін алдын ала анықтайды. Бізге өзіміздің сыртқы саяси және сыртқы экономикалық қатынастарымызды осы бағытта құру керек қой деп ойлаймын. Біз қалған басқа әлемнен жасанды түрде оқшауланып, қандай да бір болмасын идеологиялық немесе конфессиялық блоктарға қатыспаймыз.

Сонымен бірге қазақтар – түркі тілді ұлт, бізді Шығыс халықтарымен этникалық жақындығымыз және мәдениетіміздің, дініміздің ортақтығы байланыстыратыны табиғи нәрсе. Оның үстіне, Азия елдерінің рыноктық тәжірибесі біз үшін неғұрлым қолайлы. Біздің проблемаларымыз олар үшін, былайша айтқанда, Батыстың жоғары дамыған елдеріне қарағанда әлдеқайда түсінікті. Міне, біздің қазір таяу көршілерімізбен қатынастарымызды құрметтейтініміз осыдан. Қытаймен, Түркиямен, Араб елдерімен, Корея Республикасымен, Сингапурмен экономикалық келісімдеріміз анық жемістерін беруде.

Біз оқшауланған ортада тұрғанымыз жоқ, сондықтан да басқа аймақтардағы қауіпті жағдайлар, бірқатар саясаткерлердің жеңіл ауыз сөздері бізге тікелей теріс ықпал етуі мүмкін. Мен Александр Владимирович Руцкойдың таяудағы Севастопольге, Днестр өңіріне барған сапарындағы оның психологиялық жағдайын жақсы түсінемін. Әрине, орыс тілді халықты қорғауға байланысты сөздерінде ол бұрынғы КСРО-ның "ыстық" нүктелерін айтқандығы белгілі. Бірақ оның сөзі Қазақстанда да жаңғырық тауып, орыстар оны тек дөкірлік деп бағалады.

Шын мәнінде, "сөзіміз адамдар жүрегінің төрінен қандай орын алатынын білу біздің пешенемізге жазылмаған" деген ақын сөзі қай деңгейдегі болсын саясатшыны, әсіресе жоғары деңгейдегі саясатшыны ақтай алмайды.

Қазақстандықтар қазіргі сәл ұшқыннан өрт тұтанып кетуге әзір қиын кезеңде қырағы болуға тиіс. Тұрмыстағы қиындықтар, жайсыздық, тауарлардың жетіспеуі және қымбатшылық адамдарды психологиялық жағынан оңай қызбалыққа итере алады. Оның үстіне дәл осыған мүдделілер, әсіресе жастар ортасына шоқ тастау ұсақ қақтығыстарды оп-оңай ушықтыра алады, сөйтіп оған кейіннен ұлттық сипат бере салу да оңай болмақ.

Міне, сондықтан да мен сіздерге адамдармен қарым-қатынас саласындағы аса шетін сала – ұлтаралық қатынастар жөнінде терең ойластырып, салиқалы шешімдер қабылдауға шақырамын. Сонымен бірге жағдайды тұрақсыздандыруға, ұлттық және шовинистік ұран тастауға әрекеттенудің қандай түріне болсын дереу тыйым салып, оған жол берген қоғамдық ұйымдар болсын не жекелеген адамдар болсын заң бойынша жазалануы керек.

Сөзімнің қорытындысында, сонау XIV ғасырдан бері белгілі: "Бостандыққа аптығу жолы – тура тамұқтың жолы" деген халық нақылын есіңізге салғым келеді. Әңгіме басталған процестерді жасанды түрде кешеуілдету туралы емес, қайта керісінше реформаны енді кешеуілдетуге болмайды. Бірақ біз енді ежелгі сүрлеу соқпақпен жүре алмаймыз. Біздің жолымызда секірістер, төңкерістер, ойдан шығарылған тәжірибешілдік, дүние жүзі өркениетінің жетістіктерін елемеу – бәрі де жеткілікті болды. Шынын айтқанда, біздің тұтастай жетпіс жылдық тарихымыз – қисынды аяқталмаған және оң нәтижесіз төңкеріс болып табылады. Қайта құруды табысты жүргізудің кепілі – оны жүзеге асырудың эволюциялық сипаты, орынсыз жұлқыныстар мен ойланбаған іс-әрекеттің және сондай-ақ негізсіз кешігудің болмауы өкеніне кәміл сенімдімін.

Егеменді мемлекет ретінде Қазақстан Республикасының алға қойылған міндеттерді табысты жүзеге асыруы үшін барлық мүмкіндіктері бар. Біздің таусылмайтын табиғи ресурстарымыз, білікті жұмысшыларымыз бен мамандарымыз және ең бастысы алыста "жарқын болашақта" емес, бүгін, қазірдің өзінде өмірді жақсы жағына қарай өзгертуге деген ыстық ықыласымыз бар. Сондықтан мен біздің болашағымызды жоғары бағалаймын және енді Президенттің командасына кіретін сіздердің әрқайсыңыз менің осы сеніміме ортақтасып, біздің бар мүмкіндігімізді іске асыру үшін күш-жігерлеріңізді аямайтындарыңызға сенемін.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СЕМИНАРЕ-СОВЕЩАНИИ ГЛАВ ГОРОДСКИХ И РАЙОННЫХ АДМИНИСТРАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ*

Алма-Ата, 10 апреля 1992 года

"МЕСТНЫМ АДМИНИСТРАЦИЯМ – СТРАТЕГИЮ ДЕЙСТВИЙ"

– ...Я считаю всех собравшихся в зале своей единой командой и потому намерен опираться на вас в повседневной работе. Но и спрос за исполнение законов республики, президентских указов, постановлений и распоряжений станет самым жестким. Придется незамедлительно освобождаться от тех администраторов, которые не будут справляться со своими обязанностями, допустят порочащие их проступки.

Руководители городов и районов наделены большими полномочиями, и при умелом использовании ими вполне можно успешно решать поставленные перед местными исполнительными органами задачи. Конечно, уже сейчас, на первых порах, они сталкиваются с массой проблем. Избавиться от них поможет более четкое определение правовых основ деятельности глав администраций, что и нужно сделать. Перед ними стоят и многие другие насущные вопросы. Вот почему нужно выработать ясный план работы как на ближайшую, так и более отдаленную перспективу.

Уважаемые коллеги!

...Говорю это к тому, что, пожалуй, самое главное сейчас – дать себе и людям понятные, исчерпывающие ответы на основные вопросы: кто мы, чего мы хотим, куда движемся, какие ценности исповедуем? Не секрет, что в нашем насквозь идеологизированном обществе еще немало политических спекулянтов, всегда готовых с успехом поиграть на задерганных струнах "социализм – капитализм", представить дело таким образом, будто цель осуществляемых реформ не что иное, как экономическое приобщение народа.

...Наивно думать, что государство, провозгласившее себя демократическим, сразу становится таковым. Становление реальной демократии, означающей баланс прав и обязанностей гражданина, отнюдь не одномоментный и не спонтанный акт, а весьма длительный регулируемый процесс, требующий кропотливых усилий всего общества.

* Газета "Казахстанская правда", 11 апреля 1992 года.

Далеко не просто обеспечить человеку и реальную свободу – политическое, экономическое, духовное самоопределение личности. Это значит, что каждый волен быть вне или в составе каких бы то ни было общественно-политических организаций (за исключением, разумеется, запрещенных законом), отдавать предпочтение любой форме собственности, избирать для своей деятельности ту или иную форму хозяйствования, быть атеистом или принадлежать к одной из религиозных конфессий, оградить свою личную жизнь от вмешательства посторонних.

Достичь желаемого – огромный труд, может быть, даже не одного поколения. Но бесспорно и то, что движение к цели мы начали.

...С отставанием ведется приватизация госимущества. А ведь по этим вопросам приняты соответствующие указы, установлены конкретные сроки и исполнители. В чем же дело?

Прежде всего – в низком уровне исполнительской дисциплины и организованности. Иначе чем объяснить, что проведенная проверка хода выполнения Указа о приватизации имущества сельскохозяйственных предприятий выявила многочисленные факты торможения реализации важнейших его положений, слабой разъяснительной работы. Так, в ходе социологического опроса в Восточно-Казахстанской области половина респондентов даже не имела представления по данному вопросу и считала приватизацию имущества агропромышленного комплекса очередной кампанией, которая приведет к развалу отрасли. Аналогичные примеры можно привести и по другим областям. Все эти недоработки порождают неправильное понимание целей приватизации, вызывают недовольство части населения, претензии к органам власти, что серьезно сдерживает осуществление реформ.

В этой связи считаю необходимым еще раз подчеркнуть, что приватизация – не разовая кампания, а наш стратегический курс, следуя которому мы сможем вывести экономику Казахстана из нынешнего тупикового состояния.

Большой вред радикальным экономическим преобразованиям приносит и так называемый бюрократический местный сепаратизм, четко обозначившийся в последнее время.

...Рассмотрим другой аспект проблемы. Я многократно обращал внимание на необходимость создания условий для самообеспечения населения республики продовольственной продукцией. В Указе "О дополнительных мерах по социальной поддержке населения Республики Казахстан" установлен конкретный срок – до 1 марта текущего года обеспечить полное удовлетворение всех заявок на выделение земель под огороды, дачные участки и строительство индивидуальных домов. А что мы имеем на 30 марта?

По данным Госкомстата, в Мангистауской области заявки на выделение огородов удовлетворены на 22 процента, в Алма-Ате – на 44 процента. В Тургайской области земельные участки под дачи попросили лишь 5 человек, но и их желание не удовлетворили. Не лучше положение в Атырауской и Джезказганской областях, где этот вопрос решен в пределах 7-20 процен-

тов. А по Северо-Казахстанской области, согласно государственной отчетности, вообще не выделено ни одного участка под дачи и огороды. Между тем число желающих получить их составляет тут соответственно 14,2 и 18,4 тысячи человек. Комментарии, как говорится, излишни. Займитесь этим делом немедленно. Покажите населению, что главы администраций начали действовать.

Крайне безответственно относятся на местах и к индивидуальному жилищному строительству. Это в первую очередь касается Актюбинской, Джамбулской, Мангистауской, Северо-Казахстанской областей. Я вынужден заявить, что на тему выделения земель говорю последний раз. С теми, кто не может решить эту задачу или намеренно торпедирует ее, нам не по пути.

...Итоги работы народного хозяйства в первом квартале по многим показателям для нас неутешительны. Спад производства остановить пока не удалось. И хотя по сравнению с другими регионами бывшего СССР положение у нас выглядит благополучнее, цепная реакция распада хозяйственных связей не могла отрицательно не сказаться и на нашей экономике. По состоянию на конец февраля – начало марта 1992 года из объявленной потребности в материальных ресурсах на проектируемый в текущем году объем производства в сумме 48,3 миллиарда рублей (в действующих ценах) договоры поставок заключены только на 16,3 миллиарда рублей (33,7 процента), в том числе для производства товаров народного потребления на 4,9 миллиарда рублей при потребности в 16,4 (29,7 процента). Даже по имеющимся у Республики Казахстан межправительственным соглашениям на завоз материальных ресурсов договоры поставок заключаются далеко не в полном объеме. Сегодня таковые подписаны лишь на сумму 9,4 миллиарда рублей, что составляет 38,6 процента от согласованного уровня.

Значит ли это, что нам надо свертывать экономические связи со странами СНГ и уповать лишь на новых зарубежных партнеров? Думаю, такая постановка вопроса совершенно неприемлема. Именно в их сохранении и укреплении я вижу самый важный залог успешного выхода из экономического кризиса, создания подлинно человеческих, материально и духовно обеспеченных условий жизни казахстанцам.

В русле развития взаимоотношений с государствами бывшей советской федерации определяющее значение для нас имеют, безусловно, равноправные, добрососедские межгосударственные отношения с Россией. Я имею в виду не только традиционные исторические связи Казахстана, но и совпадение нынешних наших взглядов на основные направления и методы политического и экономического реформирования, оборонную концепцию. Кто-то может упрекнуть, дескать, опять мы идем в упряжке или копируем чей-то опыт. Не вижу в этом никакого порока. Были в нашей истории упрямые люди, желавшие идти только своим путем. Что из этого вышло – общеизвестно. Мы не намерены отказываться от дружеской поддержки и помощи ради каких-то амбиций и убеждаемся, что проведение общего экономи-

ческого курса только ускоряет реформы. О слепом же копировании российской практики не может быть и речи. Особенности наших преобразований налицо, и их немало.

...Мы добиваемся открытого, добрососедского, в полном смысле этого слова интернационального отношения к народам, живущим вместе и рядом с нами. При этом казахский народ хотел бы такого же отношения к себе со стороны других народов. Идея совместного, взаимоуважительного сосуществования ныне доминирует на всех континентах, во всем цивилизованном мире. Поэтому сейчас, когда Казахстан делает первые успешные шаги навстречу мировому сообществу, заявляет о своем желании влиться в него на правах равного и достойного участника, коренной нации особенно важно продемонстрировать свою приверженность прогрессивным тенденциям общемирового развития, убедительно доказать, что она полностью их разделяет и поддерживает. Лучшее из доказательств – стабильность и спокойствие на благословенной земле нашей республики.

Могу добавить, что из этих же соображений мы должны внимательно изучить вопрос создания так называемого азиатского торгового контура, модель которого предложило одно из государств континента. Географическое и геополитическое положение Казахстана предопределяет его поистине уникальную роль континентального связующего моста между Востоком и Западом. Думаю, в этом ключе нам и следует строить свои внешнеполитические и внешнеэкономические отношения. Мы не станем участвовать ни в каких идеологических или конфессиональных блоках, искусственно закрываясь от всего остального мира.

Вместе с тем казахи – тюркоязычная нация, и вполне естественно, что с народами Востока нас связывают этническая близость и общность культур, религия. Кроме того, рыночный опыт азиатских стран для нас более приемлем. Наши проблемы для них намного понятнее, чем, скажем, для высокоразвитых стран Запада. Вот почему контактами с нашими ближайшими соседями мы сегодня так дорожим. Экономические соглашения с Китаем, Турцией, арабскими странами, Республикой Корея, Сингапуром приносят реальные плоды.

Мы живем не в изолированном пространстве, и в этой связи взрывоопасная обстановка в иных регионах, не всегда взвешенные высказывания некоторых политиков могут оказать на нас прямое негативное воздействие. Я хорошо понимаю психологическое состояние Александра Владимировича Руцкого во время его недавнего посещения Севастополя, Приднестровья. Конечно же, в своих высказываниях по поводу защиты русскоязычного населения он имел в виду "горячие" точки бывшего СССР. Но его слова были услышаны и в Казахстане, где русские не могли оценить их иначе как медвежью услугу. Воистину, "нам не дано предугадать, как наше слово отзовется", но для политиков любого ранга, а тем более столь высокого, эта поэтическая строка служить оправданием не может.

Казахстанцам надо быть очень бдительными в нынешнее взрывоопасное время. Не секрет, что бытовые трудности, неустроенность, товарный голод и дороговизна психологически возбуждают людей, и тем, кто в этом заинтересован, очень легко спровоцировать какие-то мелкие стычки, особенно в молодежной среде, а потом придать им национальную окраску.

Именно поэтому я призываю вас к глубоко продуманным, взвешенным действиям в самой деликатной сфере человеческого общения – межнациональной. В то же время любые попытки дестабилизировать ситуацию, националистические и шовинистические призывы должны немедленно пресекаться, а допускающие и общественные организации или отдельные лица наказываться по закону.

В заключение хочу напомнить одно мудрое изречение, известное еще с XIV века: попытка добиться свободы самым быстрым способом означает начало пути, ведущего прямо в рабство. Речь, конечно же, идет не об искусственном затягивании начатых процессов, наоборот, реформы замедлять нельзя. Но и двигаться вперед, так сказать, проторенной, привычной всем нам дорогой мы не можем. Скачков и революций, умозрительного экспериментаторства, игнорирования достижений мировой цивилизации на нашем пути было достаточно. Собственно, вся наша семидесятилетняя история – это революция без логического завершения и положительного результата. Глубоко убежден, что залог успешного проведения преобразований – эволюционный характер их осуществления, отсутствие неоправданных рывков и непродуманных действий, как, впрочем, и необоснованного промедления.

Республика Казахстан, как суверенное государство, имеет все шансы для успешной реализации намеченного. Мы обладаем неисчерпаемыми природными ресурсами, квалифицированными кадрами рабочих и специалистов, и главное – страстным желанием изменить жизнь к лучшему уже сегодня, сейчас, а не в отдаленном "светлом будущем". Поэтому я высоко оцениваю наши перспективы и надеюсь, что каждый из вас, входящий отныне в команду Президента, разделяет мой оптимизм, отдаст все силы реализации наших потенциальных возможностей.

**ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ "ИЗВЕСТИЯ"***

Апрель 1992 год

"САМОЕ СТРАШНОЕ – ЛЮДИ ПРИВЫКАЮТ УБИВАТЬ ЛЮДЕЙ"

Беседу вел В. Ардаев

Вопросы:

– Нурсултан Абишевич, не кажется ли вам, что события, происходящие, как мы говорили, недавно, на 1/6 части суши, ускорились настолько, что только-только народившиеся новые понятия уже успевают утратить смысл, едва войдя в обиход? Вы сами не так давно, выступая со статьей в "Казахстанской правде", подметили один из таких парадоксов: мол, называемся Содружеством, но это не мешает нам воевать друг с другом – какое же мы Содружество? Причем "горячие точки" на карте "1/6-й" мерцают, подобно лампочкам на плане ГОЭЛРО: только чуть затухнет одна – уже другая загорается, и так бесконечно, по кругу...

Нет ли у Вас впечатления, что снежный ком противоречий перерастает в лавину конфликтов, принимает необратимый характер?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Вообще за все эти годы мы столько пережили, столько было разного нового и непривычного для нас, что мы то ли мудрее стали, то ли просто опытнее. Нет в нас уже того страха перед действительно страшным. Помоему, где-то в газетах было: люди привыкают убивать людей...

Вопрос:

– Было в "Известиях"?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Так вот, это – самое страшное. И сообщения, которые идут сейчас по телевидению, в прессе – настоящие сводки с фронтов. Мне в последние дни просто хочется кричать на весь бывший Советский Союз, на все его народы: "Остановитесь! Опомнитесь! Подумайте, куда мы движемся!"

* Газета "Известия", 11 апреля 1992 года

Я продолжаю утверждать (мы с вами не раз говорили и спорили на эту тему), что нет причин у наших народов конфликтовать между собой. Между бывшими республиками таких причин тоже нет. Но конфликты есть. Как, по вашему, стоит над этим задуматься?

Вопрос:

– Тогда по логике раз нет причин, то есть чьи-то интересы?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Но неужели за чьи-то, как вы говорите интересы, должен расплачиваться простой человек? В конце концов, людям пора задуматься, кто толкает их на это.

Вряд ли стоит напоминать, сколько Казахстан прилагал и прилагает усилий для того, чтобы Содружество начало, наконец, работать. Л. Кравчук недавно сказал, что на заседаниях глав государств СНГ подписали полсотни документов, которые не работают. И с ним ведь трудно не согласиться!

Вопрос:

– Но тот же Президент Кравчук всегда возражал против создания каких-то координирующих органов, которые следили бы за тем, как выполняются в республиках совместные решения...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Что ж, это правда. Такой орган обязательно надо иметь. То, что сейчас у нас происходит, очень печально и тревожно. И я готов повторить: особенно большая ответственность лежит, безусловно, на руководителях всех государств СНГ, но в первую очередь таких крупных, как Россия и Украина, перед всеми народами, не только перед своими.

Знаете, я порой просто поражаюсь, ведь вопросы создания Вооруженных сил есть у нас и в алма-атинском, и в минском соглашениях. Там сказано, что каждое государство имеет право на создание собственной армии. Мы все это подписали. Подписали и то, что каждое государство имеет право на создание собственной валюты. Неужели нельзя все эти вопросы решить спокойно, цивилизованно, на основе переговоров, а не коварно, исподтишка, с непременным скандалом, с ущербом для других? И зачем мы вообще принимаем какие-то совместные решения, чтобы буквально на другой день их нарушить?

Скажу откровенно: выступления Президента России и вице-президента, выступление Е. Шапошникова на Съезде народных депутатов Российской Федерации по межнациональной проблеме и военным вопросам вызвало горькое недоумение.

Невооруженным глазом видно, что занятая ими позиция никак не соответствует договору в рамках СНГ. И это сказано не вскользь, а на съезде,

под аплодисменты... Такие шаги ставят под угрозу стабильность во многих регионах СНГ. Сегодня все стало настолько хрупко, непрочное, что становится все труднее строить планы на будущее. Взорвать такую обстановку, право же, не стоит большого труда.

Я не понимаю, почему мы, прожив столько лет вместе, выработав общий менталитет, вдруг начинаем думать только о том, как бы нам поскорее разбежаться в разные стороны, а куда нам всем деваться-то? Если взять всех нас, вместе, то у нас – друзья и родственники во всех республиках бывшего Союза: на Украине, в Беларуси, в Москве, в Ташкенте – где хотите. Куда теперь разбежаться? Сколько у нас смешанных семей. Да, мы стали, наконец, независимыми государствами, взаимно признали этот факт, его признал весь мир, но теперь-то надо подумать о том, чтобы дальше все делать цивилизованно, как во всем мире, без драки, без показывания кулака, без угроз и шантажа, без провокаций – прийти к нормальному разумному сосуществованию. Почему мы занялись политикой на голодный желудок – чистой политикой, не подкрепленной первоначально реальной экономической базой, – ведь это, оказывается, вредно...

Задаю себе эти вопросы и, повторяю, кричать хочется.

Ко всему населению бывшего Советского Союза обратиться: подумайте, кому это выгодно, чтобы мы убивали друг друга? И теперь, не дай Бог, армия включится в конфликты, как это может случиться в Приднестровье... Неужели нам мало того, что мы пережили? В гражданскую убивали друг друга. Потом всю территорию Казахстана превратили в большой концентрационный лагерь. В пору коллективизации уничтожили в нашей республике половину населения. Затем расстреляли лучшую часть народа, прежде всего интеллигенцию. Потом превратили Казахстан в ракетно-ядерную свалку... Неужели недостаточно на этом веку на нашу голову всех этих несчастий?

Если и дальше пойдем таким путем, он, безусловно, приведет нас к войне – кругом и всюду. Детям и внукам оставим раздоры и вражду на сотни лет! Ну, кто от этого выиграет?

Вопрос:

– Если раньше мы убивали друг друга на почве классовой розни, то теперь, за неимением таковой, – на почве национальной. А межнациональные обиды очень долго не зарастают...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Знаете, очень важно было бы обратиться к воинам бывшей Советской Армии. Призвать их, чтобы никогда они не участвовали в играх политиканов. И никогда не поворачивали оружие против собственного народа. История никогда не забудет сталинизм, тоталитаризм, коммунистический эксперимент, внесенный, как инородное тело, в историю жизни общества. Так и

сейчас. Если нынешние политики столкнут народы к самому средневековому или даже первобытному поводу умерщвления друг друга по национальному признаку, история об этом тоже не забудет. И назовет нынешних так же, как сейчас мы называем бывших, – по именам. Неужели кому-то хочется этого? Многонациональная наша республика привержена своим ценностям. И я надеюсь, что народ Казахстана не поддастся ни на какие провокации, потому что та политика дружбы и единства всех народов и национальностей, которая живет в нас, она может сохраниться, если провокаторы извне республики не внесут сюда смуту. Не ввезут тлеющий огонь, который будут постепенно раздувать. Основания опасаться этого уже имеются. Я просто должен предостеречь казахстанский народ – именно так мы назвали себя, независимо от национальности, вероисповедания, в конституционном законе о независимости нашей республики.

Казахстанскому народу надо быть очень бдительным в это сложнейшее время. Могут быть какие-то мелкие стычки людей, молодежи, особенно попавшей в город из села, которые не понимают всей сложности ситуации. Как раз на таких вот неопытных, не умеющих вести себя в условиях цивилизации, города, молодых ребят и делают ставки разные политики. Но не стычки, не мелкие, хотя и большие обиды характеризуют взаимоотношения народов! Всегда они были, во все времена. Не надо обостренно все это воспринимать. Время движется вперед. Мы движемся вперед – к тому, чтобы строить цивилизованное, нормальное общество. Народ дал мне наказ сохранять добрые межнациональные отношения в Казахстане, стабильность нашего общества и двигать реформу вперед.

Вот – наша главная задача.

Вопрос:

– Наверное, только Вы знаете, чего стоит поддерживать эту стабильность...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– И вы тоже хорошо знаете. Дорого стоит.

Вопрос:

– Я помню, каким удовлетворенным вернулись Вы в марте из Москвы, после встречи с Президентом Ельциным. Помню, как хорошо восприняли в Казахстане итоги правительственной встречи в Уральске. Как сейчас развиваются отношения Казахстана с Россией?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Да, 21 марта мы встречались с Борисом Николаевичем. Как раз говорили, о том, что все проблемы необходимо решать цивилизованно, на ос-

нове Алма-Атинской декларации и этим подать добрый пример всем членам Содружества.

Обсудили все вопросы двусторонних взаимоотношений России и Казахстана. Договорились приступить к подготовке проекта нового, уже межгосударственного – с учетом новых реалий – договора между Россией и Казахстаном. Где бы были охвачены все вопросы – экономические, политические, военные.

Мы – соседние дружественные государства, имеем общую историю, общую судьбу. И мы договорились о том, что наш общий долг заключается в укреплении своих отношений на уровне независимых государств.

Мы не имеем права создавать какую-либо почву для трений между нашими народами.

Я действительно очень надеюсь, что мы такой договор заключим. Теперь ясно, будет создаваться армия в России. Естественно, тогда она будет создаваться и в Казахстане – надо обсудить вопросы совместной обороны. Во всем мире есть такие оборонительные соглашения. На то, что мы сможем договориться и решать проблемы своего развития вполне цивилизованно, повторяю, я очень сильно надеюсь...

Вопрос:

– На Алма-Атинскую декларацию, о которой Вы упомянули, все тоже очень сильно надеялись на Декларацию о соблюдении принципов сотрудничества в рамках СНГ, подписанную в Минске 14 февраля, – тоже. Всеми главами государств подписанную и Б. Ельциным в том числе. Напомню ее текст: "Осознавая свою ответственность за недопущение разжигания конфронтации и противоречий между народами и государствами, стремясь содействовать укреплению атмосферы взаимопонимания и доверия, подтверждая свою приверженность общепризнанным принципам, нормам международного права... торжественно обязуются обеспечивать... невмешательство во внутренние дела друг друга..."

А после этого вице-президент Руцкой едет в Крым и Тирасполь, даже не предупредив о своей миссии руководителей тех государств, на территорию которых он вступает. Как же так?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Александр Руцкой – глубоко уважаемый мною человек, мой добрый знакомый. Но когда он запросто заявляет о том, что, мол, защищать надо русских в других государствах, то, мне кажется, он просто путает совершенно разные понятия "гражданство" и "этнос", да к тому же путает, в какое время мы живем. В какое положение ставят его слова русских, спокойно живущих в иных республиках? Если всем пойти по этой логике, как, скажите, быть тогда с казахами, миллион которых живет в России, миллион – в Средней Азии, еще тысячи в других республиках?

Но нельзя забывать главное: они – граждане тех республик! И они, может быть, вовсе и не нуждаются в чьей-то защите извне, а, прежде всего, в защите того государства, гражданами которого они являются. Полагаю, с такими выступлениями столь высокому государственному лицу надо быть, конечно, очень осторожным.

От президентов Кравчука и Снегура я получил материалы, связанные с поездкой А. Руцкого в Крым и Тирасполь, текст его выступления, я думаю, они послали их всем главам независимых государств. И, знаете, невозможно оставить их без внимания – ведь дело не только в Украине и Молдове, дело в принципах взаимоотношений всех нас. Например, Руцкой мог бы поехать в Севастополь через Киев, договориться с Кравчуком или с кем-то поехать вместе, чтобы успокоить и приступить к мирному договору, а не действовать на собственный страх и риск в другой стране – это же независимое государство!

Недавно по каким-то нефтяным вопросам Премьер-министр Украины В. Фокин ездил в Тюменскую область, где, кстати, работает множество украинцев. Если бы он начал в таком духе выступать там, в Тюмени, как бы среагировало местное население, руководство России? Тирасполь, конечно, наша общая боль. Поездку Руцкого туда я понимаю. Но почему нельзя официально посетить Кишинев? Посоветоваться со Снегуром и предпринять совместные шаги...

Руцкой говорил, что двусторонний договор между Россией и Украиной не действует, потому что нет СССР. Хотя этот договор был ратифицирован нынешними парламентами. Потом, положение о незыблемости границ записано в решениях СНГ. И, наконец, Россия объявила себя правопреемником СССР – простите, но где же логика?

Хорошо, если это просто экспромт. Но если это задуманная политика, то очень опасная.

Мы всему миру заявили, что вступаем в ООН, признавая Устав Организации, как демократические государства, уважающие права всех народов и национальностей. Все выступаем за договор СБСЕ по правам человека, и нас признают, нам помогают, потому что мы строим демократическое государство, но какая же это демократия, когда кулаком машем и друг другу угрожаем?

Мне трудно не поддержать выводов Отто Лациса, сделанных им недавно в "Известиях" в публикации "О большевистской прямоте и русских в ближнем зарубежье": "Поблагодарят ли нас за такую "помощь" русские за пределами России?" Трудно не согласиться с народными депутатами России, которых я могу лишь процитировать – действительно, как быть с русскими в Канаде, в Австралии? И если признать Приднестровскую республику в Молдове, почему не признать Татарстан?

Нельзя столь сложные политические вопросы решать с шашкой наголо – не те времена.

Вопрос:

– А может ли вообще вице-президент ехать куда-то без санкции президента – тем более по таким сложным вопросам?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Не знаю... В Казахстане это было бы невозможно.

Вопрос:

– Та миротворческая миссия Казахстана, которая так хорошо всем известна, сейчас может каким-то образом проявиться, скажем, в погашении конфликта, вызревающего между Украиной и Россией?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я и сейчас продолжаю надеяться, что конфликт не дойдет до такой степени остроты. Не дай Бог, до военного конфликта. Повторяю: это ведь не только вопрос Украины и России – слишком большая ответственность перед всеми народами лежит на этих двух республиках. Эта проблема должна на всех задеть, не только Казахстан.

Вопрос:

– Тем не менее, намерены ли Вы предпринять какие-либо конкретные шаги?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы, руководители республик Средней Азии и Казахстана, получили приглашение Президента А. Акаева собраться в Бишкеке.

Думается, нам пора серьезно обсудить ситуацию, сложившуюся в СНГ, определить позицию, подумать о совместных шагах. Проанализировать ситуацию, которая складывается. Известно, что такие встречи уже стали традицией, у нас есть договор на этот счет. Нам надо посоветоваться, как можно повлиять на ситуацию, призвать, чтобы все возникающие проблемы решались мирным договорным путем, о чем мы все время все говорим.

И пользуясь случаем, я хотел бы именно призвать: вовремя остановиться, остыть, подумать обо всем трезвой головой. Вспомнить, что за шагами политиков стоят судьбы миллионов ни в чем не повинных людей...

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "СТУДЕНТ КӨКТЕМІ" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ФЕСТИВАЛІНЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 14 сәуір 1992 жыл

Республикалық тұңғыш "Студент көктемі" фестиваліне қатысушыларды шын жүректен құттықтаймын. Бұл мереке студенттерге сіздердің араңыздан жаңа дарындарды анықтап, достықты нығайтуға көмектеседі, ғылыми, рухани өсуге және имандылықты қалыптастыруға жәрдемдеседі деп сенемін.

Біз қазір жастарға қай кездегіден болса да зор үміт артудамыз. Республикаға оның интеллектілік күш-қуатын қауырт еселей түсіп, білімнің әр түрлі салаларында, өндірістің, ғылымның, мәдениеттің түрлі салалары үшін осы заманға сай ойлай білетін мамандардың ірі отрядын даярлау аса маңызды. Біз студенттер жоғары оқу орындарын бітіргеннен кейін үкіметке экономика мен саясаттағы түбегейлі реформаларды жүзеге асыруға қолдау көрсетеді, талай-талай соны да қызықты идеялардың инициаторлары болады, деп сенеміз.

Студенттердің көптеген проблемалары қазір олардың тікелей қатысуымен шешіле алады және шешілуге тиіс. Үкімет сіздер жоғарғы кәсіптік даярлықтан өтіп, біздің өмірімізді жаңарту процесіне етене кірігулеріңіз үшін мақсаткерлікпен жағдай жасайтын болады.

Біздің алдымызда халыққа білім беру жүйесін реформалау қажеттігі де тұр. Қазір кездесіп жатқан қиындықтардың бәрін де жеңуге болатынына, үкімет осы бағытта дәйектілікпен жұмыс істейтініне сенімдімін және сіздер ертеңгі күнге бекем сенімді болып, тыныш та жемісті білім алып, егеменді Қазақстанның лайықты азаматтары болып өсуге тиіссіздер. Республикада жүргізіліп жатқан мемлекеттік жастар саясатының мәні осында, оның жүзеге асырылуына біз ұдайы назар аударатын боламыз.

Фестиваль күндерінде сіздердің баршаңызға табысты жұмыс, қызықты жаңалықтар, жарқын жаңа әсерлер тілеймін.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 15 сәуір 1992 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ФЕСТИВАЛЯ
"СТУДЕНЧЕСКАЯ ВЕСНА"***

Алма-Ата, 14 апреля 1992 года

Сердечно приветствую участников первого республиканского фестиваля "Студенческая весна".

Надеюсь, что этот праздник студенчества поможет выявить новые дарования в вашей среде, укрепит дружбу, будет содействовать научному, духовному и нравственному становлению.

С молодежью мы связываем сегодня как никогда большие надежды. Республике крайне важно резко приумножить интеллектуальный потенциал, подготовить крупный отряд современно мыслящих специалистов в разных областях знания для разных сфер производства, науки, культуры.

Мы уверены, что студенты после окончания вузов окажут поддержку Правительству в осуществляемых кардинальных реформах экономики и политики, выступят инициаторами нестандартных интересных идей.

Многочисленные проблемы студенчества сегодня могут и должны решаться с его непосредственным участием, Правительство будет целенаправленно создавать условия для того, чтобы вы получили высокую профессиональную подготовку и были органично включены в процесс обновления нашей жизни.

Перед нами стоит и необходимость реформирования системы народного образования. Убежден, что возникшие сейчас трудности вполне преодолимы, Правительство будет последовательно работать в этом направлении, и вы должны чувствовать уверенность в завтрашнем дне, спокойно и плодотворно учиться, расти достойными гражданами суверенного Казахстана. В этом смысл проводимой в республике государственной молодежной политики, реализации которой мы будем уделять постоянное внимание.

Желаю всем вам успешной работы в дни фестиваля, интересных открытий, новых ярких впечатлений.

* Газета "Казахстанская правда", 15 апреля 1992 года.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВЫСШЕМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОВЕТЕ*

Алма-Ата, апрель 1992 года

"МЫ ПОЙДЕМ СВОИМ КУРСОМ. НО СКАЖУТ ЛИ УЧЕНЫЕ – КАКИМ?"

– ...Меня упрекают в том, что я привлекаю зарубежных ученых и не пользуюсь разработками своих. А что это за разработки? Их нельзя вмонтировать в рынок.

Между тем свои были бы предпочтительней. Уже в сентябре прошлого года, с момента обретения Казахстаном независимости, стало ясно, что республике надо определять собственную стратегию экономического развития. С учетом ее геополитического положения, ресурсного обеспечения, демографического состава. Еще ясней это сейчас, перед лицом необходимости автономного выживания в условиях распадающегося общего экономического пространства СНГ.

...Показательны такие цифры. Экономике республики "движут" 1 830 ученых, 5 из которых – академики, 2 – члены корреспонденты, 40 – доктора наук. Кандидатов – сотни, их ряды растут особенно в последние месяцы, когда ВАК, перешедший под юрисдикцию России, "не глядя" утверждает "чужие" диссертации на весьма небескорыстной основе. Это вредительство, подрыв национальной науки. Нужно запретить подобного рода защиту и создавать собственный ВАК, принципиальный и взыскательный. Хватит рассматривать научное учреждение как кузницу ученых степеней. Прежде всего мы вправе ждать и требовать от него применимой отдачи. Тем более от такого количественного потенциала.

...Рынок – огромный, неизведанный океан. Любая тема – хоть бы то же государственное регулирование, о чем шла речь, – "широка, как атмосфера".

Мы не знаем, куда плывем, нам нужны четкие экономические ориентиры. Хватит бежать вперед под общее "ура".

Тем более что уже знаем: спад производства будет нарастать. И это неизбежно при переходе экономики из одной формы в другую. Меня не пугает падение объемов в базовых отраслях. Мы оставались бедными и в ту

* Газета "Казахстанская правда", 18 апреля 1992 года.

пору, когда было "чугуна и стали на душу населения вполне". А вот если отстает производство потребительских товаров и жилищное строительство – это уже катастрофа. Нам нужно твердо знать свои пути, пути структурных изменений перекошенной экономики. Нам нужно знать, куда в первую очередь направить иностранные инвестиции и кредиты.

...Для свободного плавания нужно современное мировосприятие. К сожалению, аксакалы от экономики не дают нам четкого курса, стараясь перетягивать канат в стороны сложившихся десятилетиями школ. Я предпочел бы иметь дело со специалистами новой формации: не старше 35 лет, прошедшими учебу в перестроечное время. Не обижайтесь, но повернуть нас назад вам не удастся.

...Какой институт поможет нам строить рынок ценных бумаг? Никакой. Мы знали это и потому создали у себя группу аналитического направления. Ее цель – прикладные финансовые исследования. И получают там ребята по 5 тысяч рублей в месяц. Что делать государственным институтам? Доказывать свою востребованность. Мы у себя на бирже создаем два НИИ, это ваши конкуренты. Придется вам побороться за место под солнцем.

...Отношение государства к науке – показатель цивилизованности и нравственности общества. Экономическая наука сейчас стоит во главе угла, и ее приоритетное развитие будет всемерно обеспечиваться. Дело за отдачей.

ЭКСПРЕСС-ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ "КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАВДА"*

*Урочище Нуркам, Кербулакский район,
Талды-Курганская область, 18 апреля 1992 года*

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич! Вчера Вы открыли в Талды-Кургане мост через Каратал. Сегодня по нему пошел автотранспорт. Пошли навстречу друг к другу люди из двух частей города. Есть в этом что-то символическое?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Да. Какие-то нравственные моменты должны всегда соединять людей. Даже разделившись на суверенные государства, люди не должны сжигать за собой мосты. Я говорю об этом в той или иной форме постоянно. Что хорошего от того, что нарушились экономические, производственно-хозяйственные связи? К чему это приводит? Если еще и люди станут обособляться?

За эти два дня я лишний раз убедился в том, какой у нас мудрый народ и сколько сохранилось в людях человечности. Мне радостно сегодня было видеть после субботника, как казахи заходили в украинские хаты, русские – в корейскую фанзу, чеченцы – в юрты, азербайджанцы – в деревенскую избу под соломенной крышей. Я вчера говорил в Карабулаке, что родившийся на свет человек не знает, какой он национальности. Он просто человек. В Казахстане родились и живут десятки тысяч русских, украинцев, представителей других национальностей. Для всех Казахстан – Родина. Я рад, что они не уезжают. Я буду делать все, чтобы русскому жилось в Казахстане лучше, чем в России, украинцу – лучше, чем на Украине, татарину – лучше, чем в Татарстане.

Вопрос:

– Кажется, на Текелийской обогатительной фабрике русская женщина Вам сказала: "Спасибо, Нурсултан Абишевич, Вам за то, что Вы наш Президент!"...

* Газета "Казахстанская правда", 21 апреля 1992 года.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– И там, и сегодня на аллее Дружбы в Талды-Кургане я сказал людям: "Это вам спасибо, что вы первыми назвали мою кандидатуру на президентский пост. Вас было сто тысяч... Талдыкурганцам, как и всем казахстанцам, сегодня живется нелегко. Хочу отметить, что в вашей области больше, чем где-либо делается по социальной защите людей".

Руководство области старается сохранить спокойную обстановку, немало прилагает усилий для того, чтобы не было спада производства. И я говорю им спасибо за поддержку Президента.

Вопрос:

– Вы убедились, что люди готовы перетерпеть сегодняшние трудности, верят, что завтра будет лучше. Вы имеете возможность сравнить средне-экономический потенциал различных регионов республики. Ваша точка зрения на приоритетные направления развития экономики Талды-Курганской области, без подъема которой не будет завтра лучше, чем сегодня?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Область должна иметь крепкую аграрную экономику. У нее богатые природно-климатические ресурсы для увеличения производства сельскохозяйственной продукции. Нужно одновременно создавать мощную перерабатывающую промышленность. Конечно, нужно налаживать и индустрию. Я думаю, что здесь должен быть приоритет за машиностроением. Надо бережно относиться к прекрасной природе края. Потому любое производство должно быть еще экологически чистым. Сегодня же, опять повторяю сказанное, главное, чтобы люди жили в мире и согласии, с верой в будущее.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ИТАЛЬЯНСКОЙ ГАЗЕТЕ "ЛЯ СТАМПА"*

Апрель 1992 года

"НАЗАРБАЕВ В РИМЕ И В МИРЕ"

Фабио Сквилланте
Азия-Пресс

Вопрос:

– Каковы позиции Казахстана в отношении ядерного оружия?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Суверенный Казахстан имеет право стать членом "ядерного клуба" и пока не собирается передавать России стратегические ракеты. Эта позиция аргументируется договоризной перебазирования, а также отсутствием оборонной концепции СНГ. Однако республика непременно будет участвовать в процессе разоружения и никогда никому не представит угрозы.

Вопрос:

– Куда, в случае возможного развала СНГ, будет ориентирован Казахстан – на Россию или же на создание содружества азиатских республик?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Республика не собирается разрывать устойчивые связи с другими государствами, положительный эффект имеет и соглашение с Россией. Однако существует и сообщество государств Центральной Азии, укрепляющее разносторонние связи азиатских республик, бывшего Союза. У народов-соседей много проблем, которые легче решать общими усилиями.

Я уверен, что Казахстан не подпадет под влияние исламского фундаментализма, поскольку является самой этнически разнородной республикой в СНГ, и поэтому пытаться достигнуть религиозного превосходства было бы чрезвычайно трудно как сегодня, так и в далеком будущем.

* Газета "Казахстанская правда", 23 апреля 1992 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БІШКЕКТЕ ОРТА АЗИЯ
МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ БАСШЫЛАРЫМЕН КЕЗДЕСУİNДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Бішкек, 23 сәуір 1992 жыл

– Мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құруға, оның қаз басып, қанат жаюына қолдан келген нәрсенің бәрін жасадым. Алайда, соңғы кезде әсіресе, Ресей халық депутаттарының алтыншы съезінде естілген сөздерден кейін Достастықтың ертеңіне деген сенімім азайды. Біз мамырдың 12-сінде болатын Ташкент кездесуінде өз көзқарасымызды түпкілікті айқындайтын боламыз.

Орта Азия және Қазақстан мемлекеттерінің тарихы тағдырлас, тамырлас ел. Біз ежелден бауырлас елміз. Дініміз, тіліміз, мәдениетіміз бірдей. Бір-бірімізге өзара көмек көрсетіп жатсақ, несі айып? Ашхабад кездесуінде "славян одағы", "ислам одағы" деген мәселелер талқыланған болатын. Біз таза ұлттық одақты жақтамаймыз. Біз мәселеге бір жақты қараудан бас тартамыз. Сондықтан да тарихи, мәдени, рухани тамырластықты ескере отырып, Орта Азия және Қазақстан мемлекеттері бірлескен іс-қимылға барады. Біз сонымен бірге көршілес ұлы елдермен – Үндістан, Пәкістан, Қытай елдерімен де өзара байланысқа шығуды, оның аясын кеңейтуді қолдаймыз. Бірақ біздің іс-әрекеттеріміз Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына көлеңке түсірмейді.

Өзірге ТМД шеңберінде тұрып-ақ талай істі бітіруге болатындай. Бішкек кездесуінде бұл анық байқалды. Бәрінен бұрын тәуелсіз бес мемлекеттің экономикалық ынтымақтастығы мәселесі маңызды. Бұл тұрғыдан келгенде, Президенті келе алмаса да бірлескен мәлімдемеге қол қойған, бірқатар маңызды құжаттарға келісім берген Тәжікстан үкіметі делегациясының дәйектілігі атап өтуге лайық.

...Мақтаның 97 проценті Ресейге кетеді. Онда сол мақтаны кәдеге жарату үшін ондаған миллион адам жұмыс істейді. Арал мәселесінде біз жалғыз қалдық. Оның тартылуына кім кінәлі? Мақта кімге көбірек керек болды? Өндірген мақта қайда кетіп жатыр? Байыбына барған адам мұның бәрін түсінсе керек. Дұрыс, бүгінде өз байлығымызды өзіміз игеру қажеттігі орынды қозғалуда. Империялық саясаттың қалай тамыр жайғанын білесіздер.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 25 сәуір 1992 жыл.

Өз шикізатымызды өзіміз пайдалану үшін уақыт керек. Ол үшін экономикада құрылымдық өзгерістер жасау қажет. Мәселен, бәріміз бірдей ұшақ жасайтын зауыт салып жатамыз ба? Оны Ташкентте салайық. Ал астық өнімдерін ұқсататын кәсіпорындарды Қазақстанда салу тиімді. Осы сияқты бірімізде жоғын біріміз түгендемесек, болмайды.

...Ұлттық валюта енгізу мәселесі тіл ұшына оралған. Бұл әр елдің дербес шешетін шаруасы. Бірақ әркім оны жасырын жүргізіп, бірдеңені қойып қалмауы тиіс. Қазір біз өзімізде чектік жүйені енгізуді ойластырып жатырмыз...

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА СОВЕЩАНИИ ГЛАВ ГОСУДАРСТВ СРЕДНЕЙ АЗИИ
И КАЗАХСТАНА***

Бишкек, 23 апреля 1992 года

– ...Я и мои коллеги по встрече выступают против объединения на конфессиональной или национальной основе и именно поэтому поддержали создание СНГ.

Пока мы стоим на этих позициях, однако события развиваются, и жизнь может диктовать другие ходы.

Государства региона не отказываются от подписанных документов о создании единых Вооруженных сил Содружества с объединенным командованием. Однако последние действия России, связанные с выработкой военной доктрины и направленные практически на создание собственных Вооруженных сил, вынуждают ставить вопрос о создании армии и других независимых государств, а затем – о заключении оборонительного пакта.

Именно такой путь будет наиболее оправданным и цивилизованным.

* Газета "Казахстанская правда", 25 апреля 1992 года.

**ИЗ ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
АМЕРИКАНСКОЙ ГАЗЕТЕ "КРИСЧЕН САЙЕНС МОНИТОР"***

Алма-Ата, 27 апреля 1992 года

– ...Я направил Президенту Бушу письмо, в котором сообщил ему о нашем намерении стать безъядерным государством. Однако до тех пор, пока ядерные боеголовки не будут уничтожены, я попросил его временно рассматривать Казахстан как ядерную державу.

Казахстан готов ратифицировать советско-американский договор о сокращении стратегических наступательных вооружений (СНВ). Согласно положениям этого документа, большая часть подлежащих уничтожению ядерных боеголовок сосредоточена на территории Казахстана.

...Для того чтобы процесс ядерного разоружения республики продолжался, необходимо масштабное соглашение с Соединенными Штатами, которое бы предусматривало проведение прямых переговоров по вопросам уничтожения оставшихся ядерных ракет.

Мы сегодня не можем сказать о том, что произойдет в ближайшем будущем с Содружеством Независимых Государств. У нас до сих пор нет нормального двустороннего договора с Россией. В то же время в непосредственной близости от Казахстана Китай испытывает свои ядерные вооружения. Мы готовы продвигаться в сторону полного уничтожения ядерных боеголовок на нашей территории. Однако мы хотим стать полноправными участниками переговорного процесса.

...Я выступаю за экономическое и технологическое присутствие Америки на территории Казахстана. Мы готовы к долгосрочному и взаимовыгодному сотрудничеству. Причем это сотрудничество не должно ограничиваться лишь процессом уничтожения ядерного оружия. Мы должны установить тесные политические, экономические и военные связи.

Однако я нахожусь в недоумении по поводу позиции США, которые обвиняют Казахстан в том, что он отказывается стать участником договора по нераспространению ядерного оружия от 1968 года. Я не понимаю, почему на Казахстан оказывается такое сильное давление. Почему Соединенные Штаты не требуют от Китая или Индии присоединиться к этому соглашению?

* Газета "Казахстанская правда", 29 апреля 1992 года.

Но я готов изменить свою позицию по этому вопросу, если США выступят гарантом безопасности республики.

Казахстан проявит гибкую позицию, если США гарантируют ему неприкосновенность территориальной целостности, если будут предоставлены гарантии, что республика не подвергнется ядерным атакам со стороны либо США, либо России, либо Китая.

Госсекретарь Джеймс Бейкер во время визита в Алма-Ату заявил, что в соответствии с договоренностями США могут возложить на себя подобные обязанности и предоставить нам гарантии.

...Я выступаю за дальнейшее сохранение Содружества Независимых Государств главным образом потому, что хочу сохранить оставшиеся экономические связи между республиками бывшего Советского Союза. Я не знаю, о чем они думают, когда пытаются разрушить СНГ. Мир сейчас движется не в сторону дезинтеграции, а в сторону единства. Содружество должно состоять лишь из тех государств, которые хотят в нем состоять. Кто против СНГ, тот должен распрощаться с этим добровольным союзом.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "НЕЗАВИСИМАЯ ГАЗЕТА" ТІЛШІСІ
А. ГАГУАМЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, 6 мамыр 1992 жыл

Сұрақ:

– Сіз Одақты сақтау идеясын сенімді қорғаушылардың бірі едіңіз. Сіз кезінде ол мүмкіндік қолдан шығып кетті деп қазір де ойлайсыз ба?

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Қазір бүгінгі нақты шындықтарды негізге алу керек. Ал ол кезде ресейлік топтар Одақ емес, қайта империя күйреді дегенді айтқан болатын. Егер осыдан аз ғана бұрын өткен күндерге шолу жасайтын болсақ, онда 1987 жылдың өзінде-ақ прибалтикалықтардың экономикалық дербестік туралы сөз қозғай бастағанын еске түсіруге тура келер еді. Алайда ол кезде Рыжковтың үкіметі бұған тіпті де құлақ асқысы келмеді. Менің есіме Министрлер Кеңесі президиумының мәжілісі еріксіз оралады. (Мен ол кезде Қазақстанның президиумдағы өкілі болатынмын). Үкімет мүшелері ешқашан ешқандай да экономикалық дербестік болады деп дәмеленбендер деп қолдарын бір-ақ сілтегенді ғана білді.

Ол кезде бәрі де айқын әрі түсінікті болып көрінетін. Бірақ ілгері қарай ондай қадам жасау – экономиканың орталыққа тәуелділігін жою қажет еді. Біздегідей орасан зор елге басшылық жасай отырып, басқаруды бір нүктеге ғана шоғырландыруға тіпті де болмайтын. Ондай орталықтандырудың "артықшылығын" тек Орталық қана көріп келді. Республикаларда табан ақы, маңдай термен табылған табыстардың барлығы да Орталыққа қарай ағылатын, содан кейін қаржы Мемлекеттік жоспарлау комитеті арқылы, ал ресурстар – Мемлекеттік жабдықтау комитеті арқылы бөлінетін. Мұндай жағдайда біреудің біреуге ұнауы күшті рөл атқарып келді. Кімнің қанша қарпып қалуын қамтамасыз ететін механизм мүлтіксіз жұмыс істеді. Рас, жоспарлау да болатын – жоспарлар Жоғарғы Кеңестің сессияларында талқыланып жататын. Бірақ оның бәрін де талқылау деп шартты түрде ғана айтуға болатын. Формализм күшті еді, нағыз талқылаудың ұштығы мен пұштығы да көрінбейтін, жұрттың бәрі де бірауыздан дауыс беретін, соның өзінде ақшалай және

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 14 мамыр 1992 жыл.

материалдық ресурстардың орасан зор көлемі артылып қалып жататын. Ал оларды жекелеген жоғары лауазымды басшылар өздерінің қалауынша бөлетін. Ондай басшылар СОКП тарапынан да, үкімет тарапынан да табылатын. Бұл жөнінде кезінде аз айтылған жоқ. Егер біз қайта құруды бастаған екенбіз, онда республикаларға экономикалық дербестік беру, экономиканың Орталыққа тәуелділігін жою керек, сонда бәрі де басқа арнамен бағыт алатын болады дестік.

Алайда, біз олай жасаған жоқпыз, күштердің қарама-қарсылығы өрши түсті. Содан кейін Риббентроп – Молотов келісімінің сілікпесін шығара қайта көтердік, оқиғаның барысы тіпті басқаша бағыт алды, егемендікке деген қозғалыс күшейді. Прибалтиканың ізінше-ақ басқа мемлекеттер де өздерінің тәуелсіздіктерін жариялай бастады. Егемендік жариялаудың шырқау шыңы 1990 жылға тұспа-тұс келді. Желтоқсан айында Кеңестердің IV съезі болып өтті. Мен онда тым қатты сөйледім. Сол күні кеште Горбачев телефон арқылы өзінің маған деген ренішін ақтарып салды. Жағдай күн өткен сайын нашарлай берді: ешкім ешкімді де мойындамайтын болды, кедендік кедергілер жасалды, тауарлардың қозғалысына тосқауыл қойылды. Мұның нағыз экономикамен үш қайнаса сорпасы қосылмайтын еді... Қайдағы бір айырбас, заттай өнім шаруашылығы етек алды. Республикалардың басшыларымен өткізілген әңгімелерде олардың әрқайсысының өзінше ой-пікірлері бар екені айқындалды. Міне, тап сол кезде төрт республиканың – Ресейдің, Украинаның, Беларусьтің және Қазақстанның толық дербес республикалар ретінде шын мәніндегі федерация құруға әзір екендігі туралы пікір пайда болды. Бұл қауымдастыққа бесінші болып Өзбекстанның да кіргісі келді.

Сол кезде, әрине, әлі де болса әйтеуір бір өзгерістер жасау мүмкіндігі бар еді. Менің және Беларусьтің (ол кезде Беларусь Жоғарғы Кеңесінің төрағасы Николай Дементей болатын) жасаған инициативамыз бойынша біз мұндай әрекетті тіпті де жасырын түрде жасамай, кейін орын алғанындай, Горбачевқа тікелей барып бес республиканың одағы жаңа мемлекеттің, кәдімгі қалыпты федерацияның ұзын-ырғасын құрай алатынын айту жөнінде шешім қабылдадық. Кейіннен бұл федерацияға басқаларды да тартуға болатын еді. Алайда біздің қатарынан жасаған үш әрекетіміз де сәтсіздікке ұшырады: Горбачев (бірде Рыжковпен бірге, бірде онсыз) бұл нұсқаны тіпті де қабылдамай тастады. Осы ұсыныспен біз Ельцин екеуіміз барғанда да тап солай болып, еш нәтиже шығара алмадық. Осы кезде Горбачев Новогорев келіссөздеріне күш сала бастады. Әуелі комиссия құрылды, содан соң ол жұмысшы топтарына айналдырылды. Ол орталық өкімет билігі, президенттік басқару, ортақ үкімет болуын жақтаудан танған жоқ. Оның үстіне, біз автономиялы республикалар өкілдерінің қатысуымен бас қосқан едік, мұның өзі жұмысты өте-мөте қиындатып жіберді: олардың әрқайсысы өздерін толық тануды талап етті.

Бір сөзбен айтқанда, бұдан түк те шықпайтыны әуелден-ақ белгілі болған-ды. Сөйтіп өткен жылдың ақпан, наурыз, сәуірінде үш ай бойы жүргізілген жұмыс нәтижесінде біз конфедерация құру керек деген ұйғарымға келдік. Бірақ ондай шартқа бәрібір қол қойылмай қалды. Үсті-үстіне жіберілген қателіктер, біздің көңілшек көнгіштігіміздің жағдайында елдің ең жоғарғы басшылығы ұстанған принципсіз айқындама іске қырсығын қатты тигізді. Тамыз айында не болып кететінін ешқайсымыз, соның ішінде мен де, білген жоқпыз. Егер есіңізде болса, Ельцин екі жақты келісім-шартты бекіту жөніндегі грамоталар алмасу үшін 17 тамызда Алматыға келген еді ғой. Лукьяновтың республикалардың дербестігі мен тәуелсіздігіне тіпті де жол беруге болмайды деп ашықтан-ашық айтқанын біле тұрсақ та, менде де, онда да әлдебір бүлік әзірленіп жатыр-ау деген ой болған жоқ-ты. Біз СОКП Орталық Комитетінің Новоогорев процесіне деген көзқарасының тіптен теріс болғанын да білетін едік.

Сөйтіп тамыз да өте шықты. Бір таңғаларлығы сол, тап осы кезде жеңіс желігіне мәз болған Ресей демократиясы шектен тыс мінез таныта бастады, олардың сөздерінде шовинизм сарыны күшейе түсті. Сонымен не болды дейсіз ғой? Республикалардың орталықтан безу процесі қайтадан басталды. Украина өзінің тәуелсіздігін жариялау арқылы жауап берді. Міне, осыдан кейін-ақ біздің ойлаған мақсатымыздың іске аспайтыны айқын болды.

Сұрақ:

– Сөзіңіз аузыңызда. Ресей басшылары сол кезде ТМД дегеніміз істің шын мәніне келгенде, жаңа ғана өзіміз айтқан төртеудің одағын одан әрі жалғастыру ғана деп даурыққан еді ғой.

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Солай деп дәлелдеушіліктің болғаны рас. Бірақ ол жөнінде кейінірек сөз етейік. Ал қазір мен оқиғаның қалай өрбігенін түгелдей есіңізге салып өтейін. V съезде республика басшыларының бәрінің атынан сөз сөйлеу маған тапсырылған болатын. Біз республикалар кеңесін, Одақ кеңесін құрдық. Съезд шынтуайтына келгенде жұмыс істеуін тоқтатты. Жоғарғы Кеңестің екі палаталық жүйесі ғана сақталып қалды. Біз енді мемлекеттік кеңес құрдық. Оған мемлекеттердің ең жоғары мәртебелі басшылары кірді. Міне, осы кезде мен экономикалық келісімшартқа қол қою жөнінде ұсыныс жасадым.

Алайда, Мемлекеттік кеңестің мүшелері мәжілістерде Горбачевтің өктемдікпен баса-көктеуіне наразылық білдіре бастады. Сондықтан да КСРО президентінсіз-ақ басқосу тіпті қажет болып бара жатса, Мемлекеттік кеңестің өз төрағасын сайлап алу жөнінде ұсыныстар да естіліп қалды.

Экономикалық келісімшарт жасауға байланысты проблемаларды талқылау үшін ендігі жерде мемлекеттер басшыларының кездесуін өткізу қажеттігі айқын сезілді. Республикалардың басшыларымен кездесіп, пікір алысқаннан кейін біз ондай құжаттың жобасын да жасай бастадық. Мен

Мемлекеттік кеңестің мүшелерін Алматыға шақырдым. Мұнымды Горбачев ұнатқан жоқ. Ол Алматыға келмеді, оның орнына Мемлекетаралық экономикалық комитеттің басшысы ретінде Силаев келді. Онымен бірге Явлинскийдің тобы да жұмыс істеді. Әділін айту керек, ол топ тамаша құжаттар әзірледі. Сөздің ретіне қарай айта кетейін, біздің 11 мемлекет және үкімет басшысын жинап, экономикалық келісімшартқа қол қоюымыздың сәті түсті. Соның арқасында былтырғы 1 қазанда Алматыдағы кездесуді өткізу де мүмкін болды, ал әбден пысықтап жетілдірілген құжаттарға Кремльдің Георгий залында қол қойылды.

Міне, тап сол кезде осы мәселе төңірегінде айқай-шу көтерілді: Ресейдің Жоғарғы Кеңесінің тіпті көңілі көншімеді де, бұл әрекетті заңды құқығы жоқ деп тапты. Бірақ, қалай дегенмен де, құжатқа қол қойды. Енді осы экономикалық келісімшартты жүзеге асыру үшін барлық республикаларға еркіндік беріп, мүмкіндік тудыру керек болатын. Бірақ, Горбачевтің бұл істі қайткен күнде де міндетті түрде саяси одақ құрумен нығайтқысы келді. Сөйтіп сол саяси одақ болмайынша, экономикалық одақ болуы мүмкін емес деп отырып алды. Ал, іс жүзінде Мемлекетаралық экономикалық комитет түрінде үкімет құрылған болатын. Оған республикалар үкіметтерінің басшылары түгел кірген еді. Сонымен банкаралық одақ, біртұтас сом кеңістігін құру, мүлікті жекешелендіру, мемлекет меншігінен алу, бағаны ырқына жіберу жөнінде үйлестірілген саясат жүргізу, кедендік және әскери келісімдер жасау қолға алына бастады. Кең көлемді жұмыс жүзеге асырылып та үлгерді. Біз республикалардың экономикасын бір-бірімен үйлестіру жөніндегі жұмыстарды одан әрі жалғастыра беру қажет деп шешкен болатынбыз.

Сұрақ:

– Ол кезде жұрттың бәрін біріктіріп тұрған ең басты нәрсе өзара тәуелді экономика еді ғой...

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Иә, тап солай болатын. Мен бүкіл мемлекеттің іргетасы адамдардың қалыпты өмірін қамтамасыз ететін экономика деп санаймын. Республикадағы кейбір оппозиционерлер мені біз оқиғалардың даму барысынан артта қалып қойдық, тіпті өз тәуелсіздігімізді де жұрттың ең соңынан жарияладық деп кінәлайды. Бірақ саясат нақты өмір шындықтарын ескере отырып, жүргізілуі керек. Мен Қазақстан сияқты орасан зор көп ұлтты мемлекеттегі тұрақтылықты тап осындай саясаттың арқасында сақтай білдік деп ойлаймын. Иә, республикалардағы қалыптасқан саяси жағдай тәуелсіздік жариялауға итермелегені рас. Алайда жарияланған тәуелсіздік тек сөз жүзінде, ізгі ниет түрінде ғана қалып, нақты экономикамен нығайтылмаса, одан не үміт, не қайыр?

Міне, біз қазір бәріміз де тәуелсізбіз, бірақ экономика біздің бәрімізді де бір арбаға еріксіз жегіп келе жатыр ғой. Егер экономикалық одақ жөніндегі

қол қойылған келісімшартты парламенттер бекіткенде онда өмір бізді басқаша бірлестікке алып баратын еді, онда әуелі көмір және болат бірлестігі құрылып, одан әрі жүргізген экономикалық интеграция Еуропалық одақтастықтың пайда болуы үшін негіз қалады. Бізде ондай процесс тіпті шапшаң жүре алатын еді. Бірақ біздің оған шыдамымыз жетпеді.

Мемлекет басшыларының алғашқы кездесуіне мен бара алмадым, оған вице-президент қатысты. Украина саяси одақ құруды қаламады. Алматыдағы кездесуде Эстония мен Латвияның өкілдері де одақтың тек экономикалық болуын талап етіп отырып алды. Олар бұл кездесуге алғашқыда тек бақылаушылар ретінде ғана қатысуды қалады. Ал Ресей болса өз тарапынан мәлімдеме жасап, егер Украинаның саяси одаққа кіргісі келмесе, онда одақ құру мүмкін болмайды дегенді айтты. Ал мен "жұдырық көрсетіп жұртқа жақпас болар" дегенді әрқашан қайталап айтумен келемін. Қандай одақ құру керек болса, соны қалайтын адамдармен тіл табысу қажет. Оның үстіне, құжаттарда одаққа кіретін әрбір республиканың одан ерікті түрде, бірақ бұл жөнінде жарты жыл бұрын ескерту арқылы шығып кетуге құқығы бар екендігі айтылған болатын.

9 желтоқсанда қалыптасқан жағдайды талқылау үшін бізді – Ельцинді, Кравчукты, Шушкевичті және мені Горбачев өзіне шақырды. Бірақ бұған дейін маған Борис Николаевич телефон соғып, былай деген болатын: "Келісімге қол қою үшін менің Беларусьқа ұшып барғым бар. Кравчук те ұшып келмек. Горбачевтің алдындағы соңғы кездесуге дейін не нәрсеге келісуіміз керектігін анықтап алғым келеді. Горбачевпен болатын әңгімеге Кравчук пен Шушкевичтің пікірін біліп бару керек". 8-і күні мен Внуковоға ұшып бардым. Маған Минскіден Ельцин телефон соғып жатыр деп хабарлады. Ол телефон арқылы менің бірден Беларусьқа ұшып келуімді, сөйтіп өздеріне қосылуымды ұсынды. Не үшін? Бұған Ельцин жауап берді: "Біз құжаттарды бірден осы жерде дайындап жатырмыз. Қазақстанның төртінші болып қосылуын қалар едік". Бірақ мен барған жоқпын.

Келесі күні сағат 12-де өзімен алдын ала келісілгеніндей Горбачевке бардым. Арамызда оңаша әңгіме болады деп ойлаған едім. Сөйтсем, Ельцин жолыға кетті. Кейіннен белгілі болғанындай, менің Горбачевқа баратынымды ол да білмеген екен. Оны да жеке шақырыпты...

Қазір мұның бәрі тарихтың үлесіне тиді. Алайда Минскідегі кездесуден кейін славяндар өздерінше бас қосты деген әңгіме гулеп кетті. Енді мұсылмандар да өздерінше жеке жиналатын болды десті. Ол кезде күштердің қарама-қарсылығы өте қауіпті еді, біз оған тіпті таяу келіп қалған болатынбыз. Бізде азиялық конфедерация құрудың да жобасы бар болатын. Ондай орасан зор текетірес қарсылықтың неге апарып соғатынын бір құдайдың өзі ғана білетін еді. Оның үстіне Ресейде де түркітілдес республикалардың бар екенін ескермеске болмайтын. Сөйтіп, біз Ниязовтың шақыруы бойынша, Ашхабадта бас қостық және қалыптасқан жағдайды талқыладық. Бірнеше жоба жасалды. Ақырында ТМД-нің құрамына өзгелермен тең құқықты мемлекет-

тер ретінде кіру керек дегенге тоқталдық. Сонымен қатар біздің құжатымызда жаңа құрылымды және КСРО-ны жоюды құқылық тұрғыдан заңдастыру жөнінде ұсыныс жасалды. Беловежье кездесуіне қатысушылар біздің ұсынысымызды қабылдаған жоқ. Мұны олар КСРО-ның негізін қалаушылар тек өздері ғана болып табылатындығымен және өздерінің парламенттері ТМД жөніндегі құжатты қазірдің өзінде бекітіп қойғандығын түсіндірмек болды.

Сұрақ:

– Реті келгенде айта кетсеңіз. Достастықтың болашағы туралы пікіріңіз қандай?

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Сіз әңгіменің бас кезінде-ақ менің жаңарған Одақты жақтаушы болғанымды еске салған едіңіз. Соған сүйене отырып мынаны айтқым келеді, егер әңгіме ескі Одақ туралы болса, онда мұның өзі империяның, тоталитарлық тәртіптің әрі жалғасуы болып шығар еді. Бірақ ондай одақ туралы ешкім де сөз қозғаған жоқ. Мен қалыпты достас мемлекеттердің өркениетті қарым-қатынастары туралы айтқан болатынмын. Ал ТМД-ға келетін болсақ, қазір бізде бұған дейін қабылданған ондаған құжаттардың орындалуына бақылау жасайтын ешкім жоқ. Үйлестіруші органдар құру жөніндегі менің жасап жүрген ұсынысым мысалы, Украина үшін, империялық Орталықты қайта тудыру болып көрінеді. Ал мен ешқандай Орталық туралы бір ауыз да сөз айтқан емеспін.

Қазіргі ТМД-ның бір ғана жақсы жағы бар – ол біздің анда-санда бас қосып, пікір алысып кейбір мәселелер жөнінде келісетіндігіміз ғана. Бүгінгі қиын-қыстау кезеңде пікір алысуды, кеңесуді біржолата тоқтатып тастасақ, мұның өзі тіпті жаман болар еді. Әсіресе экономикалық проблемалар саласында қиындықтар туар еді. Өйткені экономика дегеніміз – өзара байланыс. Мысалы, өзге жақтағы мыңдаған өнім берушілерден алуан түрлі құрастырушы детальдар алып тұратын Украинадағы, Беларусьтағы, басқа да мемлекеттердегі машина жасау зауыттары қандай жағдайда қалар еді? Сол зауыттардан машиналар мен жабдықтар алып тұратын басқалардың жағдайы бұдан да мүшкіл болар еді. Мұндай көрініс бұрынғы КСРО-ның барлық түкпіріне тән. Нарық экономикасына көшетін өтпелі кезеңде экономикадағы бейберекетсіздікті жеңілдеті алатын үйлестіруші органдар қажет-ақ. Бірақ бүгінгі таңда ТМД-да ондай органдар жоқ. Ол ол ма, Киевтегі соңғы кездесу кезінде халық алаңға жиналып алып, Украинаның Достастықтан шығуын талап етумен болды. Оның Президенті Кравчук баспасөз конференциясында шамамен осындай әңгіме айтты. Үлкен өкінішке қарай, Ресей мен Украинаның, Молдованың арасындағы қарым-қатынастар қатты шиеленісіп кетті. Заман қиын, жағдай шатақ.

Киев кездесуінен, сондай-ақ үкімет делегацияларының Оралдағы кездесуінен кейін біз Ресей басшылығымен ынтымақтастық жөніндегі кең

көлемді мемлекеттік келісімшарт әзірлеуге келістік. Онда барлық мәселелерді – экономикалық, саяси және әскери мәселелерді қамту керек. Біздің бәрімізде қол қойған Алматы және Минск келісімдерінде әрбір мемлекеттің өз армиясы, өз валютасы бола алатындығы жазылған еді. Алайда оларды құру үшін алдын ала келісімшарт процесі қарастырылған болатын. Мысалы, егер мемлекет сом аймағынан шығатын болса, онда мұның өзге көршілеріне зияны тимеуі тиіс.

Әскери мәселе жөнінде: егер Ресей мен Украина өз армияларын құратын болса, онда біздің де өз армияларымызды құруымыз керек. Содан кейін кәдімгі қалыпты тәуелсіз мемлекеттер ретінде қорғаныс одағына кіре алар едік. Ал мұның бәрін астыртын түрде жағдайды шиеленістіре түсіп, алдын ала біліп болмайтын қатерлі сапдарларға ұрындыратындай етіп жасаудың не қажеті бар?

Сұрақ:

– Киев кездесуіне отанына қайтуға көмектесуді талап еткен қырым татарлары пикет жасады. Солардың өкілінен алған мәліметтер бойынша, сіз бұл талаптарды қолдамаған көрінесіз.

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Бұл жалған. Жалпы мемлекеттер басшыларының кездесулері туралы бұрмаланған ақпарат. Бұл – кездесулердің телетрансляциясын жүргізуді ұсынуымның бір себебі. Ақиқатында, мен қырым татарларының отанына қайту жолындағы әділ күресін әрдайым қолдап келдім. Ал енді ТМД-ның нақ қай мемлекеті және қандайлық мөлшерде бұл процеске материалдық көмек көрсетуі тиіс дейтін мәселе арнайы қарауды талап етеді.

Сұрақ:

– Ал Қазақстанның әскери мәселелердегі бағыты қандай? Сізден, бәлкім, ядролық қару жөнінде жиі сұрайтын шығар?

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Біз Ресеймен осы мәселелердің бәрін қамтитын келісім жасайтын шығармыз деп ойлаймын. Орта Азия республикалары мен Қазақстан басшыларының Бішкектегі кездесуінде біз Ресей съезінде өз армиясын құру жөнінде жасалған мәлімдемеге сәйкес осы жағдайды қарастырдық. Сіздің есіңізде болар, Ресей әрдайым бұл жөнінде ең соңғы болып мәлімдейтінін айтушы еді ғой.

Қазақстанның территориясында келісімге орай Түркістан әскери округке бағынбайтын, ТМД-ның біріккен әскерлерінің құрамына енетін дербес армия тұр. Армия қолбасшысы менің жарлығыммен тағайындалған. Егер Ресей өз армиясын құратын болса, онда әлбетте, Қазақстан да солай істейтін болады. Бірақ бұл мәселе өркениетті келісім әдістерімен шешілуі қажет.

Үйлестірілген қорғаныс стратегиясы Ресейге де, Қазақстанға да керек деп ойлаймын.

Ядролық қаруға келетін болсақ, біз Алматыда Украина мен Беларусь ядролық қарусыз болады, ал Ресей мен Қазақстан ядролық қаруды өзінде қалдырады дейтін құжатқа қол қойғанбыз. Ядролық қаруды таратпау туралы келісімнің тоғызыншы бабында былай делінген: 1967 жылға дейін ядролық қару немесе қондырғы жасаған және жарған мемлекет ядролық қаруы бар мемлекет болып табылады. Қазақстан ядролық қаруды 1949 жылдан бастап сынаған және белгілі бір дәрежеде оның элементтерін жасап, өндіруге 1967 жылдан әлдеқайда бұрын қатысып келеді. Демек, Қазақстанды ядролық қарусыз мемлекет деп санауға болмайды. Ресейдің, Украинаның, Қазақстан мен Беларусьтің арасындағы келісім бойынша біз стратегиялық қару-жарақтың біртұтас командованиясын құрдық, яғни Кеңес Одағы кезіндегі ядролық қарудың сол статус-квосын қалдырдық. Бұл ретте ол қаруды қолдану мәселесін енді территорияларында сол қару орналастырылған мемлекеттер шешеді. Сондай-ақ бөгет қоюдың техникалық қондырғысын жасау, яғни қаруды қолдануға тыйым салу құқығы туралы келістік. Мұның өзі бүкіл дүние жүзі үшін де үлкен сенімділік туғызуы керек.

Қазақстан тактикалық ядролық ракеталар – СНВ-ны қысқарту туралы, ядролық қаруды таратпау туралы бұрынғы КСРО қол қойған келісімдерді мойындайды. Оны бекітуге кірісуге әзір.

Ядролық арсеналдарды қысқарту жөніндегі бұдан кейінгі келіссөздерде Қазақстан осынау процеске қатысқысы келеді, мүмкін оны Ресейге жүктер де. Бірақ бұл да Ресеймен арадағы келісімдерге байланысты болады.

Мынаны да ескеру керек, тіпті бәрі ядролық қаруды толық жою жөнінде келісетін болса да, оны жүзеге асыру үшін 10-15 жыл керек. Сол жылдардың бәрінде ракеталар мемлекеттердің территорияларында болады. Олай болса, біз ядролық қарусызбыз деп адамдарды алдаудың керегі не?

Егер көршілес ядролық мемлекеттермен және АҚШ-пен келісім процесі басталып, олар біздің қауіпсіздігімізге кепілдік берсе, Қазақстан өз бағытын өзгертуі мүмкін.

Біз өз еркімізбен ядролық мемлекетке айналған жоқпыз, ядролық қарусыз болуға ұмтылудамыз. Біз ядролық қаруды сынау жөніндегі дүние жүзіндегі ең ірі екі полигонның бірін бірінші болып жаптық. Қазақстандықтар ядролық қаруды сынау дегеннің не екенін мыңдаған құрбандықтардың зардабы арқылы білді, олардың ұрпақтары қазір де қасірет шегуде. Сондықтан да өз мемлекетіміздің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі біздің тілегіміз баршаға түсінікті болуы керек. Басқа ешқандай да астарлы ойлар бізде жоқ.

Міне, біздің бар бағытымыз осы. Біз ядролық қару-жарақты, стратегиялық арсеналдарды одан әрі қысқарту жөніндегі келісімге қол қоюға әзірміз.

Сұрақ:

– Сіз ТМД-дағы Ресейдің рөлі туралы не айтасыз?

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Егер мемлекеттердің көшбасшылары өздері немесе өз мемлекеттеріндегі саяси жағдай итермелеу салдарынан Достастықты нығайтудың орнына, оның күйреуі туралы, оның ешкімге қажет еместігі туралы айтатын болса, мен еске сала кетейін: ТМД-ны құру ерікті іс болған. Мен Ресеймен үлкен келісім жасауға әзірленіп жатқанымызды айттым. Ресей мен Қазақстанның экономикада ең үлкен интеграциясы бар. Егер, мысал үшін, Қазақстанның түсті металлургиясының қуатты базасы дамымайтын болса, Ресейдің машина жасау зауыттары қалай жұмыс істемек? Егер Қазақстан көмір бермесе, Ресейдің 100-ге жуық электр стансаларын кім қамтамасыз етпек?

Өз тарапымыздан біз де Ресей экономикасына кіріптармыз. Егер Ресей оның кәсіпорындары жұмыс істегеніне мүдделі болса, онда ол осы салалардың дамуына қаржы жұмсауы тиіс. Бұл қисынды. Біз өз мүдделерімізді басшылыққа ала отырып, осындай келісімге келмекпіз. Экономиканың қазіргі күйреуін ескеретін болсақ, мұндай екі жақты шарттар өте құнды.

Ресейдің іс-әрекетінен оның ТМД-ны күйретуге деген ұмтылысын мен байқаған емеспін. Керісінше, біздің кездесулерімізде оны сақтауға икемділік танытуға, жағдайды ушықтырмауға ұмтылыс сезілді. Ресей сол мәжілістерде өзге мемлекеттермен өзінің тең екендігін атап көрсетіп отырды. Бүгінде, менің ойымша, Ресейге тарихтың алдында да, барлық халықтардың алдында да зор жауапкершілік жүктелген. Онсыз Беловежье құжаты болмас еді, Ресейсіз бұрнағы Одақ таратылмас еді, қазір де тәуелсіз мемлекеттердің алға қарай қозғалысындағы Ресейдің біріктіруші рөлі орасан. Бірақ қазіргідей өткір, тым ушығып тұрған уақытта, Кавказда, Днестр бойында қарулы қақтығыстар болып жатқанда, онда да, мұнда да халық босып жүргенде, Ресей басшыларына сөйлеген сөздерінде де, іс-әрекеттерінде де ерекше әдептілік керек.

Мәселен, Собчакты көптен бері біліп, аса құрметтейтіндіктен де мен ешқашан одан Ресейдің тұтастығын сақтау мақсатындағы бұрынғы ресейлік губернияларға қатысты мәлімдемені күтпеген едім. Егер тарихқа бойлап көрсек, қазіргі ортаазиялық мемлекеттердің бәрі губерния, немесе губерния құқығында болған, Кавказдағы территориялар да губерниялар болған. Тіпті Финляндияны, Польшаны ресейлік генерал-губернаторлар басқарған. Мәселені бұлайша қою әдепсіздік қана емес, сонымен қатар өте-мөте қатерлі, арандатушылық болады. Ресей парламентінің депутаты Горячевтің сөзі де сол шекте болды, ол Ресей халық депутаттарының соңғы съезінде Гурьев және Целиноград облыстарына байырғы Ресей территориялары ретінде талабын мәлімдеді. Мұнда енді тарихи сауатсыздық қана емес, одан гөрі күрделі қауіп байқалады.

Қазір Қазақстанға (тіпті кез келген басқа республикаларға секілді) шекаралық қандай болсын талап қоюшылық сөзсіз қантөгіске ұрындырады. Мен мұның ашық айтылуын қалаймын. Егер кімде-кім Назарбаев қорыққанынан өзінің "достық рәуішін" көрсетеді деп, Қазақстан территориясының бір бөлігін тартып аламыз деп ойлайтын болса, ол қатты қателеседі.

Бүгінде әркім өз тәуелсіз мемлекетінің мүддесін қорғауға әзір. Орыстар мен қазақтар ғасырлар бойы бірге өмір сүріп келеді, бұл жерде орыстардың да, қазақтардың да ортақ тағдыры бар. Қарапайым адамдардың бөлісе алмайтын ештеңесі жоқ. Қазақстан тұрғындарының 35 проценті – орыстар, 40 проценті – қазақтар. Айта кетейін, түркітілдес және мұсылман мәдениетіне жататын халықтар көпшілік болып табылады. Бұған қоса жүзге жуық ұлт пен ұлыстың өкілдері – азаматтарымыз. Қазақстанның ішінде оларды ұрыстырып-керістіруге себеп жоқ. Тіпті ұлттық алауыздық туа қалғанның өзінде де, ол сырттан әкелінеді және мұны орыс халқының да жауы ғана істейді. Тұрлаулы саяси ахуал жағдайында ғана реформалар жолымен жүруге, адамдардың өмірін жақсартып, нарық экономикасын құруға болады. Егер тұрақтылық болмаса, онда барлық реформаларды ысырып тастап, соғыспен айналысуымыз керек. Бірақ мұның кімге, Собчакқа, әлде басқа біреулерге тиімді екенін мен білмеймін. Білерім біреу ғана, қарапайым адамдарға бұл тиімсіз. Олар достық және бейбіт жағдайда өмір сүргісі келеді.

Бәзбіреулерге өзінің саяси мақсаттарына казачествоны пайдалану ыңғайлы ма деген пікір туындайды. Бізде тұрғындардың басым көпшілігі казактар болып отырған Орал облысында осындай әрекеттер жасалуда. Казачествоның тарихына бойлағым келмейді, бұл жөнінде аз жазылған жоқ. Алайда қаншама уақыт өтті, бірге тату-тәтті өмір сүріп келе жатқан адамдардың қаншама ұрпағы өсіп шықты...

Қандай да болсын белгісіне қарап адамның құқығын шектеуге жол беруге болмайды деп санаймын. Мәдениетті, тілді дамытқың келсе – мархабат. Тек өзің азамат болып табылатын мемлекеттің заңдарын сақтай біл.

Ресейдің көптеген облыстарында миллионнан астам қазақтар тұрады, Орта Азияда да соншасы бар. Адамдар қай жерде тұрғысы келсе, сол жердегі тұрмысы жақсы болсын. Бүгінде өздерін көбік бетінде көргісі келіп, адамдарды қантөгіске итермелейтін саясатшылар басшылыққа қалай келсе, солай кетеді. Ал халықтар, адамдар қалады. Олар бірге өмір сүріп, бірге балаларын өсіруі керек. Қарапайым халықтың даналығы мен төзімділігіне сенемін.

Осынау қым-қуыт тек қана біздің күйреген экономикамыздан, адамдардың тарыққан тұрмысынан болып отырғанына сенімдімін. Экономика – біздің бәріміз де қазір айналысуымыз керек нәрсе осы!

Сұрақ:

– Сіздің жергілікті ұлттың мүддесін жеткілікті түрде табандылықпен қорғаймысыз деген кінәні естуіңізге тура келмей ме?

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Әрине, естіп жатырмын. Бізде ұлттық сипаттағы партиялар мен қозғалыстар бар, олар Қазақстан басшылығын интернационалдық идеяға беріліп, өз халқы туралы ойламайды деп кінәлайды. Бұған не айтарсың? Өз халқын ойлайтын кез келген саяси көшбасшы, ең алдымен, мемлекеттік тұрақтылық болуын көздейді.

Сұрақ:

– Сіз Қазақстанды славян және ислам әлемінің арасындағы байланыстырушы буын ретінде, әлде ислам әлемінің бір бөлігі ретінде қарастырасыз ба?

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Қазақстан өзінің тәуелсіздігі туралы өткен жылғы 16 желтоқсанда мәлімдеді. Біз оны қалайық, қаламайық, бірақ бұған дейін біздің Орталыққа ден қоюшылығымыз болды. Осы бес айдың ішінде республикаға өзінің геосаяси орнын және өз даму стратегиясын анықтау мерзімі жеткендігі айқын болды. Осы мақсаттарды анықтап алмасақ, біз жекелеген мәселелермен айналысатын боламыз, қателіктерге ұрынамыз. Қазір осы төңіректе ойланып, ғалымдармен, саясаттанушылармен кеңесуге тура келуде.

Сонда әлемдегі біздің орнымыз қандай? Шығыстағы біздің көршіміз – Қытай, онымен біз темір жол арқылы байланыстамыз. Пекинде біздің Премьер-министр Сергей Терещенко қол қойған соңғы шарт бізге тығыз ынтымақтастықтың жақсы перспективасын, ең қысқа темір жол арқылы Азия – Тынық мұхиты аймағына шығу мүмкіндігін береді. Шығыспен қарым-қатынас – бұл Жапониямен және Кореямен де қарым-қатынас. Менің Үндістан мен Пәкістанға сапарым біз үшін осы аймақтың маңызды екендігін айқын дәлелдейді.

Еуропа мемлекеттерімен, олардың көпшілігі Қазақстанда жұмыс істегісі келеді, біз ізгі қатынастар сақтауға ұмтылудамыз. Шығысқа бет алған барлық жолдың Мәскеу арқылы өтуі бұрынғы нәрсе ғой. Енді бұл бағыттың көбінесе Қазақстан арқылы өтетініне сенімдімін. Бізде Майндағы Франкфуртпен, Ыстамбұлмен, Қытаймен әуе қатынасы бар, Пекин арқылы Сеул мен Токиоға әуе рейсін ашу жөнінде келіссөз жүргізудеміз. Иранмен және Түркиямен жоғарыда айтқан темір жол магистралін қосу туралы келіссөз ойдағыдай жалғасуда. Осылайша Жерорта теңізіне төте жол ашылмақ. Каспий арқылы біз Иранның порттарына шыға аламыз. Парсы шығанағы аймағына мұнай-газ құбырының жобасымен жұмыс істеудеміз. Демек, біз өзімізді бүкіл әлемнің бір бөлшегі санаймыз.

Көршілермен – Одақтық бұрынғы республикалармен қатынасымыз туралы ерекше айтқым келеді. Ресеймен байланыстарымызға біз басым маңыз береміз. Мұның өзі түсінікті де. Біз ұзақ жылдар бойы иық түйістіре өмір

сүрдік, тер төгуді қажет ететін ортақ міндеттеріміз де көп. Мұндай ізгі көршілік қарым-қатынас Ресейдің де, Қазақстанның да мүддесіне сай келеді деп ойлаймын. Бізбен рухани туыстығы, түбі бір Орта Азия республикаларымен бөлісе алмай жатқан да ештемеміз жоқ.

Қазақстан түркі халықтарына жататыны белгілі, олар мұсылмандар. Сондықтан да олардың Түркияға, араб мемлекеттеріне ұмтылысы табиғи нәрсе. Кеңес Үкіметі бізді өзімізге жақын мәдениеттен, тарихтан, тілден бөліп тастады... Сондықтан да жақындасу процесі заңды.

Біз ислам фундаментализміне қалай қараймыз? Біз экономикасы ашық қалыпты демократиялық мемлекет құрғымыз келеді, мұның өзі ешқандай да діни фундаментализммен мүлде сыйыспайды. Қазақстанды бүгінде жүзден астам мемлекет таныды. Олардың отызымен біз дипломатиялық қатынастар орнаттық. Олардың бәріне былай дейміз: иә, біз мұсылман әлемімен ізгі экономикалық және саяси қатынаста болғымыз келеді, мұның өзі басқа елдермен де қатынасымызға тән. Республикамызда түрлі конфессиялар бар екенін ескеруіміз керек. Діндердің теңдігі біздің болашақ Конституциямыздың бір бабында баяндалған. Бірақ бірде-бір дін мемлекеттік бола алмайды. Дін мемлекеттен бөлінген.

Әлбетте, болашақ геосаяси бағдарымыздың барлық егжей-тегжейін қалай айқындайтынымызды алдын ала айту қиын. Қазақстан Еуропа мен Азияның арасындағы көпірлердің бірі немесе үлкен көпірдің бір арнасы, барлық адамдардың тең құқылығын қамтамасыз ететін бейбіт мемлекет болғанын қалар едім.

Сұрақ:

– Сіздің пікіріңізше, Ресейдің мұсылман әлемінен өзара қатынасының концепциясы бар ма?

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Әзірге ондай концепция жоқ, тіпті ол бұрынғы Одақтың азиялық республикаларымен қатынасында да жоқ. Ресейдің Батыс Еуропамен, Америкамен қарым-қатынастан қолы тиетін емес.

Иә, Ресей Еуропамен жұмыс істеуі керек, бірақ Батыс үшін ол әрдайым Азия болып қалады. Азия үшін ол – Еуропаның бір бөлшегі. Бір сөзбен айтқанда, геосаяси көзқарас тұрғысынан Ресей Азияға деген өз бағдарын барынша байыпты да дәйекті түрде жасауы қажет. Ресей үшін осынау мемлекеттер, оның көршілері кімнің жағында болатыны бәрібір ме? Меніңше, Ресей саясатының бұл мәселедегі позициясы әзірге айқындалмаған.

Сұрақ:

– Сіз республикадағы тұрақтылықты сақтауға қалай қол жеткізудесіз? Белкім, бұл тұрақтылық сырт көзге ғана шығар?

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Бұл сұрақтарды маған жиі қояды. Оған жауап беру үшін өзге республикаларда қақтығыстар нәліктен болғанын талдау керек. Бәлкім, бұратана, алыс түкпір, шет аймақ және басқаша атанған шағын халықтар азаттықты, ұлттық түлеуді зарыға күткен болар, сондықтан да осы тұрғыдан этникалық сана сезімнің оянуын толық түсінуге болар. Бірақ жаңа ұлт саясатын, әсіресе көп ұлтты халқы бар республикаларда жасау қарсаңында қателіктер жіберілді. Шартты түрде айтқанда, бір халықтың проблемасын басқаларының есебінен шешу басталды. Адам құқығының басымдығы бұзылды. Алдымен – байырғы халықтың мәселелерін шешейік, сонан соң қалғандарынікін деді. Мұның өзі нақ сол байырғы ұлтты қасіретке ұрындыратынын ол кезде ешкім ойлап жатпады. Біз де Қазақстанда Егемендік туралы Декларация және қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесі туралы заң қабылдадық. Біз бұл құжаттарда ешкімді ештеңеден шектемеуге, яғни теңдікті сақтауға ұмтылдық. Ал қазақ тілін түлету керек. Ол ұмытыла бастады. Атасы баласымен ана тілінде сөйлесе алмайды. 700 қазақ мектебі жабылды. Біздің жазушыларымыз бен композиторларымыз арнап жазатын, музыка шығаратын ешкім қалмады. Сондықтан да Ресейдегі орыстар секілді Қазақстандағы қазақтар үшін де ұлттық мақтаныш сезімі әбден табиғи. Осындай әділ заңдарды қабылдағаннан кейін ең бастысы – сөз бен істің арасында алшақтық болмас үшін сол заңдардың рухында іс-әрекет жасау керек.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
КОРРЕСПОНДЕНТУ "НЕЗАВИСИМОЙ ГАЗЕТЫ"*

6 мая 1992 года

**"ЛЮБЫЕ ПОГРАНИЧНЫЕ ПРЕТЕНЗИИ СЕГОДНЯ –
ЭТО НЕМИНУЕМОЕ КРОВОПРОЛИТИЕ"**

А. Гагуа

Вопрос:

– Вы были одним из самых убежденных защитников идеи сохранения Союза. Вы и сейчас считаете, что этот шанс в свое время был все же упущен?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Сейчас уже нужно отталкиваться от реальностей сегодняшнего дня. А тогда в российских кругах говорили, что развалился не Союз, а империя. Если сделать экскурс в наше недалекое прошлое, то можно вспомнить, что еще в 1987 году прибалты начали вести разговоры об экономической самостоятельности. Но тогда Правительство Рыжкова и слушать об этом не хотело. Я вспоминаю заседание президиума Совета Министров. (Я был тогда в нем представителем Казахстана). Члены Правительства только отмахивались: не будет никогда никакой экономической самостоятельности.

Тогда все выглядело просто и понятно. А надо было пойти на этот шаг – децентрализовать экономику. Нельзя сосредоточивать управление в одной точке, руководя такой огромной страной. "Преимущество" из такой централизации извлекал только Центр. Все, что было заработано в республиках, вывозилось в центр, а затем средства распределялись через Госплан, ресурсы – через Госснаб. При этом вступали в силу личные симпатии, срабатывал механизм, кому сколько отхватить. Правда, было и планирование – планы обсуждались на сессиях Верховного Совета. Но это только условно можно назвать обсуждением. Царствовал формализм, настоящего обсуждения не было, все единодушно голосовали, оставался большой объем денежных и материальных ресурсов, которым распоряжались отдельные высокопоставленные руководители. Как из КПСС, так и из Правительства. Об этом много сказано, но если мы начали перестройку, надо было дать

* Газета "Казахстанская правда", 14 мая 1992 года.

экономическую самостоятельность республикам, децентрализовать экономику, и все пошло бы по другому руслу.

Но этого не сделали, и конфронтация стала разрастаться. Потом распали пакт Риббентроп – Молотова, события приняли совсем другой оборот, началось движение к суверенизации, вслед за Прибалтикой начали объявлять о своей независимости другие государства. Пик суверенизации пришелся на 1990 год. В декабре прошел IV съезд Советов. Я очень резко выступил на нем. В телефонном разговоре вечером того же дня Горбачев высказал обиду. Дальше – хуже: никто никого не стал признавать, появились таможенные барьеры, передвижению товаров был поставлен заслон. Ничего общего с экономикой это не имело – бартер, натуральное хозяйство. И в беседах с руководителями республик было видно, что у каждого свое мнение. Тогда же и родилась мысль о готовности четырех республик – России, Украины, Беларуси и Казахстана создать настоящую федерацию с полной самостоятельностью республик. Пятым захотел, войти в сообщество Узбекистан.

В то время, кстати, еще можно было что-то изменить. Мы решили – это была моя инициатива и Беларуси (тогда председателем Верховного Совета был Николай Дементей) – не делать этого исподтишка, как получилось после, а пойти к Горбачеву и сказать: союз пяти республик может стать костяком нового государства, нормальной федерации. В дальнейшем в нее можно было бы привлечь и остальных. Но три наши попытки окончились неудачей: Горбачев (и с Рыжковым, и без него) полностью отвергал этот вариант. Мы и с Ельциным ходили к нему с этим предложением – тот же результат. Тогда же Горбачев начал форсировать ново-огаревские переговоры. Была создана комиссия, затем она была превращена в рабочие группы. Он продолжал быть сторонником центральной власти, президентства, правительства. Да еще мы собирались с участием представителей автономных республик, что очень затрудняло работу; каждая из них требовала своего признания.

Одним словом, с самого начала было ясно, что ничего из этого не получится. И вот три месяца работы – февраль, март, апрель прошлого года – подвели нас к образованию конфедерации. Но договор так и не был подписан. Череда ошибок, непринципиальная позиция, занятая высшим руководством страны при нашей податливости, очень сильно повредили делу. Никто, и я в том числе, не предполагал, что случится в августе. Если вы помните, Ельцин приехал в Алма-Ату 17 августа для обмена ратификационными грамотами по двустороннему договору. Ни я, ни он о подготовке путча не догадывались, хотя знали, что Лукьянов открыто говорил о недопустимости самостоятельности и независимости республик. Знали мы об отношении ЦК КПСС к новоогаревскому процессу – оно было резко отрицательным.

Но вот август позади. И тут, как ни странно, у российской демократии на волне победы появились перехлесты, в речах зазвучали нотки шовинизма. Что же в итоге? В республиках вновь возродились центробежные процес-

сы. Украина в ответ объявила о своей независимости. И тогда нам стало понятно: то, что задумывалось, не состоится.

Вопрос:

– Кстати, российскими руководителями говорилось, что, по сути, СНГ – это продолжение того самого союза четырех, о котором Вы только что говорили.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Была такая аргументация, но об этом позже. А сейчас я напоминаю, как все происходило. На V съезде мне поручили выступить от имени всех руководителей республик. Мы образовали Совет республик, Совет Союза. Фактически съезд прекратил свое существование. Осталась двухпалатная система ВС. Мы образовали Госсовет, в который вошли высшие руководители государств. Я предложил тогда же подписать экономический договор.

Однако члены Госсовета стали проявлять недовольство тем, что на заседаниях главенствует Горбачев. Поэтому стали звучать предложения собраться без Президента СССР, а если потребуется, то избрать председателя Госсовета.

Было очевидно, что нужна встреча глав государств для обсуждения проблем, связанных с заключением экономического договора.

Проконсультировавшись с руководителями республик, мы начали готовить проект этого договора. Я пригласил участников Госсовета в Алма-Ату, Горбачеву это не понравилось. Он не приехал, а был Силаев как глава Межгосударственного экономического комитета, и с ним работала группа Явлинского. И готовила, надо отметить, отличные документы. Кстати, нам удалось собрать 11 глав государств и правительств, и мы подписали экономический договор. Благодаря этому смогла состояться встреча в Алма-Ате 1 октября прошлого года, а в Георгиевском зале Кремля были подписаны уже отработанные документы.

И тогда вокруг этого поднялся шум; Верховный Совет России был недоволен и посчитал, что эта акция неправомерна. Но все-таки документ был подписан; и надо было дать возможность всем республикам поработать над осуществлением этого экономического договора. Но Горбачев обязательно хотел закрепить дело политическим союзом, полагая, что экономический союз невозможен без политического. А ведь фактически было создано правительство в лице Межгосударственного экономического комитета, куда входили все главы правительств республик. Стали вырабатываться соглашения о межбанковском союзе, едином рублевом пространстве, согласованной политике по приватизации имущества, разгосударствлению собственности, либерализации цен, таможенные и военные договоры. Была проделана крупномасштабная работа!

Мы считали необходимым продолжать и дальше работать по координации экономик республик.

Вопрос:

– Главное, что всех тогда держало вместе, – это взаимозависимая экономика...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Да, именно так. Я считаю, что фундамент всего государства – это экономика, обеспечивающая нормальную жизнь людей. Меня некоторые оппозиционеры в республике обвиняют в том, что мы, мол, отстаем от развития событий и даже последними объявили о независимости. Но политика должна строиться с учетом реальностей. Я считаю, что благодаря этому мы сумели сохранить стабильность такого огромного многонационального государства, каким является Казахстан. Да, политическая ситуация в республиках подталкивала к провозглашению независимости. Но что толку, если объявленная независимость является лишь декларацией, добрым намерением и не подкреплена экономически?

Вот сейчас мы все независимы, однако экономика продолжает держать всех нас в одной упряжке. Если соглашение об экономическом союзе, которое было подписано, ратифицировали парламенты, то сама жизнь подвела бы нас к объединению, как, например, в Европе; создали сначала объединение угля и стали, а дальнейшая экономическая интеграция создала базу для возникновения Европейского сообщества. У нас этот процесс мог бы пойти еще быстрее. Потому что остались тесные экономические и общечеловеческие связи, смешанные браки, друзья. Но терпения не хватило.

На первую встречу глав государств я поехать не смог, поехал вице-президент. Украина не хотела идти на Политический союз. На встрече в Алматы представители Эстонии и Латвии также настаивали, чтобы союз был только экономическим. Они хотели в нем участвовать сначала как наблюдатели. Россия, со своей стороны, заявила, что раз Украина не хочет вступить в политический союз, то союз невозможен.

Я всегда говорил: насильно мил не будешь. Идти на создание какого-либо союза надо с теми, кто этого хочет, да и в документах было оговорено, что каждая республика, вступающая в союз, имеет право добровольного выхода, объявив об этом, допустим, за полгода.

На 9 декабря Горбачев пригласил нас к себе для обсуждения ситуации – Ельцина, Кравчука, Шушкевича и меня. Но до этого мне позвонил Борис Николаевич и сказал: "Я хочу полететь в Беларусь подписывать соглашение, туда прилетит и Кравчук. Прежде чем окончательно встретиться у Горбачева, я хочу выяснить, на что можно "вырулить". На разговор с Горбачевым надо прийти, зная мнение Кравчука и Шушкевича". Когда 8-го вечером

я прилетел во Внуково, мне сообщили, что из Минска звонит Ельцин. По телефону он и Шушкевич предложили мне сразу же вылететь в Беларусь и присоединиться к ним. Зачем? Ельцин ответил: "Мы прямо здесь составляем документы и хотели бы, чтобы Казахстан стал четвертым". Я не поехал.

На другой день в 12 часов, как было намечено, я приехал к Горбачеву. Думал, что у нас с ним будет разговор один на один. И вдруг вижу Ельцина. Потом выяснилось, что и он не знал, что я буду у Горбачева. Его тоже одного приглашали.

Теперь все это – история. Но после Минской встречи пошли разговоры, что славяне собрались одни. И мусульмане теперь будут собираться тоже отдельно. Конфронтация в то время была очень опасна, и мы были очень близки к ней. У нас имелся проект о создании азиатской конфедерации. Такое глобальное противостояние могло бы привести неизвестно к чему, если учесть, что тюркоязычные республики есть и в России. Тогда, по приглашению Ниязова, мы встретились в Ашхабаде и обсудили ситуацию. Было выработано несколько проектов. Остановились на том, чтобы войти в состав СНГ как равноправные государства. При этом в нашем документе содержалось предложение о правовом оформлении нового образования и ликвидации СССР. Участники беловежской встречи не приняли наши предложения, объясняя это тем, что лишь они являются основателями СССР, и что их парламенты уже ратифицировали документ о СНГ.

Вопрос:

– Кстати, какого Вы мнения о будущем Содружества?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Вы в самом начале уже сказали, что я был сторонником обновленного Союза. Отталкиваясь от этого, я хочу сказать, что если бы речь шла о старом Союзе, то это было бы продолжением империи, тоталитарного режима. Но никто не говорил о таком союзе. Я говорил о цивилизованных отношениях, нормальных дружественных государств. Что касается СНГ... Сейчас, после того как мы приняли несколько десятков документов; следить за их выполнением некому. Координирующие органы, создать которые я предлагаю Украине, например, кажутся возрождением имперского центра. Хотя ни о каком центре речи нет.

Единственное благо от сегодняшнего СНГ – это то, что мы собираемся, общаемся, обговариваем какие-то вопросы. Было бы хуже, если бы в это нелегкое время мы вообще перестали общаться, советоваться. Особенно по проблемам экономики. Экономика – это взаимосвязь. В каком, например, положении оказались сейчас машиностроительные заводы на Украине, в Беларуси, в других государствах, которые получают комплектующие детали от тысяч поставщиков? Еще в худшем положении те, кто не получает машины и оборудование от этих заводов. Эта картина одинакова по все-

му бывшему СССР. На переходный к рыночной экономике период нужны координирующие органы. Некоторые смогли бы смягчить разлад в экономике. Этого сегодня в СНГ нет. Более того, на последней встрече в Киеве на площади целый день стоял народ и требовал выхода Украины из Содружества. Примерно об этом же говорил на пресс-конференции ее Президент Кравчук. К большому сожалению, обострились отношения России с Украиной, Молдовой. Времена непростые.

После киевской встречи, а также после встречи правительственных делегаций в Уральске мы с руководством России договорились подготовить широкомасштабный государственный договор о дружбе и сотрудничестве. Надо оговорить все вопросы – экономические, политические и военные. В алма-атинских и минских соглашениях, которые мы все подписали, записано, что каждое государство может иметь собственную армию, собственную валюту, но для их создания предусмотрен договорной процесс.

Если государство выходит из рублевой зоны, это не должно вредить соседу.

Военный вопрос: если Россия и Украина создают армию, то давайте создадим армию каждый. А затем вступим в оборонительный союз как нормальные независимые государства. Почему же это надо делать исподтишка, осложняя ситуацию, что чревато непредсказуемыми последствиями?

Вопрос:

– Киевскую встречу пикетировали крымские татары, требовавшие помощи для возвращения на родину. По сведениям, полученным от их представителей, Вы якобы не поддержали эти требования?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Это неверно. Вообще, искаженная информация о встречах глав государств – одна из причин, по которым я предлагал вести телетрансляцию этих встреч. В действительности я всегда поддерживал справедливую борьбу крымских татар за возвращение на родину. Но вопрос, какие именно государства СНГ и в каких размерах должны оказывать этому процессу материальную помощь, требует специального рассмотрения.

Вопрос:

– А какова позиция Казахстана в военных вопросах? Вас, наверное, часто спрашивают по поводу ядерного оружия?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я думаю, что мы заключим договор с Россией, предусматривающий все эти вопросы. На встрече в Бишкеке руководителей республик Средней Азии и Казахстана мы рассмотрели эту ситуацию в свете заявления, сделанного на российском съезде о создании собственной армии. Вы помните,

Россия всегда говорила, что она последняя будет объявлять об этом.

На территории Казахстана согласно договору существует отдельная армия, которая не подчиняется Туркестанскому военному округу, а входит в состав Объединенных войск СНГ. Командующий армией назначен моим указом. Если Россия создает собственную армию, то, естественно, и Казахстан сделает то же самое. Но этот вопрос должен быть решен цивилизованными договорными методами. Думаю, что скоординированная оборонная стратегия необходима и России, и Казахстану.

Что касается ядерных вооружений, то мы в Алма-Ате подписали документ, согласно которому Украина и Беларусь становятся безъядерными, а Россия и Казахстан оставляют ядерное оружие у себя. В Договоре о нераспространении ядерного оружия девятая статья гласит, что ядерным является то государство, которое до 1967 года произвело и взорвало ядерное оружие или устройство. Казахстан испытывал ядерное оружие, начиная с 1949 года, и в той или иной мере участвовал в разработке и производстве его элементов тоже задолго до 1967 года. Таким образом, Казахстан нельзя считать неядерным государством. По договору между Россией, Украиной, Казахстаном и Беларусью мы образовали единое командование стратегическим вооружением, то есть оставили тот статус-кво для ядерного оружия, которое было при Советском Союзе. При этом вопрос о возможном применении должен решаться уже государствами, на территории которых размещено оружие. Также договорились о создании технических устройств блокировки, то есть права "вето" на применение. Это должно придать большую уверенность и для всего мира.

Казахстан признает договоры, подписанные бывшим СССР, о тактических ядерных ракетах, сокращении СНВ, договор о нераспространении ядерного оружия. Готов приступить к ратификации.

В дальнейших переговорах по сокращению ядерных арсеналов Казахстан желает быть участником этого процесса, возможно, он поручит это России. Но это опять будет зависеть от наших с ней договоренностей.

Следует иметь в виду, что даже если все и договорятся о полном уничтожении ядерного оружия, то нужно 10 – 15 лет, чтобы осуществить это. Все эти годы ракеты будут находиться на территориях государств. Зачем обманывать людей, говоря, что мы безъядерные?

Казахстан может изменить свою позицию, если будет начат переговорный процесс с соседними ядерными государствами и США, которые могут гарантировать нашу безопасность.

Мы не по своей воле стали ядерным государством, стремимся стать безъядерными. Мы первыми закрыли один из двух крупнейших в мире полигонов по испытанию ядерного оружия. Казахстанцы ценою тысячи жертв познали, что это такое, их потомки продолжают страдать и сейчас. Поэтому всем должно быть понятно наше желание обеспечить безопасность своего государства. Никаких других "подспудных" мыслей у нас нет, вот и вся наша

позиция. Мы готовы подписать любые договоры по дальнейшему сокращению ядерных вооружений, стратегических арсеналов.

Вопрос:

– Что Вы скажете о роли России в СНГ?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Если лидеры государств сами или подталкиваемые политической ситуацией в своих государствах вместо того, чтобы укреплять Содружество, будут говорить о его развале, о том, что оно никому не нужно, то я напому: СНГ было делом добровольным. Я говорил, что мы собираемся заключать большой договор с Россией. Россия и Казахстан имеют наибольшую интеграцию в экономике. И если не будет развиваться, допустим, мощная база цветной металлургии в Казахстане, как будут работать машиностроительные заводы России? Если Казахстан не будет поставлять уголь, кто будет питать около 100 электростанций России?

Мы, со своей стороны, тоже зависим от экономики России. Если Россия заинтересована в том, чтобы работали ее предприятия, она должна вкладывать средства в развитие этих отраслей. Это логично. Мы заключаем этот договор, исходя из собственных интересов. Учитывая нынешний развал экономики, такие двусторонние соглашения очень ценны.

В действиях России я не замечал, чтобы она стремилась к развалу СНГ. Наоборот, на наших встречах чувствовалось стремление сохранить, пойти на компромиссы, не обострять обстановку. Россия на этих совещаниях подчеркивала свое равенство с другими государствами. Сегодня, я думаю, на России лежит огромная ответственность и перед историей, и перед всеми народами. Без нее не было бы Беловежского документа, без России не распустился бы бывший Союз, и теперь объединительная роль России в движении вперед независимых государств огромна. Но а такое острое, назлектризованное время, когда происходят вооруженные столкновения в Закавказье, Приднестровье, там и тут беженцы, руководителям России необходима особая деликатность и в высказываниях, и в поступках.

Например, давно зная Собчака и глубоко уважая его, я никогда не ожидал от него заявлений по поводу бывших российских губерний с целью сохранения целостности России. Ведь если совершать исторический экскурс то губерниями или на их правах были все нынешние среднеазиатские государства, губерниями были и закавказские территории. Даже Финляндия, Польша, которые управлялись российскими генерал-губернаторами. Так ставить вопрос не просто некорректно, но и чрезвычайно опасно, провокационно. На этой же грани находится и выступление депутата российского парламента Горячевой, которая на последнем съезде народных депутатов России заявила претензии на Гурьевскую и Целиноградскую области, как на исконно российские территории.

Любые пограничные претензии к Казахстану (впрочем, как и к другим республикам) – это неминуемое кровопролитие. Я хочу, чтобы это прозвучало. Если кто-то думает, что Назарбаев из страха ведет себя по-дружески, что может позволить отобрать у Казахстана часть территорий, он глубоко ошибается.

Сегодня каждый готов отстаивать интересы своего независимого государства. Русские и казахи живут вместе много веков, на этой земле и русские, и казахи имеют общую судьбу. В Казахстане это понимают. Простым людям нечего делить. 35 процентов населения Казахстана – русские, 40 процентов – казахи. Кстати, тюркоязычные и принадлежащие к мусульманской культуре народы составляют большинство. Гражданами являются представители еще около ста наций и народов. Внутри Казахстана нет поводов, чтобы их перессорить. Если и вспыхнет национальная рознь, то она будет привнесена извне, и сделать это может только враг и русского, и казахского народов. Идти по пути реформ, улучшать жизнь людей, строить рыночную экономику можно только в условиях стабильной политической обстановки. Если ее не будет, то нужно отбросить все реформы и заниматься войной. Только я не знаю, кому это выгодно – Собчаку или кому-то другому? Знаю точно, что простым людям это невыгодно, им хочется жить в дружбе и мире.

Складывается мнение, что кому-то удобно использовать в своих политических целях казахов. У нас такие попытки делаются в Уральской области, преобладающее население которой – казахи. Не хочу вдаваться в историю казачества, об этом написано немало. Но сколько прошло времени, выросло не одно поколение людей, живущих вместе, дружно.

Считаю недопустимым ущемление прав человека по какому бы то ни было признаку. Развивать культуру, язык – пожалуйста. Только надо соблюдать законы государства, гражданином которого ты являешься.

Более миллиона казахов живет во многих областях России, столько же – в Средней Азии. Пусть людям живется хорошо там, где они хотят жить. Политики, которые сегодня ради сохранения себя на плаву, толкают людей к кровопролитию, уйдут так же, как и пришли. Народы же, люди останутся. Им вместе жить, растить детей. Верю в мудрость и терпение простого народа.

Уверен, что все же эти эксцессы идут от нашей разваленной экономики, от плохой жизни человека. Экономика – вот чем надо заняться сейчас всем нам!

Вопрос:

– Вам не приходится слышать упрек о том, что Вы недостаточно твердо отстаиваете интересы коренной национальности?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Есть, конечно. У нас существуют партии и движения национального толка, которые обвиняют руководство Казахстана в том, что оно поддается

интернациональной идее и не думает о собственном народе. Что тут сказать? Любой политический лидер, который заботится о своем народе, заботится, прежде всего, и о том, чтобы в государстве была стабильность.

Вопрос:

– Как Вы воспринимаете Казахстан – как связующее звено между славянским и исламским миром, либо только как часть исламского мира?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Казахстан объявил о своей независимости 16 декабря прошлого года. Хотим мы того или нет, но до этого существовала наша приверженность центру. За эти пять месяцев стало ясно, что республике пора определить свое геополитическое место и стратегию своего развития. Не определив эти цели, мы будем заниматься частностями, ошибаться. Приходится сейчас размышлять на эту тему, советоваться с учеными, политологами.

Так каково же наше место в мире? На востоке – наш сосед Китай, с которым мы связаны теперь железной дорогой. Последний договор, подписанный нашим Премьер-министром Сергеем Терещенко в Пекине, обещает нам хорошие перспективы тесного сотрудничества, возможность выхода в Азиатско-Тихоокеанский регион самым коротким железнодорожным путем. Отношения с Востоком – это отношения с Японией и Кореей. Мои поездки в Индию и Пакистан сами по себе свидетельствуют о важности для нас этих регионов.

С европейскими государствами, многие из которых хотят работать в Казахстане, мы также стремимся поддерживать добрые отношения. Это раньше все пути на Восток пролегали через Москву. Теперь же, уверен, это маршрут все чаще будет идти через Казахстан. Мы имеем сообщение с Франкфуртом-на-Майне, со Стамбулом, с Китаем. Ведем переговоры об открытии авиарейсов через Пекин в Сеул, Токио. Успешно продвигаются договоренности с Ираном, Турцией о соединении уже упомянутой мной железнодорожной магистрали. Так откроется прямой путь к Средиземному морю. Через Каспий мы можем выходить в порты Ирана, работаем над проектом нефтегазопровода в регион Персидского залива. Таким образом, мы считаем себя частью всего мира.

Особо об отношениях с соседями – бывшими республиками Союза. Свяжем с Россией мы придаем приоритетное значение, это понятно. Мы долгое время жили бок о бок, у нас много общих задач, над решением которых надо потрудиться. Думаю, что такое добрососедство в интересах как России, так и Казахстана. С республиками Средней Азии, состоящими с нами в духовном родстве, имеющими единые корни, нам вообще делить нечего.

Казахи, как известно, относятся к тюркским народам, они мусульмане. Поэтому естественна их тяга к Турции, к арабским государствам. Советская

власть отгородила нас от близкой нам культуры, истории, языка. Поэтому процесс сближения закономерен.

Как мы относимся к исламскому фундаментализму? Мы хотим строить нормальное демократическое государство с открытой экономикой, что совершенно несовместимо ни с каким религиозным фундаментализмом. Казахстан сегодня признан более чем ста государствами. С тридцатью из них мы установили дипломатические отношения. Мы всем говорим да, мы хотим иметь с мусульманским миром добрые экономические и политические отношения, как, впрочем, и с другими странами. Надо учесть, что в нашей республике имеются разные конфессии. Равенство религий заложено в одну из статей нашей будущей Конституции. Но ни одна из религий не может стать государственной. Религия от государства отделяется.

Конечно, заранее трудно сказать, как мы определим все детали будущей геополитической ориентации. Хотелось бы, чтобы Казахстан стал одним из мостов – или пролетом большого моста – между Европой и Азией, мирным государством, обеспечивающим равноправие всех людей.

Вопрос:

– Есть ли у России, на Ваш взгляд, концепция взаимоотношений с мусульманским миром?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Пока такой концепции нет, ее нет даже в отношениях с азиатскими республиками бывшего Союза. Россия очень занята отношениями с Западной Европой, Америкой.

Да, Россия должна работать с Европой, но для Запада она всегда останется Азией. Для Азии же она – часть Европы. Словом, с точки зрения геополитики Россия должна со всей серьезностью и определенностью выработать свою позицию к Азии. Разве безразлично России, на чьей стороне будут эти государства, ее соседи? Пока же позиция российской политики в этом вопросе, на мой взгляд, не определена.

Вопросы:

– Как Вам удастся, сохранить стабильность в республике? Может, эта стабильность только кажущаяся?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Эти вопросы мне часто задают. Для этого надо проанализировать, почему произошли столкновения в других республиках. Видимо, потому, что малые народы, которых называли инородцами, глубинкой, окраиной и т. д., к истосковались по свободе, национальному возрождению, и, наверное, проснувшееся чувство этнического самосознания с этой точки зрения вполне объяснимо. Но на подходах к выработке новой национальной политики,

особенно в тех республиках, где многонациональное население, были допущены ошибки. Начали решать проблемы одной нации, условно говоря, за счет других. Была нарушена приоритетность прав человека. Было так: сначала – коренная нация, а потом – все остальные. То, что это приведет к беде эту же коренную нацию, об этом в то время не думали.

Мы в Казахстане тоже принимали Декларацию о суверенитете и Закон о государственности казахского языка. Мы пытались в этих документах ни в чем не ущемить никого, то есть сохранить равенство. А казахский язык возрождать надо. Он стал забываться, внук не может говорить с дедом на родном языке. Закрылось 700 казахских школ. Нашим писателям и композиторам не для кого было писать, сочинять музыку. Поэтому чувство национальной гордости совершенно естественно как для казахов в Казахстане, так для русских в России. После принятия таких справедливых законов самое главное – действовать в их духе, чтобы слово не расходилось с делом.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С ПОСЛОМ США ПРИ СБСЕ ДЖ. МАРЕСКА***

Алма-Ата, 6 мая 1992 года

"СБСЕ ОТВЕЧАЕТ ИНТЕРЕСАМ КАЗАХСТАНА"

— ...Принципы СБСЕ находятся в полной гармонии с проводимой Казахстаном политикой. Поэтому вхождение в этот процесс отвечает моим интересам, равно как и всего мирового сообщества.

Что касается конкретных контактов и сотрудничества, то республика готова подписать Заключительный акт Хельсинкского Соглашения и Парижскую Хартию для новой Европы, присоединиться к другим международным документам по коллективной безопасности.

Вхождение государств Средней Азии и Казахстана в Хельсинкский процесс трансформирует взаимоотношения данной организации и, возможно, в перспективе приведет к созданию нового консультативного механизма безопасности.

* Газета "Казахстанская правда", 7 мая 1992 года.

**ИЗ ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
АМЕРИКАНСКОЙ ГАЗЕТЕ "ВАШИНГТОН ПОСТ"***

Алма-Ата

**"ЯДЕРНЫЙ ДИАЛОГ:
ПОСЛЕДНЕЕ СЛОВО НЕ СКАЗАНО"**

– ...Я пытаюсь в настоящее время получить гарантии безопасности от США, России и Китая в обмен на обязательство отказаться от всех ядерных вооружений, которые остались в республике в наследство от бывшего Советского Союза. И несогласен с последними попытками США заставить Казахстан дать категорические гарантии того, что он станет безъядерным государством. В то же самое время я готов заключить соглашение с администрацией о будущем ядерных вооружений, когда прибуду в Вашингтон.

Я должен сказать вам, что наш сосед Китай имеет ядерное оружие, наш сосед Россия имеет ядерное оружие. Некоторые русские политики имеют территориальные претензии к Казахстану. В китайских учебниках содержатся претензии на части Сибири и Казахстана. Как же Казахстан должен реагировать на это?

Казахстан готов придерживаться положений Договора о нераспространении ядерного оружия как республика, на территории которой временно расположены ядерные вооружения. Однако подобная формула не удовлетворяет официальных лиц США, которые хотят, чтобы Казахстан подписал этот договор в качестве "безъядерной" страны.

Мы не знаем, что произойдет с Содружеством, что произойдет с российским руководством. Почему США не требуют того же, что они требуют от нас, от Индии и Пакистана? Почему ни Англия, ни Франция в течение 30 лет не участвовали в режиме нераспространения? Почему вы оказываете такой нажим на Казахстан? Это – некорректно!

* Газета "Казахстанская правда", 7 мая 1992 года.

ПРИВЕТСТВИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ВETERANAM ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ*

Алма-Ата, 8 мая 1992 года

Дорогие отцы и матери!

Все, кто прошел фронтовыми дорогами, кто трудился во имя Победы в тылу! Сегодня, в светлый праздник дня Победы, мне хотелось бы от всего сердца поздравить каждого из вас и высказать от имени всех казахстанцев слова сыновней признательности и благодарности за ваш бессмертный ратный подвиг.

Победа в Великой Отечественной войне – это ваша победа, обретенная в боях и походах, благодаря мужеству и стойкости, в страданиях, в крови и поту. Чем дальше мы уходим от тех лет, чем больше знаем правды о войне, тем яснее нам становится величие вами свершенного. В суровое время вы явили всему миру негибимость человека, высоко подняли такие качества, как патриотизм, достоинство, верность присяге и долгу гражданина.

Мы преклоняем перед вами колени, вместе с вами скорбим о павших!

В День Победы не могу не коснуться того, что вас тревожит. Сегодня мы переживаем трудное время. Идет не только переоценка экономических структур, но и сознания, переоценка многих ценностей. Но среди них есть такие, которые святы и неприкосновенны во все времена, – честь воина-победителя, защитника Отечества. Заверяю вас, что в Казахстане никому не будет позволено оскорбить ваше достоинство, принизить значение великой Победы.

Знаю также, что сейчас, в непростой период перехода к рынку, вы испытываете немало житейских затруднений. Мы делали и будем делать все, чтобы ослабить это напряжение для вас, пенсионеров, малоимущих, многодетных семей. Верю, что вы, пережившие и более лихую годину, поддержите начатые преобразования, без которых мы не сможем выйти на дорогу к процветанию. Поверьте, что ваша помощь, огромный жизненный опыт очень многое значат для нашей республики.

Поздравляя вас с праздником, хочу пожелать вам здоровья, большого счастья, радости жизни. Пусть больше будет внимания к вам со стороны родных и близких, всего общества.

Долгих вам лет, дорогие ветераны!

* Газета "Казахстанская правда", 9 мая 1992 года.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С РУКОВОДЯЩИМ СОСТАВОМ МИНИСТЕРСТВА
ОБОРОНЫ, ВНУТРЕННИХ ДЕЛ И КОМИТЕТА
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ***

Алма-Ата, 8 мая 1992 года

– ...Я поздравляю министра обороны С. К. Нурмагамбетова с присвоением ему воинского звания генерал-полковника, министра внутренних дел В. Г. Шумова – генерал-майора внутренней службы, заместителя председателя КГБ Л. С. Дагаева и начальника управления КГБ по Павлодарской области, Е.И. Мусабаева – генерал-майора.

Это заслуженная оценка вашего безупречного труда на благо Казахстана в наше столь непростое время. И я уверен в успешном прохождении вами дальнейшей службы.

Сейчас важно создать собственные Вооруженные силы, призванные укрепить обороноспособность и обеспечить территориальную целостность суверенного Казахстана.

Вместе с тем республика подтверждает свою приверженность политике взвешенности. Ее Вооруженные силы вместе с Россией и другими государствами СНГ будут и впредь решать вопросы оборонного строительства мирным, цивилизованным путем.

* Газета "Казахстанская правда", 9 мая 1992 года.

Н. Ә. НАЗАРБАЕВ: "ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕГЕМЕНДІ МЕМЛЕКЕТ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ СТРАТЕГИЯСЫ"*

Алматы, 16 мамыр 1992 жыл

Қиын толғаныстар мен шешімдер, өмірді түбегейлі қайта өзгерту уақыты тағдырдың жазуымен біздің үлесімізге тиіп отыр.

Коммунистік режимнің сан жылдар бойғы күш-жігерімен құрылған тоталитарлық қоғам көз алдымызда, және де елеулі сыртқы ықпалдың әсерінсіз-ақ ойыншық үйшіктей быт-шыты шықты. Аса қуатты-ақ державаның соншалықты тез және қайтып келместей күйреуінің көптеген себептерін атауға болар еді. Бірақ, меніңше, олардың ең бастысы, КСРО-да бастапқы кезден-ақ адамның өзін-өзі ұғына білу және өз тағдырын өзі айқындау механизмінің болмағандығына байланысты. Кеңес адамдары өздерін өз өмірлерінің, өз меншігінің, өз елінің шынайы қожайындары ретінде ешқашан да шынайы сезінбей, тек партиялық-мемлекеттік мәшиненің тілсіз бұрандасы ғана болып келді.

Тұлғаның жалпы бұқара арасынан ерекшеленбеуі, жалпыға бірдей теңгермешілік – қоғамдық құрылыстың көнелілігінің ғана көрсеткіші емес, сондай-ақ адамды өзінің ең басты құқығының бірі – талдау құқығынан айыратын зор әлеуметтік қасірет екеніне терең сенімдімін. Бұрынғы санагерлік қасаң қағидалар желге ұшқан күлдей болысымен, көпшілігі абыржып, енді "Біз кімбіз және таяудағы, сондай-ақ алыстағы болашақта кім боламыз?" деген кәдімгі адами сұраққа жауап таба алмай отырғаны кездейсоқ емес. Көптеген адамдар бүгінде таныс бағдарынан айырылып қалған жолаушыдай.

Иә, біз бұлыңғыр және ешкімге түсініксіз марксизм-ленинизм жобалары бойынша "жарқын болашақ" құрудан бас тарттық. Бірақ бұл, бізге енді тегінде кез келген перспектива жат дегенді білдіре ме? Әрине, жоқ. Ежелгі гректер: өзінің қай аймаққа баратынын білмейтін кемеге жел оңынан тұрмайды, деген екен. Айқын мақсатсыз адам да, билік жүргізуші құрылым да, қоғам да өмір сүре алмайды. Саналы мұратсыз, асқақ армансыз өмір сүретін адамдарды ұсақ, тоғышарлық мүдде, бір сәттік жеке бастың материалдық пай-

* Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. – Алматы: РГЖИ "Дәуір", 1992. – 56 б.

дасын ойлау стихиясы сөзсіз арбап алады. Сөйтіп соның салдарынан қоғамдық азғындау басталады. Бүгінде әркімге біздің қозғалысымыздың бағытын көруге, оқиғаны болжап білуге, түпкі мақсатқа қол жеткізуге сенімді болуға мүмкіндік беретін Қазақстан қоғамы дамуының айқын және нақты тұжырымдамасы, міне, сондықтан да қажет.

Ұсынылып отырған егеменді Қазақстан Республикасының қалыптасу және даму стратегиясы осы қажетке сай келеді деп ойлаймын.

I. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МАҚСАТТАРЫ МЕН КОНЦЕПТУАЛДЫҚ ҮЛГІСІ

Бұрынғы Кеңес Одағының бет-бейнесін түбегейлі өзгерткен оқиғалар тарих еншісіне айналды. Бүгінде өз тағдырын өзі айқындаған қазақ ұлтының жас егеменді мемлекеті, Қазақстанның бүкіл халқы мен экономикасы өзінің жаңа жай-күйінің жолында тұр.

Қоғамдық организм, онда орын алған саяси және экономикалық қатынастар өзгеру үстінде.

Қоғам мен экономика барған сайын ашық сипатқа ие болуда. Демократияның дамуы, меншіктік қатынастарды реформалау және толыққанды жүйелі нарыққа қадам жасау экономиканы дағдарыстан шығарудың баламасыз құралы ретінде танылды, ұлттық мемлекеттіктің қалыптасуы үшін қолайлы жағдай жасауда.

Осы бағытпен жүре отырып біз қалыптасқан шындықты байсалды бағалап, қандай да болмасын әсіре құлшыныстан бас тартып, сабырлы және салмақты практицизммен қарулануға тиіспіз. Және де бастысы – барлық қоғамдық қайта құруды біздің санамыздағы және қылықтарымыздағы бұрынғы тоталитарлық режимнің сарқыншақтарын міндетті түрде ескере отырып, ал олардан біздің қанша қаласақ та тез арылуымыз мүмкін емес, халықтың қалыптасқан психологиясы мен дәстүріне сәйкес жүзеге асыру қажет.

Қазақстанды біз үшін басқа ешкім де өзгертпейтінін, дүние жүзі қауымдастығында оған лайықты орын алып бермейтінін, біздің өміріміздің стандартын жоғары көтермейтінін түсіну маңызды. Барлық қазақстандықтан ілгерілеудің концептуалдық бағытын көрмейінше, алыстағы мақсатты түсінбейінше, олардың стратегиялық байланысындағы нақты бағдарламалық қадамдарсыз ол бос сөз болып қала беретініне сенімдімін.

Бүгінде біз алдымызға қандай стратегиялық мақсаттар қойып отырмыз? Егер саясат саласын алатын болсақ, онда олар мынаған келіп саяды:

– жас егеменді мемлекеттің күшті президенттік республика құру бағы-

тында дамуы. Бұл орайда, мемлекеттік құрылымның ұлттық белгілерін қорғап, оның шайылып кетуіне жол бермеу маңызды, әйтпесе ол әкімшілік-территориялық бірліктің жай ғана жиынтығына айналады.

Ұлт мемлекеттіліксіз өмір сүре алмайды. Мәселенің қатаң диалектикасы осындай. Сондықтан қай ұлтқа жататынына қарамастан барлығы үшін мүмкіндіктер теңдігі мен барлығының заң алдында тең принципін жүзеге асырушы біздің мемлекетте тұрғылықты ұлт – қазақтардың мүддесі жеке-леген жағдайда бірқатар мемлекеттерде орын алып отырғанындай, ерекше бөліп айтылатыны да әбден орынды. Бұл ұлттық мәдениет пен тілді түлетуге, қазақ диаспорасымен рухани-мәдени және басқадай байланыстарды қалпына келтіруге, Қазақстанды тастап кетуге мәжбүр болған адамдардың өз Отанына қайтып оралуына қандай да болмасын алғышарт жасауға қатысты.

Орталықтың қайта құруға дейінгі державалық саясаты қазақ ұлтын апат және жойылып кету шегіне қойып, ондаған жылдар бойы мәдениетінен айыру және ұлтсыздандырудың мақсатты процесі жүргізілгені баршаның есінде;

– демократиялық өзгерістерді тереңдететін және көп ұлтты қоғамды топтастыруға жағдай туғызатын жаңа саяси қайраткерлер мен лидерлер ұсынатын көп партиялы жүйе құру;

– басты саяси мақсат ретінде, әсіресе өтпелі кезеңде экономикалық реформаларды ойдағыдай жүзеге асырудың қажетті шарты ретінде тұрақтылықты қамтамасыз ету;

– геосаяси тұрғыдан өзін айқындауды ескере отырып, Қазақстанның қауіпсіздігі мен егемендігін қамтамасыз ететін көп жақты және әртүрлі нұсқадағы әскери-саяси және экономикалық балансты сақтау;

– демократиялық бостандықтар мен адам құқығын сақтау есебінен дүние жүзі қоғамдастығында Қазақстанның саяси салмағын арттыру, дүние жүзі экономикасында өзіндік және қомақты орнын табу;

– дүние жүзі шаруашылық байланыстарына ену технологиясында Қазақстанның тиімді геосаяси жағдайын пайдалану.

Еуропа мен Азия арасындағы аралыққа орналасқан, осында көптеген көне тайпалар мен олардың ұрпақтары ежелден тұрып келе жатқан Қазақстан территориясы қызу сауда және саяси байланыстардың сахнасы болды. Сондықтан Қазақстан бүгінде Еуропа, бұрынғы КСРО-ның Орта Азия бөлігі, жедел дамушы Азия және Тынық мұхит аймағы мен Азия материгінің оңтүстігі арасында байланыстырушы буынның стратегиялық маңызды рөлін атқара алады.

Экономика саласында:

– меншіктің негізгі түрлерін (жекеменшік пен мемлекеттік меншік) үйлестіре және өзара іс-қимыл жасай отырып, бәсекелестік бастамаға негізделген әлеуметтік нарықтық экономика құру, ал олардың әрқайсысы экономи-

калық және әлеуметтік өзара байланыстың жалпы жүйесінде өз міндетін атқаратын болады;

– адамның экономикалық тұрғыдан өзін айқындау принципін іске асыру үшін құқықтық және басқа жағдайлар жасалады.

Мемлекеттік меншіктің үлесі ұдайы азая түседі және болашақта, сірә, 30–40 процент шеңберінде белгіленетін болар. Бұл, біздің экономиканың өзегін республиканың ерекше меншігін құрайтын жер қойнауының байлығына негізделген саласы құрайтынына байланысты.

Бірақ, әлеуметтік нарықтық шаруашылыққа қадамымыздың барлық кезеңінде мемлекеттік реттеу элементтері белсенді пайдаланылатын болады. Мұның өзі мемлекетке толық немесе ішінара қарайтын кәсіпорындардың болуымен ғана емес, сондай-ақ оның бюджет, салық, несие және әлеуметтік саясат арқылы жүзеге асырылатын қызметімен байланысты.

Қазақстан үкіметінің экономикаға, оның түбегейлі құрылымдарын қалыптастыруға ықпалы бұрынғыдан да гөрі экономикалық сипат алатын болады, ол қабылдайтын шешімдер нарық серпіндеріне негізделіп, ақша айналымын реттеуге, салықтар, баж салығы және бюджет саласындағы саясатқа, валюталық курс пен банк процентіне байланысты болады.

Экономика дағдарыстан шыққаннан кейін немесе тұрақтанған соң ұлттық валютаны енгізу және оның ішкі, ал енді одан кейін сыртқы өтімділігін қамтамасыз ету мәселесі қойылмақшы. Бұл процесс өркениетті түрде сом аймағы мемлекеттерімен шарттар жасасу арқылы жүзеге асырылатын болады.

Ортақ валюта – сом өтпелі кезеңде маңызды екені сөзсіз, біз оны қолдаймыз. Бірақ оның Қазақстанның дербестігін тежейтінін және оның экономикалық қауіпсіздігіне қатер төндіретінін айтпасқа болмайды. Өкінішке қарай қазірдің өзінде Ресей ақша жүйесіне өзінің бақылау жасауын оқшаулауда.

Республика экономиканың тұрақтануын күтпей-ақ ұлттық валютасын енгізуге қарай қадам жасауға мәжбүр болды. Сондай-ақ банк жүйесін жаңғырту, құнды қағаздар рыногын жасап және оны реттеу де қажет болады;

– Қазақстанның табиғи ресурстарының негізінде дүние жүзілік тауар рыногында өзінің нақты айқындамасын жеңіп алу немесе басқа елдермен оны бөлісу және ұқсатушы әрі ғылымды көп қажет ететін салаларды жеделдете дамыту, қазіргі шетелдік техника мен технологияларды қатыстыра отырып, экспорттық және импорттық өндірістердің орнын алмастыратын өндірістер есебінен оның экономикасын қайта құру;

– тұтыну рыногын толықтыру. Мұның өзі еңбекке ынталандырудың Қазақстандағы әрбір отбасы тұрмысының ахуалын жақсартудың әрі әлеуметтік тұрақтылықты жасаудың басты жолы болып табылады. Тұтыну тауарларының шын мәнінде молшылығы болмайынша, еңбекке деген құлшыныс шын мәнінде зор болмақ емес. Онсыз инфляция мен бюджет тапшылығын да жоюға болмайды;

– Қазақстанды дамыту үшін шетел инвестицияларын тарту және тиімді пайдалану.

Нарыққа көшуді жүзеге асыра отырып, сонымен бір мезгілде біз экономиканы құрылымдық жағынан қайта құруды әрі қорғаныс кәсіпорындарын конверсиялауды жүргізуге тиіспіз, техникалық және технологиялық артта қалушылығымызды жойып, экологиялық жағынан таза өндірісі бар жоғары индустриялы елге айналуымыз қажет. Республиканың халықаралық экономикалық және қаржы органдарына белсене қатысуының, шетел банкілері жүйесін ашуының маңызы зор.

Сонымен бірге Қазақстан потенциалының молдығы сондай, ол көз жетерлік болашақта республиканы өзінің капиталын басқа елдердің экономикасына жұмсай алатын мемлекетке айналдыруға болады деген нақты болжам жасауға болады.

Әлеуметтік даму саласында:

– іс жүзінде бәрінің игілігін қамтамасыз ететін қоғам орнату;

– кез келген басқа бір салада күш жұмсауға ниет білдірген әрбір адамға кәсіпкерлік еркіндік пен мүмкіндік туғызу;

Біз өз тәжірибемізде көзіміз жеткеніндей, теңгермешілдік, экономикалық еркіндіктің болмауы адамның бөлсенділігін жояды. Мұның өзі қоғам үшін серпінділікті жоғалтуға әкеліп соғып, әлеуметтік масылдықты туғызады;

– этностық өзіндік өзгешелікті дамыту және Қазақстанның ұлттық-мәдени алуан түрлілігін сақтау, соның негізінде қоғамдық-саяси ахуалы тұрақты аймақ ретінде оның әлемдегі беделін арттыру;

– экономиканың өсуі мен тұрақтануына және оның дүниежүзілік шаруашылық байланыстарына интеграциялануына орай еңбек табыстарын, зейнетақыны және жәрдемақыны арттыру, бірақ соның өзінде заңсыз баюға жол бермеу.

Сөйтіп, Қазақстанды дамытудың концептуалдық тұрқы ашық үлгідегі қоғамды демократиялық, бейбітшіл мемлекет құруды көздейді, осылайша:

а) адамның құқығы мен бостандығына саяси және идеологиялық плюрализмге кепілдік беретін тұрақты азаматтық татулық пен ұлтаралық келісімді сенімді қорғаныс пен қауіпсіздікті қамтамасыз ететін халықаралық қоғамдас-тықта лайықты әрі тең құқықты жағдайға ие болатын қуатты президенттік республика құрады;

ә) меншіктің алуан түрі, әлеуметтік жауапты кәсіпкерлігі, салауатты бәсекелестігі бар, шетелдік инвесторлар парасатты қатысатындай дамыған нарықтық экономикаға сүйенеді;

б) айқын әлеуметтік бағыты бар, бәріне бірдей өзінің қабілетін жұмсауға әрі материалдық жағынан игілікті өмір сүруіне тең жағдай жасап, мүмкіндік туғызатын, әр халықтың өзінің ұлттық ерекшелігін сақтап, дамытатын тұрақты дамудың негізі ретінде ұлттық келісім саясатын жүргізетін мемлекет құруды көздейді.

Мұндай үлгінің шындыққа айналуы үшін әрбір қазақстандықтан, оның ұлтына, діни сеніміне, саяси ықыласы мен жақтырмайтындығына қарамастан, экономикада терең түбегейлі өзгерістер жасамайынша, Қазақстанның лайықты болашағы жоқ екенін айқын түсінуі талап етіледі. Гүлденген қоғамға нарық, ашық экономика, кәсіпкерлікті жан-жақты қолдау арқылы жетуге болады. Егер барынша нақты айтатын болсақ, онда таяудағы үш жылда біз тұтыну рыногын бірқалыпқа келтіру, келесі 7-10 жылда экономиканың шикізат сипатын жою және инфрақұрылымды дамыту үшін ірі қадамдар жасау, тағы бір 5-7 жылда жаңа индустриалды елдердің қатарына қосылу міндеті тұр. Мұны уақыттың ықпалымен жасалған өкімет пен халықтың арасындағы әлеуметтік келісім деп қарау керек. Бұл орайда екі жақ оны орындау жөніндегі өздерінің міндеттемелерін ойдағыдай жүзеге асыруға тиіс.

Халықтың мүддесі тұрғысынан қарағанда, барлық қоғам өркениетті немесе өркениеті кем демократиялық және демократиялық емес, өз азаматтарының игілігін қамтамасыз ететін және әртүрлі себептермен – бастапқы кедейшілігінен экономикасының милитарландырылуынан, басшыларының шалағайлығынан немесе дұрыс бағыт таңдап алмауынан азаматтық татулық пен келісімнің жоқтығынан игілікті қамтамасыз ете алмайтын болып бөлінеді. Басқаша бөлу қулық немесе идеологиялық зұлымдық болып табылады.

Қазақстанда либералдық немесе халықтық капитализм шынайы немесе жаңғырған социализм емес, тек қана көп укладты нарықтық экономикасы бар демократиялық қоғам болады. Ол әр адамға дербес жолын таңдауға және экономикалық өзін-өзі айқындауға, өзінің экономикалық әлеуметтік, ұлттық және саяси мүдделерін іске асыруға тең мүмкіндіктер ашады. Онда тек қана заң, халықтың еркі мен ақыл-ойы үстемдік құрады, ал кәсіпкерлер мен еңбексүйгіш адамдар дәулетті әрі ауқатты азаматтар қатарына қосылды.

II. ІШКІ САЯСАТ САЛАСЫНДАҒЫ СТРАТЕГИЯ

Ішкі саясаттың жалпы проблемалары

Ішкі саясаттың орын алып отырған проблемалары Қазақстан тұңғыш рет өзінің жаңа әрі жаңарған тарихында өзін жан-жақты дамыту үшін нақты жағдайға қол жеткізген даусыз фактісімен тығыз байланысты. Бұл даму қазақ халқының және республикадағы басқа да сан алуан ұлттардың өзіндік ерекшелігін түлету мақсатында жүргізілуде. Сондықтан ішкі саясаттың іргелі қағидасы ұлтаралық келісім принципі болуға тиіс. Міне, осының өзі демократиялық құқықтық мемлекет құрудағы қазақстандық жолдың ерекшелігін және біздің дүниежүзілік қоғамдастыққа енуіміздің ерекшелігін айқындайды.

Қазақстан егемендігінің күрделі этносаяси әрі құқықтық табиғаты бар. Мұның өзі қазақтарды ұлттық бастауы мен дәстүрлеріне қайта оралтатын ұлттық егемендігінің және Қазақстан халқының тұтас этносаяси қоғамдас-тығы егемендігінің өзіндік жиынтығы болып табылады. Міне, сондықтан да көп ұлтты халықтың әлеуметтік тұрақтылығы мен мүдделерінің серпінді тепе-тендігі біздің мемлекеттің қалыптасу және даму процесін әрқашан да ай-қындайтын болады. Осыны айқын сезіне отырып, Қазақстанның гүлденуі үшін республиканың барлық халықтарының ынтымақтасуына, әр адамның бақыты мен бостандығына, барлық азаматтардың материалдық және руха-ни мәдениетін көтеруге қамқорлық жасау керек. Қазақ халқының әуелден-ақ кез келген ұлттар мен ұлыстардың өкілдерімен ынтымақтық пен татулықта тұра білетін дәстүрлі салиқалылығына, олардың табиғи кеңпейілдігі мен көршілерінің мүддесіне терең құрмет көрсететіндігіне сүйене отырып осы-ған жете аламыз. Қазақстанда өмір сүретін басқа да халықтар тарапынан қазақ ұлтының өзінің қайта өрлеуіне деген табиғи ұмтылысына кеңпейілділік, құрмет және түсіністік біздің мемлекетіміздегі татулық пен достықтың ірге-тасына айналмақ.

Әңгіме этникалық алуан түрліліктегі әлеуметтік біртұтастықтың страте-гиясы, бір территорияда тұратын, тұрмыстың ортақ жағдайымен әрі туыс-қандық менталитетпен, игілік және бақыт идеясымен біріккен, бір демокра-тиялық құқықтық мемлекет қорғайтын адамдардың үйлесімді қауымдасты-ғын қолдау туралы болып отыр.

Бұл орайда, Қазақстан қазіргі шекарасында кейініректе қазақ ұлты мен қазақ хандығын құрған тайпалар орналасқан тарихи-этностық территория болғанын атап өткен орынды. XVII ғасырдың соңғы ширегінде қазіргі Қазақ-станның бүкіл территориясы іс жүзінде қазақтардың бақылауында болды.

Сондықтан өзінің осы қалпындағы Қазақстан – біреулердің қазақтарға тар-туы емес, қайта олардың тарихи Отаны, ежелден қазақ жері. Біздің халықтың кінәсі емес, маңдайының соры мынада: патша империясының отаршылдық-пен езіп-жаншуы, кеңес үкіметі жылдарында аштықтан қырылуы ұжымдасты-ру және Отан соғысы кезеңінде жер аудару мен басқа ұлттарды зорлап көшіру, тың эпопеясы мен республикасының жер қойнауын игеру барысында тұрғы-лықты емес халықтың үлес салмағының механикалы түрде өсуі салдарынан өз ата-бабаларының жеріне азшылыққа айналғандығында.

Өткендегі өкпені халықтың есіне салу – арзымайтын іс. Бірақ жаңа жағ-дайда өз орнын таба алмай отырған шовинистік пиғылдағы саяси авантю-ристердің жекелеген арандату әрекеттерін жауапсыз қалдыруға болмайды. Сондықтан республиканың билік жүргізу құрылымдары Қазақстанның уни-тарлық тұтастығын, оның территориясының бірлігі мен бұзылмауын қамта-масыз ету үшін барлық конституциялық құралдарды бұдан былай да пайда-ланатын болады.

Жалпы демократиялық процестермен адам құқығын жүзеге асырумен қазақтардың үйлесімді ұлттық түлеуі басқа ұлттардың тең құқықты дамуының қажетті шарты болып табылады. Өзінің дамуына бөгеттер кездестірмеген қазақ ұлты, сөз жоқ, басқа халықтардың мүддесі мен сұранысына түсіністікпен және құрметпен қарайтын болады. Әр халықтың интеллигенциясы әуел бастан тайталасқа емес, қайта топтасуға ынтық болуы керек.

Сонымен бірге мынадай жайтты да атап көрсету керек: этностың мемлекет құруға қабілеті, ең алдымен, оның қалған ұлттың өкілдерімен ынтымақты тұру, республикада тұратындардың барлығы Қазақстанды өз Отаны деп есептеуі үшін қажетті ахуалды тұрақты ұстау ниеті мен қабілетінен байқалады. Басқадай айқындама тұйыққа әкеліп тірейді. Бұл өте маңызды, мен айтар едім, басты нәрсе. Әңгіме қазақ ұлтының топтастырушы миссиясы туралы болып отыр.

Тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттілігінің дамуы президенттік басқаруды іс жүзінде іске асыруды қамтамасыз етумен қатар жүретін болады. Республика Президенті мемлекет басшысы ретінде тиімді басшылық жүргізу үшін барлық қажетті тұтқаларға ие болуы керек. Үкіметті басқара отырып, ол жоғары атқарушы биліктің жұмысымен байланысты мәселелерді шешіп, үкіметте кадрлық тағайындауларды жүргізіп, үкімет пен оның мүшелерінің жауапкершілігін белгілейді.

Жаңа Конституцияның қабылдануымен парламенттік қызметті ұйымдастырудың неғұрлым дамыған түріне көшу дәйекті жүзеге асырылады. Қазақстанның жоғары өкілетті өкімет органы шағын және құзырлы депутаттық корпусы бар республикалық және аймақтық мүдделерді үйлесімді ұштастыратын, заң жобасы жұмысын жоғары сапамен қамтамасыз етуге қабілетті шынайы кәсіпқой органға айналады.

Орталықта және жергілікті жерлерде өкілеттікті айқын ажырату принциптері негізінде билікті бөлісу және олардың өзара іс-қимылын неғұрлым тиімді ұйымдастыру бағыты бұдан әрі де жалғастырылады. Сонымен бірге мемлекет басшысы республика Конституциясы мен заңдарының күшін оның азаматтарының құқығы мен бостандығын қамтамасыз ету мақсатында биліктің басқадай салаларына жедел түзету енгізуге ықпал ету мүмкіндігіне ие болуы керек.

Республикада сот билігі соттардың өз міндеттерін біртіндеп өмір бойы атқару жүйесіне мемлекет басшысы мен өкілетті өкімет арасында осы жүйені құру жөніндегі өкілеттіктерді ұтымды бөлуге біртіндеп көше бастайды. Сайып келгенде, біз республиканың біртұтас жоғары сот органы мен жергілікті арнаулы сот органдарының тарамдалған жүйесіне келетін боламыз.

Республиканың жергілікті өкілетті органдарының қызметінде шынайы өкілдік негізін дамыту және жергілікті атқарушылықтың функциясын жүзеге

асырудың жеке-дара сипатын нығайту бағытында жергілікті өкілетті және атқару органдарының жүйесін жетілдіру ісі жалғасатын болады.

Республикада тоталитарлықтан кейінгі кезеңге сай саяси және экономикалық билікті шектеу, мемлекеттің меншікке абсолютті монополиясын жою процесі жүретін болады. Соңғысы меншіктің жеткілікті түрде ықпалды және қомақты мемлекеттік емес түрін неғұрлым белсенді жекешелендіру мен жұмыс істеуінен, экономиканың және тұтастай алғанда қоғамның дамуына тұрақтылық беретін меншік иелерінің қалың орта жігін құрудан көрінеді. Нақ осы жік қоғамда масылдық пиғылдар, тегін көмек сұрау және экономикалық қиыншылықтар туған жағдайда өкіметке шағымдану әдеті сияқты теріс құбылыстарды жоюға мүмкіндік туғызады.

Бірақ өтпелі кезеңде, әл-ауқат деңгейінің айтарлықтай жіктелуі жүріп және халықтың көпшілігі үшін нарықтық жүйенің орнауы негізінен әл-ауқатты жақсартудан гөрі, ауыртпалықпен байланысты болып отырған кезде адамдардың реформаларға деген теріс қатынасына түсіністікпен қарау керек. Нарықты қабылдамаудың өзі оның болмысымен таныс емес, жаңа жағдайда нақты жұмыс істеуге жеткілікті тәжірибесі жоқ адамдардың әбден түсінікті дәрменсіздігінен туып отыр. Осыған байланысты нарықтық қазыналардың қолайлылығы мен әділдігіне адамдардың көзін жеткізуге қабілетті нарықтық идеологияны орнықтыру үшін жаппай негіз құрумен айналысу қажет.

Бұл экономикалық реформаны ойдағыдай жүзеге асырудың басты әлеуметтік шарты.

"Адам құқығының жалпыға бірдей декларациясын" басшылыққа ала отырып, біз азаматтардың мүліктік құқығын нақты мазмұнмен толықтыруға ұмтылатын боламыз. Онсыз адамның шынайы бостандығы туралы әңгіме тек бос ызың ғана, ал әлемдік стандартқа сәйкес келетін тұрмыс деңгейіне жету орындалмайтын арман болып шығады.

Қайта құруды ойдағыдай жүргізудің басқа бір шарты азаматтардың құқық жөніндегі санасын арттыру мемлекеттік және коммерциялық құрылымдардың шаруашылықты жүргізуші барлық субъектілер мен азаматтардың заңға бағынуы болып табылады. Міне, сондықтан да кез келген билік кез келген заңнан жоғары тұрған біз үшін дәстүрлі жағдайды түзеу үшін өкіметтің құқық қорғау және сот органдарының барлық тұтқалары пайдаланылады.

Таяудағы болашақта мемлекет бүкіл әлемдегі сияқты әлеуметтік-экономикалық процестерді реттеу негізінен жанама түрде реттеу функциясын сақтап, экономикалық бостандық пен мемлекеттің мақсаткерлікпен ықпал жасауы арасындағы ақылға сыйымды тепе-теңдігі қолдау табатын болады. Өтпелі кезеңде атқарушы билікті күшейту тенденциясы сақталады, онсыз іс жүзінде экономиканы реформалау мүмкін емес. Азаматтар тарапынан болсын, сондай-ақ мемлекеттік институттар тарапынан болсын, қоғамдық тәртіп пен заңдылықты сақтау мәселелерінде мемлекеттік өкіметтің дәйекті іс-қимы-

лы ерекше сипатта болуға тиіс. Мемлекет азаматтардың құқықтық санасында құқық пен заңдылықтың қабілетті кепілдігі деп қабылдануы қажет.

Азаматтың меншік иесі болу сияқты табиғи құқығын жүзеге асыруды қамтамасыз етудің қоғамдық қажеттілік деген желеумен мүліктен еріксіз түрде жаппай әрі заңсыз шеттетілуіне, ал мұның өзі талай рет болғаны есімізде, жол бермеудің маңызы ерекше.

Қазақстанның ішкі саясатында уақыт өте келе демократиялық азаматтық қоғамның ажырағысыз бөліктері ретінде әртүрлі саяси партиялар мен ұйымдар бұрынғыдан гөрі елеулі рөл атқаратын болады.

Көппартиялылық халықтың мүліктік кәсіби және басқа да стратификациясына байланысты қоғамның әлеуметтік топтарының нақты мүдделерінің айырмашылығын объективті түрде білдіреді. Көппартиялық арқылы өкіметке саяси оппоненттік процесс жүзеге асырылады, мұның өзі халықтың әртүрлі жіктері мен топтарының сан алуан мүдделері мен әлеуметтік үмітін ескеруге мүмкіндік береді, тоталитаризм мен волонтаризмнің қайталанбауына нақтылы қарсылық пайда болады, ал парламент жүйесі шеңберінде белгілі бір қоғамдық қайшылықтарды өркениетті шешудің мүмкіндігі туады.

Көппартиялылық жасанды түрде қалыптаспайды, қайта оған нақты негіз пайда болуына орай қоғамның нарыққа барар және халықтың әртүрлі топтары мүдделерінің түзілуі жолындағы оның бірыңғай әлеуметтік-экономикалық біртектілігінің табиғи күйреуі есебінен құрылады. Бірақ сонымен бірге саяси бостандықтың және жалпы адамзатқа ортақ қоғамдық тәртіп нормаларын өрескелдікпен аяққа басуды саяси бостандық ретінде ұсынудың арасында нақты шекара айқын ажыратылатын болады. Міне, сондықтан біз ұлттық, таптық және діни төзбестікті уағыздайтын біздің егеменді мемлекетіміздің конституциялық құрылысына және территориялық тұтастығына қатер төндіретін саяси партиялар мен ұйымдарға батыл түрде қарсы боламыз.

Саяси демократия тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдарынсыз ақылға сыйымсыз болар еді. Сонымен бірге олардың объективсіздік пен теріс пиғылдылықтың бүлдіруші әрі тұрақсыздандырушы күшін сезінуі әлеуметтік жауапкершілігі болуға тиіс. Нақ сондықтан оларға бағдар ұстана отырып мемлекеттік өкімет құрылымдары қоғамдық пікірді зерттейді және өзінің іс-қимылын соған сәйкес түзетіп отырады.

Экономикалық даму стратегиясы

Қоғамдық өмірдің шешуші саласы – экономика саласындағы стратегия мен тактика құрылымдық және технологиялық артта қалушылықты бір мезгілде жоя отырып, нарықтық жүйеге көшуді одан әрі жалғастыру болып табылады.

Тіпті тұрақты экономиканың өзі үшін ауыр болатын бұл проблемаларды, Қазақстанның бүгінгі таңда ТМД-ның басқа мемлекеттерімен бірге сая-

си шаруашылық және жүйелік себептер, яғни бұрынғы одақтың тұйыққа тірелген әміршіл экономикасы әрі басшылықтың субъективті қателіктері туғызған күрделі экономикалық дағдарысты басынан өткізіп отырғаны біз үшін тереңдете түсіп отыр.

Күн тәртібінде дағдарысты жоюды қалай бастап, құлдырауды тоқтатып және бірте-бірте қалай өрлеу керек деген өмірлік маңызы бар мәселе тұр.

Мұнда шетелдердің инвестициялары, сөз жоқ, оң рөл атқара алар еді. Бірақ қайта құру жылдарының практикасы жуық арада сыртқы факторға елеулі түрде иек артудың қате болатынын көрсетіп отыр. Осы уақытқа дейін кең көлемді несие көмегін көрсету уәде шеңберінен аспай келеді. Әрине, ол үшін объективті негіздер де бар (тұрақсыздық, ұлтаралық соғыстар, осы уақытқа дейін кіммен істес болатындығының – әлсіреген орталықпен бе, әлде нығайған республикалармен бе, белгісіз болуы және т. б.). Бірнеше жылдан бері несие көмегін көрсетудің көлемі мен мерзімінің белгісіз болуы өз мүмкіндігіміздің шеңберінде біздің инициативаларымызды тежеп, батыл принципті шешімдер қабылдауға бөгет жасауда.

Міне, осындай жағдайда сырттан көмек күтіп босқа отыруға болмайды. Бұдан шығатын бір ғана жол бар. Ең алдымен, өзіңе ғана сену керек және өз күшіңе арқа сүйеп, дағдарыстан шығуды бастау қажет. Негізінен өзіміздің өндірушіміз бен инвесторымызға сенім артуымыз қажет, жұмыс істейтіндер мен өндіретіндерге қаржы сақтайтындар мен қаржы салатындарға көмек көрсетіліп келеді.

Егер біз осыны істей алмасақ, онда экономикалық апат болады да, бұрынғы одақтың барлық республикалары дамыған мемлекеттердің ұзақ уақыт бойы экономикалық колониясының бейшаралық рөлін бастан кешетін болады. Мұның өзі жайсыз тұжырым болғанымен, нақты жағдайға сай.

Әрине, егер ТМД елдерінің кейбір саясатшылары саяси шамданулар мен нәтижесіз ойындарды серпіп тастап, күш-жігерлерін біріктіре алса, дағдарыстан бірлесіп шығу анағұрлым жеңіл болар еді. Өйткені біздің экономикамыз бір-бірімен шын мәнінде "біте қайнап", тығыз матасқан ғой, міне, сондықтан бұрынғы Одақтың әр мүшесі егеменді мемлекет халықаралық қатынастардың дербес субъектісі, БҰҰ-ның және басқа да халықаралық ұйымдардың толыққанды мүшесі болды екен деп, сол тығыз байланыстарды үзу ақылға сыймаған болар еді. Дүние жүзінің көптеген елдері байыпты ақыл-ойды басшылыққа ала отырып өз егемендігін елеп жатпай-ақ бірігуге ұмтылуда. Ал біз өз жүрегімізде ыдыраған бұрынғы тоталитарлық орталыққа, мейлі ол әділ-ақ болсын, өкпемізді сақтай отырып, бөліну процесін қасарыса тереңдетудеміз. Бұл абырой әпермейді бізге.

Қазақстан дағдарыстан шығудың біріккен нұсқасына қашан да дайын болатын, оны экономикалық тұрғыдан да, сондай-ақ саяси тәсілдермен де

жүзеге асыруға ұдайы ұмтылып келді. Дегенмен, өкінішке орай біздің инициативаларымыз ТМД-дағы серіктестеріміздің көпшілігі тарапынан қолдау таппады. Сондықтан күш-қуатты бірлестірудің шын жақтастары бола отырып біз қалыптасқан жағдайдан өз бетімізше шығудың жолын іздеуге мәжбүр болып отырмыз, атап айтқанда, ТМД елдерімен "интеграция" саясатынан "координация" саясатына өтуді жүзеге асырамыз. Бұл саяси бағыт абыр-сабырсыз және қауіпті шыдамсыздықсыз, ішкі потенциалдық мүмкіндіктерге сүйене отырып жүзеге асырылатын болады. Ал бұл мүмкіндіктер бізде жеткілікті, шынтуайтына келгенде, көптеген елдерде экономикалық қайта түлеудің жолын бастағанда бүгін біздің қолдағы барын мысқалдайының да болмағандығын айтуымыз керек.

Біріншіден, бұл іс жүзінде кез келген өндіріс түріне сенімді шикізат негізі болатын пайдалы қазба байлықтардың көптігі. Екіншіден, жерге қатысты реформаларды жүзеге асырғаннан кейін Қазақстанға тіпті, дүниежүзілік аренада азық-түлікті экспортқа шығаруда көзге түсуге мүмкіндік беретін ауылшаруашылық жері мен егістіктің кең көлемі. Үшіншіден, жеткілікті мөлшерде дамыған өндірістік потенциалдың және барлық салаларда сауатты жұмысшылар контингентінің болуы. Төртіншіден, әдеттегі күнделікті ұғым шеңберіне сыймайтын, тәуекелді, барлық жаңалық атаулыны қабылдамайтын тоңмо-йындық дәстүрлердің өмір сүргіштігінен, өкінішке орай, әзірге мемлекеттік қолдау таба алмай отырған бұрынғы жүйе кәдімгідей талап етпеген ғылыми идеялардың мол арсеналы, жаңалықтар мен өнертабыстар.

Сонымен, стратегиялық салдарға орай алғашқы принципті тұжырым жасауға болады: дағдарысты өршітпеуді және экономиканы қалпына келтіруді мұны жасауға мүмкіндік беретін өз мүмкіндіктеріміздің есебінен жасауымыз қажет. Біздің тарихымызда бұдан әлдеқайда нашар бастапқы жағдай болғанда да тығырықтан шыққан кездеріміз болған.

Осындай маңызы бар екінші қорытынды: экономиканың прогресшіл құрылымдық қайта құрылуы, оның технологиялық артта қалуын жою, дұрыс басым бағыттарды таңдау арқылы және оларды жекелеген салаларды дамытуға экономикалық көтермелеу механизмін құру негізінде жүзеге асырумен қамтамасыз етіледі.

Қазақстан үшін материалдық өндіріс саласында басым бағыттар:

- рынокты азық-түлікпен және халық тұтынатын тауарлармен толтыру;
- құрылыс және құрылыс индустриясы базаларын бірінші кезекте тұрғын үй құрылысы үшін дамыту;
- түсті және қара металлургияда түпкі шектерді белгілеп, экономиканың шикізаттық бағытын жою;

– ғылымды көп қажет ететін өндірістер мен машина жасауды дамыту, диверсификациялау және қажет болған жағдайларда қорғаныс кәсіпорындарын конверсиялау;

– экологиялық таза технологияларды енгізу;

– осы заманғы инфрақұрылымдарды (көлік, байланыс, энергетика, туризм, қонақ үй жүйесін) құру болып табылады.

Басым бағыттарды жүзеге асырудың нақты формасы индикативтік жоспарға негізделген және оларға қатысудың негізінде жаңа ұйымдастыру құрылымдары құрылатын арнайы мемлекеттік бағдарламалар болады.

Республикада аталған басым бағыттарды ескере отырып, төмендегі мемлекеттік бағдарламаларды талдап жасау және жүзеге асыру міндеті тұр:

– рынокты тұтыну тауарларымен азық-түлікті қоса алғанда, толтыру бағдарламасы;

– Қазақстанның экспорттық потенциалын дамыту бағдарламасы. Ол табиғи түрде өнеркәсіптегі ғылымды көп қажет ететін өндірістегі қорытынды бөлісті аяқтаудың, қорғаныс кешендері кәсіпорындарын дамыту мен қайта құрудың проблемаларын өзіне қосып алады;

– бір мезгілде валюта ресурстарын үнемдеу мәселесін де шешетін импортты ауыстыратын өндірісті дамыту бағдарламасы;

– құрылысты өрістету және тұрғын үйлерді сату бағдарламасы. Ол тұрғын үй проблемасын шешу идеологиясын өзгертіп және шын мәнінде тұрғын үй рыногын құруы керек. Бұл өз кезегінде бізге өте маңызды рыноктық инфрақұрылымды құратын – олардағы іскерлік белсенділіктің дамуы мен құлдырауына байланысты бір саладан екінші салаға, бір аймақтан екінші аймаққа олардың ауыс-түйісіне жол ашатын жұмыс күші рыногының болуына мүмкіндік береді;

– инфрақұрылымды дамыту бағдарламасы.

Экологиялық проблемалар шетелдік инвесторлардың қатысуымен және олардың көмегімен аса жаңа технологияларды пайдалану арқылы айтылған барлық проблемаларды жүзеге асыру барысында шешілетін болады.

Экологиялық жүйелерде экологиялық апаттарды, авариялар мен басқа да сәйкессіздікті болдырмау мақсатында әрбір жобаға алдын ала білікті сарап жасалуға тиіс. Бізге өз мамандарымыз әзірге жетіспейтіндіктен, ұзақ мерзімді негізде шетелдік фирмалардың қызметіне сүйенуге тура келеді. Ал олар шарттарға сарапшы болудан және консультациялар беруден өзге біз үшін экологиялық жағынан қауіпсіз технологияны таңдайтын кадрлар дайындауға көмектесетін болады.

Бүгінгі таңдағы басты міндет – адамның еңбек етіп табыс табуға ниеті ауып, нарықтың жасампаздық рөліне сенуі үшін еңбекке деген ынтасын түлету керек. Оның бірден-бір жолы тауар молшылығын жасау. Бастапқы кезде

адамдарға ең болмаса өздерінің талғам талап етпейтін бірінші кезектегі сұранысын, әсіресе азық-түлік тағамдарына деген сұранысын еркін қанағаттандыруға мүмкіндік беру.

Сондықтан барлық стратегиялық басымдықтардың көш басында агро-өнеркәсіп кешенін дамыту, оны дәйекті де батыл реформалау, сондай-ақ тұтыну рыногын өнеркәсіп тауарларымен толтыру шаралары жүретін болады.

Бұл міндетті шешуге үкімет жасап жатқан шағын село индустриясын дамытудың ұлттық бағдарламасы қызмет етеді. Соған сәйкес Қазақстанның селолық аудандарында жинақы жабдықтардан 1100-1200 шағын кәсіпорындар мен қала индустриясының отау филиалдары салынады. Бұл ауыл шаруашылығы шикізатының ысырабын азайтуға, жергілікті жерде жоғары сапалы түпкі өнім шығаруға, село жастарына арнап беделді жұмыс орындарын құруға мүмкіндік береді. Бағдарлама селолық жерлерді индустриялық тұрғыдан жаңғыртуға, селолық инженер-техник интеллигенция мен бизнесмендер жігін нығайтуға жәрдемдеседі.

Мұнымен қатар жоғарыда аталған тұрғын үй бағдарламасы жасалып, жүзеге асырылады.

Бір жақсысы екі бағдарламаның да басында нарықтық елдерде қабылданғандай, банкілер тұратын болады. Бұл мақсатқа кәсіпорындар, жергілікті әкімшіліктер мен азаматтар тарапынан акционерлік қаржылар жұмылдырылады.

Республикаға сондай-ақ өнімнің жекелеген түрлері мен өндірістер бойынша нысаналы бағдарламалар қажет, олар кейіннен дүниежүзілік экономика саласында Қазақстанның "сәресін" құрып, тұрақты мемлекеттік қолдау объектісіне айналады.

Біздің потенциалымыз тауарлардың 10-15 түрі бойынша және жоғары технологиялардың 3-5 түрі бойынша лидерлікті бөлісуге мүмкіндік береді ғой деп ойлаймын.

Осы айтылған барлық ұлттық бағдарламаларды АҚШ-тың тәжірибесі бойынша Қазақстан Республикасының жекелеген заңдары түрінде хаттау керек.

Нарықтық экономикасы дамыған мемлекеттер тәжірибесін басшылыққа ала отырып, бізге белгілі бір кезең ішінде Қазақстан экономикасының дамуына үкімет тарапынан тұрақты талдау мен бақылау жасау мақсатында индикативті сипаттағы қысқа-орта-ұзақ мерзімді жоспар-болжамдар практикасын енгізу қажет.

Стратегияның маңызды элементі Қазақстанның қайта түлеуі мен дамуының қарқыны болмақ.

Дүниежүзінің бірқатар елдерінде жедел экономикалық өсу стратегиясы ойдағыдай жүзеге асырылған. Олардың қатарында – ГФР, Жапония, Оңтүстік

Корея, Сингапур, Тайвань, Гонгконг бар. Бұл мемлекеттердің бастапқы кезіндегі жағдайы, теңіз бен мұхит жолдарына тікелей шығу мүмкіндігі болғанынан басқасы, бүгінде Қазақстанның қолында бар нәрселерден көш артта болатын.

Осыны басшылыққа ала отырып, сондай-ақ ғылым, жаңа технологиялар мен басқару, интеграция, дүниежүзілік шаруашылық байланыстары саласындағы мегатенденциялардың күшеюін ескере отырып, Қазақстанның жаңа жағдайға өтуі мерзімін 15-20 жылға дейін қысқартуға болады.

Біз бұл жолға өзіміз үшін, біздің балаларымыз бен немерелеріміз үшін түсуге тиіспіз. Олай болса бұл өзіміздің еңбек ырғағымызды арттыра түсуге тиіспіз дегенді білдіреді, өйткені даму және прогресс жолы қарапайым да жалғыз – ол қол жеткізілгеннен үнемі асып түсу.

Ал осы кезде біздің көпшілігіміз шөп басын сындырмай немесе кеше істелгенге ештеңе қоспай алға жылжығымыз келеді. 1990 жылғы дерек бойынша Қазақстан өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігі Пәкістандағыдан, Тайландтағыдан, Түркиядағыдан және Ирандағыдан төмен. Сондықтан қажырлы жанқиярлық еңбекке үндеу бізге кезекті насихаттық ұран ретінде емес, қайта егер біз шындап аяғымыздан тік тұрып, қалыпты өмір сүргіміз келсе, төтенше және қатаң қажеттілік ретінде керек. "Жолбарыстар" жалқаулардан емес, қайта инициативалы да ізденімпаз, жұмысқа қабілетті де шыдамды адамдардан өсіп шығады. Біз Қазақстанда нақ осындай міндет қойып отырмыз және оны шешуге тиіспіз. Тағдырдың өзі беріп отырған мүмкіндікті уыстан шығаруға болмайды, ал бұл үшін барлық объективті негіз бар.

"Жедел даму стратегиясы" бүкіл қоғамның, Қазақстанды өзінің Отаны деп есептейтін және өтпелі кезеңнің ауыртпалығы мен болашақ әл-ауқатының қуанышын онымен бөлісуге әзір әркімнің экономикалық санагерлігіне айналуы керек.

Нарықтық экономика арнасымен, мінсіз "кестемен" жүру керек, онда өзінің кезеңдері мен оған сай келетін нақты міндеттер бар. Маған ол мынадай болып көрінеді.

Бірінші кезең. 1992-1995 жылдарды қамтиды және макроэкономикалық тұрақтандырудың екі негізгі процесімен сипатталуға тиіс: олар меншікті мемлекет иелігінен белсенді түрде алу, оны жекешелендіру және тұтыну рыногын тауарлармен толтыру.

Меншікті реформалау бұл уақыт ішінде белгілі бір формада мемлекеттік меншіктің барлық объектілерінде, стратегиялық маңызы бар және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ететіндерінен басқасында іс жүзінде жүргізілуге тиіс. Бұл орайда экономиканың әртүрлі саласының шағын және орташа кәсіпорындарын жекешелендіру негізінен 1994 жылдың ортасына қарай аяқталуға тиіс.

Қызмет көрсету саласы мен тұрғын үй секторының объектілерін 1993 жылдың аяғына дейін жекешелендіріп болған жөн.

Бұл шаралар монополияға қарсы белсенді саясатпен ұштаса келіп, жекеменшік секторы мен меншік иесі – кәсіпкерлерді нығайтуға жәрдемдесетін болады. Сондай-ақ озық технологиялық жобалар үшін шетел инвесторларына жерді ықшамдап концессияға, ұзақ мерзімді жалға беру мен сатуды практикаға енгізу қажет.

Атап өтілгендей, экономиканы жандандыру мен өрге бастыру сатысы үшін бастапқы күш бірінші кезекте біздің ішкі мүмкіндіктерімізге негізделген, сондықтан оларды топтастыру механизмін табу, кәсіпорындардың жалғасып келе жатқан ведомстволық және салалық бытыраңқылығын жою, олардың технологиялық және экономикалық интеграциясын тиімділікпен іске қосу, бұған кәсіпкерлік бизнес саласын қатыстыру аса маңызды.

Мұнымен қатар үстіміздегі жылдың өзінде үкімет шетел инвестицияларын қатыстыру мен пайдалану, таңдап алынған стратегия мен басым бағыттарды ескере отырып, импорттық технологияларын әкелу мен игеру бағдарламасын жасауы керек.

Мемлекеттік несиелі бөлігінде мұндай бағдарлама валютамен өзін-өзі өтейтін жобалар үшін шетел инвестицияларын салмақты және экономикалық жағынан дәлелді қатыстыруға, сыртқы қарыздың қауіпті көлемде көбеюіне жол бермеуге, сондай-ақ мемлекеттің алтын және валюта қорын мақсаткерлікпен қалыптастыруға мүмкіндік береді. Дүние жүзінде қабылданған шетел және Қазақстан кәсіпкерлерінің капитал салуын сақтандыру жүйесін енгізу керек. Мұның өзі несиені дер кезінде қайтаруға және Қазақстан үшін сенімді серіктес беделін жеңіп алуға кепілдік беретіні де маңызды.

Сонымен қатар ғылыми зерттеулердің қысқа мерзімін, жоғары қайтарымын, коммерциялық өнімді тез алуды қамтамасыз ететін дүниежүзілік деңгейдегі жаңалықтарды анықтау және алмасымды кәсіпкерлікті дамыту мақсатымен республиканың ғылыми-техникалық потенциалына егжей-тегжейлі тексеру жүргізу қажет.

Болашақ технологиялық үрдіс үшін алаң іс жүзінде мақсаткерлікпен даярлануға тиіс. Алматы мен Павлодардың іргесінде озық даму аймағы, Семей полигоны мен Байқоңыр космодромының негізінде халықаралық сипаттағы технопарктер немесе технополистер, Қарағандыда, Өскеменде, Целиноградта, Атырауда инновациялық орталықтар құру үшін объективті алғышарттар бар.

Екінші кезеңде (1996-2005 жылдар) экономиканың шикізаттық бағытын біртіндеп жою жалғасады, бірақ оның басты мазмұны көлік жүйесі мен телекоммуникацияны жедел дамыту, сондай-ақ дамыған тауар және валюта нарығын, басқа нарықтар – капитал, жұмысшы күші, бағалы қағаздар, интеллектілік меншік нарығын құру болмақ.

Тынық мұхиттан Босфор бұғазына дейін тартылатын Трансазия темір жол магистралінің жобасын жүзеге асыру және Алматы маңында осы заманғы

халықаралық жүк-жолаушы әуежайын салудың басым маңызы болады. Мұның өзі Қазақстанның дүниежүзілік экономикаға енуін жеделдетеді, оған Шығыс пен Батыс арасында, Еуропа мен Азия – Тынық мұхит аймағы елдері арасында өзіндік бір "көпір" болуға және сондай-ақ өзінің геосаяси міндеттерін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Екінші кезең ішінде экономиканың интенсивті дамуының қозғаушы күштері мен стимулдары:

- толыққанды нарықтық механизмдер;
- барлық тауар өндірушілердің шынайы еркіндігі;
- табиғатты ұтымды пайдалану;
- шапшаңдығын үдете түскен жоғары технологияларды игеру процесі мен дүние жүзі экономикасында шептерді жеңіп алу;
- отандық және халықаралық бизнес саласында білікті кадр корпусы пісіп-жетілуге тиіс.

Үшінші кезең 5-7 жыл мерзімге дейін созылып, ашық үлгідегі экономиканың шапшаң қарқын алып дамуымен сипатталады, соның негізінде өтпелі кезеңнің стратегиялық мақсатына жетумен, Қазақстанның әлемдік саудадағы айқындамасының нығаюымен және дүние жүзіндегі жаңа индустриалды елдер қатарына кіруімен сипатталатын болады.

Нарықтық қатынастардың құрылуына орай бюджет тапшылығы және валютаның өтімділік проблемасы шешіледі. Мемлекетте тек басқа құрылымдардан гөрі, бұған нарықтық құрылымдарды қосқанда, ол жақсырақ атқаратын функциялар ғана қалады.

Бұрынғы экономикалық ақпарат жүйесі экономикадағы болып жатқан процестерді білікті бағалау үшін жарамсыз болып қалды, өйткені ол жаңа өндірістік қатынастарға жауап бере алмай отыр. Кәсіпорыннан тиісті ақпарат алу мүмкіндігін кәсіпорын туралы заң бұзды. Міне, сондықтан да халықаралық талаптарға бейімделген, қаржы активтерінің, төлем қабілеттілігінің жағдайын, бағаларды, өзіндік құнды және басқа көрсеткіштерді қоса алғанда, кәсіпорындардың объективті ақпараттарды статистика және банк органдарына беріп тұру міндетін заң жүзінде бекіту қажет.

Өтпелі кезең стратегиясының мазмұны мен мақсатының толық орындалуына байланысты Қазақстанның дүниежүзілік қоғамдастықтағы жаңа сапасы мен жаңа рөлін ескере келіп, басқа стратегиясын талдап жасау қажеттігі келіп туады.

Әлеуметтік даму стратегиясы

Экономика саласындағы міндеттерді жүзеге асыру әлеуметтік даму мәселелерімен тығыз байланысты. Тұтыну рыногын толтыру және азық-түлік молшылығын жасау, сонымен бір мезгілде экономиканы тұрақтандыру мен

халықтың тұрмыс деңгейін көтеру, әлеуметтік шиеленісті төмендету міндетін шешетінін айтсақ та жеткілікті.

Ең алдымен, инфляцияны жандандыруға және сөйтіп халықтың нақты табысын азайтуға байланысты себептерді бәсеңдететін шаралар қолданылатын болады. Мұның өзі бір-бірімен байланысты екі жолмен жүзеге асырылады: біріншісі – тауарларды өндіру мен қызметтерді ұсынуды кеңейту; екіншісі – табысты ағымдағы тұтынудан (құнды қағаздар, тұрғын үй құрылысы, ұзақ мерзімге пайдаланатын заттар және т. б.) алып шығу үшін оның өсуін тоқтатпау және байлап қоймау.

Қазақстан халқын әлеуметтік қорғау мемлекеттің өтпелі кезеңдегі стратегиясының бел ортасында болады:

– ең алдымен, еңбекке қабілетсіз және дәулеті аз жіктерді – зейнеткерлерді, мүгедектерді, көп балалы отбасыларын, оқушы жастарды мемлекеттік қолдау және әлеуметтік жебеу жүйесін құру;

– ғылымға, мәдениетке, білім беруге және денсаулық сақтауға мемлекеттік қолдау;

– жұмыссыздық жөніндегі әлеуметтік кепілдікті қамтамасыз ету.

Біз өзінше нарықтың жұмыссыздық сияқты қатерлі "қақпанын" жете бағаламай келеміз, өйткені ол кәсіпорындардың қымбатшылықтан және тұтыну сұранымының азаюы салдарынан жаппай банкрот болған жағдайда шапшаң қарқынмен арта түспек. Міне, сондықтан да әр облыс пен қала қосымша жұмыс орнын құру жөніндегі бағдарламаны жасау ісімен шұғылдануға тиіс. Бәсекелестік, банкроттық пен жұмыссыздық нарықтық жүйенің сөзсіз белгілері болып табылады.

Жұмыссыздықтың теріс салдарын мүмкіндігінше азайту үшін жұмыспен қамту қызметіне елеулі көңіл бөлінетін болады. Осы мақсатпен мамандар мен жұмысшыларды қайта даярлау жүйесі нығайтылып, тұрғын үй рыногы құрылады және қазіргі Қазақстанның ішіндегі және одан тысқары жерлерге басқаруға келмей отырған адамдардың көшіп-қонуының өркениетті ауқымы енгізілетін болады;

– экологиялық ерекше дағдарысты және шалғайдағы аудандарда тұратын халыққа өтем қолдауы;

– ойластырылған демографиялық және иммиграциялық саясат жүргізу, ол бір жағынан халықаралық нормаларға қайшы болмауы қажет, екінші жағынан шапшаң дамудың стратегиясы табысқа жете қалғанда, республикаға шетел жұмысшы күшінің жаппай ықтимал ағылуы жағдайында жергілікті халықтың мүддесін қорғайтын болады.

Әлеуметтік қорғаудың осы бағыттарын жүзеге асыру, ең алдымен, бюджеттен қаржы бөлу есебінен және әр алуан әлеуметтік қорлар мен қайырымдылық қаржылары арқылы жүзеге асырылатын болады.

Ақшаның құнсыздану серпінін ескере отырып, зейнетақы мен еңбекақының ең аз мөлшері оларды көбейту жағына қарай жүйелі түрде қайта қаралып отырады.

Зейнетақы мен жәрдем алатын адамдарды төлем құралы ретінде ұлттық металл теңгелерді пайдаланатын арнаулы дүкендер арқылы көпілді қамтамасыз ету мәселелері пысықталып жатыр.

Экономиканың дағдарысқа ұшырауы жағдайында, ең алдымен, өндірістік емес сала, бәрінен бұрын халықтың интеллектуалдық күш-қуаты жинақталған сала зардап шегетіні белгілі. Мемлекеттің барлық мүмкіндігін пайдалана отырып, мұнда орташа еңбекақыны өндірістік саладағы орташа еңбекақыға жақындату үшін шаралар қолданылады.

Бүкіл өтпелі кезеңге халықтың әлеуметтік шетін контингентіне негізгі медициналық қызметтерді, сондай-ақ білім алудың тегін болуын қамтамасыз ету сақталады. Жоғары мектептер мен техникумдар жүйесінде ақылы оқытуды енгізу қатаң мөлшерлі түрде жүргізілуге тиіс, онсыз білім алуға тек ауқатты адамдардың ғана қолы жетуі мүмкін.

Әлеуметтік жауапкершілігі жоғары әрі ісі оңынан туып тұрған кәсіпкерлер халықтың кедей, еңбекке қабілетсіз жігіне көмекке келуге тиіс. Әсіресе, өтпелі кезеңде ондай адамдардың тығырыққа тірелген, шарасыздық сезімін бәсеңдетуге көмектесуі қажет. Сонымен бірге үкіметтің алдында қысқа мерзім ішінде шағын бизнеске орта және ұзақ мерзімге несие берудің нақты жүйесін құру міндеті тұр. Өйткені кәсіпорындардың жоғары деңгейдегі шоғырлануына байланысты шағын кәсіпорындардың үлесі өте азғантай болып табылатын Қазақстан үшін оның зор маңызы бар. Ал шын мәнінде осы шағын кәсіпорындар өзгермелі нарықтық жағдайға басқаларынан гөрі бейімделгіш келеді ғой.

Біздің дәстүрлерімізбен тіпті халықтың ауқатты бөлігінің мәредегі тұрмыс жағдайының деңгейін еске алғанда, жеке меншіктің шешуші рөл атқаруы үшін көп уақыт қажет. Міне, сондықтан, бізге ұжымның құндылықтары мен пәрменді әрекеттерінен және кәсіпкер-еңбеккердің тиімділігінен бас тартудың қажеті жоқ. Кәсіпкерлікті қорғау, оның ішінде шетел капиталының қысымынан қорғау, оларға қатысты тоңмойындылықтың өктемдігін шектеу өтпелі кезеңнің қажетті әрі маңызды элементі болып табылады.

Азаматтарды қосымша қорғау шарасы ретінде ерікті зейнеткерлік қамсыздандыруды енгізу көзделіп отыр.

Жалпы алғанда, өтпелі кезеңдегі әлеуметтік стратегияның құрамдас бөлігінің бірі нарықтық экономиканы әлеуметтік бағыттаудың негізінде халықтың табысы аз және кедей топтары мен жіктеріне, Қазақстанның селолық аймақтарына белгілі бір назар аудару арқылы тұрмыс дәрежесінің жоғарғы деңгейін қамтамасыз ету болып табылады.

Бүкіл әлемде қабылданғанындай, еңбек ақысы жоғары, мемлекетпен ұзақ мерзімге еңбек шартын жасайтын және еңбек сіңірген жылдар үшін сыйлықақы алатын мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік мәртебесі мен бейнесі елеулі түрде жоғары көтерілетін болады. Олардың көпшілігі еңбек ақысының аздығына байланысты коммерциялық құрылымдарға қазірдің өзінде кетті немесе кетуге әзірленуде. Егер осы процесті тоқтатпасақ, онда тек мемлекет қызметкерлері ғана қолдап, жақтап және қорғауға тиісті қоғамдық мүдде зиян шегетін болады. Мемлекеттік аппарат қызметкерлерінің кәсіби шеберлігін арттыруға бағытталған шаралар қолданылуға тиіс.

Халықтың жаңа әлеуметтік құрылымын және әлеуметтік институттарды нарықтық жүйеге тең дәрежеде қалыптастыру, сондай-ақ ұлтаралық қатынастардың тұрақтылық деңгейін арттыру қайта құрудың салдарына айналмақ.

Қысқаша түрде әлеуметтік стратегияның мазмұны мынаған келіп тоғысады:

– адамдар тұрмысының дамыған елдердің тұтыну стандарттарына жақын жаңа сапасына қол жеткізу;

– зейнеткерлерді, мүгедектерді, көп балалы отбасыларын, балалар мен жастарды, сондай-ақ басқа да аз қамтамасыз етілген азаматтарды әлеуметтік жағынан қорғаудың мемлекеттік саясатын жүзеге асыру;

– экономикалық және әлеуметтік өзгерістердің, нарықтық реформаларды жүргізудің, экономиканы тұрақтандыру мен өрге бастырудың өзекті факторы ретінде Қазақстан кәсіпкерлерінің әлеуметтік жігін (еңбекке жарамды халықтың жалпы санының 10-15 проценті) құру;

– жас ұрпақта нарықшыл сана-сезімді қалыптастыру есебінен қоғамдағы қазыналық бағдарды өзгерту;

– жеке адамның шынайы экономикалық бостандығына қол жеткізуге мүмкіндік беретін жұмыспен қамту массивтерін ұлғайту және мемлекеттік емес құрылымдарда экономикалық сөрелер есебінен халықтың нақты әлеуметтік икемділігі үшін жағдайлар жасау;

– әлеуметтік жағынан қорғаудың қосымша арналары ретінде сақтандырудың сан-салалы жүйелерін дамыту;

– арнаулы қорлардан қаржы бөлу және шаруашылықты жүргізудің жеңілдікті тәртібі есебінен Қазақстанның ішіндегі артта қалған аймақтарды әлеуметтік жағынан даму деңгейіне тарту.

Әлеуметтік стратегияны іске асыру мерзімі экономикалық даму стратегиясын жүзеге асыру мерзімімен сай келмейді, өйткені әлеуметтік стратегия қоғамның әлеуметтік құрамындағы құрылымдық өзгерістермен ғана емес, сондай-ақ қоғамдық сана-сезімді қазыналық тұрғыдан қайта бағдарлаумен де байланысты, ал ол экономикалық және әлеуметтік жағынан неғұрлым белсенді жаңа ұрпақ өмірге келмейінше мүмкін емес.

Жалпы алғанда әлеуметтік өзгерістер үш сатыда өтеді: 1) қоғамның әлеуметтік жікке бөлінуі; 2) жаңа әлеуметтік құрылымдардың нарық жағдайына бейімделуі; 3) олардың өзара қосылуы және ұтымды өзара іс-әрекеті. ГФР-дің соғыстан кейінгі қайта түлеу тәжірибесін пайдалана отырып, Қазақстан үкіметі қоғамның табыс деңгейі бойынша жікке бөліну процесіне қарамастан, бұл айырмашылықты парасатты ең аз мөлшерге жеткізуге тырысады. Бұл үшін қажетті экономикалық тұтқаларды әлі жасауға тура келеді.

Әлеуметтік даму стратегиясын жүзеге асыруға ықпал ететін оң сипаттағы да, теріс сипаттағы да факторлар туралы бірер сөз айта кету керек. Олардың біріншісіне:

- түбегейлі өзгерістерге кіріскен көптеген елдермен салыстырғанда, индустрияландырудың неғұрлым жоғары деңгейі;

- республика халқының біршама жоғары білім деңгейі;

- міндетті негізгі орта білім, тегін медицина, базалық мәдени қызметтерге қол жетушілік және т. б. түріндегі мемлекеттік әлеуметтік қолдаудың дамыған жүйесі;

- болашақ орта жіктің ықтимал негізін құрайтын интеллигенция мен басқарушылардың бұқаралық әлеуметтік топтарының болуы;

- мемлекеттік аппараттың жоғары жігін ұтымды бағдарлау, атқарушы органдар артықшылығының уақытша күшейюі жағдайында мұның маңызды мәні бар;

- қандай да болмасын аймақтық блоктарға қатыстырылмаудан туған геосаяси таңдаудың салыстырмалы еркіндігі.

Психологиялық масылдықтың сақталуы, халық пен әлеуметтік даму ресурстары таралуының аймақтар бойынша күрт біркелкі болмауы, өндірістік аппараттың артта қалуы тежегіш кезеңдер рөлінде әрекет етуі мүмкін.

III. СЫРТҚЫ САЯСАТ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК САЛАСЫНДАҒЫ СТРАТЕГИЯ

Сыртқы саясаттың жалпы проблемалары

Егемендік алып, Біріккен Ұлттар Ұйымына және көптеген халықаралық ұйымдарға мүше болған Қазақстан өзі үшін жаңа проблемалармен – өзінің сыртқы саясатының, қорғанысы мен қауіпсіздігінің проблемаларымен, дүниежүзілік экономика мен дүниежүзілік қоғамдастыққа дербес ену проблемаларымен бетпе-бет келіп отыр.

Халықаралық сахнаға шыққан Қазақстан сапалық тұрғыдан өзге ортаға сүңгіп кетті, ал онда оның сыртқы саяси бағыты, кез келген басқа мемлекеттікі сияқты, ұлттық-мемлекеттік мүдделер талап ететін өз қисыны бойынша дамуда. Бірақ осының барлығына қарамастан Қазақстанның сыртқы саясаты өзімен жалпыадамзаттық зарядты да алып жүруге міндетті. Мұның

өзі болашақта оның халқына дүниежүзілік қоғамдастықта лайықты орынды қамтамасыз етеді.

Қазақстанның геосаяси жағдайы мен этнодемографиялық құрамының ерекшелігі, экономикасының дамуы мен әскери құрылысының деңгейі оның қауіпсіздігін қамтамасыз етуде әскери құралдарды емес, қайта ең алдымен, өз күшіне және парасатты, салмақты дипломатияға сүйене отырып, әсіресе бұрынғы одақ республикаларының мемлекеттігі қалыптасуының қазіргі, күрделі кезеңінде, саяси құралдарды басым етеді.

Кеңес империясының ыдырауы нәтижесінде мүлдем жаңа геосаяси жағдай туды, онда Қазақстан Еуропаны Азия-Тынық мұхиты аймағымен байланыстыратын сыртқы саяси және стратегиялық тиімді кеңістікті алып жатыр.

Бірақ ашық теңізге тікелей шыға алмау, коммуникациялық құралдардан қашықта орналасу біздің халықаралық экономикалық байланыстарға қатысуымызды қиындатады. Сондықтан көршілес мемлекеттермен, ең алдымен, біз үшін дүние жүзі коммуникациясына енетін қақпа болып табылатын Ресеймен және Қытаймен толық сенім принципінде өзара тиімді достастық қатынастың ерекше мәні бар. Қазақстан бұған өзір. Сонымен бірге біз, әрине халықаралық әділеттілік және серіктестік негізінде барлық басқа елдермен кең байланыстарды дамытуды жақтаймыз.

Бізге ортақ шекарасымен, қалыптасқан шаруашылық байланыстарымен, экономикаларының өзара бірін-бірі толықтыруымен және өзара тәуелділігімен қоян-қолтық араласып отырған, тарихи және мәдени-этникалық игіліктері ортақ Орта Азия мемлекеттерімен де тығыз өзара арақатынас жасау өте маңызды.

Қазақстан мен Түркия, Пәкістан, Үндістан арасында келісімге қол қою, сондай-ақ Ашхабад кездесуінің қорытындысы (үстіміздегі жылғы мамырдың 9-ы, оған Иран қатысты), Азияның осы және басқа мемлекеттерімен ынтымақтастықтың дамуы туралы айтуға негіз береді.

Серпінді дамып отырған капиталдардың, технологиялардың, шикізат және өнеркәсіп өнімдерінің нарығына еркін кіру мақсатында Азия-Тынық мұхиты аймағындағы, Оңтүстік және Оңтүстік-Шығыс Азиядағы, Таяу және Орта Шығыстағы қосылу процестеріне Қазақстанның қатысуы жандандырыла түседі. Батыс Еуропа мен Солтүстік Американың жетекші елдерімен жан-жақты ынтымақтастықты дамыту маңызды стратегиялық бағыт болып қалады.

Дүние жүзі қоғамдастығына ену саясатын нарықтық жүйенің үш басты орталығы АҚШ, Жапония және Батыс Еуропамен серіктестік мүмкіндігін тиісті бағалай отырып құру қажет және нақ осылардың дүниежүзілік шаруашылық байланыстарын күшейтудің қозғаушы күші болғанын есте сақтаған жөн. Олармен өзара іс-қимыл сондай-ақ халықаралық қаржы және басқа институттарына жол ашады, ал олардың рөлі дүние жүзінде айтарлықтай өсті.

Халықаралық ұйымдар – Біріккен Ұлттар Ұйымы, Халықаралық валюта қоры, Бүкіл дүниежүзілік банкі, тарифтер мен сауда жөніндегі бас келісім, Халықаралық даму және қайта құру банкі және басқаларымен көп жақты ынтымақтастық пен тиімді қатысуды біз өз қоғамымыздың ашықтығына деген бағыттың, экономикалық және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағытының қисыңды жалғасы ретінде қараймыз.

Басқа елдермен сауда-экономикалық қатынастарды дамыту, осы қатынастарды барынша диверсификациялау үшін Қазақстанға қазіргі заманғы халықаралық құқыққа сәйкес өзі үшін теңізге бөгетсіз шығуды баянды етуі қажет.

Бұл құқықты көршілермен екі жақты шарттарда және келісімдерде баянды етпейінше және нақтыландырмайынша Қазақстан тәуелді жағдайда болады, ал ол тек оның экономикалық қана емес, сондай-ақ саяси дербестігіне де нұқсан келтіруі мүмкін. Өз тарапымыздан біз, өзіміздің әуе кеңістігіміз, сондай-ақ территориямыз (темір жол және автомобиль магистральдары) адамдар мен тауарлардың барлық бағытта транзитті жүріп-тұруы үшін пайдаланыла алатынына кепілдік береміз. Сонымен бірге, бір Каспий, оңтүстік арқылы Жерорта және Қара теңізге шығу мүмкіндігін пысықтап жатырмыз. Қытаймен, Иранмен және Түркиямен арадағы Тынық мұхиттан Жерорта теңізіне дейін транзитті темір жол магистралін құру туралы қол жеткізілген уағдаластықтың маңызды мәні бар.

Осылармен қатар ТМД-ға қатысушылармен екі жақты шарттар және келісімдер шеңберінде шекаралардың ашықтығы, азаматтардың жүріп-тұру бостандығы мен ақпарат беру принципін қабылдап, жүзеге асыру қажет.

Шарттарда қауіпсіздік (әскери, экономикалық, экологиялық) кепілдіктер, әр жақтың бір-біріне қандай да болмасын түрде соның ішінде екінші бір жақпен көршілес үшінші елдің территориясын, территориялық суы мен әуе кеңістігін пайдалану арқылы, күш қолдану немесе күш қолдануға қоқан-лоққы жасамау міндеттемесі баянды етілуі керек.

Ұлттық қауіпсіздікті құру кезінде біз екі держава – Ресей мен Қытайдың "түйіскен жеріндегі" өзіміздің геостратегиялық жағдайымызды басшылыққа аламыз. Ол ұжымдық қауіпсіздік жүйесіне қатыса отырып, өзіміздің қорғаныс құралдарымызды үйлестіру негізінде қамтамасыз етілуі мүмкін.

Қазақстанның қауіпсіздік жүйесі аймақтық және планеталық қауіпсіздік жүйесінің құрамдас бөлігі болуы керек.

Географиялық, саяси, этникалық және басқа тарихи факторлардың нәтижесінде Ресеймен қатынас біз үшін ең маңызды мәселе болып табылады. Ресеймен өзара қарым-қатынаста біз қажет болған жағдайда онымен өзара қауіпсіздік туралы келісімдер мен ұзақ мерзімді шарттар жасауға тырысамыз және бұл орайда оның да бұған деген қарымта мүдделілігіне сенім арттамыз.

Варшава шарты ұйымы тарағаннан кейін қазіргі заманғы дүние жүзінде НАТО-ның рөлі жаңаша көрінеді. Онда біздің жақындасуымызға қолайлы міндет бар – Шығыс және Орталық Еуропа мен ТМД елдерінің демократиялық дамуына жәрдемдесу, өзінің мүмкіндіктеріне қарай аймақтық қақтығыстардың алдын алу міндеті бар. НАТО, сондай-ақ Еуропа қоғамдастығы да, бұрынғы Одақтың республикалары арасындағы өзінің ықпалын кеңейтуге мүдделі. Үстіміздегі жылғы сәуірдің 1-інде НАТО-ның штаб-пәтерінде өткен қорғаныс министрлері мәжілісінде қабылданған мәлімдемеде бұл үшін арнайы құрылған – Солтүстік Атлантика ынтымақтастығы кеңесі шеңберінде қорғаныс саласындағы диалогты, серіктестік пен ынтымақтастықты, сондай-ақ екі жақты байланыстар мен алмасуларды дамытуға әзірлік көрсетілген. НАТО-ға мүше елдер осы мақсатта өздері жинаған айтарлықтай сараптық потенциал мен қорғаныс сипатындағы мәселелерді шешу тәжірибесін беруге міндеттеме алды.

Осыны ескере отырып біз НАТО-мен байланысты кеңейтетін боламыз. ТМД шеңберіндегі әскери ынтымақтастыққа немесе екі жақты әскери байланыстарға зиян келтірмей, олардың саласы мен шегін айқын белгілейміз.

Әскери байланыстарды қатаң салыстырылған шеңберде диверсификациялау, Еуропа қауіпсіздігі жүйесіне белсенді қосылу республика мүддесіне сай келеді. Хельсинки Қорытынды актісінің он принципінің арасында – шекаралардың мызғымастығы, мемлекеттердің территориялық тұтастығы мен күш қолданбау немесе күш қолданамын деп қоқан-лоққы жасамау бар. Бір осының өзі Қазақстанның НАТО-мен байланысты кеңейту және Еуропадағы Қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңестің жұмысына қосылу ниетін ақтайды, ал біз бұрынғы одақтың құқықты мирасқорларының бірі ретінде кеңеске қатысушы болып отырмыз.

Қазақстан территориясында орналасқан ядролық қару Ресеймен, АҚШ-пен, ал болашақта қалған ядролық державалармен шарт процесі шеңберінде оны айтарлықтай қысқартқаннан кейін де өзінің қорғаныс міндетін орындауын жалғастыра беретіні айқын және Қазақстан шарт процесі нәтижесінде ядролық қарудан бос аймақ болады. Өз қауіпсіздігіміздің мүддесін ескере отырып, біздің түпкі ниетіміз – ядролық потенциалсыз территориялық тұтастық пен тиіспеушілік кепілдігіне ие болу.

Ислам Қазақстандағы жалғыз дін болмағанымен және бізде ислам фундаментализмі жоқ болса да, біз қазіргі заманғы халықаралық қатынастағы оның нақты мәніне қарай "ислам факторын" назарда ұстауға тиіспіз. Діндар мұсылмандар үшін бұл діни қатынас айқындамасынан, ал барлық қазақстандықтар үшін, олардың қай конфессияға жататынына қарамастан, ислам әлемінің бай елдерімен байланыстан потенциалды пайда тұрғысынан алғанда маңызды. Олармен халықаралық қатынас барлық салада өзара тиімді

ынтымақтастық үшін, әсіресе, Қазақстанның экономикасы мен бүкіл халқының әл-ауқатын көтеру үшін пайдаланылатын болады.

Алуан қырлы экологиялық қауіп біздің уақытымыздың қайғылы нышанына айналып отыр. Қазақстан үшін басты қауіп Аралдың құрғауына байланысты. Бұл тек аймақтық қана емес, сондай-ақ планетарлық та проблема – Арал Жердің биосферасын сақтауда үлкен рөл атқарады. Арал проблемасын шешу оны қорғау жөніндегі кең ауқымды және тиімді халықаралық ынтымақтастықты ұйымдастыруды талап етеді. Бұл тірі қалудың негізі және бүкіл адамзаттың имандылық міндеті.

Біздің экологиялық дипломатиямыз аймақтың экологиялық жүйені басқаруды реттейтін екі жақты және көпжақты мемлекеттік келісімдер жасауға бағытталатын болады. Оған Дунай және Рейн комиссиялары, Ұлы көлдер жөніндегі канада-американ комиссиясы мысал бола алады. Бұларда халықаралық алакөздікті және өндіріс пен ауыл шаруашылығы мақсаттары үшін су бассейндерін пайдалануға байланысты жанжалдарды реттеудің нақты механизмі жасалған.

Ұлттық Қауіпсіздік жүйесі және әскери доктрина

Соңғы кезде геосаяси жағдайдағы болған өзгерістерге және Қазақстанның тәуелсіздігінің жариялауына байланысты оның өз Қарулы Күштерін құру туралы мәселе туындады, ал мұның өзі бүкіл өркениетті дүниеде дербес мемлекет құрылымының міндетті элементі болып табылады.

Қазақстанның ТМД Біріккен Қарулы Күштерін сақтауға тырысқанына қарамастан, Достастықтың жекелеген мүшелерінің нақты іс-әрекеттері проблеманы Қазақстанды дербес Қарулы Күштерін құру ісіне қарай итермеледі. Сөйтіп біз бұл қадамды жасадық та.

Республиканың ұлттық қауіпсіздік жүйесі мынадай принциптер бойынша құрылуға тиіс деп ойлаймын:

– республиканың қауіпсіздігін, оның мемлекеттік және территориялық тұтастығын, ең алдымен, саяси шаралардың көмегімен және экономикалық өзара іс-қимылды тереңдету арқылы кепілді қамтамасыз ету;

– ұлттық қауіпсіздікке жауап беретін ведомстволардың өкіметтің жоғары органдары мен жалпы қоғам алдында, жариялылық пен мүмкін болатын шекті ашықтық жағдайында бақылауда болуы;

– Қарулы Күштерді ұйымдастырудың, құрал-жабдықтармен және техникамен жабдықтау дәрежесінің қорғаныстың жеткіліктілігі принципі негізінде нақты әскери қауіп жағдайына бара-бар болуы;

– ұлттық қауіпсіздік жүйесін құрудың ұлттық-тарихи дәстүрлерді және дүниежүзілік тәжірибені ескере отырып, құқықтық мемлекет пен халықаралық құқық нормаларына сәйкестігі.

Республиканың ұлттық қауіпсіздігі жүйесінің орталық бөлігі – әскери қауіптің жолын кесу және осы қауіпке қарсы әрекет механизмі бар әскери доктрина.

Ең алдымен, біз өз саясатымыздың бейбітшілік сүйгіш бағытын жариялаймыз және әлемнің бірде-бір мемлекетіне территориялық талабымыздың жоқтығын мәлімдейміз. Кез келген әскери жанжалдың апатты салдарға әкеліп соғатыны жөніндегі өзіміздің жауапкершілігімізді түсіне және сезіне отырып:

- Қазақстанның мемлекеттік саясатының басым мақсаты ретінде бейбітшілік сақтауды мойындаймыз;

- саяси, экономикалық және басқа да мақсаттарға жетудің құралы ретінде соғысты және күш көрсету қоқан-лоққысын қабылдамаймыз;

- ядролық қарусыз мемлекет мәртебесін алуға және Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа қосылуға ұмтыламыз;

- жаппай қырып-жоятын қаруды бірінші болып қолданбау принципін және осы міндеттемені дүние жүзі қоғамдастығының барлық мемлекеттерінің қабылдауын қолдаймыз;

- қалыптасқан шекаралардың бұзылмауы, басқа мемлекеттердің ішкі істеріне араласпау принциптерін ұстанамыз.

Бүгінде дүниежүзілік ядролық және кәдімгі соғыс қаупі едәуір азайды. Сонымен бірге әлемде экономикалық, территориялық, діни, этникалық және басқа да сипаттағы елеулі қайшылықтар сақталып отыр. Ал бұл қайшылықтар Қазақстанның және ол өзара қорғаныс немесе басқа да міндеттемелер арқылы байланысқан басқа да мемлекеттердің мүддесін қозғайтын қарулы жанжалдарға әкеліп соғуы мүмкін.

Ықтимал әскери қауіптің көзі ретінде біз мыналарды атаймыз:

- мемлекеттердің немесе олардың коалициясының дүниежүзілік қоғамдастықта немесе аймақтарда басымдыққа ие болуға және даулы мәселелерді соғыс құралдарымен шешуге тырысуы;

- бірқатар мемлекеттерде немесе олардың коалициясында қарулы күштердің қуатты тобының болуы және олардың база жүйелерінің сақталуы, соның ішінде Қазақстан Республикасының шекарасына таяу жерлерде сақталуы;

- бірқатар мемлекеттерде ішкі саяси жағдайдың тұрақсыздығы және мемлекеттер арасындағы қарулы жанжалдардың орын алуы;

- мемлекеттердің белгілі бір бөлігінің өзінің әскери қуатын арттыруы. Қазақстан дүние жүзі қоғамдастығында ұжымдық қауіпсіздік жүйесін құруға қатысуды өзінің басты мақсаты етіп қояды және кез келген бітімшілік жолындағы күш-жігерге белсенді түрде көмектесуге міндеттеме қабылдайды. Республика осы мақсатта:

- жанжалды жағдайларды тек қана бейбіт жолмен, халықаралық құқық шеңберіндегі келіссөздер арқылы реттеуге;

– жер бетінде жанталаса қарулануды тоқтатуды және оның космосқа шығуына жол бермеуге;

– халықаралық қоғамдастықтың барлық мемлекеттерінің өз қарулы күштерін қорғанысқа жеткілікті ең аз деңгейге дейін кезең-кезеңмен қысқартуына;

– жаппай қырып-жоятын қарудың барлық түрлерін өндіруді және сынауды, және де бірінші кезекте ядролық қаруларды, болашақта толық жою мақсатымен қысқартуға;

– қазіргі бар жаппай қырып-жоятын қаруларды қолдануға және оны өндіру үшін жаңа технологияларды жасауға тыйым салуға; жаппай қырып-жоятын қаруларды жасауға жәрдемдесетін материалдар мен технологияларды сыртқа шығаруға (беруге) жол бермеуге;

– химиялық қаруларды жоюға;

– әскери қызметте өзара ашықтық және сенім мен қауіпсіздікті нығайту саласында шараларды жүзеге асыруға;

– әскери-саяси одақтарды ұжымдық және кең ауқымды халықаралық қауіпсіздік жүйесінің жаңа құрылымдарына қарай өзгеруіне республика қол жеткізуде және қол жеткізе беретін болады.

Қазақстанның Ресеймен және ТМД-ның басқа елдерімен әскери-саяси және экономикалық мүддесінің ортақтығын тани отырып, біз Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше барлық мемлекеттермен халықаралық қауіпсіздікті нығайту жөніндегі өз күш-жігерімізді үйлестіретін боламыз.

Кез келген егеменді мемлекет сияқты, Қазақстан өзінің қорғаныс қабілетін сақтауды маңызды мемлекеттік міндеттердің бірі және оның бүкіл халқының ісі деп санайды, бәрін де қамтитын халықаралық қауіпсіздік жүйесі құрылғанға дейін өзімен бірге қорғаныс одағына енуге ниет білдірген басқа мемлекеттермен бірлесіп әскери құрылысты жүргізетін болады. Біздің басты мақсатымыз – Қазақстанның егемендігі мен территориялық тұтастығын қорғау.

Өз Қарулы Күшіміз – Қазақстан Республикасының армиясын құру қорғаныс стратегиясының тұжырымдамасы негізінде қысқа мерзім ішінде аяқталуға тиіс. Оның құрамында Құрлықтағы әскерлер, Әскери Әуе Күштері, Әуе шабуылына қарсы қорғаныс әскерлері, әскери-теңіз бөлімдері, сондай-ақ қамтамасыз ету және қызмет көрсету құрамалары мен бөлімдері болады. Соғыс уақытында ішкі әскерлер мен Республика ұланы оның резерві болып табылады.

Қазақстан Республикасының армиясы Қазақстан мен оның одақтастарына қарсы агрессияға тойтарыс беруге, республика мен қорғаныс одағына қатысушы мемлекеттердің егемендігі мен территориялық тұтастығын қорғауға арналған. Оны жасақтау территориялық, жалпыға бірдей әскери міндеттілік пен әскери қызметке шарт бойынша ерікті қабылдауды үйлесті-

ру және республиканың барлық азаматтарының әскери міндетін орындау кезінде заң алдында теңдігі принципінде жүзеге асырылады.

Өз әскери доктринамыздың негізін жариялай отырып, біз қорғаныс одағы мен Біріккен Ұлттар Ұйымы шеңберінде қабылданған, сондай-ақ басқа халықаралық құқықтық актілермен белгіленетін міндеттемелерді қатаң сақтауға кепілдік береміз.

Сыртқы экономикалық байланыстар стратегиясы

Қазіргі заман жағдайында мемлекеттің табысты дамуының негізі макроэкономикалық тұрақтылық – инфляцияға ұшырамаған ақша-несие саясаты, бюджет тапшылығына қатаң бақылау жасау мен қалыпты баға белгілеу, сондай-ақ сыртқы саудадағы ашықтық – экспортты ынталандыру, импортты барынша аз шектеу, біртұтас импорт тарифы, ұлттық валютаның оңтайлы құны мен сыртқы инвестиция үшін қолайлы жағдай болып табылады.

Мемлекеттің экономикаға араласу дәрежесі мен деңгейі – елеулі фактор. Көбіне нақ осының өзі дамушы елдер сәтсіздігінің басты себебі болды, өйткені бұл істе парасатты жеткіліктілік шеңберінен асыл кету зардабының келеңсіз сипаты бар. Бұл жерде ішкі экономикада, сондай-ақ сыртқы байланыстар саласында да өкімет, облыстық өкіметтер, мемлекеттік кәсіпорындар мен жеке сектор арасындағы міндеттерді айқын ажырату және реттеудің экономикалық тәсілдеріне көшу маңызды.

Сыртқы экономикалық қызметті күшейту шеңберінде республикаға:

– кәсіпкерлікті дамыту мен халықтың салым ақшасын қатыстыру үшін жағдай жасау керек, өйткені ұлттық капитал барлық дамушы елдерде шетел инвестициясына қарағанда, 8-12 есе көп инвестицияны қамтамасыз етеді;

– сыртқы экономикалық байланыстар саласында заңдар кешенін талдау жасап енгізу, олардың орындалуын және тұрақтылық кепілдігін қамтамасыз ету;

– инфрақұрылымды дамыту – көлікті, байланысты, қаржы нарығы мен сақтандыру ісін, банкілер жүйесін дамытып, қазіргі заманғы ақпарат жүйесін құру;

– халықаралық құқық пен маркетинг, статистика саласында кадрлар, салық инспекторларын, банкі қызметкерлерін, аудармашылар, қаржы қызметкерлерін, аудиторлар, бухгалтерлер, сыртқы сауда жөніндегі, нарық үшін және реформаны білікті басқару үшін қажетті басқа кәсіптегі мамандар даярлау;

– республика үшін басым салалар бойынша, сондай-ақ экономикалық блоктар тұрғысынан да белсенді сыртқы экономикалық саясат жүргізу және экономикасы біздің экономикамен өзара бірін-бірі толықтыратын жекелеген елдермен нысаналы жұмыс жүргізу қажет.

Шетел банкілерінің Қазақстандағы экономикалық қызметке қатысуын жеңілдетіп, экономиканың басым салаларында неғұрлым үйлесімді валюта режимі мен шетел иеліктеріне режим енгізіп, нақты ұлттық жобаларды жүзеге асыруға "портфель инвестициялары" түрінде шетел капиталын көбірек қатыстыру қажет.

Республика байланыстарының қазіргі жай-күйі мен стратегиялық мүддесін ескере отырып, сыртқы экономикалық саясат нақты маңызы бірдей мына бағыттар бойынша дамитын болады:

1. "ТМД", Ресеймен, Украинамен, Беларусьпен, Өзбекстанмен және ТМД-ның басқа мемлекеттерімен экономикалық одақты сақтап, нығайту. Бұл орайда мыналар ескеріледі; а) кәсіпорындар арасындағы тығыз байланыстар; ә) дүние жүзі нарығындағы бағаны түсірмеу үшін шикізат экспорты саласындағы іс-әрекетті үйлестіру қажеттігі; б) Еуропа мен Таяу Шығысқа біздің жүктердің транзитін қамтамасыз ету; в) ғылыми-техникалық орталықтарды бірлесіп пайдалану және конверсияны жүргізу; г) бұрынғы КСРО-ның сауда өкілдіктері мен шетелдегі аппаратын пайдалану.

2. "Азия – Тынық мұхит аймағы". Пекин – Сеул – Токио арқылы Оңтүстік-Шығыс Азияның басқа елдеріне шығу. Бұл бағыттың алдыңғы қатарлы технологиялар, ірі көлемде инвестициялар мүмкіндігі бар несие көзі, болашақта – біздің өнімді өткізу және Қазақстанда бірқатар жобаларды іске асыру үшін жұмысшы күшін қатыстыру рыногы ретінде үлкен мәні бар.

3. "Азия", ықтимал өткізу рыногы және нарықтық экономиканы дамыту үлгілерінің бірі ретінде Түркияға басты назар аудару. Экономикаға инвестиция тарту үшін шығысы мен алдыңғы Азия елдерімен ынтымақтастық.

4. "Еуропа". ГФР-ға басым назар аударылады, ол ТМД-ға барлығынан да көп қаржы салуға әзір. Айтарлықтай неміс диаспорасы болуының арқасында Қазақстанмен ірі көлемде ынтымақтастық жасалуы мүмкін. Оның үстіне ГФР-дің экономикалық үлгісі біз үшін неғұрлым тартымды. Инфрақұрылымды дамыту және кадрларды оқыту мақсатында техникалық жәрдем мен несие алу үшін Еуропа экономикалық қоғамдастығымен ынтымақтастық. Бірқатар салада Шығыс Еуропа елдерімен өзара іс-қимыл сақталады.

5. "Америка". Дүние жүзінің жетекші экономикалық державасы ретінде АҚШ-қа басты назар аудару. Мексикамен және Латын Америкасының басқа елдерімен байланыстардың болашағы өте зор.

Халықаралық ұйымдардағы: Халықаралық валюта қоры, Халықаралық даму және қайта құру банкі, басқа экономикалық ұйымдар, Біріккен Ұлттар Ұйымы, Тарифтер мен сауда жөніндегі бас келісім, Халықаралық азаматтық авиация ұйымы, шикізаттың жекелеген түрлерін экспортқа шығарушы елдер одағындағы қызмет өте маңызды жеке сала болып табылады.

Сыртқы экономикалық байланыстар саласындағы стратегиялық мақсаттарды жүзеге асыру үшін алғашқы қадам ретінде мыналар талап етіледі:

– аяқталған кешен құру және шикізат бағытын жеңу мақсатымен республика экономикасын құрылымдық қайта құру бағдарламасын жасап, сыртқы экономикалық байланыстар саласындағы бүкіл қызметті осы міндетке бағындыру қажет. Дайын өнім беретін аяқталған технологиялық кешендер құрып, өндіруші салаларды экстенсивті дамудан жаңа технологияларды пайдалануға көшіру жөніндегі, ең алдымен, үйінділер мен қалдықтарды ұқсату және ішкі нарықты толтыру, сондай-ақ экспорт потенциалын ұлғайту үшін интенсивті ауыл шаруашылығын, жеңіл және тамақ өнеркәсібін жан-жақты дамыту жөніндегі байырғы міндетті іске асыру керек. Бұл салалар мен өндірістерде біздің қазіргі басты артықшылығымыз – жұмысшы күшінің салыстырмалы арзандығы мен қолда бар шикізатты жеңіл және тез іске асыруға болады;

– ақша айналымының реттегіші ретінде Ұлттық мемлекеттік банкінің рөлін нығайта отырып, банктер жүйесін реформалауды аяқтау және нарық үлгісіндегі нағыз коммерциялық банкілер құру. Экспортты несиелеу үшін мемлекеттік экспорт-импорт банкі, шикізат экспорты мен оны бөлуден түскен табысты шоғырландыруға арналған даму банкі, сыртқы сауда келісімдері мен экспорт несиелерін сақтандыру жөнінде мекемелер құрып, шетелдегі қаржы нарығындағы Қазақстан өкілдерінің қызметін ұйымдастыру қажет;

– сыртқы экономикалық байланыстар саласында мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру және мемлекеттік органдар құрып, оны қарапайым, бақыланатын және үкіметтің өзі, оның ведомстволары, жергілікті өкіметтер мен кәсіпорындар арасында міндеттер мен жауапкершіліктерді айқын бөле отырып, шетелдік серіктестіктер үшін түсінікті ету;

– шетел инвестициялары жөнінде комиссия мен агенттік құрып, біздің нарыққа шығатын шетел фирмаларының несие қабілетін тексеру жөніндегі жұмысты жолға қою қажет. Бұл органдар барлық ірі инвестициялық жобаларды сараптап өткізіп, шетел несиелерін пайдалануды үйлестіруге міндетті, өйткені олардың барлығы әзірге үкіметтің кепіліне ғана беріліп отыр; шетел инвесторларын біздің мүмкіндіктер туралы, сондай-ақ біздің кәсіпорындарды қолда бар ұсыныстар туралы хабардар ету жүйесін құру керек;

– жер қойнауы туралы, зымиян бәсекелестік туралы заңдар қабылдап, шетел инвестициялары туралы, конциссиялар туралы заңдарға, сондай-ақ азаматтық кодекске өмірдің өзі талап етіп отырған өзгерістерді енгізу; негізгі серіктестермен инвестицияларға өзара кепілдік туралы және қос салық салуға жол бермеу туралы келісімдер жасау қажет. Осы саладағы ұлттық заңның орындалуына жауапты ведомстволарды белгілеп, мұны қатаң бақылау керек;

– өз патент-лицензия жұмысы жүйесін жолға қою және Қазақстан ұйымдарының интеллектуалдық меншігін қорғау үшін, сондай-ақ шетелдің жеке адамдары мен заңды ұйымдарының интеллектуалдық меншігін қорғау кепілі үшін халықаралық келісімдерге қосылу қажет;

– сыртқы экономикалық байланыстардың барлық негізгі бағыттары бойынша кадрларды оқытудың мемлекеттік бағдарламасын қабылдау керек.

Дүние жүзі қоғамдастығымен қосылуға деген ұмтылысымызды білдіре отырып, халықаралық экономикалық стратегияларды үйлестірудің қалыптасқан құралдарын тануға біздің өзін екеніміз түсінікті. Алайда, мұның әрбір жекелеген жағдайда өзіне зиян келтіре отырып, біреудің ыңғайына қарай әрекет етуге мәжбүр ететін экономикалық және саяси қысым арқылы емес, қайта өзара мүдделердің әділ тепе-теңдігі негізінде болғаны маңызды.

* * *

Қазақстанның ерекшелігі, оның дамыған ел (халқының жаппай сауаттылығы, ғылыми-зерттеу мекемелерінің кең жүйесі, ғарыштық зерттеулер), сондай-ақ дамушы ел (экономикасының шикізаттық бағыты, көптеген аймақтарының экологиялық ластануы, шетел инвестициялары мен жаңа технологиялар импортына деген қажеттілік, инфрақұрылымының артта қалуы) белгілеріне ие екендігінде болып отыр. Бұған территориясының ұлан-байтақтығын, континент ішінде орналасуын, табиғат ресурстарының зор қорын, халқының алуан түрлі этникалық құрамын қосқан жөн.

Осының бәрі жинақтала келіп, дүние жүзі қоғамдастығындағы біздің орнымызды, ең күрделі өтпелі кезеңдегі егеменді ұлттық мемлекет ретінде Қазақстанның қалыптасу және даму стратегиясын айқындайды. Егер Қазақстан халқы бұл стратегияны жүзеге асырса, біздің республикамыз Еуразияның геосаяси картасында беделді жағдайға ие болады.

Біздің стратегиялық ниеттеріміздің байыптылығын түсіне отырып, мемлекет басшысы ретінде мен қолымыздан келмейтін міндеттер қоюға, Қазақстан мен оның халқы үшін мұны қанша қалағанымызбен, шынайы болжаудың шегінен шықпауға тырыстым. Егер әркім жоғарыда баяндалғандарды өзінің жеке бағдарламасы ретінде, өзінің туған-туысқандары мен жақындары алдындағы біздің орнымызды басатын келер ұрпақ алдындағы парызы ретінде қабылдаса, осы айтылғанның бәріне толығымен қол жеткізуге болады.

НУРСУЛТАН НАЗАРБАЕВ: "СТРАТЕГИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА КАК СУВЕРЕННОГО ГОСУДАРСТВА"*

Алма-Ата, 16 мая 1992 года

Так распорядилась судьба, что время трудных раздумий и решений, радикального переустройства жизни выпало на нашу долю.

Тоталитарное общество, создававшееся многолетними усилиями коммунистического режима, развалилось буквально на глазах, как картонный домик, причем без ощутимого внешнего воздействия. Можно назвать немало причин столь быстрого и необратимого разрушения, казалось бы, мощнейшей сверхдержавы. Но, по моему, главная из них заключается в том, что в СССР изначально отсутствовал механизм самовосприятия и самоопределения человека. Советские люди никогда по-настоящему не чувствовали себя истинными хозяевами своей жизни, своей собственности, своей страны, а были лишь безгласными винтиками партийно-государственной машины.

Глубоко убежден, что невыделенность личности из общей массы, всеобщая уравниловка – не только показатель архаичности общественного строя, но и огромное социальное зло, лишаящее человека одного из главных своих прав – права выбора. Не случайно, как только прежние идеологические догмы развеялись в прах, многие растерялись и уже не могут найти ответа на нормальный человеческий вопрос: "Кто мы и кем станем в ближайшем и отдаленном будущем?" Большинство людей живут сегодня ощущениями путника, потерявшего знакомые ориентиры.

Да, мы отказались от строительства "светлого будущего" по туманным и мало кому понятным проектам марксизма-ленинизма. Но означает ли это, что нам теперь вообще чужды любые перспективы? Конечно же, нет. Древние греки говорили: для корабля, который не знает, в какую гавань ему идти, ни один ветер не будет попутным. Без четкой цели не могут существовать ни человек, ни властные структуры, ни общество. Людей, живущих без осознанного идеала, высокой мечты, неизбежно захватывает стихия мелких, обывательских интересов, сиюминутной материальной выгоды. И, как след-

* Назарбаев Н. А. Стратегия становления и развития Казахстана, как суверенного государства. Алма-Ата, РГЖИ "Деуір", 1992, 56 с.

ствии, наступает общественная деградация. Вот почему столь необходима сегодня четкая и конкретная концепция развития казахстанского общества, дающая каждому возможность увидеть азимуты нашего движения, обрести уверенность в предсказуемости событий, в достижении конечного результата. Думаю, предлагаемая стратегия становления и развития суверенной Республики Казахстан отвечает этой необходимости.

I. СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ И КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

События, радикально изменившие лицо бывшего Советского Союза, стали достоянием истории. Сегодня молодое суверенное государство самоопределившейся казахской нации, все народы и экономика Казахстана находятся на пути к новому состоянию.

Преобразуются общественный организм, существовавшие в нем политические и экономические отношения. Общество и экономика приобретают все более открытый характер. Развитие демократии, реформирование отношений собственности и движение к полноценному рынку признаны безальтернативным средством вывода экономики из кризиса, создают благоприятный климат для становления национального государства.

Следуя этим курсом, мы должны трезво оценить существующие реалии, отказавшись от каких бы то ни было экзальтированных порывов, взять на вооружение спокойный и взвешенный практицизм. И главное – все общественные преобразования необходимо осуществлять в соответствии со сложившейся психологией и традициями народа, с обязательным учетом рудиментов прежнего тоталитарного режима в нашем сознании и поступках, от которых невозможно быстро освободиться, как бы нам этого не хотелось.

Важно понять, что никто за нас не преобразует Казахстан, не добьется для него достойного места в мировом сообществе, не поднимет стандарт нашей жизни. Убежден, что без видения всеми казахстанцами концептуальной траектории движения, без понимания дальних целей, без конкретной программы шагов в их стратегической связке не будет подлинного обновления, оно останется пустым разговором.

Какие же конкретно стратегические цели мы ставим перед собой сегодня? Если иметь в виду сферу политики, то они заключаются в следующем:

– развитие молодого суверенного государства в направлении формирования сильной президентской республики. При этом важно оберегать, не дать размыться национальным чертам государственного образования, иначе оно станет простой суммой административно-территориальных единиц.

Нация не может существовать без государственности, она исчезнет. В свою очередь исчезновение нации делает бессмысленным существование ее государства. Такова жесткая диалектика вопроса. И вполне уместно, если

в нашем государстве, реализующем принцип равенства возможностей для всех и равенства всех перед законом, независимо от национальной принадлежности, интересы коренной нации – казахов – в отдельных случаях будут оговариваться особо, как это имеет место в ряде государств.

Это касается возрождения национальной культуры и языка, восстановления духовно-культурных и иных связей с казахской диаспорой, создания каких-то предпосылок для возвращения на свою родину лиц, вынужденно покинувших Казахстан.

Все помнят, что доперестроечная державная политика центра, в разных его ипостасях и персоналиях, поставила казахскую нацию на грань катастрофы и вырождения, десятилетиями шел целенаправленный процесс окультуривания и денационализации;

- создание многопартийной системы, углубляющей демократические преобразования и способствующей консолидации многонационального общества, выдвигающей новых политических деятелей и лидеров;

- обеспечение стабильности как главной политической цели, как необходимого условия успешного осуществления экономических реформ, особенно в переходный период;

- заключение с учетом геополитического самоопределения многосторонних и разновариантных военно-политических и экономических союзов, обеспечивающих безопасность и суверенность Казахстана;

- повышение политического веса Казахстана в мировом сообществе за счет соблюдения демократических свобод и прав человека, отыскания собственного и весомого места в мировой экономике;

- использование выгодного геополитического положения Казахстана в технологии вхождения в мирохозяйственные связи.

Занимая срединное положение между Европой и Азией, территория Казахстана с исконно проживающими здесь многочисленными древними племенами и их потомками была ареной оживленных торговых и политических связей. И сегодня Казахстан может сыграть стратегически важную роль связующего звена между Европой, среднеазиатской частью бывшего СССР, быстро прогрессирующим Азиатско-Тихоокеанским регионом и югом Азиатского материка.

В сфере экономики:

- формирование социальной рыночной экономики, основанной на конкурентных началах, с сочетанием и взаимодействием основных форм собственности (частной и государственной), каждая из которых будет выполнять свои функции в общей системе экономических и социальных взаимосвязей;

- создание правовых и других условий для реализации принципа экономического самоопределения человека.

Доля государственной собственности будет постоянно уменьшаться и в перспективе, по-видимому, установится в пределах 30-40 процентов. Это

обусловлено тем, что стержень нашей экономики образуют отрасли, базирующиеся на богатствах недр, которые составляют исключительную собственность республики. Но на всех этапах нашего движения к социальному рыночному хозяйству будет присутствовать активное использование государственного регулирования. Это связано не столько с наличием полностью или частично принадлежащих государству предприятий, сколько с его функциями, осуществляемыми через бюджет, налоговую, кредитную и социальную политику.

Воздействие Правительства Казахстана на экономику, формирование ее рациональной структуры будет все больше приобретать макроэкономический характер, принимаемые им решения будут основаны на рыночных импульсах и связаны с регулированием денежного обращения, политикой в области налогов, таможенных пошлин и бюджета, валютного курса и банковского процента, экспортно-импортных квот и лицензий.

После выхода экономики из кризиса или стабилизации встанет вопрос о введении национальной валюты и обеспечении ее внутренней, а затем и внешней конвертируемости. Этот процесс будет проходить цивилизованно, через договоры с государствами рублевой зоны.

Общая валюта – рубль – несомненно важна в переходный период, и мы за него. Но нельзя не сказать и о том, что он сковывает самостоятельность Казахстана и может таить в себе угрозу его экономической безопасности. Уже сегодня, к сожалению, Россия обособляет свой контроль над денежной системой.

Не исключено, что республике придется пойти на введение национальной валюты, не дожидаясь стабилизации экономики. Поведение стран рублевой зоны весьма непредсказуемо и зачастую не считается с интересами партнеров. Потребуется также модернизация банковской системы, создание и регулирование рынков ценных бумаг;

– завоевание собственных или разделение с другими странами конкретных позиций на мировых товарных рынках на базе природных ресурсов Казахстана и реконструкции его экономики за счет опережающего развития перерабатывающих и наукоемких отраслей, экспортных и импортозамещающих производств с привлечением современной зарубежной и отечественной техники и технологий;

– насыщение потребительского рынка. Это главный путь усиления мотивации к труду, повышения качества жизни каждой казахстанской семьи и создания социальной стабильности. Интерес к труду не будет по-настоящему сильным, пока не будет достаточного изобилия потребительских товаров. Без этого также не преодолеть инфляцию и бюджетный дефицит;

– привлечение и эффективное использование иностранных инвестиций для развития Казахстана.

Осуществляя переход к рынку, мы одновременно должны не только преодолеть хозяйственный кризис, но и провести структурную перестройку эко-

номики и конверсию оборонных предприятий, устранить наше техническое и технологическое отставание, превратиться в высокоиндустриальную страну с экологически чистыми производствами. Очень важно активное участие республики в международных экономических и финансовых органах, открытие сети зарубежных банков.

Вместе с тем потенциал Казахстана настолько богат, что в обозримой перспективе (если не засидимся на старте) можно реально предполагать превращение республики в государство, которое будет вкладывать свой капитал в экономику других стран.

В сфере социального развития:

– создание общества, в котором было бы на деле обеспечено благосостояние всех: в детском, юношеском, трудоспособном и нетрудоспособном возрасте и состоянии;

– обеспечение каждому желающему предпринимательской свободы и возможности приложения сил в любой другой сфере деятельности с тем, чтобы более способный, трудолюбивый и предприимчивый достигал в обществе более высокого социального статуса.

Как мы убедились на своем опыте, уравнительность, отсутствие экономической свободы губят в человеке активное начало, стремление поступать самостоятельно, быть ответственным за свою судьбу. Для общества это оборачивается потерей динамизма, порождает социальное иждивенчество;

– развитие этнической самобытности и сохранение национально-культурного многообразия Казахстана, укрепление на этой основе его престижа в мире как региона со стабильным общественно-политическим климатом;

– повышение трудовых доходов, пенсий и пособий по мере роста и стабилизации экономики, ее интеграции в мирохозяйственные связи, но не допуская незаконного обогащения.

Таким образом, концептуальная модель развития Казахстана предусматривает создание общества открытого типа, демократического, миролюбивого государства:

а) являющегося сильной президентской республикой, гарантирующей права и свободы человека, политический и идеологический плюрализм, обеспечивающей стабильный гражданский мир и межнациональное согласие, надежную оборону и безопасность, занимающей достойное и равноправное положение в международном сообществе;

б) опирающегося на развитую рыночную экономику с многообразными формами собственности и социально ответственным предпринимательством, здоровой конкуренцией, разумным участием иностранных инвесторов;

в) имеющего четко выраженную социальную направленность, создающего всем без исключения равные условия и возможности для применения своих способностей и материально благополучного существования, сохраняющего и развивающего национальную самобытность каждого народа,

проводящего политику национального консенсуса как основы стабильного развития.

Чтобы такая модель стала реальностью, от каждого казахстанца, независимо от его национальности, вероисповедания, политических симпатий и антипатий, требуется четкое понимание того, что без глубоких преобразований в экономике Казахстан никогда не будет иметь достойного будущего. К процветающему обществу можно прийти только через рынок, открытую экономику, всемерную поддержку предпринимательства. Если говорить абсолютно конкретно, то за ближайшие три года нам предстоит нормализовать потребительский рынок, за следующие 7–10 лет – сделать крупные шаги по преодолению сырьевого характера экономики и развитию инфраструктуры, еще за 5–7 лет войти в число новых индустриальных стран. Это можно рассматривать как продиктованный временем социальный контракт между властью и народом, но при условии, что обе стороны будут свято выполнять свои обязательства по его реализации.

С позиции народных интересов все общества делятся на более и менее цивилизованные, демократические и недемократические, обеспечившие благосостояние своих граждан и не обеспечившие этого по разным причинам – в силу изначальной бедности, милитаризованности экономики, инфантильности руководства или неверности избранного им курса, отсутствия гражданского мира и согласия. Иная градация – от лукавого или идеологического умысла.

В Казахстане будет не либеральный или народный капитализм, не истинный или модернизированный социализм, а просто нормальное демократическое общество с многоукладной рыночной экономикой, открывающей каждому человеку равные возможности самостоятельного выбора и экономического самоопределения в реализации своих экономических, социальных, национальных и политических интересов, общество, где будут верховенствовать закон, воля народа и здравый смысл, а предприимчивые и трудолюбивые станут состоятельными и зажиточными гражданами.

II. СТРАТЕГИЯ В ОБЛАСТИ ВНУТРЕННЕЙ ПОЛИТИКИ

Общие проблемы внутренней политики

Существующие проблемы внутренней политики тесно связаны с тем неоспоримым фактом, что Казахстан впервые в своей новой и новейшей истории получил реальные условия для всестороннего саморазвития, совершаемого в целях возрождения самобытности казахского этноса и других национальностей, составляющих разнообразную мозаику населения республики. Поэтому, на мой взгляд, фундаментальным положением внутренней политики выступает принцип межнационального консенсуса. Это и определяет особенности казахстанского пути построения демократическо-

го правового государства и особенности нашего вхождения в мировое сообщество.

Суверенитет Казахстана имеет сложную этнополитическую и правовую природу. Он представляет собой своеобразный синтез национального суверенитета казахов (в качестве ведущего звена), возвращающего их к своим национальным истокам и традициям, и суверенитета в целом казахстанского народа как единой этнополитической общности. Потому проблемы социальной стабильности и динамического равновесия интересов многонационального населения всегда будут определять ход процессов становления нашего государства. Сознывая это, необходимо постоянно заботиться о сплочении всех народов республики во имя процветания Казахстана, счастья и свободы каждой личности, о подъеме материальной и духовной культуры всех граждан. Уверен, что мы сможем этого добиться, опираясь на традиционное, изначально присущее казахам умение жить в мире и согласии с представителями любых наций и народностей, их природную доброжелательность и глубокое уважение к интересам соседей. Такая же доброжелательность, уважительность и понимание естественного стремления казахской нации к своему возрождению со стороны других народов, населяющих Казахстан, станет фундаментом согласия и дружбы в нашем государстве.

Речь идет о стратегии социального единства в этническом многообразии, поддержании гармоничной общности людей, живущих на единой территории, объединенных общими условиями бытия и родственным менталитетом, идеями благополучия и счастья, защищенных и одним демократическим правовым государством.

Уместно отметить, что Казахстан в современных границах исторически был территорией этнического расселения племен, составивших позднее казахскую нацию и казахское ханство. В последней четверти XVII века казахи практически контролировали всю территорию современного Казахстана.

Поэтому Казахстан в своем нынешнем виде – не чей-то подарок казахам, а их историческая родина, исконно казахская земля. И не вина, а беда нашего народа в том, что он стал меньшинством на земле своих предков вследствие колониального порабощения царской империей, вымирания от голода в годы советской власти, ссылок и переселений других наций в период коллективизации и Отечественной войны, механического возрастания удельного веса некоренного населения в ходе целинной эпопеи и освоения недр республики.

Неблагодарное дело – раздражать народ памятью прошлых обид. Но и нельзя оставлять без ответа отдельные провокационные выходки не находящих себе места в новой обстановке политических авантюристов с шовинистическим душком. Поэтому властные структуры республики и впредь будут использовать все конституционные средства для обеспечения единой целостности Казахстана, единства и нерушимости его территории.

Национальное возрождение казахов в сочетании с общедемократическими процессами, реализацией прав человека является необходимым условием равноправного развития других национальностей. Не встречая препятствий своему развитию, казахская нация, несомненно, будет с пониманием и уважением относиться к интересам и запросам других народов. Интеллигенция каждого народа изначально должна тяготеть к консолидации, а не к конфронтации.

Вместе с тем надо подчеркнуть и следующее: способность этноса к образованию государства проявляется, прежде всего, в его желании и умении жить в согласии с представителями остальных национальностей, постоянно поддерживать такую атмосферу, чтобы все живущие в республике считали Казахстан своей родиной. Иная позиция ведет к тупику. Это очень серьезный, я бы сказал, ключевой момент. Речь идет о консолидирующей миссии казахской нации.

Развитие государственности независимого Казахстана будет сопровождаться обеспечением "де-факто" президентского правления. Президент республики, как Глава государства, должен иметь все необходимые рычаги для осуществления эффективного руководства. Возглавляя правительство, он будет решать вопросы, связанные с работой высшей исполнительной власти, проводить в Правительстве кадровые назначения, определять ответственность Правительства и его членов.

С принятием новой Конституции будет последовательно осуществляться переход к более развитым формам организации парламентской деятельности. Высший представительный орган власти Казахстана станет истинно профессиональным, имеющим компактный и компетентный депутатский корпус, способный обеспечить гармоничное сочетание республиканских и региональных интересов, высокое качество законопроектной работы.

И далее будет продолжен курс на совершенствование разделения властей и организацию более эффективного их воздействия в центре и на местах на принципах четкого разграничения полномочий. Вместе с тем Глава государства должен располагать возможностями оперативного корректирующего воздействия на иные ветви власти в целях обеспечения действия Конституции и законов республики, прав и свобод ее граждан.

Судебная власть в республике станет постепенно переходить к системе пожизненного выполнения судьями их функций, более рациональному разделению полномочий по ее формированию между Главой государства и представительной властью. В конечном итоге мы придем к единому высшему судебному органу республики и разветвленной системе местных специализированных судебных органов.

Продолжится совершенствование системы местных представительных и исполнительных органов в направлении развития подлинно представительных начал деятельности первых и укреплении единоличного характера осуществления функций местного исполнительства.

В республике будет идти характерный для посттоталитарного периода процесс разграничения политической и экономической власти, преодоления абсолютной монополии государства на собственность. Последнее выразится в более активной приватизации и функционировании достаточно влиятельных и весомых негосударственных форм собственности, в формировании массивного среднего слоя собственников, придающего стабильность развитию экономики и обществу в целом. Именно этот слой способствует преодолению в обществе таких негативных явлений, как иждивенческий комплекс, привычка к помощи и апелляция к власти при наступлении экономических трудностей.

Но в переходный период, когда происходит существенное расслоение уровней жизни, и для большинства населения утверждение рыночной системы скорее связано с жертвами, чем с улучшением благосостояния, необходимо с пониманием относиться к негативному отношению людей к проводимым реформам. Неприятие рынка вызвано вполне объяснимой беспомощностью людей, незнакомых с рыночными реалиями, не имеющих достаточных навыков практической деятельности в новых условиях. В этой связи необходимо заняться созданием массовой базы для утверждения рыночной идеологии, способной убедить людей в приемлемости и справедливости рыночных ценностей.

Это главное социальное условие успешной реализации экономической реформы.

Руководствуясь "Всеобщей декларацией прав человека", мы будем стремиться к наполнению реальным содержанием имущественных прав граждан. Без этого разговор о подлинной человеческой свободе – пустой звук, а достижение уровня жизни, отвечающего мировым стандартам, – несбыточная мечта.

Другим условием успешных преобразований является повышение правосознания граждан, законопослушание государственных и коммерческих структур, всех хозяйствующих субъектов и граждан. Поэтому будут использованы все рычаги власти, правоохранительных и судебных органов для того, чтобы устранить традиционное для нас положение, когда любая власть всегда значила больше, чем любой закон.

В обозримой перспективе государство сохранит, как и повсюду в мире, функции регулирования, в основном косвенного, социально-экономических процессов, будет поддерживаться разумная пропорция между экономической свободой и целенаправленным воздействием государства. На переходный период сохранится тенденция усиления исполнительной власти, без чего невозможно на деле реформирование экономики. Последовательность действий государственной власти должна быть особенно характерной в вопросах поддержания общественного порядка и законности как со стороны граждан, так и государственных институтов. Государство должно вос-

приниматься правосознанием граждан как дееспособный гарант прав и законности.

Особенно важно обеспечить реализацию естественного права гражданина быть собственником и недопустимость массового и незаконного принудительного отчуждения имущества по мотивам общественной необходимости, как это не раз делалось на нашей памяти.

Во внутренней политике Казахстана со временем все более заметную роль будут играть различные политические партии и организации, как неотъемлемые компоненты демократического гражданского общества.

Многопартийность объективно выражает реальное различие интересов социальных групп общества, зависящее от имущественной, профессиональной и другой стратификации населения. Через многопартийность осуществляется процесс политического оппонирования власти, что позволяет ей учитывать разносторонность интересов и социальных ожиданий различных слоев и групп, возникает реальный противовес рецидивам тоталитаризма и волюнтаризма, а в рамках парламентской системы открывается возможность цивилизованного разрешения тех или иных общественных противоречий.

Многопартийность будет складываться отнюдь не искусственно, а по мере появления реальной для нее основы, за счет естественного разрушения социально-экономической однородности общества на пути к рынку и кристаллизации интересов различных групп населения. Но одновременно будут четко различаться границы между политической свободой и ситуацией, когда за политическую свободу выдается беспардонное игнорирование общечеловеческих норм общественного поведения. Поэтому мы решительно отвергаем политические партии и организации, проповедующие национальную, классовую и религиозную нетерпимость, представляющие угрозу конституционному строю и территориальной целостности нашего суверенного государства.

Политическая демократия немыслима без независимых средств массовой информации, но вместе с тем – социально ответственных, сознающих всю разрушительную и дестабилизирующую силу необъективности и тенденциозности. Ориентируясь именно на них, структуры государственной власти изучают общественное мнение и соответственно корректируют свои действия.

Стратегия экономического развития

Стратегия и тактика в области экономики – решающей сфере общественной жизни – заключается в продолжение перехода к рыночной системе с одновременным преодолением структурного и технологического отставания.

Эти проблемы, тяжелые даже для стабильной экономики, усугубляются для нас тем, что сегодня Казахстан вместе с другими странами СНГ пере-

живает сложный экономический кризис, вызванный политическими, хозяйственными и системными причинами, то есть тупиковостью командной экономики и субъективными ошибками руководства бывшего Союза.

На повестке стоит жизненно важный вопрос: как начинать преодоление кризиса, остановить спад и перейти к постепенному подъему?

Безусловно, позитивную роль могли бы сыграть иностранные инвестиции. Но практика перестроечных лет свидетельствует о том, что в ближайшее время делать серьезную ставку на внешний фактор было бы ошибкой. До сих пор широкомасштабная помощь кредитами, как правило, не выходит за рамки обещаний. Для этого, конечно же, есть и объективные основания (нестабильность, межнациональные войны, неясность до недавнего времени, с кем иметь дело – с ослабленным центром или окрепшими республиками и т. д.). Уже который год делящаяся неопределенность в масштабах и сроках предоставления кредитной помощи сковывает наши инициативы в рамках собственных возможностей, мешает принятию смелых принципиальных решений.

В такой ситуации и дальше ждать у моря погоды нельзя. Напрашивается единственный выход: надо полагаться, прежде всего, на себя и начинать выбираться из кризиса, опираясь на собственные силы. Основной акцент должен быть сделан на своего производителя и инвестора, а помощь оказана тому, кто работает и производит, сберегает и вкладывает. Если мы не сможем этого сделать, наступит экономическая катастрофа, и все республики бывшего Союза в течение длительного периода будут обречены на довольно-таки унижительную роль экономической колонии развитых государств. Это неприятный вывод, но соответствующий реальной обстановке.

Конечно, если бы некоторые политики стран СНГ, отбросив политические амбиции и бесплодные игры, сумели объединить усилия, вместе выбраться из кризиса было бы намного легче. Ведь наши экономики буквально "вросли" друг в друга, теснейшим образом переплелись, и крайне неразумно разрывать их только на основании того, что каждый член бывшего Союза стал суверенным государством, самостоятельным субъектом международных отношений, полноправным членом ООН и других международных организаций. Большинство стран мира, руководствуясь здравым смыслом и нередко поступаясь частью своего суверенитета, стремятся к интеграции. Мы же, ревностно храня в сердце былые, пусть справедливые, обиды на развалившийся тоталитарный центр, упрямо углубляем процессы дезинтеграции. Это не делает нам чести.

Казахстан всегда был готов к совместному варианту выхода из кризиса, настойчиво стремился реализовать его как экономическими, так и политическими методами. Однако, к сожалению, наши инициативы не встретили поддержки со стороны большинства партнеров по СНГ. Поэтому, оставаясь искренними приверженцами объединения усилий, мы вынуждены искать самостоятельный выход из сложившейся ситуации, а именно – осуществ-

лять переход от политики "интеграции" к политике "координации" со странами СНГ. Этот политический курс будет проводиться без суеты и опасного нетерпения, с опорой на внутренние потенциальные возможности. Надо сказать, они у нас достаточно серьезны, во всяком случае, многие страны, начиная свой путь к экономическому возрождению, не имели и малой доли того, чем мы сегодня располагаем.

Во-первых, это широкий спектр полезных ископаемых, создающих надежную сырьевую основу практически любого вида производства. Во-вторых, большие площади сельхозугодий и пашни, позволяющие Казахстану после реформы земельных отношений стать заметным даже на мировой арене экспортером продовольствия. В-третьих, наличие достаточно развитого производственного потенциала и грамотного контингента рабочих во всех отраслях. В-четвертых, богатый, невостребованный по-настоящему прежней системой арсенал научных идей, открытий и изобретений, но пока, к сожалению, не находящих государственной поддержки из-за живучести бюрократических традиций, невосприимчивых к риску, ко всякому новому, выходящему за рамки привычных обыденных представлений.

Таким образом, первый принципиальный вывод со стратегическими последствиями: преодолевать нарастание кризиса и восстанавливать экономику необходимо за счет собственных возможностей, которые позволяют это сделать. В нашей истории были случаи, когда мы выходили из положения, имея гораздо худшие стартовые условия.

Второй такой же значимости вывод: прогрессивная структурная перестройка экономики, преодоление ее технологического отставания обеспечиваются выбором правильных приоритетов и их реализацией на основе создаваемого механизма экономического стимулирования развития отдельных отраслей.

В сфере материального производства для Казахстана приоритетными являются:

- насыщение рынка продовольствием и товарами народного потребления;
- наращивание базы строительства и стройиндустрии, в первую очередь для возведения жилья;
- создание конечных переделов в черной и цветной металлургии, преодоление сырьевой направленности экономики;
- развития наукоемких производств и машиностроения, диверсификация и в необходимых случаях конверсия оборонных предприятий;
- внедрение экологически чистых технологий;
- формирование современной инфраструктуры (транспорта, связи, энергетики, туризма, гостиничной сети).

Конкретной формой претворения в жизнь приоритетных направлений будут специальные государственные программы, базирующиеся на инди-

кативных планах и создаваемых на основе участия в них новых организационных структур.

С учетом названных приоритетов в республике будут разработаны и осуществлены следующие государственные программы:

1) программа насыщения рынка потребительскими товарами, включая продовольствие;

2) программа развития экспортного потенциала Казахстана. Она естественным образом вберет в себя проблемы создания завершающих отделов в промышленности, наукоемких производств, развития и реорганизации предприятий оборонного комплекса;

3) программа развития импортозамещающего производства, которая решает одновременно задачу экономии валютных ресурсов;

4) программа развернутого строительства и продажи жилья. Она должна изменить идеологию решения жилищной проблемы и создать в реальности рынок жилья, что позволит в свою очередь нам иметь очень важную составляющую рыночной инфраструктуры – рынок рабочей силы, переток ее из отрасли в отрасль, из региона в регион в зависимости от спада и роста в них деловой активности;

5) программа развития инфраструктуры.

Экологические проблемы будут решаться в ходе реализации всех названных проблем, при участии зарубежных инвесторов и привлекаемых с их помощью новейших технологий.

С целью предотвращения экологических катастроф, аварий и иных дисбалансов в экосистемах каждому проекту должна предшествовать квалифицированная экспертиза. Поскольку нам еще не хватает собственных специалистов, придется на долговременной основе прибегать к услугам зарубежных фирм, которые, помимо экспертизы контрактов и консультаций, будут выбирать для нас экологически безопасные технологии, помогать в подготовке кадров.

Сегодня главная задача – возродить стимулы к труду, чтобы человек захотел работать и зарабатывать, поверил в созидательную роль рынка. Единственный путь – создание товарного изобилия. На первых порах хотя бы дать людям возможность свободного удовлетворения своих невзыскательных первоочередных потребностей, особенно в продуктах питания.

Поэтому впереди всех стратегических приоритетов будет идти развитие агропромышленного комплекса, его последовательное и решительное реформирование, а также меры по насыщению потребительского рынка промышленными товарами.

Решению этой задачи призвана служить разрабатываемая правительством национальная программа развития малой сельской индустрии. В соответствии с ней в сельских районах Казахстана будет построено 1 100–1 200 мелких предприятий на компактном оборудовании и дочерних филиалов городской индустрии. Это позволит снизить потери сельхозсырья, вы-

пускать на месте высококачественную конечную продукцию, создать для сельской молодежи престижные рабочие места. Программа будет способствовать индустриальному обновлению сельской местности, укреплению слоя сельской инженерно-технической интеллигенции и бизнесменов.

Одновременно составляется и будет осуществляться упомянутая уже жилищная программа.

Характерно, что во главе обеих программ будут стоять банки, как это принято в рыночных странах. На эти цели будут мобилизованы средства акционеров в лице предприятий, местных администраций и граждан.

Республике необходимы также целевые программы по отдельным видам продукции и производствам, которые в последующем составят "нишу" Казахстана в системе мировой экономики и станут объектами постоянной государственной поддержки. Наш потенциал, думается, позволит разделить лидерство по 10–15 видам товаров и по 3–5 высоким технологиям.

Все названные национальные программы по опыту США следует оформлять в виде отдельных законов Республики Казахстан.

Исходя из опыта государств с развитой рыночной экономикой, нам необходимо ввести практику кратко-средне-долгосрочных планов-прогнозов индикативного характера с целью постоянного анализа и контроля со стороны Правительства за развитием экономики Казахстана в течение того или иного периода.

Важный элемент стратегии – темпы возрождения и развития Казахстана.

В ряде стран мира успешно реализована стратегия быстрого экономического роста, в их числе – ФРГ, Япония, Южная Корея, Сингапур, Тайвань, Гонконг. Положение этих государств на старте, за исключением наличия прямого выхода к морским и океанским путям, во многом уступало тому, чем сегодня располагает Казахстан. Исходя из этого, а также учитывая усиление мегатенденций в области науки, новых технологий и управления, интеграции, мирохозяйственных связей, сроки перехода Казахстана к новому состоянию можно уплотнить до 15–20 лет.

Мы должны стать на этот путь ради нас самих, ради наших детей и внуков. Но тогда это означает, что мы должны уплотнить свой трудовой ритм, ибо путь развития и прогресса простой и единственный – постоянно превосходить достигнутое. Между тем многие из нас хотят идти вперед, не делая, либо не добавляя ничего к тому, что сделано вчера. По данным за 1990 год, производительность труда в промышленности Казахстана ниже, чем в Пакистане, Таиланде, Турции и Иране. Поэтому призыв к беззаветному, подвижническому труду нам нужен не в качестве очередного пропагандистского лозунга, а как крайняя и жесткая необходимость, если мы всерьез хотим подняться с колен и жить нормально. "Тигры" вырастают не из ленивых, а из инициативных и ищущих, работоспособных и выносливых. Именно такую задачу мы ставим и должны решить в Казахстане. Нельзя упустить пре-

доставленный судьбой шанс, имея для этого все объективные основания.

"Стратегия быстрого развития" должна стать экономической идеологией всего общества, каждого, кто считает Казахстан своей родиной и готов разделить с ним тяготы переходного периода и радость будущего благосостояния.

По рельсам рыночной экономики нельзя двигаться без четкого "расписания", в котором есть свои этапы и соответствующие им конкретные задачи. Мне они представляются в следующем виде.

Первый этап охватывает 1992–1995 годы и должен характеризоваться двумя основными процессами макроэкономической стабилизации: активным разгосударствлением, приватизацией собственности и насыщением потребительского рынка товарами.

Реформирование собственности за это время в той или иной форме должно произойти практически на всех объектах государственной собственности, за исключением имеющих стратегическое значение и обеспечивающих национальную безопасность. При этом приватизация мелких и средних предприятий различных отраслей экономики должна в основном завершиться к середине 1994 года. Объекты сферы обслуживания и жилищный сектор следует приватизировать уже к концу 1993 года.

Эти меры в сочетании с активной антимонопольной политикой будут способствовать укреплению частного сектора и предпринимателей-собственников. Необходимо также практиковать локальную концессионную передачу, долгосрочную аренду и продажу земли зарубежным инвесторам под передовые технологические проекты.

Как уже отмечалось, стартовые силы для стадии оживления и подъема экономики заключены в первую очередь в наших внутренних возможностях, и поэтому очень важно найти механизм их консолидации, преодолеть продолжающуюся ведомственную и отраслевую разобщенность предприятий, эффективно задействовать их технологическую и экономическую интеграцию, подключить к этому сферу предпринимательского бизнеса.

Наряду с этим уже в текущем году Правительству предстоит разработать программу привлечения и использования иностранных инвестиций, ввоза и освоения импортных технологий с учетом избранной стратегии и приоритетов. В части государственных кредитов такая программа позволит взвешенно и экономически оправданно привлечь зарубежные инвестиции под валютоокупаемые проекты, не допускать опасного увеличения внешнего долга, а также целенаправленно формировать золотой и валютный фонды государства. Предстоит ввести принятую в мире систему страхования вложений капитала зарубежными и казахстанскими предпринимателями. Немаловажно и то, что это позволит гарантировать своевременный возврат кредитов и завоевать для Казахстана репутацию надежного партнера.

Одновременно требуется провести детальную ревизию научно-технического потенциала республики с целью выявления разработок мирового уровня и развития венчурного предпринимательства, обеспечивающего сжатые сроки научных исследований, высокую отдачу, быстрое получение коммерческого продукта.

Практически должна вестись целенаправленная подготовка плацдарма для будущего технологического прорыва. Есть объективные предпосылки для формирования зон опережающего развития в пригородах Алма-Аты и Павлодара, технопарков или технополисов международного характера на базе Семипалатинского полигона и космодрома Байконур, инновационных центров в Караганде, Усть-Каменогорске, Целинограде, Атырау.

На втором этапе (1996–2005) продолжается постепенное преодоление сырьевой направленности экономики, и одновременно важным его содержанием станет ускоренное развитие транспортной сети и телекоммуникаций, а также формирование развитых товарных и валютных рынков, других рынков – капитала, рабочей силы, ценных бумаг, интеллектуальной собственности.

Приоритетное значение будет иметь осуществление проектов Транс-азиатской железнодорожной магистрали от Тихого океана до Босфорского пролива и строительство современного грузопассажирского международного аэропорта вблизи Алма-Аты. Это ускорит вхождение Казахстана в мировую экономику, позволит ему стать своеобразным "мостом" между Востоком и Западом, между Европой и странами Азиатско-Тихоокеанского региона и реализовать также свои геополитические функции.

В течение второго этапа должны созреть движущие силы и стимулы интенсивного развития экономики:

- полнокровные рыночные механизмы;
- подлинная свобода всех товаропроизводителей;
- рациональное природопользование;
- набравший скорость процесс освоения высоких технологий и завоевания позиций в мировой экономике;
- компетентный кадровый корпус в области отечественного и международного бизнеса.

Третий этап продолжительностью до 5–7 лет будет характеризоваться ускоренными темпами развития экономики открытого типа, достижением на этой основе стратегических целей переходного периода, укреплением позиций Казахстана в мировой торговле и вступлением в разряд новых индустриальных стран мира.

По мере построения рыночных отношений будут решены проблемы дефицита бюджета и конвертируемости валюты. У государства останутся только те функции, которые оно выполняет лучше других структур, включая рыночные.

Прежняя система экономической информации оказалась непригодной для квалифицированной оценки происходящих в экономике процессов, поскольку она не отвечает новым производственным отношениям. Возможность получения необходимой информации от предприятий была подорвана Законом о предприятии. Поэтому для построения единой системы информации, адаптированной к международным требованиям, включая состояние финансовых активов, платежеспособности, ценам, себестоимости и другим показателям, необходимо законодательное закрепление обязанности предприятий предоставлять объективную информацию статистическим и банковским органам.

В связи с исчерпанием содержания и целей стратегии переходного периода потребуются разработка другой стратегии Казахстана с учетом его нового качества и новой роли в мировом сообществе.

Стратегия социального развития

Реализация задач в сфере экономики тесно взаимосвязана с вопросом социального развития. Достаточно сказать, что насыщение потребительского рынка и создание продовольственного изобилия одновременно решает задачи стабилизации экономики и повышения уровня жизни населения, снижения социальной напряженности.

В первую очередь будут предприниматься меры по приглушению факторов, генерирующих инфляцию и снижающих тем самым реальные доходы населения. Это достигается двумя взаимосвязанными путями: первый – расширение производства и предложения товаров и услуг; второй – сдерживание роста и связывание доходов, чтобы увести их с текущего потребления (ценные бумаги, жилищное строительство, предметы длительного пользования и т. д.).

В центре стратегии государства в переходный период будет находиться социальная защита населения Казахстана:

- государственная поддержка и создание социальных амортизаторов, прежде всего, для нетрудоспособных и малоимущих слоев – пенсионеров, инвалидов, многодетных семей, учащейся молодежи;
- государственная поддержка науки, культуры, образования и здравоохранения;
- обеспечение социальных гарантий по безработице.

Мы пока недооцениваем такую коварную "ловушку" рынка, как безработица, хотя она может увеличиваться быстрыми темпами в случае массового банкротства предприятий из-за дороговизны и сужения потребительского спроса. Поэтому каждая область и город должны работать над программой создания дополнительных рабочих мест. Конкуренция, банкротство и безработица – обязательные атрибуты рыночной системы.

Самое серьезное внимание будет уделяться службе занятости с тем, чтобы свести к минимуму негативные последствия безработицы. В этих целях будет укрепляться система переподготовки специалистов и рабочих, создаваться рынок жилья и вводиться в цивилизованные рамки ныне неуправляемая миграция людей внутри и за пределы Казахстана;

- компенсационная поддержка населения, проживающего в особо экологически кризисных и отдаленных районах;

- проведение продуманной демографической и иммиграционной политики, которая, с одной стороны, не противоречила бы международным нормам, а с другой – защищала бы интересы коренного населения при возможных массовых миграциях иностранной рабочей силы в республику в случае успеха стратегии быстрого развития.

Реализация этих направлений социальной защиты будет обеспечиваться, прежде всего, за счет бюджетных ассигнований и средств различных социальных фондов и благотворительности.

С учетом динамики инфляции будут регулярно пересматриваться в сторону увеличения минимальные размеры пенсий и заработной платы.

Прорабатываются вопросы гарантированного снабжения лиц, получающих пенсии и пособия, через сеть специальных магазинов с использованием в качестве платежного средства национальных металлических монет.

В условиях кризиса экономики первыми страдают отрасли непродовольственной сферы, где больше всего сосредоточено интеллектуального потенциала народа. Используя все возможности государства, здесь будут приниматься меры по приближению средней заработной платы к среднему заработку в производственной сфере.

На весь переходный период сохраняется бесплатность основных медицинских услуг для социально уязвимого контингента населения, а также для получения образования. В системе высшей школы и техникумов введение платного обучения должно строго дозироваться, иначе доступ к образованию может быть монополизирован состоятельными людьми.

Социально ответственные и удачливые предприниматели призваны прийти на помощь бедствующим нетрудоспособным слоям населения, особенно в переходный период, снимать у них ощущение тупика и безысходности. Одновременно Правительству предстоит в короткие сроки создать четкую, селективную систему средне- и долгосрочного кредитования малого бизнеса. Для Казахстана это имеет большое значение, поскольку из-за высокой степени концентрации производства доля малых предприятий сложилась очень низкой. А ведь именно они наиболее адаптивны меняющимся рыночным условиям.

С учетом наших традиций и уровня стартового благосостояния даже для обеспеченных слоев потребуется немало времени для того, чтобы частная собственность стала играть решающую роль. Поэтому нам не следует

отказываться от ценностей и действенности коллектива и эффективности предпринимателя-труженика. Защита предпринимательства, в том числе от давления иностранного капитала, ограничение бюрократического произвола над ним являются необходимым и важным элементом переходного периода.

В качестве дополнительной защитной меры граждан намечается ввести добровольное пенсионное страхование.

В целом одной из составляющих социальной стратегии в переходный период является обеспечение на основе социальной ориентации рыночной экономики высоких стандартов жизни низкодоходных и малоимущих слоев и групп населения с определенным акцентом на сельские регионы Казахстана.

Как принято в мире, будет существенно повышен статус и социальный имидж государственных служащих, у которых должна быть высокая заработная плата, вознаграждение за выслугу лет и долгосрочные трудовые контракты с государством. Из-за низкой оплаты труда многие из них уже ушли или готовятся уйти в коммерческие структуры. Если этот процесс не остановить, пострадают общественные интересы, которые именно госслужащие и призваны компетентно отстаивать и защищать. Должны быть реализованы меры по повышению квалификации государственного аппарата.

Последствием преобразований станет формирование новой социальной структуры населения и социальных институтов, адекватных рыночной системе, а также повышение уровня стабильности межнациональных отношений.

В сжатой форме содержание социальной стратегии сводится к следующему:

- достижение нового качества жизни людей, близкого к стандартам потребления развитых стран;
- осуществление государственной политики социальной защиты пенсионеров, инвалидов, многодетных семей, детей и молодежи, а также других малообеспеченных граждан;
- формирование социального слоя казахстанских предпринимателей (10–15 процентов от общей численности трудоспособного населения) как ключевого фактора реализации экономических и социальных преобразований, инициирования рыночных реформ, стабилизации и подъема экономики;
- изменение ценностей ориентации в обществе за счет формирования прорыночного сознания у молодого поколения;
- создание условий для реальной социальной мобильности населения за счет расширения массивов занятости и экономических ниш в негосударственных структурах, позволяющих достичь подлинной экономической свободы личности;

– развитие разнообразных систем страхования как дополнительных каналов социальной защиты;

– подтягивание уровня социального развития отсталых регионов внутри Казахстана за счет ассигнований из специальных фондов и льготного режима хозяйствования.

Сроки реализации социальной стратегии не совпадут со сроками осуществления стратегии экономического развития, поскольку социальная стратегия связана не только со структурными сдвигами в социальном составе общества, но и ценностной переориентацией общественного сознания, что невозможно без генерации нового поколения, экономически и социально более активного. В целом социальные преобразования будут проходить три стадии:

- 1) социального расслоения общества;
- 2) адаптации новых социальных структур к рыночной ситуации;
- 3) их интеграции и рационального взаимодействия между собой.

Используя опыт послевоенного возрождения ФРГ, Правительство Казахстана будет стремиться к тому, чтобы, несмотря на процесс расслоения общества по уровню доходов, свести эту разницу к разумному минимуму. Необходимые для этого экономические рычаги предстоит еще создать.

Следует сказать несколько слов о факторах как позитивного, так и негативного характера, которые будут влиять на претворение в жизнь стратегии социального развития. К первым из них относятся:

– более высокий уровень индустриализации по сравнению с большинством стран, приступивших к радикальным преобразованиям;

– сравнительно высокий уровень образования населения республики;

– развитая система социальной поддержки государства в виде обязательного основного среднего образования, бесплатной медицины, доступности базовых культурных услуг и т. д.;

– наличие массовых социальных групп интеллигенции и управленцев, составляющих потенциальную базу будущего среднего слоя;

– рациональная ориентация высшего слоя государственного аппарата, что в условиях временного усиления прерогатив исполнительных органов имеет важное значение;

– относительная свобода геополитического выбора, вызванная невовлеченностью в какие бы то ни было региональные блоки.

В роли сдерживающих моментов могут выступить сохраняющаяся психология иждивенчества, резкая региональная неравномерность распределения населения и ресурсов социального развития, отсталость производственного аппарата.

III. СТРАТЕГИЯ В ОБЛАСТИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Общие проблемы внутренней политики

С обретением суверенитета, вступлением в ООН и целый ряд международных организаций Казахстан столкнулся с новыми для него проблемами собственной внешней политики, обороны и национальной безопасности, с проблемами самостоятельного вхождения в мировую экономику и мировое сообщество.

Оказавшись на международной арене, Казахстан окунулся в качественно иную среду, в которой его внешнеполитический курс, как и у любого другого государства, развивается по собственной логике, диктуемой национально-государственными интересами. Но при всем этом внешняя политика Казахстана призвана нести в себе и общечеловеческий заряд, что в будущем обеспечит его народам достойное место в мировом сообществе.

Специфика геополитического положения и этнодемографического состава, уровень развития экономики и военного строительства Казахстана делают доминирующим в обеспечении его безопасности не военные, а политические средства с опорой, прежде всего, на собственные силы и разумную, взвешенную дипломатию, особенно на нынешнем, драматичном отрезке становления государственности республик бывшего Союза.

В результате развала советской империи возник абсолютно новый геологический расклад, в котором Казахстан занимает выгодное во внешнеполитическом и стратегическом аспектах пространство, связующее Европу с Азиатско-Тихоокеанским регионом.

Но отсутствие прямого выхода к открытому морю, удаленность от коммуникативных средств затрудняют участие республики в международных экономических связях. Поэтому исключительное значение имеет поддержание взаимовыгодных дружественных отношений на принципах полного доверия с сопредельными государствами, прежде всего с Россией и Китаем, являющимися для нас воротами к мировым коммуникациям. Казахстан к этому готов. Вместе с тем мы, естественно, выступаем за развитие широких связей со всеми другими странами на основе международной справедливости и партнерства.

Нам очень важны тесные взаимоотношения и с государствами Средней Азии, обусловленные общими границами, сложившимися хозяйственными связями, взаимодополняемостью и взаимозависимостью экономик, исторической и культурно-этнической общностью.

Подписание соглашений между Казахстаном и Турцией, Пакистаном, Индией, а также итоги ашгабатской встречи (9–10 мая с. г.), в которой принял участие и Иран, дают основание говорить о развитии сотрудничества с этими и другими государствами Азии.

Будет активизироваться подключение Казахстана к интеграционным процессам в Азиатско-Тихоокеанском регионе, Южной и Юго-Восточной Азии, Ближнем и Среднем Востоке в целях получения доступа к динамично развивающимся рынкам капиталов, технологий сырья и промышленных продуктов. Важным стратегическим направлением останется развитие все-стороннего сотрудничества с ведущими странами Западной Европы и Северной Америки.

Политику вхождения в мировое сообщество необходимо строить с учетом должной оценки возможностей партнерства трех главных центров рыночной системы – США, Японии и Западной Европы, памятуя о том, что именно они выступили побудительной силой интенсификации мирохозяйственных связей. Взаимодействие с ними открывает также путь в международные финансовые и другие институты, роль которых в мире значительно возросла. Многостороннее сотрудничество и эффективное участие в международных организациях – ООН, МВФ, Всемирном банке, ГААТ, МБРР и других – рассматривается нами как логическое продолжение курса на открытость нашего общества, обеспечение экономической и национальной безопасности.

Для развития торгово-экономических отношений с другими странами, большей диверсификации этих отношений Казахстану необходимо закрепить для себя в соответствии с современным международным правом беспрепятственный доступ к морю. Без закрепления и конкретизации этого права с соседями в двусторонних договорах и соглашениях Казахстан будет находиться в зависимом положении, что может подорвать не только его экономическую, но и политическую самостоятельность.

Со своей стороны мы даем гарантии, что наше воздушное пространство, равно как и территория (железнодорожные и автомобильные магистрали) могут быть использованы для транзитного следования людей и товаров по всем направлениям. Вместе с тем мы прорабатываем возможность выхода на Средиземное и Черное моря через Каспий, через юг. Важное значение имеет достигнутая договоренность между Китаем, Ираном и Турцией о создании транзитной железнодорожной магистрали от Тихого океана до Средиземного моря.

Наряду с этим необходимо принять и реализовать в рамках двусторонних договоров и соглашений с участниками СНГ принцип открытости границ, свободы передвижения граждан и передачи информации. В договорах должны быть закреплены гарантии безопасности (военной, экономической, экологической), обязательства сторон не прибегать к силе или угрозе применения силы в отношении друг друга в какой бы то ни было форме, в том числе путем использования территории, территориальных вод и воздушного пространства третьих стран, сопредельных с другой стороной.

При построении национальной безопасности мы исходим из своего геостратегического положения "на стыке" двух держав – России и Китая. Она

может быть обеспечена на основе сочетания собственных оборонительных средств с участием в системе коллективной безопасности. Система безопасности Казахстана должна выступать составной частью региональной и планетарной системы безопасности.

Вследствие географических, политических, этнических и других исторических факторов отношения с Россией являются для нас самым важным вопросом. Во взаимоотношениях с Россией мы будем при необходимости стремиться к заключению с ней соглашений и долгосрочного договора о взаимной безопасности, предполагая и ее ответную заинтересованность в этом.

После роспуска Организации Варшавского Договора по-новому выглядит в современном мире роль НАТО. У него есть приемлемая для нашего сближения задача – помогать демократическому развитию стран Восточной и Центральной Европы и СНГ, в меру своих возможностей предотвращать региональные конфликты. НАТО, как и ЕС, заинтересован в расширении своего влияния среди республик бывшего Союза. В заявлении, принятом 1 апреля т. г. на заседании министров обороны в штаб-квартире НАТО, отражена готовность развивать диалог, партнерство и сотрудничество, а также двусторонние контакты и обмены в области обороны в рамках специально для этого созданного органа – Совета североатлантического сотрудничества (ССАС). Страны – члены НАТО обязались предоставить в этих целях накопленный ими значительный экспертный потенциал и опыт в решении вопросов оборонного характера.

С учетом этого мы пойдем на расширение контактов с НАТО, четко определив их сферы и пределы, и не в ущерб военному сотрудничеству в рамках СНГ или двусторонним военным связям. Диверсификация военных связей в строго выверенных пределах, активное включение в систему европейской безопасности – в интересах республики. Среди десяти принципов хельсинкского Заключительного акта – нерушимость границ, территориальная целостность государства и неприменение силы или угрозы силой. Одно это оправдывает намерение расширить связи Казахстана с НАТО и включение в работу Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, участником которого мы стали в качестве одного из правопреемников бывшего Союза.

Очевидно, что ядерное оружие, размещенное на территории Казахстана, даже после его существенного сокращения в рамках договорного процесса с Россией, США, а в перспективе и с остальными ядерными державами, будет продолжать выполнять свои оборонительные функции.

Казахстан станет зоной, свободной от ядерного оружия в результате договорного процесса. С учетом интересов своей безопасности наше конечное желание – получить гарантии территориальной целостности и неприкосновенности без ядерного потенциала.

Хотя ислам не единственная в Казахстане религия, и у нас отсутствует исламский фундаментализм, мы должны принимать во внимание "исламский фактор" в силу его реального значения в современных международных отношениях. Для верующих мусульман это важно с позиций духовного общения, а для всех казахстанцев независимо от их конфессиональной принадлежности – в плане потенциальных выгод от связей с богатыми странами исламского мира. Международное общение с ним будет использовано для взаимовыгодного сотрудничества во всех сферах, особенно подъема экономики и уровня жизни всего населения Казахстана.

Печальная черта нашего времени – многоликая экологическая опасность. Для Казахстана главная опасность связана с усыхающим Аралом. Это проблема не только региональная, но и планетарная – Арал играет большую роль в сохранении биосферы Земли. Решение проблемы Арала требует организации крупномасштабного и эффективного международного сотрудничества по его спасению. Это императив выживания и нравственный долг всего человечества.

Наша экологическая дипломатия будет направлена на заключение государственных многосторонних и двусторонних соглашений, регулирующих управление экосистемами региона. В качестве примера могут послужить дунайская и рейнская комиссии, канадско-американская комиссия по Великим озерам, которыми выработан реальный механизм урегулирования международных разногласий и конфликтов в отношении использования водных бассейнов для промышленных и сельскохозяйственных целей.

Система национальной безопасности и военная доктрина

В связи с происшедшими в последнее время изменениями в геополитической обстановке и объявлением независимости Казахстана возник вопрос о создании его собственных вооруженных сил, которые во всем цивилизованном мире являются обязательным элементом структуры самостоятельного государства.

Несмотря на стремление Казахстана сохранить Объединенные Вооруженные Силы СНГ, реальные действия отдельных членов Содружества подтолкнули проблему именно в плоскость создания самостоятельных Вооруженных сил Казахстана. И это шаг нами уже сделан.

Полагаю, что система национальной безопасности республики должна строиться на следующих принципах:

– гарантированное обеспечение безопасности республики, ее государственной и территориальной целостности, прежде всего, с помощью политических мер и углубления экономического взаимодействия;

– подконтрольность ведомств, отвечающих за национальную безопасность высшим органам власти и обществу в целом при гласности и предельно возможной открытости;

– адекватность организации Вооруженных сил и уровня оснащенности техникой и вооружениями реальной военной опасности на основе принципа оборонной достаточности;

– соответствие построения системы национальной безопасности принципам правового государства и нормам международного права с учетом национально-исторических традиций и мирового опыта.

Центральная часть системы национальной безопасности республики – военная доктрина с ее механизмом предотвращения и противодействия военной угрозе.

Прежде всего, мы декларируем миролюбивую направленность своей политики и заявляем, что не имеем территориальных притязаний ни к одному государству мира. Осознавая свою ответственность и понимая, что любой военный конфликт может привести к катастрофическим последствиям:

– признаем сохранение мира в качестве приоритетной цели государственной политики Казахстана;

– отвергаем войну или угрозу военной силой, как средство достижения политических, экономических и других целей;

– стремимся к обретению статуса безъядерного государства и присоединения к договору о нераспространении ядерного оружия;

– поддерживаем принцип неприменения первыми оружия массового поражения и выступаем за принятие данного обязательства всеми государствами мирового сообщества;

– придерживаемся принципов нерушимости сложившихся границ, невмешательства во внутренние дела других государств.

Сегодня непосредственная угроза мировой ядерной и обычной войны значительно снижена. Вместе с тем в мире сохраняются серьезные противоречия экономического, территориального, религиозного, этнического и другого характера, которые могут привести к вооруженным конфликтам, затрагивающим интересы Казахстана и других государств, с которыми он связан взаимными оборонными или иными обязательствами.

В качестве источников потенциальной военной опасности мы рассматриваем:

– стремление государств или их коалиций доминировать в мировом сообществе или в регионах и попытки решения спорных вопросов военными средствами;

– наличие у ряда государств или их коалиций мощных группировок вооруженных сил и сохраняющуюся систему их базирования, в том числе вблизи границ Республики Казахстан;

– нестабильность внутривнутриполитической обстановки в ряде государств и имеющие место вооруженные конфликты между государствами;

– наращивание определенной частью государств своего военного потенциала.

Казахстан своей главной целью ставит участие в создании системы коллективной безопасности мирового сообщества и принимает обязательства активно содействовать любым миротворческим усилиям. В этих целях республика добивается и будет добиваться:

- урегулирования конфликтных ситуаций исключительно мирным путем, посредством переговоров в рамках международного права;
- свертывания гонки вооружений на земле и недопущения ее в космосе;
- поэтапного сокращения всеми государствами международного сообщества своих Вооруженных сил до уровня, минимально достаточного для обороны;
- сокращения производства и испытаний всех видов оружия массового поражения и в первую очередь ядерных, с перспективой их полной ликвидации;
- запрещения использования существующих и создания новых технологий для производства оружия массового поражения; недопущения экспорта (передачи) материалов и технологий, способствующих созданию и распространению оружия массового поражения;
- уничтожения химического оружия;
- взаимной открытости в военной деятельности и осуществления мер в области укрепления доверия и безопасности;
- трансформации военно-политических союзов в новые структуры коллективной и всеобъемлющей системы международной безопасности.

Признавая общность военно-политических и экономических интересов Казахстана с Россией и другими странами СНГ, мы будем координировать свои усилия по укреплению международной безопасности со всеми государствами – членами Организации Объединенных Наций.

Как всякое суверенное государство, Казахстан считает поддержание своей обороноспособности одной из важнейших государственных функций и делом всего ее народа и до создания всеобъемлющей системы международной безопасности будет вести военное строительство совместно с другими государствами, пожелавшими войти с ним в оборонительный союз.

Наша главная цель – защита суверенитета и территориальной целостности Казахстана.

Формирование собственных Вооруженных сил – армии Республики Казахстан – должно завершиться в течение короткого времени на основе концепции оборонительной стратегии. В ее составе будут сухопутные войска, военно-воздушные силы, войска ПВО, военно-морские части, а также соединения и части обеспечения и обслуживания. В военное время ее резервом являются внутренние войска и республиканская гвардия.

Армия Республики Казахстан предназначена для отражения агрессии против Казахстана и его союзников, защиты суверенитета и территориальной целостности республики и государств–участников оборонительного союза. Комплектование ее будет осуществляться на принципах террито-

риальности, сочетания всеобщей воинской обязанности и добровольного приема на службу по контракту и равенства перед законом всех граждан республики при выполнении воинской обязанности.

Объявляя основы своей военной доктрины, мы гарантируем строгое соблюдение обязательств, принятых в рамках оборонительного союза и Организации Объединенных Наций, а также определяемых другими международными правовыми актами.

Стратегия внешнеэкономических связей

В современных условиях основой успешного развития государства является макроэкономическая стабильность – неинфляционная денежно-кредитная политика, жесткий контроль за дефицитом бюджета и нормальное ценообразование, а также открытость во внешней торговле – стимулирование экспорта, минимум ограничений импорта, единый импортный тариф, оптимальный курс национальной валюты и благоприятные условия для внешних инвестиций.

Серьезным фактором является степень и уровень вмешательства государства в экономику. Зачастую именно он был главной причиной неудач развивающихся стран, так как последствия превышения в этом деле предела разумной достаточности носят негативный характер. Здесь важно провести четкое разграничение функций между Правительством, областными властями, государственными предприятиями и частным сектором, как во внутренней экономике, так и в сфере внешних связей, и перейти к экономическим методам регулирования.

В рамках усиления внешнеэкономической деятельности республики необходимо:

- создание условий для развития предпринимательства и привлечения сбережений населения, так как национальный капитал во всех развивающихся странах обеспечивает в 8–12 раз больше инвестиций, чем иностранный;

- разработка и внедрение комплекса законов в сфере внешнеэкономических связей, обеспечение их выполнения и гарантий стабильности;

- развитие инфраструктуры – транспорта, связи, финансовых рынков и страхового дела, сети банков, создание современной информационной системы;

- подготовка кадров в области международного права и маркетинга, статистики, налоговых инспекторов, банковских работников, переводчиков, финансистов, аудиторов, бухгалтеров, специалистов по внешней торговле и других профессий, которые нужны для рынка и компетентного управления реформой;

- проведение активной внешнеэкономической политики как по приоритетным для республики отраслям, так и в плане экономических блоков и

целенаправленной работы с отдельными странами, чьи экономики являются взаимодополняющими с нашей экономикой.

Надо облегчить доступ иностранных банков к экономической деятельности в Казахстане, ввести более гибкие валютные режимы и режимы на иностранное владение в приоритетных отраслях экономики, больше привлекать иностранный капитал в форме "портфельных инвестиций" под реализацию конкретных национальных проектов.

С учетом нынешнего состояния связей и стратегических интересов республики внешняя экономическая политика будет развиваться по следующим практически разнозначным направлениям:

1. "СНГ". Сохранение и упрочение экономического союза с Россией, Украиной, Беларусью, Узбекистаном и другими государствами Содружества, имея в виду:

- а) тесные связи между предприятиями;
- б) необходимость координации действий в области экспорта сырья, чтобы не сбивать цены на мировом рынке;
- в) обеспечение транзита наших грузов в Европу и на Ближний Восток;
- г) совместное использование научно-технических центров и проведение конверсии;
- д) использование торговых представительств и заграничного аппарата бывшего СССР.

2. "АТР". Пекин – Сеул – Токио с выходом на другие страны Юго-Восточной Азии. Это направление представляет большое значение как регион передовых технологий, источник кредитов с возможностью крупномасштабных инвестиций, в перспективе – как рынок сбыта нашей продукции и привлечения рабочей силы для реализации ряда проектов в Казахстане.

3. "Азиатское". Основное внимание – Турции как потенциальному рынку сбыта и одному из примеров развития рыночной экономики. Сотрудничество со странами Арабского Востока и Передней Азии для привлечения инвестиций в экономику.

4. "Европейское". Приоритетное внимание – ФРГ, которая больше всех готова вкладываться в СНГ. Благодаря наличию значительной немецкой диаспоры возможно крупномасштабное сотрудничество с Казахстаном. К тому же экономическая модель ФРГ является для нас более привлекательной. Сотрудничество с ЕЭС для получения технической помощи и кредитов в целях развития инфраструктуры и обучения кадров. В ряде отраслей будет поддерживаться взаимодействие со странами Восточной Европы.

5. "Американское". Главное внимание – США как ведущей экономической державе мира. Очень перспективны связи с Мексикой и другими странами Латинской Америки.

Отдельную очень важную область представляет деятельность в международных организациях: МВФ, МБРР, другие экономические организации ООН, ГАТТ, ИКАО, союзы стран – экспортеров отдельных видов сырья.

В качестве первых шагов для реализации стратегических целей в сфере внешнеэкономических связей требуется:

– разработать программу структурных преобразований экономики республики с целью создания завершенного комплекса и преодоления сырьевой направленности, подчинив этой задаче всю деятельность в сфере внешнеэкономических связей. Необходимо создавать законченные технологические комплексы с выдачей готовой продукции и реализовать давнюю задачу переключения с экстенсивного развития добывающих отраслей на использование новых технологий, прежде всего, переработку отвалов и отходов и всемерное развитие интенсивного сельского хозяйства, легкой и пищевой промышленности как для насыщения внутреннего рынка, так и для увеличения экспортного потенциала. В этих отраслях и производствах можно легче и быстрее реализовать наши главные сейчас преимущества – относительную дешевизну рабочей силы и наличие сырья;

– завершить реформирование банковской системы с укреплением роли Нацгосбанка как регулятора денежного обращения и созданием настоящих коммерческих банков рыночного типа. Учредить государственные экспортно-импортный банк для кредитования экспорта, банк развития для аккумуляции доходов от экспорта сырья и их перераспределения, учреждения по страхованию внешнеторговых сделок и экспортных кредитов; организовать деятельность представителей Казахстана на финансовых рынках за рубежом;

– совершенствовать систему государственного регулирования и организации госорганов в области внешнеэкономических связей, сделать ее простой, контролируемой и понятной для иностранных партнеров с четким распределением функций и ответственности между самим Правительством, его ведомствами, местными властями и предприятиями;

– создать комиссию и агентство по иностранным инвестициям, наладить работу по проверке кредитоспособности инофирм, выходящих на наш рынок. Эти органы призваны проводить экспертизу всех крупных инвестиционных проектов, координировать использование иностранных кредитов, поскольку все они пока даются только под гарантии Правительства; создать систему информирования как иностранных инвесторов о наших возможностях, так и наших предприятий об имеющихся предложениях;

– принять законы о недрах, о недобросовестной конкуренции, внести продиктованные практикой изменения в законы об иностранных инвестициях, о концессиях, а также в Гражданский кодекс; заключить с основными партнерами соглашения о взаимных гарантиях инвестиций и об избежании двойного налогообложения. Определить ведомства, ответственные за выполнение национального законодательства в этой сфере, и жестко это контролировать;

– наладить собственную систему патентно-лицензионной работы и присоединиться к международным соглашениям для защиты интеллектуаль-

ной собственности как казахстанских организаций, так и для гарантий защиты интеллектуальной собственности иностранных физических и юридических лиц;

– принять государственную программу обучения кадров по всем основным направлениям внешнеэкономических связей.

Понятно, что, выражая стремление к интеграции с мировым сообществом, мы готовы признавать сложившиеся инструменты координации международных экономических стратегий. Однако важно, чтобы это происходило не путем экономического и политического нажима, вынуждающего поступать в каждом отдельном случае в угоду сильному и во вред себе, а на основе справедливого баланса взаимных интересов.

Специфика Казахстана состоит в том, что он обладает чертами как развитой страны (всеобщая грамотность населения, широкая сеть научно-исследовательских учреждений, космические исследования), так и развивающейся (сырьевая направленность экономики, экологическая загрязненность многих регионов, потребность в иностранных инвестициях и импорте новых технологий, отставание инфраструктуры). Рядом с этим – гипертерриториальность, внутриконтинентальное расположение, огромные запасы природных ресурсов, пестрый этнический состав населения.

Совокупность всего этого определяет наше место в мировом сообществе, стратегию становления и развития Казахстана как суверенного национального государства на самый сложный переходный период. Если народ Казахстана реализует эту стратегию, наша республика займет авторитетное положение на геополитической карте Евразии.

Понимая серьезность наших стратегических намерений, как Глава государства, я стремился не ставить непосильных задач, не выходить за рамки реалистического предвидения, как бы этого не хотелось ради Казахстана и его народа. Все сказанное вполне достижимо, если каждый воспримет вышеизложенное как свою собственную программу, как долг перед своими родными и близкими, перед поколениями, которые придут нам на смену.

**ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ "ИЗВЕСТИЯ"***

Алма-Ата, 16 мая 1992 года

"Н. НАЗАРБАЕВ ЕДЕТ В США"

В. Ардаев

Вопрос:

– Каковы Ваши цели и планы поездки?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Прежде всего, мой визит – ответ на приглашение Президента США Джорджа Буша.

В связи с распадом СССР США налаживают свои двусторонние отношения с новыми независимыми государствами. Мы также в этом заинтересованы. Я искренне верю в истинную чистоту помыслов политики США.

Что касается целей визита, то Казахстан намерен налаживать прямое сотрудничество с Соединенными Штатами Америки в сферах торговли, инвестиций и ряде других. Решение этих и прочих вопросов межгосударственного сотрудничества откроет путь для расширения наших взаимных контактов. Надеюсь, что таких договоренностей удастся достичь.

Вопрос:

– У всех в памяти ваше недавнее интервью "Крисчен сайенс монитор", где Вы говорили еще об одной цели – добиться признания Соединенными Штатами Казахстана как "временной ядерной державы" и заключить с США стратегическое соглашение. Однако последовавшую затем в американской прессе и, видимо, в официальных кругах США реакцию трудно назвать положительной...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Насколько я помню, в моем интервью не употреблялись слова "стратегический договор". Речь шла об укреплении контактов в экономике и политике. Нормальный путь развития межгосударственных отношений всегда поэтапный. Сначала экономическое сближение, возникновение и укрепле-

* Газета "Известия", 16 мая 1992 года.

ние взаимного доверия, а уж потом возможны и стратегические отношения – в случае совпадения интересов.

Вопрос:

– Считаете ли Вы, что Ваш визит и дальнейшее расширение контактов с США станут своего рода гарантией укрепления независимости Казахстана?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Не в смысле каких-то документальных гарантий – такого, насколько я знаю, нет в международной практике. Но само по себе мощное присутствие американского бизнеса в Казахстане, наши экономические и дипломатические контакты – лучшая гарантия нашей независимости.

Что касается гарантий национальной безопасности, то я как раз считаю, что это может стать темой наших переговоров в Вашингтоне.

Вопрос:

– Готов ли Казахстан последовать пожеланиям администрации США по превращению его в безъядерную республику?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– На этот счет наши устремления не только совпадают с интересами Белого дома, но и есть твердые договоренности с государствами-партнерами по СНГ.

В Алма-Ате Казахстан подписал соглашение по стратегическим вооружениям. Сейчас создается механизм совместного контроля над ядерным оружием. Руководители Беларуси, России, Украины и Казахстана могут связаться друг с другом в любой момент, где бы ни находились. Идет работа над системой блокировки с целью неприменения этого оружия.

В то же время есть договоренность о поэтапном уничтожении и выводе ядерного оружия со своих территорий – в соответствии с ним Л. Кравчук подписал договор в Вашингтоне. Все бывшие республики СССР, согласно киевскому соглашению, являются правопреемниками договоров, подписанных СССР. Поэтому Казахстан берет на себя соответствующие обязательства.

Что касается ядерного оружия, то у нас есть предложения решению этого вопроса в интересах обеих сторон. Первое из них – о том, что Казахстан должен стать одной из договаривающихся сторон, – уже согласовано. Остальные, я уверен, мы решим в ходе визита.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ВО ВРЕМЯ ОФИЦИАЛЬНОГО ВИЗИТА В США*

Вашингтон, 19 мая 1992 года

У здания Пентагона состоялась краткая беседа Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева с журналистами.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– ...Я надеюсь на успех своего визита и сообщаю, что в его ходе планирую подписать несколько документов по различным вопросам отношений между Казахстаном и США.

* * *

После встречи Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева с госсекретарем США Дж. Бейкером состоялась пресс-конференция.

Вопрос:

– Каковы ваши позиции по проблеме ядерного разоружения?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Сейчас я могу совершенно четко изложить нашу позицию по проблеме ядерного разоружения. После образования СНГ четыре республики бывшего СССР, на территории которых размещены ядерные вооружения, подписали Соглашение о том, что мы все присоединяемся к Договору о нераспространении ядерного оружия. Правда, Украина и Беларусь подписали этот документ как безъядерные государства, а Казахстан не назвал себя ни ядерным, ни безъядерным.

Однако, кроме решения проблемы национальной безопасности, никаких других целей Казахстан не преследовал. Когда после распада СССР было неизвестно, что станет с Россией и нашими соседями, когда есть большое стремление влиять со стороны мусульманских государств, мы проявили осторожность. Но сейчас наша позиция изменилась. Это связано с тем,

* Газета "Казахстанская правда", 20 мая 1992 года.

что США также изменили свою позицию и признают Казахстан стороной Договора по СНВ. Наш Парламент ратифицирует этот документ и подтвердит Соединенным Штатам свои обязательства по его выполнению. При переговорах о дальнейшем сокращении ядерного оружия Казахстан также будет участвующей стороной.

Казахстан подпишет Договор о нераспространении ядерного оружия как безъядерное государство.

Вопрос:

– Какие проблемы Вы намерены обсудить на встрече в Белом доме?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– В первую очередь речь пойдет о тех документах, которые готовятся к подписанию. Помимо этого, мы, вероятно, обсудим вопросы, которые интересуют Президента Буша.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АҚШ-ҚА РЕСМИ САПАРЫ КЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Вашингтон, 20 мамыр 1992 жыл

Құрметті Президент мырза!

Құрметті ханымдар мен мырзалар!

Қазақстан Республикасының мемлекеттік делегациясы өз тарихында тұңғыш рет мұнда Президент Буштың ресми шақыруы бойынша жүргенін сіздер, төгінде, білетін боларсыздар.

Біз әлгінде ғана біздің елдеріміз арасындағы экономикалық қатынастарды реттейтін негіз қалаушы құжаттарға қол қойдық. Ол – Сауда келісімі, Инвестицияларды қауіпсіздендіру туралы келісім, Күрделі қаржыларды қорғау туралы келісім. Егер олардың мәні жөнінде қысқаша айтсақ, онда Сауда-экономикалық келісім – Қазақстан мен Құрама Штаттар арасындағы қарым-қатынасты жаңа деңгейге шығаратын құжат. Ол АҚШ үкіметінің Қазақстанға несие беруінің негізі болып табылады. Бұған экспорт-импорт банкінің тауар-несие корпорациясының инвестициялық несие бағдарламасын жүзеге асыруды да қосқан жөн. Бұл құжаттар өз кезегінде біздің елдерімізге саудада өзара ең қолайлы жағдай режимін жасау жөнінде, сондай-ақ Қазақстанның ішкі заңдарының осы келісімнің және тарифтер мен сауда жөніндегі бас келісім ережелерінің нормалары мен талаптарына сай келуі жөнінде міндеттемелер жүктейді.

Мұның өзі Қазақстанның демократиялық өзгерістерді жүзеге асыруға және халықаралық құқық нормаларын қатаң орындауға ұмтылуымен сәйкес келеді.

Біздер, қазақстандықтар, бұл құжаттардан басқа да жайттарды көріп отырмыз. Оларда басшылыққа алынған принциптер Қазақстанның дүниежүзілік шаруашылық байланыстарына өркениетті түрде енуі үшін және нарықтық экономиканы құруы үшін жақсы бағдар болып табылады.

Біз мұның осы жолдағы алғашқы қадамдар екенін түсінеміз. Біз АҚШ-қа үйрену үшін келгенімізді айтқым келеді. Біз жақсы шәкірт болуға ұмтылатынымызға сіздерді сендіргім келеді.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 22 мамыр 1992 жыл.

Және де біз шетелдермен, ең алдымен Америка Құрама Штаттарымен ынтымақтастықты дамыта, дүниежүзілік интеграциялық процестерге толығымен қатыса отырып, біз осы жолды ойдағыдай ететінімізге берік сенімдіміз. Оған Қазақстанның адам құқығын қорғау саласындағы барлық халықаралық нормаларды орындауға, 1963 жылғы Ядролық қаруды таратпау жөніндегі шартқа ядролық емес мемлекет ретінде қосылуға әзірлігіміз негіз бола алады. Ядролық қаруды және оған ілеспе технологияны кімге де болсын бермеуге міндеттеме қабылданды. Қазақстан Шартқа қатысушы жақ ретінде Стратегиялық шабуыл қаруын қысқарту жөніндегі шартты орындау жөнінде өзіне міндеттеме қабылдайды.

Бұған Қазақстанның Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы жағдайды тұрақтандыру, бүкіл Достастықтағы және ең көп ұлтты мемлекеттегі татулық пен тыныштықты қолдау жөніндегі күш-жігерін жатқызуға болады. Біздің мақсатымыз – демократиялық мемлекет құру.

Менің осы жағдайды пайдалана отырып, Президент мырзаға, бүкіл американдық халқына Қазақстанды демократиялық реформалар, экономикалық ынтымақтастық процестерде қолдауға деген ұмтылысы үшін, бізге американдық жерінде көрсетілген жылы шырайлы әрі қуанышты қабылдауы үшін шын жүректен алғыс білдіргім келеді.

Сіздің жаңа ғана сөйлеген сөзіңізден, Президент мырза, мен біздің жеке кездесуіміз әрі бүгінгі келіссөздер кезінде қойған сұрақтарымыздың бәріне де жауап алдым. Біз осынша жоғары сенім көрсеткеніңіз үшін сізге алғыс айтамыз және осы сенімді біздің ақтауымыз үшін Қазақстан барлығын да жасайтын болады. Америка Құрама Штаттарымен өте тығыз экономикалық және саяси қарым-қатынастар жасағымыз келеді дегенімізде, біздің ниетіміз шынайы. Келіссөз барысында мен Буш мырзаны зайыбымен Қазақстанға келуге шақырдым. Шақыру ризалықпен қабыл алынды. Міне, сондықтан да біздің екі ел арасындағы ынтымақтастық оң және сергінді түрде дамиды деп ойлауға берік негіз бар.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ВО ВРЕМЯ ОФИЦИАЛЬНОГО ВИЗИТА В США*

Вашингтон, 20–21 мая 1992 года

"ВИЗИТ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСТАНА В США: ПЕРВЫЕ ИТОГИ ОБНАДЕЖИВАЮТ"

*Уважаемый господин Президент!
Уважаемые дамы и господа!*

Как вы, по-видимому, знаете, государственная делегация Республики Казахстан впервые в своей истории находится здесь по официальному приглашению Президента Буша.

Только что мы подписали основополагающие документы, которые регулируют экономические отношения между нашими странами. Это торговое соглашение, соглашение о страховании инвестиций, соглашение о защите капиталовложений. Если сказать в двух словах об их сути, то торгово-экономическое соглашение, поскольку этот документ выводит отношения между Казахстаном и Соединенными Штатами на новый уровень, будет выступать основой предоставления Казахстану кредитов Правительства США, включая реализацию кредитных инвестиционных программ товарно-кредитной корпорацией экспортно-импортного банка. Документы, в свою очередь, накладывают на наши страны обязательства по взаимному предоставлению в торговле режима наибольшего благоприятствования, а также приведению внутреннего законодательства Казахстана в соответствие с нормами и требованиями данного соглашения и правил ГАТТ.

Это совпадает со стремлением Казахстана следовать курсом демократических преобразований и строго соблюдать нормы международного права.

Мы, казахстанцы, видим в этих документах и другое. Принципы, заложенные в них, будут служить хорошим ориентиром для цивилизованного вхождения Казахстана в мировые хозяйственные связи и строительства рыночной экономики.

Мы создаем, что это – только первые шаги на этом пути. Я хочу сказать, что мы приехали в США учиться. Я заверяю вас, что мы попытаемся быть хорошими учениками.

* Газета "Казахстанская правда", 22 мая 1992 года.

И мы твердо уверены в том, что, развивая сотрудничество с зарубежными странами, прежде всего, с Соединенными Штатами Америки, полностью участвуя в мировых интеграционных процессах, мы пройдем этот путь успешно. Основанием для этого может служить готовность Казахстана следовать всем международным нормам в области защиты прав человека, присоединение к договору от 1968 года по нераспространению ядерного оружия в качестве неядерного государства, взяты обязательства не передавать кому бы то ни было ядерное оружие и сопутствующие технологии. Казахстан берет на себя обязательства по выполнению Договора по сокращению стратегических наступательных вооружений как сторона договора.

Сюда же можно отнести усилия Казахстана по стабилизации обстановки в Содружестве Независимых Государств, поддержанию мира и спокойствия во всем Содружестве и в самом многонациональном государстве. Наша цель – построение демократического государства.

Пользуясь случаем, я хотел бы выразить искреннюю признательность господину Президенту, всему американскому народу за стремление поддержать Казахстан в процессах демократических реформ, экономическом сотрудничестве, за исключительно теплый и радушный прием, оказанный нам на американской земле.

В только что произнесенной Вами речи, господин Президент, я получил все ответы на мои вопросы, которые я задавал во время нашей личной встречи и сегодняшних переговоров. Мы благодарны Вам за столь высокое доверие, и Казахстан сделает все, чтобы это доверие мы могли оправдать. Мы искренни в своих побуждениях, когда мы говорим, что мы хотим с Соединенными Штатами Америки самых тесных экономических и политических взаимоотношений. В ходе переговоров я пригласил господина Буша и его супругу посетить Казахстан. Приглашение было с благодарностью принято. Так что есть веские основания полагать, что сотрудничество между двумя странами будет развиваться позитивно и динамично.

* * *

Встреча Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева в конгрессе США с американскими сенаторами.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– ...Сенаторы проявили огромный интерес к ходу реформ в республике и высказались в их поддержку. Они знали, что на состоявшейся ранее встрече с Президентом Бушем мы подписали важные документы и достигли взаимопонимания по вопросам ядерного разоружения в новой, изменившейся обстановке. Разногласий по данной проблеме у нас нет, и американские

законодатели выразили в связи с этим свое полное удовлетворение. Это была хорошая встреча, она прошла прекрасно.

* * *

Пресс-конференция Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева в Национальном клубе печати.

Вопрос:

– Вы удовлетворены поездкой?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– ...Я удовлетворен беседой с Президентом Бушем и документами, подписанными во вторник на встрече в Белом доме.

Между Казахстаном и США сегодня не существует расхождений в подходе к контролю над ядерными вооружениями. Казахстан изменил свой подход к проблеме стратегических ядерных вооружений, после того как США тоже отказались от своей первоначальной позиции.

Как известно, ранее Вашингтон выступал за сохранение двустороннего характера договора по СНВ и предлагал чтобы он был ратифицирован лишь США и Россией. Теперь и Казахстан самостоятельно ратифицирует договор по СНВ и вручит США соответствующие документы.

Вопрос:

– Какова дальнейшая судьба той части стратегических ядерных вооружений, находящихся на территории Казахстана, которые не подпадают под действие договора по СНВ?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Надо сначала выполнить договор о сокращении стратегических наступательных вооружений. Давайте проживем семь лет и его выполним.

В этой связи хотелось бы отметить большую важность договора о коллективной безопасности, парафированного главами ряда стран СНГ на встрече в Ташкенте. Таким образом Казахстан и другие участники данного соглашения обеспечивают свою безопасность. Размещение или неразмещение ядерного оружия на территории входящих в этот договор государств будет зависеть от политической обстановки в будущем. Однако, я надеюсь, что мы еще дальше будем продвигаться по проблемам разоружения и полного уничтожения ядерного оружия. Тогда и сама проблема отпадет.

Вопрос:

– Как обстоят дела на данный момент с политическим и экономическим развитием Казахстана?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Наша внутренняя политика строится с учетом многонационального характера государства, равенства всех его народов, национальностей и религий. Считаю это главным условием стабильности общества.

Мы решительно приступили к созданию открытой рыночной экономики. Большое значение в этой связи имеет программа приватизации, которая распространяется как на малые, так и на большие производства.

Что касается нашей внешнеэкономической деятельности, то мы приехали сюда не для того, чтобы что-то просить. Мы привезли с собой более сотни проектов-предложений и предлагаем американским бизнесменам их изучить, чтобы затем начать сотрудничество на взаимовыгодных условиях. Хочу подчеркнуть, что мы не облагаем налогами иностранных инвесторов в течение трех лет после начала получения прибыли, а в течение последующих трех лет устанавливаем для них лишь 50 процентов налоговый режим.

Вопрос:

– Какова Ваша оценка нынешнего состояния конфликта вокруг Нагорного Карабаха?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Проблема Нагорного Карабаха – это наша общая боль. Мы с Президентом Ельциным выступили с посреднической инициативой и пытались уладить этот конфликт. Я и сейчас постоянно пытаюсь это делать, пользуясь тем, что к Казахстану испытывают доверие и Армения, и Азербайджан. Резкое обострение конфликта произошло уже после моего отъезда в США, и было для меня совершенно неожиданным.

Я предостерегаю вас от попыток оказания односторонней поддержки как Азербайджану, так и Армении. Такая политика приведет лишь к еще большей эскалации напряженности.

В ходе встречи с госсекретарем Бейкером мы говорили о том, что нужно подключить к решению этой проблемы наблюдателей ООН.

* * *

У здания Пентагона состоялась краткая беседа Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева с журналистами.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Все задачи, которые ставила перед собой наша делегация, были выполнены.

Главная задача состояла в том, чтобы представить Казахстан Соединенным Штатам, изложить главные положения его внутренней и внешней политики. Встреча с Президентом США Бушем, несколько встреч с госсек-

ретарем Бейкером позволяют говорить о том, что взаимоотношения между США и Казахстаном поднимаются на совершенно новый уровень. Я очень доволен результатами этих встреч.

Также в ходе визита в Вашингтон удалось решить все вопросы с ядерным оружием, которое находится на территории Казахстана. Думаю, что сегодня между США и Казахстаном не существует никаких проблем в этом отношении.

Вопрос:

– Готов ли Казахстан подписать протокол к договору по СНВ в ходе предстоящей в Лиссабоне второй международной конференции по содействию новым независимым государствам?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Да, готов. Готов с учетом той договоренности, которую мы достигли перед моим отъездом сюда с Президентом Ельциным, и с учетом того, что Россия и Казахстан входят теперь в Совет коллективной безопасности.

Вопрос:

– Каковы итоги Вашего визита?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы подписали четыре важных документа, в том числе торговое соглашение, соглашение о гарантиях инвестиций, протокол об исключении двойного налогообложения.

График работы в Вашингтоне был очень плотным. Визит начался с подписания крупнейшего контракта с корпорацией "Шеврон" (о создании совместного предприятия по добыче нефти). Надеюсь, что этот документ повысит доверие деловых людей США к Казахстану. Затем я встретился с несколькими министрами США, провел очень интересные беседы с деловыми людьми. В ходе состоявшейся во вторник встречи с крупнейшими бизнесменами Америки я раздал им 125 совершенно конкретных проектов сотрудничества.

На встречах с руководителями Всемирного банка и Международного валютного фонда я ставил вопрос об ускорении программ помощи Казахстану и, прежде всего, России. Считаю, что успех реформ, которые сейчас проводятся в России, важен не только для России, но и для всех нас.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АҚШ-ҚА РЕСМИ САПАРЫ КЕЗІНДЕ
БАСПАСӨЗ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Нью-Йорк, 22 мамыр 1992 жыл

Қазақстан мен Ресейдің арасындағы қатынасқа байланысты.

Н. Ә. Назарбаев:

– Осы аптаның ішінде Ресей мен Қазақстанның арасында достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы кең ауқымды мемлекетаралық шартқа қол қойылады. Қазақтар мен орыстардың арасында жанжал туатындай жағдай жоқ екеніне Ресей басшылығы да келіседі деп ойлаймын.

Қазақстандағы діннің рөлі туралы мәселеге байланысты.

Н. Ә. Назарбаев:

– Біздегі заң актілерінде барлық діндердің құқықтары тең. Ождан бостандығы туралы заң қабылданды. Дін мемлекеттен бөлінгендіктен мемлекеттік дін болуы мүмкін емес. Біз, барлық мемлекеттермен, соның ішінде мұсылман мемлекеттерімен, Батыс мемлекеттерімен демократия принциптерінің негізінде тең құқылы әріптестер ретінде ынтымақтастық жасайтын боламыз.

Вашингтондағы келіссөздерге байланысты.

Н. Ә. Назарбаев:

– Ең алдымен, АҚШ бізге байланысты ұстанған бағытын өзгертті. Енді, міне, Қазақстанды ядролық қаруға байланысты шартқа қатысушы ретінде танып отыр. Бейкер мырза маған 1969 жылы АҚШ үкіметі атынан жасалған мәлімдемені қуаттайтын ресми хат берді. Өздеріңізге мәлім, ол мәлімдемеде өздерін ядролық қарусызбыз деп жариялаған мемлекеттерге агрессия жасалса, оның егемендігін барлық күшпен қорғау қажеттігі тұжырымдалған болатын.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 23 мамыр 1992 жыл.

ТМД елдерінің шекаралық әскерлері туралы.

Н. Ә. Назарбаев:

– Ташкенттегі кездесу барысында шекаралық әскерлер туралы мәселе талқыланған кезде кейбір мемлекеттер өз әскерлерін құрып жатқандықтан бұл мәселеге қатысқысы келмеді. Мұндай жағдайда ТМД құрамындағы мемлекеттер әрқайсысы өз шекараларын белгілеп, өздері қорғау қажет дейтін мәселе туындайды. Достастықтың құрамына ешқандай мемлекетті зорлықпен тартпағанымыз сіздерге мәлім болса керек. Егер олардың біреуі оның құрамынан шығып, дербес боламыз десе, онда біз мәселені мемлекетаралық негізде қоюға және онымен сауда-саттықты шет мемлекет ретінде валюталық негізде жүргізуге тиіс боламыз. Бірақ менің ойымша, экономика мен өмір сөзсіз бірігуді қажет етеді.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ВО ВРЕМЯ ОФИЦИАЛЬНОГО ВИЗИТА В США*

Нью-Йорк, 22 мая 1992 года

"ВИЗИТ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСТАНА В США"

После встречи Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева с генеральным секретарем ООН Бутросом Гали состоялась пресс-конференция.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Казахстан объявил свою решимость 16 декабря прошлого года.

С тех пор прошло небольшое время.

За этот период времени страна стала членом ООН. В течение месяца вступит в Международный валютный фонд и во Всемирный банк. Участвует в процессах СБСЕ. В июле месяце подпишет заключительный акт в Хельсинки, парижскую хартию для новой Европы. И в результате проведенных переговоров и изменения ситуации Казахстан как страна подключается к Договору о сокращении стратегических наступательных вооружений и подпишет договор о нераспространении ядерного оружия.

Казахстан разрабатывает тактику и стратегию внутренней и внешней политики, исходя из своего геополитического положения. Мы хотим строить государство на принципах демократических ценностей, принятых в цивилизованном мире. У нас будет рыночная экономика открытого типа, опирающаяся на огромные природные богатства нашего государства. Хотим пригласить бизнесменов Запада для того, чтобы работать в Казахстане на взаимовыгодной основе. Для этого приняты законодательные акты. Наши законы о внешнеэкономической деятельности позволяют решать все проблемы.

Вопрос:

– Как Вы относитесь к вопросу о возможном возрастании роли ООН в усилиях по предотвращению национальных конфликтов?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Лучше было бы, если ООН – на основе серьезного анализа ситуации в ряде регионов – могла бы принимать превентивные меры, предотвращать конфликт.

* Газета "Казахстанская правда", 23 мая 1992 года.

Считаю, что сегодня есть такая возможность, это особенно важно, когда речь идет о международных конфликтах. Как вы знаете, мы с Президентом Ельциным выступили в прошлом году с инициативой и сделали немало для того, чтобы стать посредниками в конфликте между Арменией и Азербайджаном, посадить стороны за стол переговоров. В то время нам это удалось.

В международных конфликтах особенно трудно бывает примирить стороны, потому что каждая сторона считает себя абсолютно правой. Превентивные действия были бы более эффективными.

Азербайджанская сторона считает, что совершается агрессия против ее территории и от этого факта никуда невозможно уйти. Действительно, Карабах является территорией Азербайджана согласно их Конституции. Значит, здесь нарушаются принципы СБСЕ. Армения же так не считает. Я думаю, что вмешательство ООН в конфликт в Нагорном Карабахе стало сегодня абсолютной необходимостью. Однако для этого надо получить согласие сторон. А пока конфликт продолжается. Поэтому я считаю, что в Устав ООН должны быть внесены соответствующие изменения, рассчитанные как раз на такие случаи, чтобы мировая организация могла принимать более эффективные меры.

Вопрос:

– Каким Вам видится будущее Содружества, а также роль России?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я постоянно выступаю за интеграцию, особенно экономики бывших республик Советского Союза.

Я подходил к этой проблеме с чисто практической точки зрения. За годы советской власти экономика настолько интегрирована между этими государствами, что распад государственности и особенно распад взаимосвязей в экономике привел к сегодняшнему хаосу и огромному кризису.

На самом деле того Содружества, которое мы хотели создать, не существует. Да, мы встречаемся, принимаем документы. Эти документы не работают, потому что нет координирующих органов. Некому следить. Нет законодательной базы. Нет санкций за невыполнение тех документов. В связи с этим иногда встречи глав государств похожи на клуб президентов. Думаю, что все это осознают. Особенно в последнее время. Несогласованность в политике и экономике приводит к огромным негативным последствиям. Останавливаются крупнейшие заводы. Такие, как, например, Минский тракторный или Челябинский, которые получали комплектующие детали от двух-трех тысяч предприятий, а сейчас не получают.

Вообще-то, продолжал Президент Казахстана, я всегда выступал за то, чтобы в Содружестве были те, кто хочет. Тех, кто не хочет, не надо силой туда тянуть. Я внес предложение еще на киевской встрече в этом году о

создании Совета коллективной безопасности, потому что нельзя держать армию в таком состоянии, как сейчас. Мы говорим об едином командовании, а фактически такого командования нет. Есть командование России. Это показали таджикистанские события, когда Президент Набиев не мог приказать даже городскому гарнизону, чтобы они просто охраняли, например телевизионный центр. Если бы обратился с такой просьбой Президент Ельцин, наверное, реакция была бы другой. В связи с созданием российской армии сложились условия для того, чтобы армии создавали все республики. Казахстан принял такое решение. Теперь задача заключается в том, чтобы мы свою независимость и самостоятельность определили цивилизованным образом, как это принято во всем мире, без кровопролития и войн.

В подписанном соглашении о коллективной безопасности, с которым согласились пока шесть государств, говорится о том, что армии этих государств не будут использоваться друг против друга. Это – первое.

Второе. Агрессия или угроза агрессии против какого-либо из этих государств считается агрессией против всех государств. И они будут оказывать помощь вплоть до военной для отражения такой агрессии. Таким образом, создается совершенно новое условие доверия и взаимной помощи, включая военную. В эту организацию должны входить те, кто хочет, и на базе этого создавать нормальное Содружество, хотя бы такое, как Европейское сообщество, где можно было бы все координировать.

На этом совещании в Ташкенте произошло знаменательное событие. Правительства подписали документы о координации финансовой системы рублевой зоны, в которой Казахстан намерен оставаться.

В течение недели будет подписан договор между Россией и Казахстаном о дружбе, сотрудничестве и взаимопомощи – широкомасштабный межгосударственный договор. Я считаю, и руководство России с этим согласно, что между казахами и русскими нет условий для конфликта. Много веков народы живут вместе, имеют общую судьбу, историю. Есть все основания для того, чтобы мы передали нашим детям и внукам добрые отношения двух соседних народов, которые живут смешанно друг с другом. Думаю, что такой договор даст пример другим государствам для тесной координации своих действий.

Вопрос:

– Расскажите о роли религии в Казахстане и регионе в целом?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Казахстан – многонациональное государство, где проживают сто народов и национальностей. Межнациональное согласие в Казахстане основывается на законодательных актах, которые гласят о равенстве всех народов и наций безотносительно к религии.

Мы это не только провозгласили в своих документах, но и на практике делаем все, чтобы наша политика вызывала к нам доверие. Я считаю, что именно на этой основе сохраняется межнациональное согласие.

В Казахстане есть разные конфессии: мусульманство, христианство, иудаизм, буддизм и другие религии. Принят закон о свободе совести. Религия отделена от государства. Не может быть государственной религии. В связи с этим мы отвергаем любые поползновения исламского фундаментализма, хотя мы, казахи, – мусульмане и имеем тюркскую основу. Казахи тяготеют к своей культуре, истории. Это естественно. Но это не означает, что мы будем действовать в ущерб принятой нами политике в этом вопросе. Мы будем сотрудничать со всеми государствами, в том числе мусульманскими государствами, западными государствами, как равноправные партнеры на принципах демократии.

Вопрос:

– Насколько Вы удовлетворены гарантиями безопасности Казахстана, которые были даны вам в Вашингтоне?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Во-первых, вы помните нашу позицию, которая вызывала разные вопросы по ядерной проблеме. Казахстан стал не по своей воле ядерным государством. Это оружие туда привезли. В Казахстане с 1949 года проводились ядерные испытания. В течение 14 лет взрывы производились в атмосфере и на земле. Мы только с 1988 года приоткрыли секретность в этой проблеме и сейчас знаем, что совершено преступление против нашего народа. Некоторые населенные пункты были превращены в подопытные. Никто тогда это не исследовал, да и не было таких приборов, которые определяли бы вредность для человека радиоактивного облучения.

Сегодня мы знаем, что потомки тех, кто были заражены тогда – а их полмиллиона человек, – страдают от этого варварского отношения к нашему народу.

Я – руководитель первого государства, которое своим декретом прекратило испытания на полигоне в Семипалатинске, втором по значению и размеру в мире.

Естественно, мы вправе ожидать, что и Неваду постигнет такая же судьба. Я говорил об этом Президенту Бушу.

США изменили свою позицию и теперь признают Казахстан стороной договора по СНВ и в дальнейших переговорах тоже признают стороной договора. Господин Бейкер дал мне официальное письмо, подтверждающее заявление, которое сделал от имени Правительства США в 1969 году Вэнс, что если будет совершена агрессия в отношении государства, которое называет себя безъядерным, его суверенитет будет защищаться всеми силами.

Мы заключили договор о коллективной безопасности с Россией и другими странами СНГ. Это создает совершенно новое условие безопасности, потому что "ядерный зонтик" в зоне коллективной безопасности остается. Я раньше говорил, что у КНР были заявления о территориальных претензиях к части Советского Союза, в том числе России, Казахстану, Средней Азии. Но мир узнал о заявлении МИД КНР, что Китай территориальных претензий не имеет. Более того, мы с нашим восточным соседом хотим строить нормальные добрососедские, дружеские отношения. Учитывая все это, мы присоединяемся к договору по СНВ, как сторона, ратифицирующая документы, и присоединяемся к Договору о нераспространении ядерного оружия, как безъядерное государство.

Вопрос:

– Какова позиция Казахстана по армяно-азербайджанскому кризису, а также об отношениях с Турцией и другими мусульманскими странами?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– С Турцией складываются самые близкие отношения. Мой визит туда в прошлом году. Визит в Казахстан Премьер-министра Турции Демиреля, подписанные нами документы, которые начали уже работать и осуществляться на практике, дают основание говорить о том, что мы с Турцией будем иметь самые близкие отношения. И нам импонирует опыт Турции по переходу к рыночной экономике. Много совпадает с нашими условиями.

По армяно-азербайджанскому конфликту я вел разговор с господином Бутросом Гали, отметив, что нельзя допустить, чтобы одну или другую сторону поддерживали какие-то государства. Если Азербайджан по принципу мусульманства поддерживать будут Турция и мы, а Армении будет поддерживать еще кто-то, мы получим второй Ливан. Ни в коем случае вмешательства какого-то государства в этот конфликт допустить сейчас нельзя. Так же как и в Афганистане. Никто не должен поддерживать группировки, которые там все еще действуют. Наоборот, нужно постараться сделать так, чтобы установился мир в этих регионах. Поэтому я еще раз подчеркиваю, что Азербайджан вправе считать, что целостность его территории нарушается.

Сегодня мне сообщили, но не знаю, точно это или нет, что вооруженные силы Армении напали на Нахичевань. Это меня просто настораживает, потому что никаких оснований нападать на Нахичевань не было. Тем более, прошли сообщения, что применено химическое оружие. Это говорит о том, что эскалация продолжается. Нам надо даже в этих сложных условиях работать мирным путем и переговорными процессами постараться локализовать этот конфликт, чреватый большими последствиями. Если произойдет "ливанизация", это окажет огромное отрицательное воздействие на весь регион.

Вопрос:

– Означает ли Ваша встреча с министром обороны Чейни, что Соединенные Штаты, может быть, будут каким-то образом содействовать созданию армии Казахстана?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Когда я разговаривал с господином Чейни, то рассказал о ситуации, которая складывается в нашем регионе. Возможно, нам нужны будут консультанты для создания собственной армии, определения оборонной достаточности. Опыта у Казахстана и других государств региона нет. Это не означает, что таких же советников мы не будем привлекать из России, из генерального штаба Объединенных Вооруженных Сил СНГ. По обучению офицеров и по ядерному оружию опыт у США значительный. Я говорил на эту тему.

Я также обсуждал вопросы научно-технического сотрудничества. После того как прекратил деятельность ядерный полигон, там осталась мощная научная база, на которой проводятся уникальные эксперименты для обеспечения безопасности ядерных установок. Я имею в виду тепловых, энергетических. Совместно с этим полигоном институты работают над созданием совершенно нового ядерного двигателя для космических ракет. При координации усилий вопрос о полете на Марс мог бы решиться более продуктивно и с меньшими затратами.

Космодром Байконур перешел под юрисдикцию Казахстана. По нему мы подписали соглашение с Россией, Украиной и Белоруссией. У нас построен полигон "Юбилейный" для посадки многоразовых космических аппаратов. Можно было бы и американский, и казахстанский использовать как запасные аэродромы для челночных космических кораблей. Все эти вопросы я считаю экономически интересными для Казахстана, включая использование ракеты-носителя "Энергия". Такой ракеты сегодня в США нет. Ее совместное использование приносило бы экономическую, техническую пользу для обоих государств.

Вопрос:

– Как будет происходить раздел имущества СССР?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

–Эта проблема рассматривалась на заседаниях СНГ.

Я считаю, что с этим разделом можно уйти очень далеко и вообще ни в чем не разобраться, как делить, что делать. Надо признать, что все государства строили Москву, космодром или черноморский флот. Мы признали, что все, что находится на территории тех или иных государств, является их собственностью. Но если мы разумные люди, то должны понимать, что эти объекты не могут быть использованы единолично. Пусковых установок кос-

модрома Байконур больше нигде нет в бывшем Советском Союзе, а ракеты-носители строятся в других местах. Так почему же не использовать это цивилизованно, для взаимной выгоды всех и не строить себе новых космодромов на триллионы рублей. Кому это надо? Я подхожу к этой проблеме именно таким образом.

Что касается вопроса собственности за рубежом, то мы сейчас открыли посольство в США. У нас не было проблем с занятием соответствующего помещения в российском посольстве, как мы и договорились с МИДом России и руководством России. Мы открыли свое представительство здесь в ООН. В бывшей миссии СССР при ООН мы нашли помещение. Не надо махать кулаком друг другу через средства массовой информации, а нужно садиться и решать вопросы. Я считаю, что мы можем решить все эти проблемы.

Вопрос:

– Как Вы относитесь к высказываниям руководителей Азербайджана о выходе из СНГ?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Когда мы недавно в Ташкенте обсуждали вопрос о пограничных войсках, некоторые государства не хотели присоединяться, поскольку создают собственные пограничные войска. Но в таком случае встанет вопрос и о том, что государства, которые находятся в оборонительном союзе, должны перенести границы, чтобы каждый защищался сам. И это естественно. Но при такой постановке вопроса многие, конечно, сильно задумались.

Я считаю, что насильно никого тянуть в Содружество не надо. Как только какие-либо государства выйдут из Содружества, станут самостоятельными, мы должны будем поставить все вопросы на межгосударственную основу, как с иностранными государствами, и торговлю вести на валютной основе. Пусть почувствуют независимость. Пусть станут таковыми. Но экономика и жизнь обязательно объединят.

Вопрос:

– Каково Ваше мнение о высказанном недавно Премьер-министром Пакистана предположении о необходимости в обозримом будущем создать новую группировку государств, блок или пакт в составе Ирана, Пакистана, Турции, обновленного Афганистана, а также, по-видимому, Казахстана и четырех государств Средней Азии?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– В Ашхабаде недавно состоялась встреча руководителей государств Средней Азии, Казахстана, Пакистана, Ирана, Турции. Мы подписали со-

глашение об экономическом сотрудничестве, потому что мы близки друг к другу. Были подписаны соглашения о соединении железной дороги через Мешхед в Иран и Турцию, о строительстве автомобильных дорог, использовании Каспийского моря для транспортировки на юг нефти и другой продукции.

Решение всех политических проблем мы отложили. Я внес предложение о создании азиатской конференции по мерам доверия в нашем регионе, подобной СБСЕ, но для нашего региона. Мы поручили окончательную отработку такого предложения нашим министрам иностранных дел. Если это нам удастся организовать, в число участников следует включить и Афганистан. Я думаю, что Россия должна обязательно принять участие. Если удалось бы подключить США, Китай, а в перспективе и Индию, то можно было бы в нашем регионе влиять на происходящие там процессы. Если мы могли бы организовать такую конференцию, то я считаю, что это стало бы благом для мира в регионе.

* * *

Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев выступил перед большой группой бизнесменов в штаб-квартире банковской корпорации "Дж. П. Морган".

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– ...Возглавляемая мной делегация приехала в Америку не в роли просителя. Мы предлагаем вам конкретные проекты. Мы рассказываем вам о возможностях, которые есть в Казахстане. Мы создаем льготы для иностранных инвесторов.

Вам были розданы специально подготовленные к визиту брошюры с рассказом о Казахстане и подробным обоснованием 125 различных проектов взаимовыгодного делового сотрудничества.

В республике уже завершено рассмотрение и принятие законов, необходимых для рыночной экономики. Кроме того, в конце этого месяца там должно начаться обсуждение проекта новой Конституции, который, в частности, закрепляет наличие в Казахстане частной собственности. В ближайшее время наше Правительство положит в один из европейских банков партию золота и серебра для обеспечения гарантий инвестиций в Казахстане.

Вопрос:

– Собирается ли Казахстан ввести собственную валюту или же он намерен сохранить в качестве денежной единицы рубль?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– С Россией мы имеем тесные экономические связи.

65 процентов нашего вывоза и столько же ввоза в Казахстан приходится на долю России. В этих условиях и в условиях кризиса, когда западные государства пытаются, правда, очень долго – оказать помощь в стабилизации рубля, мы считаем выгодным для нас оставаться в рублевой зоне. Есть, правда, одна проблема – нехватка наличности. Но я думаю, что это мы преодолеем.

Должен сказать, что мы привержены тому, чтобы с Российской Федерацией строить самые близкие добрососедские отношения, сохранить самые добрые отношения между русскими и казахами. Вообще-то проблем между этими народами нет. Поэтому в вопросах реформы мы с Президентом Ельциным и наши два правительства ведем вполне скоординированную политику.

Я выражаю глубокую признательность компании "Дж. П. Морган", которая оказывала Казахстану консультационную помощь при выработке республикой соглашения с американской корпорацией "Шеврон" о создании совместного предприятия "Тенгизшевройл".

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА КОРРЕСПОНДЕНТУ ТАСС–КАЗТАГ ПЕРЕД ОТЛЕТОМ ИЗ США НА РОДИНУ*

Нью-Йорк, 24 мая 1992 года

ПОЕЗДКА ОПРАВДАЛА НАДЕЖДЫ

Беседу вел А. Шитов

Вопрос:

– Вы завершаете свой первый визит в США. Что произвело на Вас наибольшее впечатление?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Это мой первый официальный визит, а вообще я не первый раз в Америке. Изучаю, смотрю. Конечно, многое из того, что у них сейчас есть, для нас является собой пример, но мы изучаем и их издержки, чтобы не повторить у себя.

Конечно, в США за две сотни лет создан совершенно иной менталитет людей – понимание того, что каждый человек должен быть хозяином своей судьбы и отвечать за состояние своей жизни, за свое будущее, за свою семью. Для этого, конечно, в острой конкурентной борьбе нужно проявлять все человеческие качества. Это самое важное, я считаю, и интересное, что можно было здесь почерпнуть.

Само собой, нас интересует высокая технология, качество продукции, организация производства. Это то, чему мы должны, безусловно, учиться.

Вопрос:

– Каковы, на Ваш взгляд, главные итоги визита?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– У нас очень трудно шли переговоры по подготовке документов для подписания с Президентом Бушем. Это важнейшие документы, которые закладывают основу совершенно новых межгосударственных отношений между США и Казахстаном. До последнего момента мы их отработывали, и я доволен, что все они были подписаны.

* Газета "Казахстанская правда", 26 мая 1992 года.

С Президентом Бушем мы подписали четыре документа. Это соглашение о торговле, в статьях которого раскрываются принципы наших взаимоотношений. Предусмотрено создание условий наибольшего благоприятствования в торговле Соединенных Штатов с Казахстаном – прежде всего это, конечно, в наших интересах. Трудно переоценить договоренность о страховании инвестиций американских компаний в Казахстане. В нашей стране еще не все стабильно, и в СНГ тоже, так что у деловых кругов есть определенные опасения. И поскольку теперь США гарантируют страхование их инвестиций в экономику Казахстана, это, конечно, привлечет к нам большой интерес. Мы нашли общий язык в вопросе о капиталовложениях. А в совместном заявлении с Президентом Бушем подвели итоги переговоров.

Кроме этого, с госсекретарем Бейкером наше Правительство подписало ряд документов, которые очень нам необходимы – о научно-техническом прогрессе, об исключении двойного налогообложения, а также меморандум об условиях пребывания дипломатов в каждом из государств. Я открыл наше посольство, назначил Временного Поверенного в Вашингтоне. Временный Поверенный США в Казахстане уже работает.

Ну а начало визита – это подписание контракта с компанией "Шеврон". Американцы сами называют его проектом века. Бывший Советский Союз никогда не подписывал с Соединенными Штатами столь крупного контракта. Он принесет нам очень быструю отдачу в смысле твердой валюты. Считаю необходимым отметить тот факт, что мы всего за полгода смогли довести этот контракт до подписания. Международные эксперты признали, что он подписан на уровне мировых стандартов. Контракт выгоден для Казахстана, выгоден, естественно, и для "Шеврона".

У меня были встречи в Международном валютном фонде, во Всемирном банке, членами которых мы станем. Этот вопрос уже в принципе решен. Состоялись серьезные разговоры о технической помощи, о создании банковской системы. К слову, представители банка и фонда уже работают в Казахстане с нашими специалистами.

У меня были также встречи с министром финансов Брейди, министром сельского хозяйства Мэдиганом, министром обороны Чейни, директором ЦРУ Гейтсом, помощником президента по национальной безопасности Скоукрофтом, с заместителями Бейкера и другими официальными лицами. Эти контакты очень важны с точки зрения установления долгосрочных взаимоотношений США и Казахстана во всех направлениях экономики и политики.

Вопрос:

– Вы экономику намеренно ставите на первое место?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Конечно. Это сейчас для нас вопрос вопросов.

Вопрос:

– А чем Казахстан может привлечь к сотрудничеству американский бизнес?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Природными ресурсами. Больше, к сожалению, нам сейчас привлечь нечем. Казахстан работает над изменением структуры своей экономики – и сырьевой, и добывающей. Мы хотим стать государством, которое производит конечную продукцию. В связи с этим нам нужны новые технологии. Мы будем привлекать американских бизнесменов на богатейшие нефтегазовые и угольные месторождения, на дефицитные металлы и переработку сельскохозяйственного сырья. В общем, какую область экономики ни возьми, Казахстан, безусловно, интересен для деловых людей.

В Вашингтоне я встретился с самыми крупными бизнесменами со всех Соединенных Штатов Америки, а некоторые даже из-за границы прилетели ради этой встречи. В Нью-Йорке я встретился с банкирами мирового значения. Кстати, мы подписали соглашения о сотрудничестве с группой Ротшильда, с "Дж. П. Морган" и с филиалом Австрийского банка.

Особо хотелось бы выделить встречу в Резервном банке, мои личные разговоры с президентом резервной системы г-ном Корриганом. Мы с ним нашли полное взаимопонимание по реорганизации банковской системы в Казахстане. Он скоро посетит Алма-Ату. Сначала был разговор со всеми членами совета, потом я участвовал в заседании членов правления и выступал. Как сказал мне г-н Корриган, вообще впервые у них выступал Глава государства.

Вот такие встречи с самыми крупными деловыми людьми, личные беседы... Ни у кого из них я ничего не просил. Да и вообще, я считаю, гуманитарность оскорбительна и для них, и для нас. Так что я ничего не просил. Зато предложил им 125 конкретных проектов, которые привез. Они были розданы каждому бизнесмену: вот вам проекты, там есть расчеты, там есть показатели. Смотрите, выбирайте, приезжайте работать.

Вопрос:

– Сейчас много говорят, что люди из республик бывшего Союза могут начать просто уезжать на заработки, на постоянное жительство. Как Вы думаете, из Казахстана будет такой отток?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Казахи не будут уезжать – это точно. Это просто у них в крови, что бы ни случилось. Даже с благими намерениями из бедствующей зоны Арала невозможно оторвать людей, потому что они преданы той земле, где родились, где лежат их предки. Сложный вопрос с немцами. Их сотни тысяч живет в Казахстане. Германия заинтересована, чтобы эти люди остались у

нас. Мы тоже в этом заинтересованы. Это очень работающие, дисциплинированные люди. И здесь мы тоже находим взаимопонимание в смысле инвестиций, в смысле организации производства для них, улучшения жизни и так далее.

Ну а вообще, конечно, обстановка трудная. Мы пока не сумели создать условия, в которых бы человек, особенно высококвалифицированный, мог жить лучше. И даже когда он уезжает от нас, наверное, это не есть предательство. Почему ему надо запрещать жить лучше, если он имеет способности?

Вопрос:

– Вы сказали, что уже назначили Временного Поверенного в делах Казахстана в США. А в других странах у Вас будут послы?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Обязательно. Назначен посол в Турции. Скоро они будут в Китае и в Германии. Это страны, с которыми мы уже начали очень активно работать в экономике.

Вопрос:

– В Ваши ближайшие планы входят какие-то новые зарубежные поездки?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Да. В Хельсинки собираются главы государств для подписания заключительного акта. Я думаю там быть.

В середине июня в Бразилии собираются главы государств примерно ста стран для участия в международном экологическом конгрессе.

Ну и на очереди поездка в Германию.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ В МОСКВЕ*

Москва, 24 мая 1992 года

"...И ПЕРВЫЙ ДЕНЬ В МОСКВЕ"

Договор между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи будет подписан завтра в Кремле. Об этом сообщил сегодня Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев в аэропорту в Москве по возвращении из США, где находился с официальным визитом.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Это первый широкомасштабный межгосударственный договор. Он станет важной вехой во взаимоотношениях России и Казахстана, и мы придаем ему большое значение.

Хотя переговоры шли тяжело по некоторым аспектам, в конце концов, наша делегация полностью достигла цели, которую ставила перед собой. Об этом свидетельствует ряд документов, подписанных в Вашингтоне.

Во время встреч в США я проводил линию, что в ходе реформы мы будем координировать все действия с Россией. Казахстан останется в рублевой зоне.

Во всех выступлениях, беседах с Президентом Бушем, госсекретарем Бейкером, представителями финансовых и деловых кругов я говорил о том, что нельзя тянуть с предоставлением России объявленной помощи, потому что народ ее ждет. От победы реформы в России зависит и то, как она пойдет в других республиках, в том числе и Казахстане. Такая позиция была в США воспринята позитивно.

Отвечая на вопрос о позиции Казахстана в отношении армяно-азербайджанского конфликта, я высказался против вмешательства в него третьих стран. Если какое-то государство выступит сейчас на стороне Азербайджана, а другое – на стороне Армении, то дело пойдет к "ливанизации" конфликта. Этого допустить нельзя. Нам всем нужно думать, как остановить эскалацию конфликта, необходимо повлиять на обе стороны, чтобы шел переговорный процесс.

* Газета "Казахстанская правда", 26 мая 1992 года.

**ИЗ ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ "ИЗВЕСТИЯ"***

Москва, 24 мая 1992 года

"НАМ ЕСТЬ, ЧТО СКАЗАТЬ НАРОДУ КАЗАХСТАНА"

В. Надеин

Интервью Президента Н. Назарбаева через несколько минут после завершения первого государственного визита в США.

Не амбиции, а безопасность

...Естественно, Казахстан никогда не собирался стать ядерным государством, войти в ядерный клуб.

Мы не подписали четырехсторонний документ о создании единых сил (СНГ) ни как ядерное, ни как безъядерное государство.

Я объясняю такую позицию своей страны тремя причинами. Первая: неопределенность в СНГ. Вторая: неопределенность, если прямо сказать, в самой России в отношении Казахстана. Третья: заявление Соединенных Штатов, что все, кроме России, должны сдать мандат, а Россия должна одна подписывать договор о стратегических наступательных вооружениях.

...Визит в США готовился с марта минувшего года, когда Казахстан был еще республикой в составе СССР. Однако подготовка особенно интенсифицировалась после обретения независимости.

За это время я трижды обменялся письмами с Дж. Бушем, провел несколько телефонных переговоров с госсекретарем Д. Бейкером, действовал через заместителей госсекретаря и недавно назначенного посла США в Алма-Ате.

Работая буквально до самого начала визита, мне удалось привести состояние взаимных отношений с США, а также внутри Содружества в то состояние, когда Казахстан почувствовал уверенность в том, что две главные проблемы страны – безопасность и процветание – могут быть эффективно решены.

...США признали нас стороной договора по стратегическим вооружениям и сейчас, и в последующих переговорах. Это, во-первых. Во-вторых, вместе с Россией мы подписали договор о коллективной безопасности...

* Газета "Казахстанская правда", 26 мая 1992 года.

Таким образом, "зонтик", включая ядерный, над Казахстаном имеется. В-третьих, я получил письменное заверение госсекретаря США Бейкера, что США предпримут все меры, чтобы международное сообщество защищало Казахстан в случае ядерного нападения или угрозы его.

В комплексе этих вопросов мы сочли необходимым подписать договор о нераспространении как безъядерное государство, выразив полную удовлетворенность итогами визита в целом.

Знакомой дорогой в Белый дом

...На личную беседу с Президентом США по графику отводилось 20–25 минут. Но мы лично беседовали один час десять минут, потому что разговор заинтересовал его и, естественно, меня.

Отдельные же встречи с министрами обороны, торговли, финансов США, с председателем Федеральной резервной системы создают то положение, которое я считаю гарантией долговременных динамичных отношений между двумя странами.

Успешный бизнес кормит лучше гуманитарной помощи

...Особую удовлетворенность у меня вызвали деловые контакты. Им была посвящена большая часть тех пяти суток, которые я провел в США. Вы все видели сами.

Кроме конкретных документов, которые представители казахского Правительства подписали с группой Ротшильда, банком "Дж. П. Морган", вашингтонским отделением крупного австрийского банка и т. п., я высоко ценю перспективу тех бесед, которые я провел с крупными фирмами, специализирующимися в области переработки сельскохозяйственной продукции, цветных металлов, добычи золота.

Но дальнейшее движение потребует решительного изменения законодательства Казахстана для поощрения зарубежных инвестиций. Нам надо сейчас срочно создать в Казахстане агентство по зарубежным инвестициям. Нам нужен один орган, который будет вести все переговоры по включению западных инвесторов в казахстанский бизнес.

Их возмущает бюрократизм, когда договариваются с одним министром, а потом долго ходят вокруг разных министерств. Министры посылают один к другому, у каждого есть своя любимая фирма, уж не знаю, за какие дивиденды стараются, в этом еще надо разобраться.

В ближайшее время предстоит решительный пересмотр законодательства для поощрения зарубежных инвестиций, снижении налогов, гарантии собственности – все это было запланировано сделать на сессии казахстанского Парламента еще до визита в США, просто визит вновь подтвердил срочную необходимость этих мер.

Казахстан не имеет планов покинуть рублевую зону. Только так я отвечал на многочисленные вопросы американских бизнесменов, которые спрашивали, не отразится ли это обстоятельство на самостоятельности страны в принятии решений. Но пример с корпорацией "Шеврон" был очень убедителен. Я всегда говорил, что успех с "Шевроном", кроме живой валюты, принесет нам политический результат. За "Шевроном" потянулись другие фирмы.

Рубль был не единственной темой, связанной с Россией, которая обсуждалась во время визита.

Ничего за спиной России

...Считаю принципиально важным то, что во время всех политических и деловых контактов я неизменно подчеркивал лояльность Казахстана по отношению к экономическому и военному сотрудничеству с бывшими республиками СССР и прежде всего с Россией. Я сказал, что считал бы ниже своего достоинства пользоваться визитом в Белый дом, чтобы открыто или тайком обвинять в чем-либо Россию. Я уверен, что в своих делах мы можем разобраться сами.

Казахстан кровно заинтересован в успехе экономических преобразований в России. Я во всех своих встречах вновь и вновь повторял мысль о важности содействия северной соседке в ее усилиях по организации экономики. Я говорил, что те миллиарды долларов, которые Запад намерен выделить России для стабилизационного фонда рубля, должны как можно скорее заработать.

Вместе с тем я неудовлетворен той нерешительностью, с которой многие в СНГ, включая Россию, подходят к решению взаимоотношений с теми бывшими республиками, кто демонстрирует открытую незаинтересованность в общих мероприятиях. Надо помочь им поскорее оказаться в той ситуации, к которой они так стремятся. Пусть поживут совершенно отдельно и сами убедятся, насколько это выгодно и удобно для их народов.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ЦЕРЕМОНИИ ПОДПИСАНИЯ ДОГОВОРА О ДРУЖБЕ,
СОТРУДНИЧЕСТВЕ И ВЗАИМОПОМОЩИ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ
И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ***

Москва, 25 мая 1992 года

"ДОГОВОР МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И РОССИЕЙ ПОДПИСАН"

В. Срыбных

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– ...Казахстан и Российская Федерация – государства, имеющие исторические традиции добрососедства. Мы стали независимыми государствами. И это потребовало заключения нового договора, отвечающего международным нормам.

Казахстан и Россия постоянно говорили о том, чтобы строить отношения в ходе распада бывшего СССР цивилизованно, стояли за сохранение единого экономического пространства в кризисный период, призывали к этому другие государства бывшего Советского Союза. Казахстан и Россия остаются верными этим своим позициям. Мы осознаем свое общее геополитическое положение, исходим из принципа необходимости совместной обороны, недопустимости враждебного отношения друг к другу.

Мы считаем, что подаем другим государствам СНГ добрый пример решения всех вопросов путем переговоров.

Далее состоялась небольшая импровизированная пресс-конференция, в ходе которой президенты Казахстана и России ответили на вопросы журналистов.

Вопрос:

– Почему столь серьезный договор подписан столь быстро? Скажите, пожалуйста, Борис Николаевич, какой следующий договор у России на очереди?

Президент Российской Федерации Б. Н. Ельцин:

– Это не быстро. Этот договор готовился основательно обеими сторонами до последнего, и сегодня еще два президента кое-что подправляли с таким расчетом, чтобы этот договор действительно получился очень солидный, интересный и нужный для наших государств.

* Газета "Казахстанская правда", 27 мая 1992 года.

В отношении того, что вы спросили, как с другими. Сегодня я встречался с Президентом Аскармом Акаевичем Акаевым. Он сразу же выразил желание заключить такой же всеобъемлющий договор. То есть, мне кажется, сейчас желающих заключить такие двусторонние долгосрочные договоры крупномасштабного плана будет немало среди стран-членов СНГ.

Вопрос:

– Вас не смущает, что договор озаглавлен в духе прежних времен?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Договор действительно называется "О дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи". Но теперь, после ратификации, договор становится межгосударственным мировым законом. Он составлен по международным стандартам. Подобные планы мы с Борисом Николаевичем вынашивали давно. Если хотите, я всегда говорил, что в Содружестве должны оставаться те, кто хочет этого. Чего мы должны за уши тянуть? Если какая-то неопределенность у кого-то, получается у всех диссонанс какой-то...

Мы переживаем труднейшее время. И нам такой диалог просто необходим. Еще раз подчеркиваю, что мы с Президентом Ельциным на заседаниях СНГ выступали за консолидацию, за то, чтобы этот "разводный" процесс происходил цивилизованно, без угроз друг другу, без столкновений (Президент Ельцин вставляет реплику: "Без крови". – В.С.), чтобы мы не показывали друг другу кулак через средства массовой информации, а договаривались. Россия к этому всегда была готова. Я сам был всегда готов. Потому что Россия и Казахстан исторически находятся на одной геополитической территории. И мы будущим поколениям должны передать не раздоры, а добрые соседские отношения.

Вопрос:

– Темпы реформ в Казахстане и России неодинаковые. Поможет ли договор синхронизировать эти процессы?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Вот когда опубликуется этот договор, вы прочитаете, насколько он продуман. Мне, например, очень нравится. Все вопросы в нем охвачены: совместное обучение, культурное сотрудничество, подготовка кадров, согласованная внешняя политика, совместное оборонное пространство, использование потенциала науки. Вот, например, Байконур все создавали и Плесецк. Что же мы теперь квочками будем сидеть на них? Нужно цивилизованно использовать на благо всех. Так, как весь мир живет и сотрудничает между собой.

Я только что вернулся из США. И это тоже один из моментов, когда мы советуемся, строя внешнюю политику – информируем друг друга, консультируемся. Это тоже записано в нашем договоре.

Вопрос:

– А как будет с использованием ядерных баз на территории Казахстана?

Президент Российской Федерации Б. Н. Ельцин:

– Мы договорились о том, чтобы сначала ратифицировать договор о СНВ, который был заключен бывшим Советским Союзом, а дальнейшее сокращение и уничтожение ядерного потенциала на территории Казахстана будет осуществляться по согласованному друг с другом графику.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы подтвердили в этом договоре еще раз, что вступили в оборонный союз. Это проблема обоих государств. И там записано, что в случае угрозы агрессии или прямой агрессии, это считается агрессией против всех.

Вопрос:

– 25 лет – это максимальный срок договора такого класса?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Если ни одна из сторон его не денонсирует, он автоматически продлится на следующий срок.

Вопрос:

– А означает ли этот договор, что Россия 7 лет будет помогать Казахстану укреплять свои ядерные стратегические вооружения?

Президент Российской Федерации Б. Н. Ельцин:

– Стратегические силы у нас единые. Они не российские, они единые для СНГ. И они подчинены объединенному командованию. Поэтому мы все вместе будем производить, с одной стороны, их модернизацию, а с другой стороны, их сокращение в соответствии с договором.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Каждое государство имеет собственное понимание собственной безопасности. В каком окружении находился Казахстан, мне вам не надо рассказывать. Мы исходили из этого.

Но за последнее время изменилось многое. Мы заключили договор о коллективной безопасности, когда ядерный «зонтик» один для всех. Мы получили изменение позиции США и мы стали стороной договора. Все это меняет и нашу позицию.

Казахстан не должен создавать прецедент для увеличения количества ядерных государств в мире.

ПРЕЗИДЕНТ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВ ВОЗВРАЩАЯСЬ ИЗ США, ДАЛ ИНТЕРВЬЮ В САМОЛЕТЕ ГРУППЕ ЖУРНАЛИСТАМ*

*Вашингтон–Нью-Йорк–Алма-Ата,
24 мая 1992 года*

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, как Вы оцениваете значение подписания контракта с "Шевроном"?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я всегда говорил, что кроме того, что это принесет нашему государству валюту, это имеет для нас огромное политическое значение.

Контакт с такой мощной компанией, как "Шеврон", вызывает доверие со стороны делового мира: Казахстан, оказывается, может заключать такие контракты, и с Казахстаном можно работать. Уже сейчас мы имеем десятки компаний, которые следом за "Шевроном" готовы прийти к нам.

В этом заключается одновременно и гарантия нашей безопасности, если будет мощно процветать в Казахстане бизнес, значит, они смело будут приходить к нам. А присутствие западного капитала в Казахстане – это и будет гарантией безопасности нашего государства.

Я встречался с руководством Всемирного банка и Международного валютного фонда. Они подтвердили, что подписание контракта с "Шевроном" открывает совершенно уникальные возможности.

С руководством Федерального резервного банка мы договорились о технической помощи нам для создания новой банковской системы, направленной на рыночную экономику, Я считаю, что все эти переговоры обязательно принесут свои плоды.

Вопросы:

– А какова реакция на Ваши конкретные предложения со стороны американских бизнесменов? Есть уже ответные предложения?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы подписали протокол с группой банков Ротшильда, подписали ме-

* Газета "Казахстанская правда", 30 мая 1992 года.

морандум с банковской корпорацией "Дж. П. Морган", подписали документ с отделением австрийского банка в Вашингтоне. Там говорится о совершенно конкретных проектах.

После вчерашней вечерней встречи ко мне подходили бизнесмены с предложениями по переработке сельскохозяйственной продукции, по разработке месторождений золота и других цветных металлов. Мы договорились о том, что будет организован специальный приезд тех из них, кто желает работать у нас. И нам нужно сейчас в Казахстане срочно создавать агентство по иностранным инвестициям – один единственный орган, который будет работать с ними. Их возмущает наш бюрократизм. Они договариваются с одними, а потом ходят вокруг министерства, а министр посылает их уже к другим. У каждого появилась любимая фирма, и уж не знаю, за какие дивиденды (это еще надо разобраться), он отдает предпочтение только ей. Все это вызывает совершенно отрицательную реакцию за рубежом. Должен быть создан единый орган, который будет вести все переговоры по включению западных компаний в казахстанский бизнес.

Вопрос:

– Будет ли принят у нас закон об иностранных инвестициях в соответствии с подписанным в США соглашением?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– На предстоящей сессии Верховного Совета предусмотрен пересмотр нашего законодательства, особенно по налоговой системе, чтобы приспособить ее к реалиям сегодняшнего дня.

О защите иностранных инвестиций у нас законодательство имеется. Другой вопрос, мы должны привести его в соответствие с подписанными соглашениями.

Вопрос:

– Посещения Нью-Йоркской фондовой биржи не было в напряженной программе визита. Вы все же выкроили время, чтобы заехать туда. С чем это связано?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы сейчас внедряем в Казахстане ценные бумаги, появляются акционеры, поэтому возникла необходимость в создании Казахстанской фондовой биржи.

Со мной был молодой парень Бектаев, который является президентом создаваемой Казахстанской фондовой биржи. Поэтому с президентом самой мощной фондовой биржи на Уолл-стрит его надо было познакомиться. И пригласить их сотрудников помочь в становлении нашей фондовой биржи.

Казахстанская биржа имеет в будущем уникальные возможности. Между, скажем, токийской, лондонской и нью-йоркской биржами есть "черная" четырехчасовая полоса, когда они не работают. Казахстан со своим временным часовым поясом мог бы восполнить этот пробел.

Вопрос:

– Вы посетили сегодня военную академию. Это как-то связано с созданием в Казахстане Министерства обороны?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Поездка в академию была организована министром обороны США Чейни. Там до меня не был еще никто из руководителей государств СНГ. Был запланирован еще показ военной техники, но у нас времени не осталось на это.

Вы сами слышали, что там не просто готовят офицеров, а готовят лидеров, т. е. они изучают на 50 процентов гуманитарные науки и готовятся быть не только военными, но и лидерами в разных отраслях жизни общества. Это уникально. Я считаю, что было бы очень здорово, если бы Алма-Атинское высшее военное училище могло посылать кадры в эту академию для подготовки офицеров такого уровня.

Вопрос:

– Вы посетили США вскоре после визита Кравчука и в преддверии визита Ельцина. Учитывали ли Вы при подготовке своего визита итоги визита Кравчука и то, что вскоре поедет Ельцин?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Разумеется. Учитывал и то, что недавно побывал здесь Горбачев. Все это анализировалось.

Не думайте, что я строю свою политику таким образом, чтобы понравиться кому-то или не понравиться. У Казахстана есть собственная политика, собственное видение всех проблем.

Перед отъездом, как вы знаете, имел беседу с Президентом Ельциным. И мой визит создал хорошую базу для визита Президента России.

Вопрос:

– Вы проявили и твердость, и гибкость при заключении контракта с "Шевроном". Намерены ли Вы поделиться с другими государствами СНГ "технологией" заключения контрактов с зарубежными партнерами?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Намерен. Мы учимся компромиссу. Этому надо учиться. С Советским Союзом "Шеврон" промучился два с половиной года. Бюрократические рогадки должны были вызвать у него антипатию ко всем нам.

А у нас всегда была добрая воля к этой крупнейшей компании, мы не хотели потерять взаимоотношений, потому что это вызвало бы недоверие вообще к нашей политике и способности решать такого рода вопросы. Но мы, хотя "Шеврон" и возражал первоначально, подключили совершенно независимых международных экспертов, которые дорожат своим именем. Они сказали: контракт является почти эталоном, и никто в мире никогда не скажет, что Казахстан здесь где-то упустил свои интересы. Тогда мы пошли на это. И жестко поставили свои условия: если нет, тогда извините.

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, в кулуарах встреч бизнесмены говорили журналистам, что их более всего беспокоят у нас две вещи: возможность дестабилизации обстановки и неконвертируемость рубля. О стабильности и нестабильности Вы высказывались уже не раз, а как с конвертируемостью рубля? Мы ведь, Вы это подчеркивали, остаемся в рублевой зоне...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Оставаясь в рублевой зоне, мы сможем быстро конвертировать рубль. Тем более нам собираются помогать. Шесть миллиардов долларов идет на то, чтобы конвертировать рубль. Но к этому времени мы должны наполнить товарами, богатствами каждый наш рубль, сделать его полновесным. Здесь ничего страшного нет. Мы сможем это сделать.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ЖОБАСЫ ТУРАЛЫ ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕС
СЕССИЯСЫНДАҒЫ БАЯНДАМАСЫ*

Алматы, 1 маусым 1992 жыл

Құрметті халық депутаттары!

Тарихтың өкіміне қарай сіздер мен біз Біріккен Ұлттар Ұйымының толық құқылы мүшесі ретінде өзінің алғашқы қадамын жасаушы жаңа егеменді мемлекет – тәуелсіз Қазақстан Республикасының өмірге келуінің қайнар-бастауында болдық. Біз бүгін еліміздің қоғамдық-саяси құрылысының дамуындағы маңызды кезең – оның конституциялық тұрғыдан хатталу кезеңін ашып отырмыз.

Оның өзекті сәттерінің негізі Мемлекеттік егемендік туралы Декларацияда және "Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы" Конституциялық Заңда, бірқатар құқықтық актілерде қаланған, олардың қатарында меншік, азаматтық, қоғамдық бірлестіктер, Министрлер Кабинеті туралы заңдар бар. Меншіктің барлық формаларының теңдігі заң жүзінде танылып, жекешелендіру және мемлекеттің иелігінен алуды ілгерілету, кәсіпкерліктің әр алуан формаларының және нарықтық қатынастарды дамыту үшін құқықтық негіз жасалды. Демократиялық азаматтық қоғамның ажырағысыз элементі – нақты көппартиялылық өмірге келіп жатыр. Жеке адамның, қоғамның және негізгі міндеті адам құқығын қорғау болып табылатын мемлекеттің өзара қатынастарының сипаты өзгеруде.

Бүгін дәуірлер шегінде, мемлекеттің айтарлықтай тозған құқықтық базасын "баяумен" шектеуге болмайды, өйткені одан әрі даму перспективасын жоғалтудың нақты қаупі бой көрсетіп отыр. Міне, сондықтан да жаңа Конституцияға деген өмірлік қажеттілік айдан анық.

Қазақстан Республикасының егемендігін жоғары құқықтық деңгейде баянды ету қажет. Егемендік туралы Декларацияның, жаңа мемлекеттің өмірге келуін жариялайтын басқа да құжаттардың маңыздылығына қарамастан, Конституция мемлекеттің байыпты түрде даму кезеңіне кіргендігін айқындайтын ең басты акті болып келді және солай болып қала береді. Тарихи тұрғыдан алып қарағанда, Конституция қашан да декларация негізінде қабылданатыны кездейсоқ емес. АҚШ-тың 1787 жылғы конституциясынан бұрын тәуелсіздік туралы декларация қабылданған, француздың 1791 жылғы

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 2 маусым 1992 жыл.

конституциясынан бұрын адам және азамат құқығының декларациясы болған еді.

Біз нақты демократия жүйесін орнықтырмайынша, мемлекет дүниежүзілік қоғамдастықтың толыққанды мүшесі бола алмайтын жағдайды ескерудеміз. Үшінші мың жылдықтың табалдырығын аттауға әзір, өзара тығыз байланысты дүниеде адамдар планеталық ауқымда барған сайын көптеп ойлана бастап, егер бір жерде жұлым-жұлымы шыққан демократиясы бар аймақтар өмір сүрген болса, мұның өзі жалпы адамзат ағзасының сырқаты болып табылады, ол ерте ме, кеш пе ғаламдық сілкіністерге әкеліп соқтырады, деп орынды түрде санайды.

Өткеннің тек жалпыадамзаттық қазыналарын ғана алып, бұрынғы таптаурындардан, таптық догмалар мен жалған мұраттардан арылуды түбегейлі жариялаудың маңызы зор. Қазіргі қолданылып жүрген Конституцияда "кеңес халқының мемлекеттік бірлігі", "социалистік жалпыхалықтық мемлекет" және уақыт сынына төтеп бере алмаған, миллиондаған адамдардың басына қайғы-қасірет әкелген "социализмнің жеңістері" марапатталды. Осының бәрі ұзақ жылдар бойы бос даңғара, конституциялық тұғырдан алынуға тиісті тоталитарлық режимнің сырттай ғана тартымды әшекейі болып келген еді.

Қоғам дамуының ұзақ мерзімді мақсаттары мен басымдықтарын анықтап, оларды халықтың өмірлік маңызды мүдделерімен салыстыру үшін жаңа Конституция қабылдау талап етіледі. Ұлттық мемлекеттікті дамыту, адамның құқықтары мен бостандықтарының кепілдігі, азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет орнату, азаматтық татулық пен ұлтаралық келісімді, өзіміз үшін және өз ұрпақтарымыз үшін лайықты өмірді қамтамасыз ету – біздің қысқаша алғандағы стратегиялық міндеттеріміз, міне, осындай.

Конституция құқықтық негізді тұрақтандыру және алға қойылған мақсаттарға жетудің конституциялық-құқықтық құралдарын: мемлекеттік және халықтық егемендікті, мемлекеттік өкімет билігін жүзеге асыруда саяси алуан түрлілікті, адам мен азаматтың бостандығын; мемлекеттің құрылысы мен қызметінің негізі ретінде билікті бөлісу принципінің салтанатын баянды ету үшін қажет.

Және, ақыр соңында, Конституция республиканың көпұлтты халқының ой-арманы мен күш-жігерін жаңа саяси негізде біріктіру үшін керек. Өмірлік маңызды мәселелерге жауап тапқан адамдар ертеңгі күнге деген сенімге ие болады, ал бүгінде біздің көбімізге сол жетіспей отыр.

Кез келген Конституцияның басты мәселесі мемлекеттік өкіметті жүзеге асыру жөніндегі көзқарас болып табылады. Соның негізінде азаматтың мәртебесі нығайып, азаматтық қоғамның және, әрине, мемлекеттің өртүрлі институттарының жұмысы жүзеге асырылады. Егер қазіргі жағдайға осы тұрғыдан көз салатын болсақ, біздің практикалық іс-қимылымыз мемлекет пен өзге де саяси жүйе субъектілері арасында, республика мен оған кіретін

әкімшілік-территориялық өлшемдер арасында, заң шығару, атқару және сот биліктері арасында билік көлемін қайта бөлісуге байланысты екені айқын көрінеді. Осы аса маңызды қатынастарды кесімді конституциялық тұрғыдан баянды етпейінше, азаматтық қоғамды құру, мемлекеттік механизмнің тиімді қызмет етуіне үміт арту мүмкін емес.

Конституцияның қабылдануын талап ететін тағы бір елеулі себеп бар. Бұл арада мен бүкіл құқықтық базаның бұзылып жатқанын айтып тұрмын. Жекелеген заңдарды қабылдап, олардың нақты жағдайдағы мақсатын түсіне отырып, біз кейбір дәрежеде белгілі бір проблемалардың жекелеген принципті аспектілерін ойда сақтап, "кейінге" қалдырамыз. Оларды тіпті "Қазақстан Республикасының мемлекеттік егемендігі туралы" Конституциялық Заң арқылы да өзара байланысты, бір жүйеге жинақтау мүмкін болмады. Мынадай жағдай қалыптасты: қазіргі уақытта, бейне бір екі негізгі заң қосарлас қолданылып жүрген сияқты, ал бұған, өздеріңіз түсінесіздер, мүлдем жол беруге болмайды.

Барлық жайлардан болашақ Конституция төңірегіндегі қоғамдық пікірдің алуан түрлі екені сезілуде. Негізгі Заңның қабылдануы біздің көпұлтты мемлекетіміз үшін қуатты топтастырушы фактор болар еді. Осы тұрғыдан алғанда Орал облысының "Азаматтық келісім жолында" қоғамдық бірлестіктері кеңесінің Президентке және халық депутаттарына жолдаған Үндеуі мейлінше назар аударарлық. Әртүрлі бағдардағы жеті қоғамдық бірлестіктің басшылары жобаның демократиялық жолмен талқылануын қамтамасыз етуге, халықтың пікірлерін жан-жақты ескеруге шақырған үндеуге өздерінің қолдарын қойған. Мұндай өтініштер мен талаптар басқа да қоғамдық ұйымдардан, жекелеген азаматтардан келіп түсуде.

Мен тәуелсіз Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясын қабылдау қажет екеніне және оның дер кезінде қабылданғалы отырғанына көміл сенемін.

Өздеріңіз білесіздер, Жоғарғы Кеңестің қаулысымен 1990 жылғы желтоқсанда конституциялық комиссия өз жұмысын бастады. Конституция жобасын дайындауға халық депутаттары, республикалық басқару органдары, белгілі құқықтанушы ғалымдар, қоғамдық бірлестіктердің өкілдері тартылды. Жұмыс және сарап топтарын тиісінше Жоғарғы Кеңес Төрағасының орынбасары З. Л. Федотова және республиканың халық депутаты академик С. З. Зиманов басқарды.

Конституциялық комиссия, жұмыс және сарап топтары бір-бірімен байланыс жасай отырып, жұмыс істеді, пікірсайыстар мен таластар үстінде оңтайлы шешімдер іздестірді. Бұл орайда әрқашан да жоғары дамыған елдердің тәжірибесі басты дәлел болып отырды. Осы уақыт ішінде Конституция жобасының бірнеше нұсқасы әзірленіп, қаралды.

Сіздердің қарауыңызға ұсынылып отырған құжат жеткілікті дәрежеде сынақтан өткізіліп, ғылыми сарапқа салынды. Ол "дөңгелек үстелдер" мен конференцияларда талқыланды, оларға бұрынғы Одақ республикаларының

көпшілігінен келген жетекші ғалымдар мен практиктер қатысты. 1992 жылғы қаңтарда Қазақстан Республикасы Конституциясының проблемалары жөнінде Қазақстан-Американ кездесуі өткізілді. Сонымен бірге жобамен адам құқықтары мен бостандықтары проблемаларына маманданған үкіметтік емес халықаралық амнистия ұйымы таныстырылды.

Азаматтың құқықтық жағдайына Жалпыға бірдей адам құқықтары декларациясында, Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіде, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде баянды етілген стандарттар үлгі етіп алынды.

Егер билікті бөлісу мен басқару формасы жайында айтатын болсақ, бізге АҚШ-тың, Францияның, Финляндияның, Португалияның тәжірибесін зерттеу көп көмек көрсетті. Конституциялық қадағалау органдары жөнінде ГФР мен Италияның конституциялық соттарының мәртебесіне талдау жасауға баса көңіл бөлінді.

Еуропаның жоғары дамыған елдеріне бағдар ұстай отырып, біз азиялық көршілеріміз – Жапонияның, Оңтүстік Кореяның, Үндістанның, Пәкістанның, Түркияның, басқа да елдердің практикасын ескереріміз сөзсіз. Мен бұл арада біздің тұрақты пікір алмасуымыз жолға қойылған Достастықтың тәуелсіз мемлекеттері жайында айтып та тұрғаным жоқ.

Әлбетте, әңгіме бас-көз жоқ көшіріп алу жайында болып отырған жоқ, өйткені біз үшін "американ" нұсқасы да, "жапон" нұсқасы да, "түрік" нұсқасы да, басқа қайсыбір нұсқа да мінсіз емес. Өздеріңіз түсініп отырғандай, мен мұны біз таңдап алған шешімдердің классикалық үлгілермен сәйкестігін тексеріп, мәтіннің айнадағыдай көрсетілмегеніне аздап ренжуі мүмкін адамдар үшін айтып тұрмын. Ең бастысы, біздің баса назар аударған нәрсеміз – біздің өмір шындығымызға жақындатылған тарихи жағдайларда нақты мәселелерді конституциялық жолмен шешудің әдістемесі. Нақ сондықтан да біз бірінші кезекте әлеуметтік-экономикалық дамудың қол жеткен деңгейін, республика халқының саяси мәдениетін, ұлттық және діни ерекшелігін негізге алдық.

Тәуелсіз демократиялық мемлекет – Қазақстан Республикасының іргетасын біздің ішкі және сыртқы саяси жағдай қиын болып отырғанда қалауымызға тура келуде, бұл жағдайлар, әрине, Конституцияны әзірлеу процесіне өз ықпалын жасады, ал кейбір реттерде тіпті белгілі бір нормалардың мазмұнын да айқындап берді.

Жобаның мазмұны жайында айтпас бұрын, оның авторлары Конституцияның адам, қоғам және мемлекет өмірінде атқаратын сапалық жағынан өзге бір рөлін негізге алғанын атап көрсетейік.

Конституция жобасының теориялық үлгісі негізіне халық билігінің, жалпыадамзаттық құндылықтар мен жалпы жұрт таныған халықаралық құқық нормаларының идеяларын тану, азамат құқықтарының басымдығы және халық бақылап отыратын мемлекет институттары жұмыс істегенде оның мүддесін көздейтін азаматтық қоғам орнату ұмтылысы алынған.

Конституцияны жүргізу салалары түбегейлі өзгертілген, іргелі маңызы жоқ, бірақ бұрын дәстүр бойынша Конституция тәптіштеп белгілеп келген көптеген қатынастар неғұрлым төмен заңдар деңгейінде берілді. Екінші жағынан, азамат, экономикалық жүйе, мемлекет институттары мәртебесінің, сот әділдігін тиісінше жүзеге асыру кепілдіктерінің жекелеген жақтары тұңғыш рет конституциялық мәселелерге айналды.

Егер қолданылып жүрген Конституция жалпы саяси декларацияларға, идеологиялық кепілдіктер мен уәделерге толық толы "саяси-құқықтық акт" болса, бұл жоба қандай да бір "измдерден" толық арылған, белгілі бір ережені әбден нақты түсіндіруге және оны, негізінен алғанда, құқықтық құралдармен қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қатаң заң тілімен баяндалған.

Конституция нормалары тікелей қолданылады, ал мұның рөлі өзі әсте де құрғақ құқылық сипатта емес. Мұндай жазба Конституцияға өмірлік күш береді, оны өмір шындығымен үш қайнаса сорпасы қосылмайтын жылтырақ экспонаттардың бірі ретінде пайдаланудың кеселді практикасынан арылтады, азаматтардың өз құқықтарын Конституцияның көмегімен қорғауға мүмкіндік береді, оның беделін де арттыратыны сөзсіз.

Конституциялық құрылыс тұрғысынан алғанда, мәтінде "Конституцияны сақтау кепілдіктері" деген арнаулы бөлімнің болуы жаңалық. Онда Конституцияның тұрақтылығы оны өзгертудің ерекше тәртібімен, жекелеген конституциялық ережелерді қайта қараудың қиындатылған келісімімен қамтамасыз етілетіні атап көрсетілген. Жасалуы ықтимал жалған конституциялық реформалар алдына қосымша кедергілер қоя отырып, біз бұған саналы түрде барып отырмыз. Халық стратегиялық бағытты біржола және түпкілікті таңдап алып, ертеңгі күні мемлекет басына келетін жаңа саясатшылардың оны өзгерте алмайтынына сенімді болуға тиіс.

Айтпақшы, осы тұрғыдан алғанда, американдықтардың өз конституциясына көзқарасы мейлінше назар аударарлық. Кейде осы бір ұлт үшін қастерлі еш нәрсе жоқ сияқты болып көрінеді: конгресс, президент, кез келген лауазымды адам, заңның қандайы болса да екінші бірінде қатаң сынға алынып жатады. Бірақ олар үшін конституциядан қастерлі нәрсе жоқ, оны АҚШ-тың барлық азаматтары мұқият қорғайды, икона сияқты емес, қайта демократиялық жолмен ұйымдастырылған құрылыстың кепілі және пәрменді жұмыс істейтін құралы ретінде қорғалады.

Уақытымыздың қиын өкеніне қарамастан, біз Конституцияны ұзақ мерзімге әзірлеп отырмыз. Сондықтан жобаның жекелеген, бірінші кезекте, кейбір мемлекеттік институттарға қатысты ережелері жүзеге асырылу барысында икемділікті және маневр жасау мүмкіндігін қажет етеді. Мұндай жағдайда шешімдерді конституциялық немесе әдеттегі заңдар түрінде Жоғарғы Кеңес қабылдайтын болады. Мұндай практика Конституция мәтінінің "сақталуын" қамтамасыз ету мақсатында көптеген елдерде пайдаланылды.

Негізгі Конституциялық принциптер "Конституциялық құрылыс негіздері" бөлімінде баяндалған.

Мұнда сан ғасырлық тарих ішінде тұңғыш рет Қазақстан Республикасына тәуелсіз, демократиялық және бірыңғай мемлекет ретінде сипаттама беріледі. Қазақстанның егемендігі шектелмеген, оның территориясы тұтас, бөлінбейтін және қол сұғылмайтын болып табылады, сөйтіп, республикаға территориялық тұрғыдан талап қоюдың кез келген жолы біржола кесіледі.

Жобаның бастау көзі – біздің конституциялық құрылысымыздың практикасына бұрын белгісіз болып келген ұлттық мемлекеттік идеясын азаматтық қоғам құрумен бірлікте алып қарау. Өзім ұсынған Қазақстанды қалыптастыру және дамыту стратегиясында мен ұлт мемлекеттіксіз өмір сүре алмайды, ол өзінен-өзі құрып кетеді дегенді басшылыққа аламын. Өз кезегінде ұлттың құрып кетуі оның мемлекетінің өмір сүруін мағынасыз етеді.

Мемлекеттік тілмен және ұлт пайда болып, орныққан территориямен табиғи байланысты. Қазақтар үшін бұл – Қазақстан Республикасы, мұнда түрлі ұлттар мен ұлыстарға жататын қоғамның барлық мүшелерінің теңдігі мен бостандығы қамтамасыз етілген және қамтамасыз етіле береді. Ұлттық мемлекеттіктің негізгі белгілері Конституцияның кіріспесінде, конституциялық құрылыстың негіздерінде және басқа нормаларда баянды етілген.

Конституция ережелері контекстінде әрбір ұлт пен ұлыстың дамуын, олардың мәдениетінің өзара баюын қамтамасыз ететін нормаларды баянды ететінімізді атап өту керек. Республиканың кез келген азаматына, ол қандай ұлтқа жатпасын, Қазақ ұлттық мемлекетін өз мемлекеті деп есептеуі және оның толық қолдауына үміт артуы табиғи нәрсе.

Бұрын да талай айтылғанды қайталағым келеді. Біз басқа ұлттар мен ұлыстардың халықтарын кемсітпей және олардың есебінен жүргізбей қазақ этносын сақтап, дамыту жөніне шаралар қолданамыз. Бұл бағытты Қазақстанда тұратын адамдардың басым көпшілігі қолдайды, олар өз мұқтаждарымыз бен арман-тілегімізді тек бірге, тек біртұтас әулет бола отырып қана қанағаттандыра алатынымызды түсінеді. Қарапайым адамдардың бөле алмай жатқан ештеңесі жоқ. Ұлттық алауыздыққа республиканың қазақ, орыс және басқа да барлық халықтарының қас дұшпаны ғана шақыруы мүмкін.

Конституция жобасы адамды, оның өмірі мен бостандығын ең асыл қазына деп таниды. Республика өзінің қызметін азамат пен қоғамның мүдделеріне сай жүзеге асырады. Қазақстанның көпұлтты халқы егемендіктің иесі және саяси алуан түрлілік негізінде әртүрлі ұғымдық формаларда жүзеге асырылатын мемлекеттік өкіметтің бірден-бір қайнар көзі болып табылады. Бұл орайда халық атынан сөйлеу құқығына қандай да бір қоғамдық бірлестік емес, қандай да бір аудан немесе қала емес, қандай да бір адамдар тобы емес, тек Жоғарғы Кеңес пен Президент ие болады. Мұндай ереже өте маңызды, өйткені ол өзінің жеке және тар өрісті топтық мақсаттарын көздей отырып, бүкіл халықтың атынан ділмарсыған жаңадан шыққан саясатшысымақтардың желігін басады деп ойлау керек.

КОКП-ның идеологиялық монополиясының жетпіс жылдан астам тәжірибесі бізді "саяси партиялардың және өзге де қоғамдық бірлестіктердің, оның

ішінде діни бірлестіктердің идеологиясы мемлекеттік идеология ретінде орныға алмайды" деп бірімәнді жариялауға мәжбүр етті. Бұдан былай біз, ақиқатқа деген құқықты ешкімнің де озбырлықпен тартып алуына жол бермейміз.

"Конституциялық құрылыс негіздері" бөлімі "Азамат", "Қоғам", "Мемлекет" деген үш топтамадан тұрады. Бұрынғы конституциялардан өзгешелігі жобада, көріп отырғанымыздай, ең алдымен азаматтың құқықтық мәртебесі, содан кейін – одан туындайтын қоғамдық құрылыс негіздері және содан кейін ғана – мемлекет пен оның институттары анықталады.

Бұрын қолданылып келген кеңес конституциялары ең демократияшыл конституциялар деп есептелуші еді, өйткені әлеуметтік-экономикалық, саяси және жеке құқықтар мен бостандықтардың кең спектрін жариялады. Алайда өмір мынадай қарапайым ақиқатты дәлелдеп берді: ешқандай декларациялар, өз кезегінде, жекені мемлекеттіктен бөліп алмайынша мүмкін болмайтын нағыз бостандықты алмастыра алмайды. Бұл жобада ескерілген.

Қоғамдағы және саяси жүйедегі азамат пен мемлекеттің орны мен рөлінің өзгеруі, нарықтық қатынастарды қалыптастыру мен дүниежүзілік өркениет қазыналарына қол жеткізуге бағдар ұстау жеке адам мен мемлекеттік өкімет арасындағы қатынастарды қайта қарауды талап етті.

Конституция жобасында адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының дүниежүзілік нормаларға сай келетін жаңа тұжырымдамасы берілген. Жаңа құқықтар мен кепілдіктердің арқасында өмір сүру, жеке меншік ақпарат алу және тарату, еркін жүріп-тұру және тұрғылықты жерді таңдау, мемлекеттік қызметке жол ашылу және басқа құқықтарын баянды ету көзделеді. Міндеттердің арасында заңдарды орындау, басқа азаматтардың ар-ожданы мен абыройын құрметтеу, белгіленген салықтар мен алымдарды төлеу, Қазақстан Республикасын қорғау бар. Адам және азамат құқықтық кепілдіктері жаңадан тұжырымдалды, бұл орайда құқықтық кепілдіктерді баянды етуге баса назар аударылды.

Адамдардың бостандығы мен теңдігі жағдайында Қазақстанның дамуында экономиканың мемлекеттік және жекеменшік секторларының таңдап алынған кез келген саласындағы жаңа инициативаны қамтамасыз ететін меншік қатынастары, кәсіпкерліктің кез келген заңды түрімен айналысу шешуші бағыттарға айналады.

Меншікті өз қорғауына алып, оны өз бетінше алып қоюға тыйым салуға кепілдік бере отырып, мемлекет сонымен қатар белгілі бір шектеулер де енгізеді.

Біріншіден, тек қана Қазақстан Республикасының иелігінде болатын объектілер: жер, оның қойнауы, өсімдіктермен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар тізбесі берілген.

Екіншіден, меншіктің қоғамдық мәні, оның жасампаздық сипаты атап көрсетіледі. "Мүлікті пайдалану экологиялық ортаға нұқсан келтірмеуге, азаматтардың, заңды ұйымдар мен мемлекеттің құқықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін бұзбауға тиіс".

Жеке меншіктің тууына, жекешелендіру мен мемлекет иелігінен алуға өндіруші-монополистердің рынокта барлық билікті қолына алуы тұсау болады. Осыған байланысты Конституция заңды бәсекелестікті шектеуге немесе жоюға, тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтіруге бағытталған монополистік және басқа да кез келген қызметке тыйым салуды жариялайды.

Шетелдік инвесторлар үшін, ал бұл туралы маған шетелде талай рет естуіме тура келді, оларға бизнестің тұрақты жағдайына, олардың мүдделерін мемлекеттің қорғауына кепілдік беретін тармақтың принципті маңызы бар.

Жобаға негіз етіп алынған адамгершілік потенциалды "Неке және отбасы" тарауының нормалары айқын қуаттайды. Мұнда ерлі-зайыптылардың өзара келісімі мен теңдігі бойынша некеге тұру, ата-аналардың балаларды асырау, оқыту және тәрбиелеу міндеті, еңбекке қабілетті балалардың өз ата-аналарына қамқорлық жасау және оларға көмек көрсету міндеті сияқты жалпы жұрт таныған ережелер баянды етілген. Мемлекет пен қоғам жетім балалардың және ата-аналарының қамқорлығынан айырылған балалардың бағып-күтілуін, тәрбиелеп, оқытылуын қамтамасыз етеді, балалар жөніндегі қайырымдылық қызметті көтермелейді деп тұңғыш рет атап көрсетілген.

Қазіргі саяси өмірдің нақты факторы қоғамдық бірлестіктер болып отыр. Олар қоғамдық пікірді анықтауға жәрдемдесіп, өзіндік бір сүзгі ретінде көрінуде, сол арқылы түрлі мемлекеттік қызметке кандидаттар електен өткізіліп жатады. Саяси партиялар мемлекеттік өкімет пен халықтың өзара байланысын қамтамасыз ететін құралға айналууда. Осының арқасында оларға депутаттыққа кандидаттар ұсыну, парламенттік фракциялар құру және т.б. құқық беріледі. Жобада қоғамдық бірлестіктерді өз орындарына бір мәнде қоюға әрекет жасалды: саяси партияларға – саясат саласы, кәсіподақтарға – азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарын қорғау, діни бірлестіктерге – дін тұту бостандығын қамтамасыз ету, шығармашылық одақтарға – өнер саласындағы мүдделерді білдіру және тағысын тағылар. Ал, мұның өзі, менің ойымша, өте әділетті. Әркім өзінің ісімен айналысуға тиіс.

Қоғамдық бірлестіктердің мәртебесін анықтай отырып, жоба оларға мемлекеттік органдардың функцияларын беруге тыйым салады. Бізде қажетті өкілеттіктерді иеленген тиісті өкімет құрылымдары бар. Сондықтан себеппен де, себепсіз де қоғамдық бақылаушыларды қаптата берудің, мемлекеттік қондырманың үстіне қандай да бір қосымша қондырма тұрғызудың қажеті жоқ. Демократияның, былайша айтқанда, мұндай формалары тұлғасыз қоғамдық-мемлекеттік құрылымдардың пайда болуына, лауазымды адамдардың жауапкершілігінің азаюына, қоғамдық өзін-өзі басқару бірлестіктерінің төрешілденуіне және олардың мемлекет қосарласына айналуына алып келген көптеген мысалдарды тағы да өз тәжірибеміз береді.

Бүгін тағы бір жағдай туралы да айту қажет, саяси бостандық пен қоғамдық мінез-құлықтың, жалпыадамзаттық нормаларын арсыздықпен елемеу мен саяси бостандық ретінде көрсетілетін жағдай арасында ортақ ештеңе де жоқ.

Бірқатар қоғамдық бірлестіктер ұлттық идеяларды: мәдениетті, тілдерді қайта түлетуді, адамдардың өмір сүруінің экономикалық жағдайларын жақсартуды қару етіп алды. Мұның өзі жақсы да. Басқа бір нәрсе қатты алаңдатады. Жекелеген қоғамдық құрамалар, ұлттық мәдени орталықтары ұлттық оқшаулыққа, ұлттық артықшылықты насихаттауға, жалпы проблемаларды басқа ұлттар өкілдерінің заңды құқықтары мен мүдделеріне нұқсан келтіру есебінен шешуге барған сайын көбірек үміт артып, қауесеттерді таратудың көзіне айналып отыр. Яғни, өзінің адамгершіл жарғылық міндеттерінен барған сайын аулақтай түсіп, ұлтаралық тайталастықтың бейне бір қамалына айналуға. Солай бола тұрса да олардың әрқайсысының белсенді қатысушысына жасампаз идеяны күйретуші идеядан бөліп тұратын шекті білу, сөйтіп бұл жөнінде өзіне есеп беру қажет.

"Алаш", "Желтоқсан", Сібір казачествосының жерлестігі мен одағы қоғамдық бірлестіктерінің есебінде бір жыл ішінде өткізілген рұқсат етілмеген 130 митингілер мен басқа да шаралар, қоғамға қарсы әртүрлі іс-әрекеттер бар. "Алаш" және казачество одағы заңда белгіленген тәртіппен тіркелмеген. Біріншісі де, екіншісі де Қазақстанға басқа аймақтан әкелінген баспасөз өнімін пайдаланады. Осының өзі-ақ олардың әрекеттерінің Конституцияға қарсы екендігін айғақтайды. Мен казачество қозғалысы бірқатар жерлерде барған сайын әскери құрамалар сипатына айқын ие бола бастағаны туралы айтып та тұрғаным жоқ, ал ондай құрамалар құруға заң бойынша тыйым салынған. Және де біз Оралдағы қақтығысты қандай қиындықпен тоқтатуға тура келгенін әлі ұмытқанмыз жоқ. "Алаш" өкілдерінің Қазақстан Республикасының халық депутаты, мұсылман діни басқармасының басшысы мүфти Рәтбек қажы Нысанбайұлын қатыгездікпен таяққа жығуын қандай саяси себептермен түсіндіруге болады?

Дегенмен, прокуратура, басқа да құқық қорғау органдары "алдын-алу сипатындағы" шаралармен ғана шектелуде. Ондай шаралар бұл органдардың халық арасындағы беделін жоғалтудан басқа ештеңе де бермейді. Адамдардың әдепсіздік ауылынан тым алшақ жатқан үзілді-кесілді мәлімдемелеріне және оның үстіне қоғамдық жағдайды тұрақсыздандыратын іс-әрекеттеріне құқық қорғау органдары соларға барабар жауап шараларын дереу қолдануға тиіс. Бұл органдардан адамдар нақ осыны күтіп отыр. Өңгіме барлық партиялар мен қозғалыстардың өз жұмысын заң шеңберінде жүргізуі жайында болып отыр. Біздің ортақ үйдегі тыныштық пен келісім баршамызға да қымбат екеніне күмәнім жоқ. Міне, сондықтан да бұл туралы парламент мінбесінен айтып тұрмын.

Осы тақырыпты аяқтай келе, демократияны алаң мен тобыр билігі – охлократиямен алмастырғысы келген жерлерде оның алдын алмайынша болмайтынын тағы да атап көрсетпекпін. "Алаулаған" бір оқиғаға жол беріп алсақ бітті, одан кейін басқару дегенді білмейтін нөпір-апат лап қояды. Сондықтан да ұлттық, таптық және діни төзбеушілікті уағыздайтын, конституциялық құрылысқа және біздің егеменді мемлекетіміздің территориялық тұта-

стығына қатер төндіретін саяси партиялар мен ұйымдар қызметінің жолын батыл түрде қиып тастау үшін заңдарда және "Тарих және мәдениет ескерткіштерін сақтау туралы" Жоғарғы Кеңес таяуда қабылдаған қаулыда көзделген шараларға көшетін уақыт жетті. Белгіленген тәртіп бойынша тіркелместен республикада іс-әрекет жасап жүрген қоғамдық бірлестіктер тіркелуден қасақана жалтарып жүргенін айтпай кете алмаймын. Тіркелмеген қоғамдық құрамаларға басшылық жасағаны және олардың қызметіне қатысқаны үшін заң алдында жауапкершілік белгілеу қажеттігі, тегі туса керек.

Конституция мен заңдардың екі жақтылығы халықтың құқықтық нигилизмімен ұштаса келіп, құқық бұзу үшін нәр беріп отырғанына назар аударғым келеді. Мұның өзі республика конституциясын сындарлықпен талқылап, қабылдау пайдасындағы тағы бір дәлел болып табылады.

Қазақстанның мемлекеттік делегациясының АҚШ-қа барып, 1968 жылғы Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа ядролық қарусыз мемлекет ретінде қол қоюға әзір екендігіміз жайында мәлімдегенімізден кейін үлкен саясаткерлердің біздің республикадан сескенетін қаупінің орнын үміт алмастырды. Объективті жағдайлардың еркімен Қазақстан аса маңызды әлемдік оқиғалардың ортасына тап болды. Ал мұның өзі тым асыра дәріптеу емес. ХХІ ғасырға көз сала отырып, мемлекет қайраткерлері мен сарапшылар Азия жаңадан қайта оянады деп айтарлықтай негізбен жобалауда. Осыған байланысты Солтүстік – Оңтүстік, христиан дүниесінің мұсылман дүниесімен ықтимал тайталасынан қауіптенеді. Қазірдің өзінде олар геосаяси тұрақтылықты қамтамасыз етудің ықтимал жолдарын іздестіріп, діни негіздегі аймақтық жанжалдарды жоюға зор назар аударуда. Осыған орай қазір олардың көпшілігі Қазақстанды Еуропа мен Азия арасындағы, христиандар мен мұсылмандар арасындағы нақты келісімнің символы ретінде қабылдауда. Бірақ әлдекім үшін футурологиялық тұжырымдамалардың алыс символы мен субъектісі болып отырған нәрсе біз үшін өзгерістердің сөзсіз шарты, біздің балаларымыздың алаңсыз бүгінгі өмірі мен болашағының кепілі болып табылады.

"Конституциялық құрылыс негіздері" бөлімінде "Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік өкімет заң шығарушы, атқарушы өкімет және сот билігі болып бөліну принципіне негізделеді" деп жазылған. Алдын ала атап көрсеткім келетіні, біздің кейбір ғалымдарымыздың және істің байыбына бойламаған саясаткерлеріміздің күш-жігер жұмсауының арқасында өкімет билігін бөлу принципі іс жүзінде олардың арасына қайдағы бір Қытай қорғанын орнатуға ұласып бара жатыр. Ал менің шетелдерге сапарларым кезінде әріптестерім, ең алдымен, заң шығарушы, атқарушы өкімет және сот билігі органдарының өзара іс-қимылы мен ынтымақтастығы секілді маңызды элементтерді атап көрсетті.

Біздің мемлекеттің қазіргі кезеңі мен перспективасын сипаттай келіп, нарықтық экономика құрудағы елеулі қиындықтар, өркениетті көппартиялықтың болмауы және нақты демократия жағдайында өмір сүру тәжірибесінің жоқтығы президенттік республиканы қалыптастырудың сөзсіз қажеттілігін

талап етіп отырғанын айту керек. Оның негізі 1990 жылы қаланған болатын, ал қазірдің өзінде бірнеше кезеңнен өттік.

Президенттік қызмет тағайындалып, оған мемлекет басшысы, республиканың ең жоғары атқарушы және өкімші функциясы жүктеліп, үкімет – Министрлер Кабинетінің қызметіне басшылық ету тапсырылды. "Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинеті туралы" Заңға сәйкес Президенттің кабинетке қатысты өкілеттігі күшейтілді. Жұмыстың алқалық негізінің аясы тарылып, үкімет мүшелерінің рөлі мен жеке жауапкершілігі күшейтілді.

1992 жылғы ақпанда Президент Жарлығымен атқарушы өкіметтің бір-ыңғай тұтас жүйесін қалыптастыру аяқталды.

Өткен жолды және болашаққа арналған жоспарларды ескере келіп, конституциялық комиссия сіздердің қарауыңызға басқарудың президенттік формасына көп деңгейде жақындатылған органдар жүйесін қарауды ұсынады. Бұл орайда кім-кімнен асып түсті дегенді анықтау мақсатымен жоғары органдардың өкілеттілік ауқымын таразыға тартпақ ниеттегі жаңсақтық әрекеттердің дәлелді болуы екіталай деп ойлаймын. Жоғарғы Кеңес те, Президент те, Министрлер Кабинеті де ештеңені жоғалтқан жоқ. Ал, егер кейбір жаңалықтарға ие болса, оның өзі де бір-бірінің есебінен емес, дүние жүзінде қолданылып келе жатқан, бізде де жарияланып, ішінара жүзеге асырылған үкімет билігін бөлісу принципі шеңберінде өтті.

Заң шығарушы билікті кәсіптік негізде әрекет ететін Жоғарғы Кеңес жүзеге асыруға тиіс. Парламенттің депутаты одан тыс жерде лауазым атқарып, басқа өкілетті органның мүшесі бола алмайды. Ол тәжірибелі саясаткерлерден, заң шығарушы саласының мамандарынан тұратын, тек каникулға ғана шыққанда жұмысын үзіп тұрақты түрде жұмыс істейтін Жоғарғы Кеңес болады. Конституциялық комиссия мен жұмыс тобының мүшелері мұнда бірлік танытты: бізге заңдарды жартылай қоғамдық негізде жасап, қабылдаудан бас тартатын уақыт жетті. Тұрақты түрде жұмыс істейтін парламент қажет болған жағдайда, ескірген заңдарға жедел түзетулер енгізіп, жаңа заңдар қабылдап, олардың жүзеге асуына бақылау жасауға, атқарушы үкімет органдарымен тұрақты өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді. Жоғарғы Кеңес жүзеге асыратын бақылау функциясының кепілдігі күшейтілді.

Жобада Президенттің мемлекет басшысы және үкімет басшысы ретіндегі функцияларын қатар дәлелдей отырып, жоғары атқарушы өкіметті одан әрі топтастыру көзделген. Мұның өзі, әсіресе бұрынғы Одақтық халық депутаттарының бұдан аз ғана уақыт бұрын өкіметтің жоғары органдары арасына сына қағуының табыссыз болмаған әрекетінің мысалдарын еске алсақ, аса маңызды жағдай бір-бірін ерегістірудің қайғылы қорытындысы жақсы белгілі: біреулер үшін ол тамызда аяқталса, ал кейбіреулер үшін бұл оқиға "Матрос тылсымында" осы уақытқа дейін созылуда. Ал мұның салдары тым қасіретті. КСРО-ның барлық жоғары органдары, Одақтың өзі сияқты, тұңғыыққа шым батып кетті. Біз өзіміздің алдымызға басты мақсат – алапат

экономикалық қасіреттен шығуды қойып отырған кезде, біздің мемлекетіміз шеңберінде мұндай "ойынға" жол беруге құқымыз бар ма?

Осыған ұқсас мысалды Италиядан да көруге болады. Онда соғыстан кейінгі кезеңде қырықтан астам үкімет ауысты. Түркия мен Пәкістанда мұндай процестер әскери диктатураларды саясаттың нақты, оқтын-оқтын жүзеге асатын факторына айналуына жеткізіп отырды, ал әскерилер жай азаматтардың арындаған сезімдері мен қызбалықтарын жөнге салып отырды.

Және де президенттік республика тек Президент үшін ғана пайдалы деп ойламау керек. Басқарудың парламенттік формасы жағдайында парламенттің рөлі зор деген түсінік ол тек сыртқы көрініс, қиял ғана. Сайлауда жеңіске жеткен партияның бағытын сөзсіз жүзеге асыратын парламенттегі және үкіметтегі бірыңғай партиялық көпшіліктің есебінен партияның өзінің рөлі күрт артады, ал жоғары мемлекеттік органдар оның саясатын жүзеге асырушыларға айналады. Ұлыбританияның, Жапонияның, Германияның тәжірибесіне зер салыңыздаршы. Басқарудың президенттік формасы мұндай шиеленістерді болдырмауға мүмкіндік беріп отыр. Сондықтан да ол біздің перспектива ретінде таңдап алынды.

Конституция жобасында Министрлер Кабинетінің Жоғарғы Кеңес алдындағы ұжымдық жауапкершілігі институтын алып тастау, Министрлер Кабинетінің өкілеттілігі мерзімін Президенттің сайлануымен ұштастыру ұсынылады.

Президент кабинетті басқарады және Премьер-министрге үкіметтің қызметіне тікелей жедел басшылық жүргізуге өкілеттілік береді деп көзделген. Мәтіннен Министрлер Кабинетінің қызмет етуі, құзырлы және жұмысын ұйымдастыруы салаларын реттейтін нормалар алып тасталды. Оларды ағымдағы заңдарда Жоғары Кеңеспен Президент реттей алады.

Атқарушы үкімет ұсынылған шаралардан бақылаусыз қалмайтынын ерекше атап өтеміз. Республиканың тыныс-тіршілігі қызметінің принципті проблемаларын шешумен байланысты Жоғарғы Кеңестің өкілеттіктеріне күмән келтіріліп отырған жоқ. Депутаттар Қазақстан Конституциясы мен заңдарын бұзған Министрлер Кабинетінің мүшелерін қызметінен босату мүмкіндігін алады. Сонымен, өкімет билігі балансы сақталады, оған республикада құрылып отырған Конституциялық сот айтарлықтай дәрежеде жәрдемдеседі.

Жобада мемлекеттік өкіметтің территориялық ұйымдарына, жергілікті өкілетті және атқарушы органдарға мүлдем басқадай рөл беріліп отыр. Жаңа Конституция қабылданғаннан кейін әкімшілік-территориялық құрылымның басты мақсаты оның басқарушылық функциясы болмақ. Заң шығару қызметі мен нормативтер жасау республика деңгейінде шоғырландырылады. Жергілікті Кеңестер, халықтың өзін-өзі басқару органы ретінде өз істерін шешумен айналысады. Орталық және жергілікті органдардың рөлін осылайша дәлдеу өзін-өзі басқарудың басты элементтерін сақтау кезінде жікшілдік пен жершілдіктің белең алуын болдырмайды.

Заң шығарушы және атқарушы өкіметпен қатар, жоба азаматтың құқығы мен бостандығын, заңның салтанат құруын қамтамасыз етуге тиісті сот билігінің орнын айқын белгілейді.

Конституция жобасының негізгі мазмұнды аспектілері, қысқаша айтқанда, осындай. Ал енді процедуралық сәттерге тоқталуға рұқсат етіңіздер. Олар да өте маңызды, өйткені республиканың қалыптасуының қазіргі күрделі де төтенше жауапты кезеңінде өмір қиын проблемаларды көлденең тартуда, оларды шешу балама, бірақ соны көзқарастарды талап етеді.

Қазір қолданылып жүрген және осының алдындағы барлық кеңес конституцияларын Жоғарғы Кеңес қабылдады. Алайда дүниежүзілік тәжірибе небір әр түрлі тәсілдердің бар екендігін айғақтауда. Бұл, мысалы, арнайы сайланған құрылтай жиналысымен, ал ол Конституцияны және сайлау туралы Заңды қабылдаған соң таратылды, немесе референдум жолымен, яғни тікелей халықтың өзі арқылы таратылуы (сайлануы) мүмкін.

Қазақстан Республикасының Президенті, конституциялық төрағасы ретінде Жоғарғы Кеңестің қарауына мынадай ұсыныс енгіземін.

Осы сессияда негізгі ережелер бойынша бір тоқтамға келіп, оларды бірінші нұсқасында мақұлдап, Конституцияны бүкілхалықтық талқылауға салу туралы шешім қабылдау жөн болмақ. Халық депутаттары жергілікті Кеңестеріне, әкімдерге жобаны сессияларда қарау, халық арасында және бұқаралық ақпарат құралдарында талқылауды ұйымдастыру тапсырылсын. Сіздер Конституцияны қабылдауды соза беруге болмайтынымен, сонымен бірге асығыстық жасамау керек екенімен келісесіздер ғой деп ойлаймын.

Жобамен бұдан былайғы жұмыс былайша құрылуы мүмкін. Бүкілхалықтық талқылаудан кейін оның қорытындысын ескере отырып, конституциялық комиссия жобаны пысықтауы және оны Жоғарғы Кеңес сессиясының қарауына енгізуі керек, онда Конституцияны екінші нұсқасында қабылдау керек.

Баяндамамды аяқтай келіп, жаңа Конституцияның бізге өмірлік қажеттігін тағы да атап көрсетемін. Ол қоғам өміріне айқындық енгізіп, азаматтардың құқықтары мен міндеттерін жіті белгілейді, өкімет институттарына, әкімшілік және сот органдарына сенімді әрекет етуге мүмкіндік береді. Қысқасы қоғам мен мемлекет өмірінде біздің әрқайсымыздың құқығымыз бен бостандығымызды қорғау үшін, қазақстандықтардың жақсы өмірі жолында республикада жүргізіліп отырған түбегейлі реформалардың табысты болуы үшін қажетті тәртіп орнатуға мүмкіндік береді.

Құрметті халық депутаттары!

Мен сіздерді қандай да болмасын ұсынысты талқылау кезінде тар өрісті мүдделер мен мақсаттардан арылуға шақырамын. Біздің алдымызда – республиканың болашағы. Сондықтан оның сеніміне лайық болайық.

ДОКЛАД ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА О ПРОЕКТЕ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН*

Алма-Ата, 1 июня 1992 года

Уважаемые народные депутаты!

История распорядилась так, что мы с вами оказались у истоков рождения нового суверенного государства – независимой Республики Казахстан, делающей первые шаги в качестве равноправного члена Организации Объединенных Наций. И сегодня мы открываем важный этап развития общественно-политического строя нашей страны – этап его конституционного оформления.

Ключевые моменты для этого заложены в Декларации о государственном суверенитете и Конституционном законе "О государственной независимости Республики Казахстан", в ряде базовых правовых актов, среди которых – законы о собственности, гражданстве, общественных объединениях, Кабинете Министров. Законодательно признано равенство всех форм собственности, создана правовая основа для продвижения приватизации и разгосударствления, развития различных форм предпринимательства и рыночных отношений. Нарождается реальная многопартийность – неотъемлемый элемент демократического гражданского общества. Изменяется характер взаимоотношений личности, общества и государства, основной задачей которого становится защита прав человека.

Сегодня, на рубеже эпох, недопустимо ограничиваться "подкрашиванием" изрядно износившейся правовой базы государственности, поскольку существует реальная опасность потерять перспективы дальнейшего развития. Поэтому жизненная потребность в новой Конституции очевидна.

Необходимо на высшем правовом уровне закрепить суверенность Республики Казахстан. При всей важности деклараций о суверенитете, иных документов, провозглашающих рождение новых государств, конституции были и остаются верховными актами, свидетельствующими о вхождении государств в период устойчивого развития. Не случайно в историческом

* Газета "Казахстанская правда", 2 июня 1992 года.

плане конституции всегда принимались на базе деклараций. Конституции США 1787 года предшествовала декларация о независимости, французской конституции 1791 года – декларация прав человека и гражданина.

Мы учитываем то обстоятельство, что без становления системы реальной демократии государство не может быть полноправным членом мирового сообщества. В тесном взаимозависимом мире, готовом перешагнуть порог третьего тысячелетия, все больше людей начинает мыслить в планетарном масштабе, справедливо считая, что если где-либо на Земле существуют регионы с подорванной демократией, то это является недугом общечеловеческого организма, который рано или поздно может привести к глобальным потрясениям.

Важно окончательно провозгласить отрешение от прежних стереотипов, классовых догм и псевдоидеалов, взяв из прошлого только общечеловеческие ценности. В нашей действующей Конституции декларируются "государственное единство советского народа", "социалистическое общенародное государство" и многие другие "завоевания социализма", не выдержавшие испытания временем, обернувшиеся горем и страданием миллионов людей. Долгие годы все это было пустой бутафорией, внешне притягательным обрамлением тоталитарного режима, которое должно быть снято с конституционного пьедестала.

Принятие новой Конституции требуется для определения долгосрочных целей и приоритетов общественного развития, их сверки с жизненно важными интересами народа. Развитие национальной государственности, гарантированность прав и свобод человека, строительство гражданского общества и правового государства, обеспечение гражданского мира и международного согласия, достойной жизни для себя и для своих потомков – вот в сжатом виде наши стратегические задачи.

Конституция необходима для стабилизации правовой основы и закрепления конституционно-правовых средств достижения поставленных целей: обеспечения государственного и народного суверенитета, политического многообразия в осуществлении государственной власти, свободы человека и гражданина, торжества принципа разделения властей как основы построения и деятельности государства.

И, наконец, Конституция нужна, чтобы на новой политической основе объединить помыслы и усилия многонационального народа республики. Получив ответы на жизненно важные вопросы, люди обретут веру в завтрашний день, которой сегодня многим из нас так не хватает.

Главным вопросом любой конституции выступают отношения по поводу осуществления государственной власти. На их фундаменте учреждается статус гражданина, осуществляется функционирование различных институтов гражданского общества и, конечно же, государства. Если с этих позиций взглянуть на нынешнюю ситуацию, то очевидно, что наши практические действия связаны с перераспределением объема власти между го-

сударством и иными субъектами политической системы, между республикой и входящими в нее административно-территориальными единицами, между законодательной, исполнительной и судебной властями. Без однозначного конституционного закрепления этих важнейших отношений невозможно формировать гражданское общество, надеяться на эффективную деятельность государственного механизма.

Есть и еще одна серьезная причина, требующая принятия Конституции. Я имею в виду складывающуюся разбалансировку всей правовой базы. Принимая отдельные законы и понимая их предназначение в конкретных условиях, мы в некоторой степени оставляли "в уме", "на потом", отдельные принципиальные аспекты тех или иных проблем. Собрать их во взаимосвязанную систему не удалось даже посредством Конституционного закона "О государственной независимости Республики Казахстан". Сложилась ситуация, при которой в настоящее время параллельно действуют как бы два Основных закона, что, как вы понимаете, совершенно недопустимо.

По всему чувствуется разногласия в общественном мнении вокруг будущего Конституции. Принятие Основного закона послужило бы мощным консолидирующим фактором для нашего многонационального государства. Весьма показательным в этом плане обращение к Президенту и народным депутатам совета общественных объединений Уральской области "За гражданское согласие". Руководители семи общественных объединений различной ориентации поставили свои подписи под призывом обеспечить демократическое обсуждение проекта, всесторонний учет мнений населения. Аналогичные просьбы и требования поступают от других общественных организаций, отдельных граждан.

Я убежден, что принятие новой Конституции независимой Республики Казахстан необходимо и своевременно.

Как вы знаете, в декабре 1990 года по постановлению Верховного Совета начала свою работу конституционная комиссия. К подготовке проекта Конституции были привлечены народные депутаты, республиканские органы управления, известные ученые-правоведы, представители общественных объединений. Рабочую и экспертную группы возглавили, соответственно, заместитель Председателя Верховного Совета З. Л. Федотова и народный депутат республики академик С. З. Зиманов.

Конституционная комиссия, рабочая и экспертные группы действовали в контакте друг с другом, в дискуссиях и спорах искали оптимальные решения. При этом в качестве главного аргумента всегда оставался опыт высокоразвитых стран. За прошедшее время были подготовлены и рассмотрены несколько вариантов проекта Конституции.

Представленный на ваше рассмотрение документ подвергся достаточной апробации и научной экспертизе. Он обсуждался за "круглыми столами" и на конференциях, участниками которых были ведущие ученые и практики из большинства республик бывшего Союза. В январе 1992 года состо-

ялась казахстанско-американская встреча по проблемам Конституции Республики Казахстан. Кроме того, с проектом ознакомлена неправительственная организация Международная амнистия, специализирующаяся на проблемах прав и свобод человека.

За образец правового положения гражданина были взяты стандарты, закрепленные во Всеобщей декларации прав человека, Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах, Международном пакте о гражданских и политических правах.

Если говорить о разделении властей и форме правления, то значительную помощь нам оказало изучение опыта США, Франции, Финляндии, Португалии. Применительно к органам конституционного надзора основной акцент был сделан на анализ статуса конституционных судов ФРГ и Италии.

Ориентируясь на высокоразвитые европейские страны, мы, несомненно, учитываем практику и наших азиатских соседей – Японии, Южной Кореи, Индии, Пакистана, Турции, других стран. Я уже не говорю о независимых государствах Содружества, с которыми у нас налажен постоянный обмен мнениями.

Разумеется, речь не идет о слепом копировании, ибо для нас не идеален ни "американский", ни "японский", ни "турецкий", ни какой-либо другой вариант. Как вы понимаете, я говорю это для тех, кто проверяет соответствие избранных нами решений классическим моделям и может быть несколько разочарован отсутствием зеркальных текстовых отражений. Главное, к чему мы подходили с повышенным вниманием, – это методика конституционного разрешения конкретных вопросов в исторических условиях, приближенных к нашей действительности. Именно поэтому мы в первую очередь исходили из достигнутого уровня социально-экономического развития, политической культуры, национальной и религиозной специфики населения республики.

Фундамент независимого демократического государства Республики Казахстан нам приходится закладывать в сложных внутри- и внешнеполитических условиях, которые, конечно же, оказали свое влияние на процесс разработки Конституции, а в отдельных случаях даже определили содержание тех или иных норм.

Прежде чем говорить о содержании проекта, подчеркну, что его авторы исходили из качественно иной, чем прежде, роли Конституции в жизни человека, общества и государства.

В основу теоретической модели проекта Конституции заложены признание идеи народовластия, приоритета общечеловеческих ценностей и общепризнанных норм международного права, признание прав гражданина и стремление построить гражданское общество, в интересах которого должны действовать институты государства, подконтрольные народу.

Кардинально изменены сферы ведения Конституции, многие отношения, которые не имели основополагающего значения, но ранее традицион-

но регламентировались ею, переданы на более низкий законодательный уровень. С другой стороны, отдельные аспекты статуса гражданина, экономической системы, институтов государства, гарантий надлежащего осуществления правосудия стали конституционными впервые.

Если действующая Конституция представляет собой "политико-правовой акт", изрядно переполненный общеполитическими декларациями, идеологическими гарантиями и обещаниями, то настоящий проект полностью избавлен от всяких "измов", изложен строгим юридическим языком, позволяющим совершенно конкретно толковать то или иное положение и обеспечивать его защиту, главным образом, правовыми средствами.

Нормы Конституции имеют прямое действие, и это отнюдь не сухая правовая характеристика. Такая запись вдохнет в Конституцию жизненную силу, позволит уйти от порочной практики ее использования в качестве одного из блистательных экспонатов, не имеющих ничего общего с действительностью, даст возможность гражданам защищать свои права при помощи Конституции и, несомненно, поднимет ее авторитет.

Новым, с точки зрения конституционного строительства, является наличие в тексте специального раздела "Гарантии соблюдения Конституции". В нем подчеркивается, что стабильность Конституции обеспечивается и особым порядком ее изменения, усложненной процедурой пересмотра отдельных конституционных положений. На это мы идем сознательно, создавая дополнительные преграды перед возможными конституционными псевдореформами. Народ должен однозначно и окончательно избрать стратегическую линию, будучи уверенным в том, что пришедшие завтра к рулю государства новые политики ее не изменят.

Кстати, весьма показательным в этом плане отношение американцев к своей конституции. Иногда ошибочно кажется, что у этой нации нет ничего святого: конгресс, президент, любое должностное лицо, какой угодно закон нередко подвергаются суровой критике. Но конституция для них священна, она бережно охраняется всеми гражданами США. Охраняется не как икона, а как залог и эффективно работающий инструмент демократически организованного строя.

Несмотря на сложности нашего времени, мы готовим Конституцию на длительный срок.

Поэтому отдельные положения проекта, касающиеся в первую очередь некоторых государственных институтов, в своей реализации предполагают гибкость и возможность маневра. Решения в подобных ситуациях будет принимать Верховный Совет в форме конституционных или обычных законов. Такая практика используется во многих странах в целях обеспечения "сохранности" текста Конституции.

Базовые конституционные принципы изложены в разделе "Основы конституционного строя".

Здесь впервые за многовековую историю дается характеристика Рес-

публики Казахстан в качестве независимого, демократического и унитарного государства. Суверенитет Казахстана не ограничен, его территория является целостной, неделимой и неприкосновенной. Тем самым окончательно пресекаются любые территориальные претензии к республике.

Отправным пунктом проекта выступает неизвестная ранее в практике нашего конституционного строительства идея национальной государственности в ее единстве с идеей построения гражданского общества. В предложенной мною стратегии становления и развития Казахстана я исхожу из того, что нация не может существовать без государственности, она просто исчезнет. В свою очередь исчезновение нации делает бессмысленным существование ее государства.

Государственность органически связана с языком и той территорией, на которой зародилась и утвердилась нация. Для казахов это – Республика Казахстан, где были и будут обеспечены равенство и свобода всех членов общества, принадлежащих к равным нациям и народностям. Основные черты национальной государственности закреплены в преамбуле Конституции, основах конституционного строя и других нормах.

В контексте конституционных положений надо отметить, что мы закрепляем нормы, обеспечивающие развитие каждой нации и народности, взаимное обогащение их культур. Любому гражданину республики, какой бы национальности он ни был, естественно считать казахское национальное государство своим и рассчитывать на его полную поддержку.

Хочу повторить то, что говорил уже не единожды. Мы будем принимать меры к сохранению и развитию казахского этноса без ущемления прав других наций и народностей, и не за их счет. Этот курс поддерживает подавляющее большинство людей, проживающих в Казахстане, которые понимают, что только вместе, только единой семьей мы можем удовлетворить свои нужды и чаяния. Простым людям делить нечего. К национальной розни может призывать только лютый враг казахского, русского и всех других народов республики.

Проект Конституции признает высшей ценностью человека, его жизнь и свободу. Республика осуществляет свою деятельность в интересах гражданина и общества. Многонациональный народ Казахстана является носителем суверенитета и единственным источником государственной власти, осуществляемой на основе политического многообразия и в различных организационных формах. При этом правом выступать от имени народа обладает не какое-либо общественное объединение, не какой-либо район или город, не какая-нибудь группа людей, а только Верховный Совет и Президент. Такое положение очень важно, поскольку оно, надо думать, поубавит пыла у новоявленных политиканов, которые, преследуя свои личные или узкогрупповые цели, берутся разглагольствовать от имени всего народа.

Более чем семидесятилетний опыт идеологической монополии КПСС заставил нас однозначно провозгласить, что "идеология политических партий

и иных общественных объединений, в том числе религиозных, не может устанавливаться в качестве государственной". Отныне мы никому не позволим узурпировать право на истину.

Раздел "Основы конституционного строя" состоит из трех блоков – "Гражданин", "Общество", "Государство". В отличие от прежних конституций в проекте, как видим, в первую очередь определяется правовой статус гражданина, затем – вытекающие из него основы общественного устройства, и лишь потом речь идет о государстве и его институтах.

Действовавшие ранее советские конституции считались самыми демократичными, поскольку провозглашали широкий спектр социально экономических, политических и личных прав и свобод. Однако жизнь доказала простую истину: никакие декларации не заменят настоящей свободы, невозможной, в свою очередь, без отделения личного от государственного. Это учтено в проекте.

Изменение места и роли гражданина и государства в обществе и политической системе, ориентация на формирование рыночных отношений и освоение ценностей мировой цивилизации потребовали пересмотра отношений между личностью и государственной властью.

В проекте Конституции представлена новая, отвечающая мировым нормам концепция прав и свобод человека и гражданина. Среди новых прав и гарантий предполагается закрепить право на жизнь, частную собственность, на получение и распространение информации, свободное передвижение и выбор места жительства, на доступ к государственной службе и другие. В числе обязанностей значатся выполнение законов, уважение чести и достоинства других граждан, уплата установленных налогов и сборов, защита Республики Казахстан. Заново сформулированы гарантии прав человека и гражданина, главное внимание при этом уделено упрочению правовых гарантий.

В условиях свободы и равноправия людей решающими в развитии Казахстана станут отношения собственности, обеспечивающие личную инициативу в любой избранной сфере государственного и частного секторов экономики, занятие любым законным видом предпринимательства.

Взяв под свою защиту собственность, гарантируя запрет ее произвольного отчуждения, государство одновременно вводит и определенные ограничения.

Во-первых, очерчивает перечень объектов, находящихся в исключительной собственности Республики Казахстан: земля, ее недра, растительный и животный мир, другие природные ресурсы.

Во-вторых, подчеркивает общественную значимость собственности, ее созидательный характер. "Использование имущества не должно наносить ущерба экологической среде, нарушать права и охраняемые законом интересы граждан, юридических лиц и государства".

Зарождение частной собственности, приватизация и разгосударствле-

ние сдерживаются всевластием на рынке производителей-монополистов. В этой связи Конституция провозглашает запрет на монополистическую и всякую иную деятельность, направленную на ограничение или устранение законной конкуренции, ущемление прав и законных интересов потребителей.

Для иностранных инвесторов – и это мне приходилось неоднократно слышать за рубежом – принципиальное значение имеет норма, гарантирующая им стабильные условия бизнеса, защиту их интересов государством.

Гуманистический потенциал, заложенный в проекте, наглядно подтверждают нормы главы "Брак и семья". Здесь закреплены общепризнанные правила, каковыми являются вступление в брак по обоюдному согласию и равноправие супругов, обязанность родителей содержать, обучать и воспитывать детей, обязанность трудоспособных детей заботиться о своих родителях и оказывать им помощь. Впервые подчеркивается, что государство и общество обеспечивают содержание, воспитание и обучение детей-сирот и детей, лишенных попечительства родителей, поощряют благотворительную деятельность по отношению к детям.

Реальным фактором новейшей политической жизни становятся общественные объединения. Они способствуют выявлению общественного мнения, выступают своеобразным фильтром, через который происходит отсев кандидатов на различные государственные должности. Политические партии становятся инструментом, обеспечивающим взаимосвязи государственной власти и народа. В силу этого им предоставляются право выдвижения кандидатов в депутаты, формирования парламентских фракций и другие возможности. В проекте сделана попытка однозначно расставить общественные объединения по своим местам: политическим партиям – сфера политики, профессиональным союзам – защита социально-экономических прав граждан, религиозным объединениям – обеспечение свободы вероисповедания, творческим союзам – выражение интересов в сфере искусства и так далее. И это, на мой взгляд, совершенно справедливо. Каждый должен заниматься своим делом.

Определяя статус общественных объединений, проект устанавливает запрет на предоставление им функций государственных органов. У нас есть соответствующие властные структуры, облеченные необходимыми полномочиями. И нет надобности по поводу и без повода насаждать общественных контролеров, выстраивать над государственной надстройкой какую-либо дополнительную. Опять же собственный опыт дает немало примеров, когда подобные, с позволения сказать, формы демократии приводили к появлению аморфных общественно-государственных образований, распылению ответственности должностных лиц, бюрократичную самоуправляющихся общественных объединений и превращению их в придаток государства.

Сегодня необходимо сказать и еще об одном обстоятельстве. Нет ниче-

го общего между политической свободой и ситуацией, когда за нее выдается беспардонное игнорирование общечеловеческих норм общественного поведения.

Ряд общественных объединений взяли на вооружение национальные идеи: возрождение культуры, языков, улучшение экономических условий проживания людей. И это хорошо. Seriously беспокоит другое. Отдельные общественные формирования, национально-культурные центры все чаще делают ставку на национальную замкнутость, проповедование национальной исключительности, решение общих проблем за счет ущемления законных прав и интересов представителей других наций, превращаются в источник распространения слухов. То есть, уходя все дальше и дальше от своих гуманных уставных задач, становятся как бы форпостом межнационального противостояния. В то время как каждому их активному участнику нужно знать и чувствовать грань, которая отделяет созидательную идею от разрушающей, отдавать себе в этом отчет.

На счету общественных объединений "Алаш", "Желтоксан", землячеств и Союза сибирских казаков – 130 несанкционированных митингов и других мероприятий, проведенных в течение года, различные антиобщественные действия. И "Алаш", и Союз казаков не зарегистрированы в установленном законом порядке. И те, и другие пользуются печатной продукцией, завозимой в Казахстан из других регионов. Уже только это свидетельствует об антиконституционности их деятельности. Я уже не говорю о том, что движение казачества в ряде мест все отчетливее приобретает черты военизированных формирований, создание которых запрещено законом. И ведь мы еще не забыли, с каким трудом удалось предотвратить столкновение в Уральске. А какими политическими мотивами можно оправдать жестокое нападение представителей "Алаша" на народного депутата Республики Казахстан, главу управления мусульманского духовенства муфтия Ратбек Кажы Нысанбайулы?

Между тем прокуратура, другие правоохранительные органы продолжают ограничиваться мерами "профилактического характера", которые, кроме потери их авторитета среди населения, ничего не дают. На беспардонные ультимативные заявления и, тем более, действия людей, дестабилизирующих общественную ситуацию, незамедлительно должна следовать адекватная реакция правоохранительных органов. Именно этого ждут от них люди. Речь идет о том, чтобы все партии и движения проводили свою работу в рамках закона. Уверен, что спокойствие и согласие в нашем общем доме дороги всем. Вот почему я говорю об этом с парламентской трибуны.

Заканчивая эту тему, хочу еще раз подчеркнуть, что там, где хотят заменить демократию охлократией – властью площади и толпы, профилактикой не обойтись. Достаточно допустить лишь один "горячий" прецедент – и за ним хлынет неуправляемая стихия. Поэтому пора переходить к мерам, предусмотренным законодательством и недавним постановлением Верхов-

ного Совета "О сохранении памятников истории и культуры" для решительного пресечения деятельности политических партий и организаций, проповедующих национальную, классовую и религиозную нетерпимость, представляющих угрозу конституционному строю и территориальной целостности нашего суверенного государства. Не могу не заметить, что большинство действующих в республике незарегистрированных в установленном порядке общественных объединений умышленно уклоняются от регистрации. Видимо, назрела необходимость установить ответственность перед законом за руководство незарегистрированными общественными формированиями и участие в их деятельности.

Хочу обратить внимание на то, что двойственность Конституции и законов, в сочетании с правовым нигилизмом населения, создает благодатную почву для правонарушений. Это еще один довод в пользу конструктивного обсуждения и принятия Конституции республики.

После визита государственной делегации Казахстана в США, нашего заявления о готовности подписать Договор 1968 года о нераспространении ядерного оружия в качестве неядерного государства опасения во взглядах больших политиков на нашу республику заменила надежда. Волей объективных обстоятельств Казахстан оказался в центре важных мировых событий, и это отнюдь не мания величия. Глядя в XXI век, государственные деятели и эксперты вполне обоснованно предполагают новое пробуждение Азии, в связи с чем опасаются возможного противостояния север – юг, христианского мира с мусульманским. Уже сейчас они ищут возможные пути обеспечения геополитической стабильности, уделяют огромное внимание ликвидации локальных конфликтов на религиозной основе. Исходя из этого, Казахстан воспринимается сегодня многими как символ реального согласия между Европой и Азией, христианами и мусульманами. Но то, что для кого-то служит далеким символом и субъектом футурологических концепций, для нас является неременным условием преобразований, залогом спокойного настоящего и будущего наших детей.

В разделе "Основы конституционного строя" записано: "Государственная власть в Республике Казахстан основывается на принципе ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную". Хочу предварительно подчеркнуть, что принцип разделения властей, благодаря усилиям некоторых наших ученых и не разобравшихся в существе вопроса политиков, на практике стал оборачиваться стремлением воздвигнуть между ними некую китайскую стену. Между прочим, во время моих визитов за рубеж коллеги прежде всего подчеркивали важность такого элемента, как взаимодействие и сотрудничество органов законодательной, исполнительной и судебной властей.

Характеризуя нынешний этап и перспективы нашего государства, надо сказать, что серьезные трудности в построении рыночной экономики, отсутствие цивилизованной многопартийности и опыта проживания в услови-

ях реальной демократии вызвали настоятельную необходимость формирования президентской республики. Начало этому было положено в 1990 году, и на сегодня уже пройдено несколько этапов.

Учрежден пост Президента, на него возложены функции Главы государства, высшей исполнительной и распорядительной власти республики, ему поручено руководство деятельностью Правительства – Кабинета Министров. В соответствии с Законом "О Кабинете Министров Республики Казахстан" усилены полномочия Президента по отношению к Кабинету, сужены коллегиальные начала, поднята роль и персональная ответственность членов Правительства.

В феврале 1992 года президентским указом было завершено оформление единой целостной системы исполнительной власти.

С учетом пройденного и планов на будущее, конституционная комиссия предлагает на ваше рассмотрение такую систему органов, которая в большей степени приближена к президентской форме правления. При этом, думаю, вряд ли оправданы наивные попытки взвесить объем полномочий высших органов с целью определить, кто кого обделил. Ни Верховный Совет, ни Президент, ни Кабинет Министров ничего не потеряли. А если и приобрели что-то новое, то не за счет друг друга, но в рамках перехода к действующему во всем мире, провозглашенному и отчасти реализованному у нас принципу разделения властей.

Законодательная власть должна осуществляться Верховным Советом, действующим на профессиональной основе. Депутат Парламента не может занимать должность вне его и быть членом другого представительного органа. Это будет постоянно работающий, прерывающийся только на каникулы Верховный Совет, состоящий из опытных политиков, специалистов в области законотворчества. Члены конституционной комиссии и рабочей группы здесь проявили единство: нам пора однозначно уходить от разработки и принятия законов на полуофициальных началах. Постоянно действующий Парламент позволит, при необходимости, оперативно корректировать устаревшие законы, принимать новые, контролировать их реализацию, постоянно взаимодействовать с органами исполнительной власти. Усилены гарантии осуществления Верховным Советом контрольной функции.

Проектом предусмотрена дальнейшая консолидация высшей исполнительной власти при одновременном уточнении функций Президента как Главы государства и главы Правительства. Это весьма важное обстоятельство, особенно если вспомнить примеры неудачных попыток народных депутатов бывшего Союза вбить клин между высшими органами власти в недавнем прошлом. Печальный итог этого раззадоривания хорошо известен: для кого-то он кончился в августе, для кого-то события до сих пор тянутся в "Матросской тишине". А последствия самые плачевные. Ушли в небытие все высшие органы СССР, как и сам Союз. Вправе ли мы позволить себе такое "удовольствие" в рамках нашего государства, когда глав-

ная наша задача – выйти из грандиозной экономической беды?

Примеры аналогичного порядка – в Италии, где за послевоенный период сменилось более сорока правительств. В Турции и Пакистане эти же процессы приводят к тому, что реальным, периодически свершающимся фактором политики стали военные диктатуры, корректирующие неумемные эмоции и страсти гражданских лиц.

Причем не нужно думать, что президентская республика выгодна только для президента. Огромная роль парламента при парламентарной форме правления не более чем видимость, миф. За счет единого партийного большинства в парламенте и в правительстве, которые неминуемо проводят курс победившей на выборах партии, а высшие государственные органы превращаются в проводников ее политики. Вглядитесь в практику Великобритании, Японии, Германии. Избежать подобных осложнений позволяет президентская форма правления. Именно поэтому она и избрана в качестве нашей перспективы.

В проекте Конституции предлагается исключить институты коллективной ответственности Кабинета Министров перед Верховным Советом, увязать срок полномочий Кабинета Министров с избранием Президента. Предусматривается, что он возглавляет Кабинет и уполномачивает Премьер-министра осуществлять непосредственное оперативное руководство деятельностью Правительства. Из текста исключены нормы, регламентирующие сферы функционирования, компетенцию и организацию деятельности Кабинета Министров. Они могут быть урегулированы в текущем законодательстве Верховным Советом и Президентом.

Особо отмечу, что исполнительная власть от предложенных мер не станет бесконтрольной. Не ставятся под сомнение полномочия Верховного Совета, связанные с решением принципиальных проблем жизнедеятельности республики. Депутаты получают возможность освобождать членов Кабинета Министров, нарушающих Конституцию и законы Казахстана. Так что баланс властей сохраняется, чему будет в значительной степени способствовать создаваемый в республике Конституционный суд.

Качественно иная роль отводится в проекте территориальной организации государственной власти, местным представительным и исполнительным органам. С принятием новой Конституции главным предназначением административно-территориального устройства станет его управленческая функция. Законодательная деятельность и нормотворчество будут сконцентрированы на уровне республики. Местные Советы, как органы самоуправления населения займутся решением своих дел. Подобное уточнение роли центральных и местных органов исключит развитие сепаратизма и местничества при сохранении главных элементов самоуправления.

Наряду с законодательной и исполнительной, проект четко определяет место судебной власти, призванной обеспечить права и свободы гражданина, торжество закона.

Таковы вкратце основные содержательные аспекты проекта Конституции. А теперь позвольте остановиться на процедурных моментах. Они также весьма немаловажны, поскольку на нынешнем сложном и чрезвычайно ответственном этапе становления республики жизнь выдвигает непростые проблемы, решение которых требует адекватных, но нетрадиционных подходов.

Действующая ныне и все предшествующие советские конституции принимались Верховным Советом. Однако мировая практика свидетельствует о наличии самых различных способов. Это может быть, например, сделано специально избранным учредительным собранием, которое, приняв Конституцию и Закон о выборах, распускается, или путем референдума, то есть непосредственно самим народом.

Как Президент Республики Казахстан, председатель конституционной комиссии, вношу на рассмотрение Верховного Совета следующие предложения.

На данной сессии целесообразно определиться по основным положениям, одобрить их в первом чтении и принять решение о вынесении Конституции на всенародное обсуждение. Поручить местным Советам народных депутатов, главам администраций рассмотреть проект на сессиях, организовать обсуждение среди населения и в средствах массовой информации. Думаю, вы согласитесь, что с принятием Конституции нельзя тянуть, но и не надо торопиться.

Дальнейшая работа с проектом может быть построена следующим образом. После проведения всенародного обсуждения и с учетом его итогов конституционной комиссии надлежит доработать проект и внести его на рассмотрение сессии Верховного Совета, где и принять Конституцию во втором чтении.

Заканчивая свой доклад, еще раз подчеркну: новая Конституция нам жизненно необходима. Она внесет ясность в жизнь общества, четко определит права и обязанности граждан, позволит уверенно действовать институтам власти, административным и судебным органам. Одним словом, позволит установить в жизни общества и государства порядок, необходимый для защиты прав и свобод каждого из нас, для обеспечения успеха проводимых в республике радикальных реформ во имя лучшей жизни казахстанцев.

Уважаемые народные депутаты!

Я призываю вас при обсуждении тех или иных предложений отбросить узкие интересы и устремления. Перед нами – будущее республики. Давайте будем достойны ее доверия.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АЛҒАШҚЫ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ РӘМІЗДЕРІ ҚАБЫЛДАНҒАН
ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕСТІҢ VIII СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 7 маусым 1992 жыл

Біз бүгін, аса маңызды тарихи оқиғаны бастан кешіріп отырмыз. Бәріміз асыға, сарғая күткен күн енді тарих жылнамасына енетін болады.

Жиыrmасыншы ғасырдың тоқсаныншы жылдары қазақ елінің шежіресінен ойып тұрып орын алатынына күмән жоқ. Өйткені, бұл кезең – ежелден еркін жүріп, еркін тұрып үйренген бұла халықтың басқа түскен бұғалықты серліп тастап, егеменді ел, тәуелсіз мемлекет болуға бет бұрған кезеңі; өйткені бұл кезең – жаншылып қалған ұлттық сананың, жасып қалған ұлттық рухтың, қасиетіне сөз жетпес ана тіліміздің, қиын-қыстау тұстарда медет болған дініміздің, не ықылым замандардан келе жатқан ата дәстүріміздің дүр сілкініп түлеп сала берген кезеңі; өйткені, бұл кезең қазақ халқын, Қазақстан Республикасын дүйім дүние түгел танып, өркениетті әлемнің ең мәртебелі халықаралық қауымдастығы – Біріккен Ұлттар Ұйымына толық құқылы мүше болып қабылданған кезеңі.

Иә, қадірлі бауырлар, осының бәрі де айналасы екі-үш жылдың жемісі. Сәтін салса, сұқ көзден, суық сөзден сақтаса, қазір халықты қинап тұрған жоқшылық та, қымбатшылық та өтер деп кәміл сенемін. Олай дейтінім – тағдырдың талай-талай теперішіне төзіп, дала өмірінің даналығын санаға сіңірген ұлтымыз бар, бір-бірімен қоңсы қонып, сыралғы болып кеткен, ежелден татулықты ту еткен көп ұлтты халқымыз бар. Олай дейтінім – ата-бабаларымыздың ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен қорғап калған ұланбайтақ жеріміз, сол жердің астында да, үстінде де тұнып жатқан байлығымыз бар. Олай дейтінім – бізде туған еліміздің егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының жан-жақты ойластырылған стратегиясы бар. Бұл жөніндегі тұжырымдарымды мен жақында баспасөзде жариялағанымды жақсы білесіздер.

Тәуелсіз мемлекет, егеменді ел болудың қыруар қиындығы, ерекше жауапкершілігімен қатар, бірқатар шарттары, басты-басты белгілері бар екені мәлім. Солардың арасында елдің елдігін танытып тұратын айрықша мәнділері – Жалау, Елтаңба және Әнұран.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 9 маусым 1992 жыл.

Бүгінгі салтанатты мәжіліске бізді алдыңғы күні Жоғарғы Кеңесіміз қабылдаған тарихи шешімдер жиып отыр. Енді тәуелсіз Қазақстанның өзінің мемлекеттік символдары, яғни айшықты нышандары бар. Республика Конституциясын бірінші оқылымында қабылдау, мемлекеттік нышандарымызды бекіту арқылы біз еліміздің қоғамдық-саяси құрылысының дамуындағы маңызды кезеңіне – оның конституциялық тұрғыдан хатталу кезеңіне аяқ басып отырмыз. Қазақ елінің тәуелсіздігі осыдан жарты жыл бұрын жарияланғанымен, мойындалғанымен, жүзеге аса бастағанымен, оның тайға таңба басқандай айқын танылатын белгілеріне енді ғана ие болып отырмыз. Осы қуанышымыз құтты болсын!

Бұл жерде, мемлекеттік айшықты нышандарды қайтадан жасау не үшін қажет болғанын айтып жату артық деп ойлаймын. Жаңа нышандарды дүниеге келтіру оңайға түспегені белгілі. Осы орайлы сәтті пайдаланып, Қазақстан Республикасының Президенті ретінде еліміздің мемлекеттік нышандарын жасауға атсалысқан, ой қосқан, жанашырлық танытқан, тілектестік білдірген, көмек көрсеткен азаматтардың баршасына алғысымды айтқым келеді.

"Кеңесіп пішкен тон келте болмайды", – деген ғой бабаларымыз. Расында да, құрамына халық қалаулылары, ғылым мен мәдениеттің белді өкілдері, зиялы қауым енген арнаулы комиссияның жұмысы жемісті болды деп айтуға әбден негіз бар.

Жаңа Жалау мен Елтаңбаны қабылдау, Әнұранның әуені жөнінде бір ұйғарымға келу халық депутаттарының тарихи жауапкершілікті терең сезінуінің, ұлттық дәстүрлерге құрметпен қараудың арқасы екенін айрықша атап айтқым келеді. Сессиядағы күні бойғы ақылдасу республиканың ішкі-сыртқы саясатының темірқазығына айналған бейбітшілік, ынтымақ, ізгілік пен келісім рухын өнер тілінде бейнелейтін нышандарды дәл табуға қол жеткізді.

Жаңа ғана мен тізерлеп тағзым еткен, шашағынан сүйген Жалаудың түсін дәл табу оңай болған жоқ. Он ойланып, жүз толғана келіп тоқтаған осы зеңгір көк түстің мағынасы өте терең. Мұнда біздің ашық аспанды, яғни бейбіт күнді айшықтайтын кіршіксіз көңіліміз бар, мұнда көкті тәңір тұтқан ата-бабаларымыздың арман-аңсары бар, мұнда біздің халқымыздың біртектілігін, мемлекетіміздің бөлінбейтінін білдіретін ұлы Тұтастық идеясы бар.

Мына алтын күн алаулаған зеңгір аспанның аясында баяу қалықтаған дала бүркіті, қиял бүркіті, арман арқалаған алтын бүркіт қазақтың қыран көңілін, дарқан да ақ бітімшіл бейбіт көңілін шырқау биікке алып шыққандай. Мазмұнына өрнегі жарасқан тәуелсіздіктің қасиетті туы мәңгі желбіресін, күніміз мәңгі сәнбесін!

Елтаңбамыз да көп көңілінен шығады деп ойлаймын. Ұлттық рухты осыншама кемел жеткізген Елтаңба әлемде сирек кездеседі десек те артық болмас. Қазақ өмірінің ұлы белгісі – шаңырақтан тараған таң шапағындай уықтар аясындағы ай мүйізді, алтын қанатты ғажайып пырақтар халқымыздың болашаққа ұмтылған асқақ арманының бейнесіндей болып көрінеді. Қос пы-

рақтың ортақ шаңырақты қанатымен қорғап тұрғаны да көп ой салады. Елтаңбада өте-мөте келісті көркемдік шешімін тапқан ұлы идея – Еркіндік идеясы біздің есімізге қазақтың: "Отан үшін күрес – ерге тиген үлес" деген қанатты сөзін еске салып тұратын болсын. Айбынымызды асырып, рухымызды аспандатар Елтаңбамыз құтты болсын!

Сессия мәжілісінде Әнұран жөнінде пікірталас болған жоқ. Мұқан Төлебаев, Евгений Брусилловский, Латиф Хамиди жазған бәріңізге белгілі Әнұран бірауыздан қабылданды. Мұның өзі біздің белгілі композиторларымыздың сол кездің өзінде-ақ Әнұранның барлық талаптарына жауап бере алатын әрі салтанатты, әрі сазды, әрі асқақ, әрі аяулы әуен жазғанын, өнердің өміршең де өрелі туындысын дүниеге әкелгенін көрсетеді. Оған жаңа ғана өздеріңіз де куә болдыңыздар. Әнұранның сөзі әзірше көңілден шыға қоймағандықтан, конкурс жалғаса беретін болып белгіленді. Қазақта ақын халық өзінің Әнұранына лайықты сөз жаза алатынына күмән жоқ.

Ардақты ағайын!

Бүгінде өз тағдырын өзі айқындаған қазақ ұлтының жас егеменді мемлекеті, Қазақстанның бүкіл халқы мен экономикасы жаңаша жағдайда тұр. Қазіргідей алмағайып заманда, күрмеуі көп күрделі дүниеде ешкімге есемізді жібермеу үшін, өз сыбағамыз өзімізге бұйыруы үшін бізге ерекше ауызбірлік керек, ерекше жауапкершілік керек, ерекше парасаттылық керек, ерекше еңбекқорлық керек.

Міне, жаңарған Жалауы, Елтаңбасы, Әнұраны бар ел болдық. Бүгінгі салтанатты тек жаңа мемлекеттік нышандарды елге жария ету рәсімі ретінде қарамасақ деймін. Жалауымыз, Елтаңбамыз, Әнұранымыз бүкіл халқымызды, көп ұлтты Қазақстан жұртшылығын ортақ мақсатқа жұмылдырып, қасиетті істерге шақырып, жігерлендіріп, рухтандырып тұрса екен деймін.

Біз тәуелсіздікке аңсап, зарығып жеттік. Енді сол тәуелсіздіктің қасиетті белгілерін де ерекше қадірлеуіміз, қастерлеуіміз керек. Әрбір азамат Қазақстанның Жалауын, Елтаңбасын, Әнұранын тұмардай қасиет тұтуы қажет. Елдігіміздің сыналатын бір тұсы осы.

Қуанышымыз құтты болсын!

Ұзағынан сүйіндірсін!

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С ГРУППОЙ КАЗАХСТАНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ*

Алма-Ата, 15 июня 1992 года

– ...Переход к рыночной экономике сопряжен с неизбежными трудностями, и прежде всего – для простого народа. Чтобы преодолеть их, нужно всем осознать приоритетность эффективного труда, необходимость формирования у каждого гражданина чувства долга и ответственности перед обществом.

Большая роль в этом принадлежит творческой интеллигенции, и особенно писателям. Они не раз доказывали свою активную позицию, поднимая общественность на решение, к примеру, острых проблем Приаралья, защиту населения прилегающих к Семипалатинскому полигону районов, пострадавшего от ядерных испытаний, выработку взвешенного курса в языковой политике. Многие делает писательская организация для сохранения в республике стабильной обстановки, межнационального согласия, возрождения добрых, проверенных веками традиций народа.

Но время ставит новые нелегкие задачи, требующие дружных и скоординированных действий всех слоев общества. В республике разворачивается обсуждение проекта нового Основного закона, по которому будет жить не одно поколение казахстанцев. И о молодежи, ее моральном здоровье должна проявляться первоочередная забота. В нынешний сложный период многие юноши и девушки не могут найти свое место в жизни. И, очевидно, поэтому легко поддаются чуждому влиянию. Надо дать им профессии, помочь определиться, поддержать их духовно, и здесь вклад писателей может быть просто неоценимым.

В полиэтническом государстве коренная нация призвана стать консолидирующей основой всех проживающих в нем народов. Но миссию эту она должна выполнять, учитывая интересы каждой нации, используя только цивилизованные и демократические принципы.

...В Парламенте сейчас рассматривается ряд предложений по изменению налоговой политики, принятие которых благотворно скажется на деятельности творческих союзов и средств массовой информации.

* Газета "Казахстанская правда", 17 июня 1992 года.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С ДЕЛЕГАЦИЕЙ
ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ***

Алма-Ата, 16 июня 1992 года

– ...Внедрение рыночных отношений идет в республике одновременно с развернутым строительством суверенного государства. Но позитивным переменам мешают негативные явления, доставшиеся в наследство от прошлого, а также связанные с трудностями переходного периода. Все настойчивее, к примеру, дают о себе знать безудержный рост цен, снижение уровня жизни отдельных категорий граждан, безработица.

В сложившейся ситуации налаживание многогранного сотрудничества с ООН приобретает для Казахстана особую значимость. Ее эксперты и специализированные организации могут оказать содействие республике в деле продвижения экономических реформ, повышения эффективности внутренней и внешней политики, углубления демократических преобразований, улучшения охраны окружающей среды.

Первым шагом к этому стала достигнутая в ходе переговоров принципиальная договоренность об открытии в Алма-Ате представительства ООН. При этом казахстанская сторона выразила пожелание, чтобы представительство одновременно работало и на сопредельные с республикой независимые государства Средней Азии. И не только поставляло необходимые данные в ООН, но и помогало в информационном обеспечении правительствам республик Средней Азии и Казахстана.

* Газета "Казахстанская правда", 17 июня 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
"ЕГЕМЕНДІ ҚАЗАҚСТАН" ЖӘНЕ "КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАВДА"
ГАЗЕТТЕРІНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, 19 маусым 1992 жыл

"МЕНИҢ СЕНЕТІНІМ – ЖАҚСЫЛЫҚ,
МЕНИҢ СЕНЕТІНІМ – БОЛАШАҚ"

Шерхан Мұртаза:

– Бисмиллаһи-рахманир-рахим.

Аса биік мәртебелі Президент Нұрсұлтан мырза, "Егеменді Қазақстан" және "Казахстанская правда" газеттеріне қымбат уақытыңызды бөліп, сұхбаттасуға келгеніңіз үшін Сізге үлкен рахмет. Заман, уақыт солай, бұл кездесудің мәні зор деп ойлаймын. Уақыт өткізбей, бірден әңгімеге көшсек деп едім. Рұқсат болса, бірінші сұрақ.

Жоғарғы Кеңесінің VIII сессиясының екінші жартысы басталған 17 маусым күні Үкімет үйінің іргесінде рұқсат етілмеген митингі басталды. Оны ұйымдастырушы жас партиялар көрінеді. Олардың талаптарының кейбірі: – Қазіргі үкімет орнынан түссін, дейді. – Жекешелендіру тоқтатылсын, дейді. – Коалициялық жаңа үкімет құрылсын, оған жаңа партиялардың өкілдері енгізілсін, дейді. – Партия мен комсомолдан өткен халық депутаттары орындарын босатсын, ол орындарға жаңа партиялардың өкілдері сайлансын, дейді, – АҚШ-пен ядролық қару жөніндегі келісім-шарт бекітілмесін, дейді. – Ресей және басқа елдермен жасалған келісім-шарттар бекітілмесін, дейді. Осыған қалай қарар едіңіз?

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Бұл мәселелер жөнінде, әнеугүні өзіңіз де қатыстыңыз, жазушы ағайындармен біраз әңгіме болып, сонда осы сұрақтарға жауап бергенбіз. Ол әңгіменің біраз көріністері теледидардан да көрсетілді-ау деймін.

Ең алдымен, айта кететінім: осы кездерде Премьер-министріміз С.А. Терещенко жолдас менің тапсырмаммен Оманда болды. Оманның сұлтанымен көп нәрселерге келісіп, олар бізге қаражат беретін, ауыл шаруашылығын көтеретін болып, келісімдерге қол қойып, қайтпаққа жиналғанда әуежайға шығарып салуға келген Оман министрлеріне Ресейдің елшісі: Ре-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 23 маусым 1992 жыл.

сейдің радиосы мен теледидары айтты, бүкіл Қазақстан көтеріліп, Президентін де, Премьер-министрін де, бәрін де құғалы жатыр, дейді. Оман сұлтанының жаңағы министрлері: онда қалай болды, жаңағы келісімдеріміздің бәрін тоқтата тұрамыз, дейді. Ресейдің, Мәскеудің осындай әдейі жасап отырған дабырасының салдарынан бізге өте тиімді процентпен бірнеше жылға берейін деп отырған 300 миллион доллар жөніндегі келісімін Оман тоқтатып қойды. Тұрмысымызды түзейміз десек, тыныш ахуал болсын дегенді мен қашанғы айтамын.

Қазір Қарабаққа, Грузияға, немесе анау Молдоваға кім көмектеседі? Елдің шырқы бұзылғаннан кейін елдігі де болмайды, бостандығы мен тәуелсіздігі де болмайды. Біз баяғыдағыдай ит-құсқа жем болып кететін халықтың жағдайына түсеміз. Қорқытып кімді жеңеміз, аз ғана халықпыз. Сондықтан қазіргі бірінші мәселе – қазақтың өзінің басын біріктіру керек. Бұл Президент Назарбаевтың, тек қана өкіметтің мәселесі емес. Ал енді баяғы империяның, одан үйреніп алған Мәскеудегі партия орталық комитетінің саясаты белгілі ғой: қазақты неғыласың жаулап, үш жүзге бөл де, бір-бірінің тілерсегінен тістетіп қой, сонымен өздері де бітеді, дейді. Біздің тәуелсіздігімізді көре алмаған жауыздар соны қолданып жүр осы күні. Ал жастардың көбісі білмейді, мұны кімнің жасап жүргенін, оның ішінде шетелдік радио стансалардан да бар, оның бәрін, кімнің ақша беріп жүргенін, кімнің не істеп жүргенін өз уақытында біз жұртқа жариялаймыз.

Демократия дегеніміз – азаттық, бостандық дегеніміз – заңға құлақ қою, бағыну деген сөз. Дүние жүзі білетін Монтескье деген заңгер кісі айтқан болатын: "бас бостандық дегеніміз – заңдағы рұқсат етілген нәрселерді істеу". Митингі, жиындарды қалай өткізу керектігі заңда жазылған. Заңды бұзғандарды тәртіпке шақыруға халыққа ант бергенмін. Оны жасауға болатын еді. Бірақ кейде ойлаймын, осы жастар сөйлеп үйренсе екен, қайраткерлікке дағдыланса екен деп. Ал тәртіпті бұзу, құр әншейін даурықпа сөз біздің тәуелсіздігімізге қарсы топтардың диірменіне су құяды.

Ал енді үкімет отставкаға кетсін, коалициялық үкімет құрылсын дегенге келейік. Мысалы, "Азат" – партия, "Желтоқсан" – партия деп танылмайды, себебі Әділет министрлігінде тіркеуден өткен жоқ. Сонда кіммен коалиция құрмақ? Кейбіреулер ойлайтын шығар, біздің Алматыда Бакудегідей, Душанбедегідей, Тбилисидегідей, тіпті Бішкектегідей неге болмайды деп. Оның ар жағын қазбай-ақ қояйық, өздеріңіз ойлаңыздар, жағдайдың қалай болатынын.

Осыдан бір апта бұрын С. Ақатаевпен де, М. Есенәлиевпен де әдейі кездесіп, ұзақ отырып әңгімелесіп, көп нәрселерді айтып едім. Бұл жігіттердің істеп жүрген кейбір жақсы шаралары бізге көмектеседі, Президент ретінде маған көмектеседі. Осы нәрселердің бәрін ақылдасып жасасақ, сөйтіп шешкенге не жетеді. Өсіп келе жатқан жастар болса іштерінен неге көтермеске,

неге қолдамасқа. Менің айтатыным осы. Құр дабырадан біз ана басқа жаққа түртпек саламыз да, сосын олар да айтады, мінеки, мыналардың істеп отырғаны осы, сондықтан біздің істеп отырғанымызды да мойындауы керек деп шығады.

Сабыр сақтап, түсінушілік болса екен деймін. Егер де бүгінгі үкіметтің бағдарламасы ұнамайтын болса, солардың қайсысы басқа бағдарлама ұсынды екен? Шәке, сіз парламент мүшесісіз ғой, айтыңызшы. Мен ылғи сұраймын, мінеки мынадай нәрсе дайындап жатырмыз, ұсыныстарыңыз бар болатын болса, беріндерші деймін. Оларда ондай ұсыныс жоқ. Себебі олардың ішінде оны білетін адамдар, азаматтар жоқ.

Үкімет мүшелігінен босатып, басқаларды сайлау керек дейді. Қарап отырсам, осы күнгі істеп жүрген үкімет мүшелерінің ешқайсысы сол қызметке жабысып отырған жоқ, себебі өте қиын жағдайда жұмыс істеп жүр. Бұлардың қолынан іс келетінін біліп алған іскер топтар, компаниялар, тіпті шетелдің компаниялары оларды жұмысқа шақырып жүр. Шетелдің, Американың банктері біздің кейбір министрлер мен Премьер-министрдің орынбасарын өздерінің осы жердегі компанияларына қызметке шақырады. Бүгінгі алып жүрген жалақыңнан екі есе көп төлеймін, оның үштен бірін доллармен төлеймін дейді. Сондықтан олар осы орындарына жабысып отыр екен деп ойламасын ешкім. Ал енді жаңағы келетін адамның бәріміздің басымызға алтын сарай орнататыны болса, керейікші соны.

Сергей Степанов:

– Қазір, Нұрсұлтан Әбішұлы, бұрынғы КСРО-ның барлық республикалары терең, өте дертті дағдарыста. Бұдан Қазақстан да ада емес. Сіз осынау дағдарыстан ойдағыдай шығу үмітін немен байланыстырасыз? Мұның өзі қаншалықты мүмкін және, Сіздің ойыңызша, халық іс жүзінде қандай да бір жеңілдік сезіну үшін қанша уақыт керек?

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Бұл өте күрделі мәселе. Оған ұзақ та, қысқа да жауап беруге болады, Сергей Валентинович. Мәселе мынада, біз қадам басып отырған жағдайға, мен нарықты айтып отырмын, соңғы 6-7 жыл бойы, 1985-ші жылдан бері кіре алмадық. Осы жылдың 1 қаңтарына дейін қандай жағдай болғанын айтар болсақ, бұл нағыз бейберекеттік еді. Баға бейберекет көтерілді, оны ешкім басқарған жоқ. Желтоқсан айын еске түсіріңізші, ақша айналымының балансы толық бұзылды, өндірістің құлдырауы басталды. Әркім өз бетімен кетіп, тек өзі үшін: өндірістегілер өндіріс үшін, кәсіпкерлер немесе кооперативтер тек кооператив үшін жұмыс істеді. Сондықтан да бағаны ырқына жібердік, біріншіден, айналамыздың бәрі бағаны қоя берген соң соған мәжбүр болдық, біз тұйық шеңберде өмір сүріп отырған жоқпыз, нарыққа біз ең соңы-

нан көшкендіктен, жан-жағымыздағылар ештеме қалдырмастан талап әкелетін болды. Екіншіден, біз нарыққа кіретін болған соң, бұл – нарықтың тәртібі.

Басқа елдерге адамдар жіберіп көріп едім. Нарыққа кіру бөрінен гөрі Чехословакия мен Венгрияда сәтті жүріп жатыр. Оларда нарыққа кіру 1991 жылдың наурызында басталған, басталысымен дереу баға шарықтап берген. Біз тың жерден соқа тартып отырған жоқпыз, бүкіл әлем өткен жолмен келеміз, сондықтан салыстыру мүмкіндігіміз бар. Олар наурызда бүкіл бағаны ырқына жіберген, ол жылдың аяғына дейін өскен, сосын төмендеуі басталған. Рас, энергия көздері қымбаттағанда, баға қайта көтерілген, бірақ көп кешікпей қайта төмендеу жүріп, төмендегені сонша, бағаны ырқына жіберген кездегіден де төмен түскен. Міне, біз осы жолмен келеміз. Бізде мамыр айына дейін баға 16 есе өскен, ал мамыр айында 11 процент, маусым айында 8 процент өсті. Яғни нарық жұмыс істей бастады. Алғашқы кезекте біз неге қол жеткізсек деп едік, ол кезде материалдық-техникалық ресурстар үнемі тапшы болды ғой, солай емес пе? Қазір Қазақстанда құны 9 миллиард сомға жуық металл, арматура, цемент, басқа да материалдық-техникалық ресурстар жатыр. Цементті қайда қоярымызды білмейміз. Яғни ресурстар бар, дүкендерде де бар. Алматыда бірнеше миллиард сомның тауарлары жатыр, жеңіл өнеркәсіп өз өнімдерін сата алмай өуре. Бір сөзбен айтқанда, ресурстар пайда болды. Енді ақша жоқ, ақша жоқ болса, еңбек етіп тап, бұл – нарықтың тәртібі. Өнімдерді сатып алмауы – екінші проблема, олай болса сатып алатын рынок ізде. Яғни, біз нарыққа көшуге қажетті алғашқы мақсаттарға қол жеткіздік.

Қазір Ресей энергия көздерінің бағасын арттыру туралы мәлімдеді. Рас, біздің өтінішіміз бойынша бұл баға реттелетін болып отыр, олар мүлдем жібермек болған. Мен Ельциннің көзін жеткіздім, Ельцин бұл Халықаралық валюта қорының талабы дейді. Вашингтонда болғанымда Халықаралық валюта қорының төрағасы Камдессюмен кездесіп, энергия көздеріне бағаны бір мезгілде мүлдем жіберетін болсақ, ондаған кәсіпорындар тоқтап қалатынын түсіндірдім. Себебі отын қымбаттағаннан кейін электр қуатының, әлбетте металдың, киімнің, барлық халық тұтыну тауарларының бағасы өседі. Оларды ешкім сатып алмай, кәсіпорындар тоқтайды, жұмыссыздық пайда болады. Сондай жұмыстардың арқасында біз бағаны қазір біртіндеп жіберіп жатырмыз, яғни энергия көздерінің бағасы босатылатын екінші кезеңде баға тағы қымбаттайды, бірақ бұрынғыдай көкке шапшымайды. Мұны қымбаттатудың соңы деп санау керек. Одан әрі көп немесе аз болуын нарықтың өзі реттейді.

Сіз жақсы жағдай қашан болады дейсіз. Өскемен қорғасын-мырыш комбинатына, Қарағанды металлургия комбинатына барып көріңіз, оларда ешкім шағымданбайды. Себебі біз еңбекақы мөлшеріне де еркіндік бергенбіз. Қанша өнім шығарасың, соны сат та, еңбекақыңды ала бер. Сонда кім нара-

зы? Бюджеттік ұйымдар. Сондықтан да нарық жағдайында мемлекет тек зейнеткерлерді, мұғалімдерді, дәрігерлерді, әскерилерді, милиционерлерді, яғни ақшаны бюджеттен алатындардың бәрін қорғайды. Ал қалған басқаларына мемлекет ол қай жерде жұмыс болса сол жерде істеп, қанша тапқанына қарай еңбекақы алуына жағдай жасауы керек. Жастармен сөйлесіп көріңіз. Ертең (сенбіде – "ЕҚ") мен кәсіпкерлер форумында негізінен жас адамдармен кездесемін. Олар кім іскер болса, кім тырысып бақса, кім біліктірек болса, кім істің ығын біліп, өзінің жеке ісін немесе кооперативті қолға алып жатса, егер ол жұмыс істеп, тыным таппай жүрсе, соның дәуірлейтінін түсінеді. Осыған қарап мен ойлаймын, біз осы жылдың аяғы мен келесі жылдың басында бағаның тұрақтануына қол жеткізуіміз керек.

Әрі қарай келесі қиындық туындайды, жұмыссыздық ұлғая бастайды. Біздегі жұмыссыздық проблемасы басқаларға қарағанда, сәл жеңілірек болады, былайша айтқанда асқынуына жол берілмейді. Жұмыс қолдары бізге ауылда да, өнеркәсіпте де керек. Бірақ мұнда оларды ары-бері ауыстыру мәселесі шығады. Әрі қарай, "Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясында" атап айтқанымдай, біз қалыпты жағдайда қалыпты жұмыс істей бастау үшін сұраныс пен ұсыныстың тепе-теңдігі орнығады. Аста-төктік болмайды, бірақ қазіргідей тарығушылық та болмайды, нарық орнығады. Бұған шамамен 3-5 жыл керек. Бес жыл дегеніміз – бұл қазіргі жағдайдан біздің түпкілікті шыға бастайтын кезеңіміз. Сондықтан да "Стратегияны" оқығандар білетін болуы керек. Барлық кезеңдер жөніндегі Сіздің сұрағыңызға жауаптар сонда айтылған.

Қазір бізге нарықты тұрақтандырып, алға қарай жылжу керек. Біз құрып бара жатырмыз деп бір қиырдан екіншісіне ұрыну қажет емес. Мен бір нәрсені айта аламын: Қазақстанда ашаршылық болмайды, адамдарды қиындықтан қорғаймыз, ешкімнің аш-жалаңаш жүруіне жол бермейміз. Қиын бола ма? Иә, қиын болады. Бірақ біздің Қазақстан халқы қиындықтың мұнан да зорын бастан өткерген. Коллективтендіру кезіндегі қырғынды, соғысты, соғыстан кейінгі уақытты еске түсіріңіздер. Әрине, қазір бейбіт уақыт, бізге қазір өзіміздегі тұрақтылықты сақтап, алға қарай жылжу керек. Мен алдымызда жақсы күндер тұрғанына сенемін, сол үшін де жұмыс істеймін.

Шерхан Мұртаза:

– Құрметті Президент, есіңізде болса, осыдан үш-төрт ай бұрын "Егеменді Қазақстан" газетінің бас редакторымен сұхбатыңызда: "Мен Әбілқайыр емеспін!" дедіңіз. Әбілқайыр кезінде халықтың наразылығына қарамай, Ресей боданы болуға келісіп, отаршылыққа жол ашып берді ғой. Кейбіреулер Сізді Ельциннің жетегінде жүр дейді, тым орысшыл дейді. Сол рас па?

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– "Егеменді Қазақстанда" осы сауалыңызға жауап берген сияқты едім. Дегенмен, жаңағындай сөз болатын болса, айта кетейін: Ельциннің кім екеніне мен баға беріп жатпаймын. Ол менің әріптесім, халық сайлаған бір елдің басшысы, халық сайлаған мен бір елдің басшысымын. Бұл екі ел өзара көрші. Ата-бабаларымыз білектің күші, найзаның ұшымен осынша жерді бізге қалдырып кетті. Ал енді бүгінгі күні Қазақстанның өз аумағында 40 проценттен аз-ақ астам болып қалғанымызға, Шәке, мен де жауапты емеспін, Сіз де жауапты емессіз. Жағдайымыз осылай болды. Ал енді осы жағдайда ақылмен жұмыс істемесек, төңірегімізбен қарым-қатынасымыз қалай болады? Баяғы ата-бабаларымыздың ұстанған жолы қалай еді? Тіпті бүгінгі де, ертеңгі де, келер ұрпақтың барлығы да осы Ресей жерімен шекаралас, көршілес тұратын болғаннан кейін анау 3500 шақырым шекараға біз әскерді қоя алмаймыз. Жаңа туған баладан 90-дағы шалға дейін – бәріміз барып сол жерге тұрсақ та жетпейді.

Егемендігімізді алып, тәуелсіздігіміздің Көк туын көтеріп отырмыз. Бұл жеткен табысымыз Абылай мен Абайға дейінгі ұрпақтардың барлық буындарының арманы еді. Бұл Сырым мен Әлиханның арасындағы буындардың арманы еді. Сол арманға қолымыз жетіп отырғанда, енді сол Туды қалай тік ұстап қаламыз қолымызда? Осы тәуелсіздікті шынайы ету үшін не керек? Осы көршілерімізбен арадағы тыныштық керек, қан төгіспеу керек. Немене тәуелсіздікті тек қана соғыспен, қантөгіспен алу қажет пе? Біз тәуелсіздігімізді ақылмен, ата-баба жолымен алдық деп ойлаймын.

Ресейдің басшысы Ельцин бола ма, Иванов, Петров бола ма, Қазақстанның басшысы Назарбаев бола ма, басқа біреу бола ма, екі елдің арасында дұрыс қарым-қатынас жасау халықтардың мүддесін ойлағандық болып табылады. Болашақта олармен тек сауда-саттық емес, үлкен келісімге баруымыз да – қазақтың қамы, елдің қамы, елдің тыныштығын ойлау. Бізге кем дегенде, қазір менің ойымша, 15 жыл тыныштық керек. Сонда аяғымыздан тік тұрып, әскерімізді, шекарамызды, экономикамызды, әлеуметтік жағдайымызды түзеп алсақ, онда келер ұрпақ басқа саясат жүргізетін болуы мүмкін. Меніңше, қазіргі жағдайда осы саясат дұрыс деп санаймын. Ол бір менің айтып жүргенім емес, Шәке. Бұл Мәскеудегі үлкен-үлкен саясаттанушылардың, шетелден келген саясаттанушылардың, АҚШ-тың Орта Азия мен бұрынғы Кеңес өкіметін зерттейтін институттарының мамандарымен кездескендегі келген тұжырымдар. Қандай саясат жүргізу керек дегенде, қазіргі кезде Қазақстан үшін тек осы саясат дұрыс дейді. Ал енді біздің азаматтардың басқа ойлары болса, айтсыншы, қолданайық.

Сергей Степанов:

– Қазір көптеген мәселелердің ішінде біздің қоғамды толғандырып отырған және бір мәселе бар. Бұл жаңа Конституция туралы мәселе. Ол алдын ала парламентте талқыланды, айтыс-тартыс тым өткір болды, енді пікірталас парламенттен ұжымдарға көшті. Адамдар белсене талқылап жатыр. Мұны біздің редакцияның поштасы да айғақтайды. Сіздің пікіріңізше, жаңа Конституцияның жобасында қандай сұрақ үлкен айтыс туғызуы мүмкін және Сіз жалпы талқылау барысына қалай қарайсыз?

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Халық теледидар арқылы көріп, тыңдап отырды ғой. Есіңізде ме, біз Қазақстанның Мемлекеттік егемендігі туралы Заң қабылдағанда үлкен тартыс болды, Қазақстанның Тіл туралы Заңын қабылдағанда тартыс болды, енді, міне, Конституцияға байланысты болып жатыр. Айтыс-тартыстың денін екі мәселе туғызады: бірінші мәселе – тіл туралы мәселе, екінші мәселе бұл біздің қандай мемлекет құратынымыз туралы мәселе: Президенттік билік дегеніміз не және ол демократия принциптерімен қайтып үйлеседі?

Қазір үлкен талқылау жүріп жатыр, халық өз ойын айтады. Біздің Жоғарғы Кеңес өткір талас жағдайында, есіңізде болар, тіпті кейбір қарама-қарсы тұрушылық та болды, сондай жағдайда менің де қатысуыммен дұрыс шешім тапты деп санаймын. Қалай дегенмен де қазақ тілі мемлекеттік тіл болып табылады. Бұл туралы мен талай рет айтқанмын. Әңгіме қазақ тілін өзге барлық тілдерді тұқыртатындай дәрежеге көтеру жөнінде болып отырған жоқ. Ол үшін тым көп уақыт керек. Мәселе қазақ тілінің өзінің әбден тұқыртылып келгенінде болып отыр. Ол ошақ қасының, тұрмыстың тіліне айналып, оны мемлекетте, оқуда, еш жерде қолданбайтын болып қалды. Дүниежүзілік тәжірибе, дүниежүзілік ғалымдар тіл болмаса ұлт жоқ, ұлт болмаса ұлттық мемлекет жоқ дейді. Яғни біз де нақты ұлт ретінде, мемлекет ретінде құрып кетудің аз алдында қалдық. Сондықтан да Қазақстанға өз еркімен де, еріксіз де келіп, осында тұрып қалған басқа халықтардың барлығы қазақ халқының кеңпейілділігі мен ыстық құшағын қалай да ұмытпағаны жөн. 1995 жылға қарай жұрттың бәріне қазақ тілін зорлап үйретеді, егер қазақ тілін білмесең, лауазымды қызметте бола алмайсың, институтқа түсе алмайсың деген кейбір қауесеттің тарап кетуіне байланысты былай демекпін: жолдастар, бұл барып тұрған бос сөз. Әңгіме тіпті де бұл туралы емес, әңгіме мемлекеттік тілді пайдалану, енгізу туралы. Әңгіме балалар бақшаларында, мектептерде бірінші кластан бастап қазақ тілін үйрету туралы болып отыр. Жақсы оқытқан жағдайда осылайша бастаған балалар кейін мәселен, қазақ тілінен емтихан тапсыра алуы керек. Бұл – бәрін басынан бастағандарға, яғни бірінші кластан бастап үйренгендерге. Айтыңызшы, көне, бұл мәселені көтергенімізге үш жыл болды, қазақ тілін білмегені үшін кімге шектеу салыппыз? Ең

болмаса бір адам бар ма екен, айтсыншы, көне. Қазақ тілінің мемлекеттік тіл болғаны үшін кімді қызметінен алып тастапты? Мен ешқандай шағымды көрген емеспін. Мүмкін мұндай жағдай сіздерде болған шығар?

Сергей Степанов:

– Жоқ.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Міне, көрдіңіз бе? Әлбетте мәселенің екі жағы бар. Егер Қазақстанда қазақ тілі ғана мемлекеттік тіл болмай, екі тіл мемлекеттік тіл болады десе, қазақтар ұлт, халық ретінде мұнымен келіспейтініне Сізді сендіре аламын. Екінші жағынан, егер біз тілдік принциппен басқалардың бәрін шектейтін болсақ, олар да келіспейді. Консенсус дегеніміз не? Бұл белгілі бір мәселеде икемділік таныту тәсілі, келісу әдісі. Қазір сондай консенсус табылды: мемлекеттік тіл – қазақ тілі, бірақ Қазақстанда тұратын кімді болсын тілді білмеушілік белгісі бойынша шектеуге тыйым салынады. Екіншіден, орыс тілінің қолданылу саласы ешқандай да шектелмейді. Осыған келісушілік байқалады. Есіңізде болар, дауыс беру кезінде алты депутат қана қарсы болды.

Мен осы сөзімді Қазақстанның барша тұрғындарына арнаймын. Сіздер мені өте жақсы білесіздер, мен міне үшінші жыл осы мемлекеттің Президентімін. Және әрдайым менің сөзім мен ісімнің өзара үйлесіп жатуына ұмтылып келемін. Мен бұл бағытымды өзгерткен емеспін, осы бағытпен жүріп келемін және жүре де беремін. Мен осыны қалағандықтан ғана айтып отырғаным жоқ, бұл ең алдымен, қазақ халқына және Қазақстанды мекендейтін барлық халықтарға қажет. Талқылау осы бағытта жүретін болса, біз мәселенің жақсы шешімін табамыз деп үміттенемін.

Екінші мәселе – қандай мемлекет құратынымыз жөнінде. Бұл саясатта – демократиялық, экономикада – нарықтық экономика мемлекеті. Өкімет билігі – парламент болуы керек, дербес парламент, тұрақты жұмыс істейтін, кәсіпқой парламент, Жоғарғы Кеңестің төрағасы болуы керек. Өз міндеттерін жүзеге асыру үшін барлық құқыққа ие болатын, бүкіл халық сайлаған Президент болуы керек.

Мына "Стратегияда" мен біздің мемлекетіміздегі саяси тұрақтылықтың, ұлтаралық өзара түсіністіктің қажеттігін үнемі атап көрсетіп отырдым. Мен онда былай деген едім: "Көп ұлтты халықтың әлеуметтік тұрақтылығы мен мүдделерінің серпінді тепе-теңдігі біздің мемлекеттің қалыптасу және даму процесін әрқашан да айқындайтын болады. Осыны айқын сезіне отырып, Қазақстанның гүлденуі үшін Республиканың барлық халықтарының ынтымақтасуына, әр адамның бақыты мен бостандығына, барлық азаматтардың материалдық және рухани мәдениетін көтеруге қамқорлық жасау керек. Мен

қазақ халқының әуелден-ақ кез келген ұлттар мен ұлыстардың өкілдерімен ынтымақтық пен татулықта тұра білетін дәстүрлі салиқалылығына, олардың табиғи кеңпейілдігі мен көршілерінің мүддесіне терең құрмет көрсететіндігіне сүйене отырып осыған жететіндігімізге сенімдімін. Қазақстанда өмір сүретін басқа да халықтар тарапынан қазақ ұлтының өзінің қайта өрлеуіне деген табиғи ұмтылысына кеңпейілділік, құрмет және түсіністік біздің мемлекетіміздегі татулық пен достықтың іргетасына айналмақ.

Әңгіме этникалық алуан түрліліктегі әлеуметтік біртұтастықтың стратегиясы бір территорияда тұратын тұрмыстың ортақ жағдайымен әрі туысқандық менталитетке, игілік және бақыт идеясымен біріккен, бір демократиялық құқықтық мемлекет қорғайтын адамдардың үйлесімді қауымдастығын қолдау туралы болып отыр.

Мұның бәрі, осы айтылғандар да – ой-толғаныстың жемісі. Мен былай деп ойлаймын: қазіргі қалыптасқан жағдайды қазақтар да, орыстар да әбден білуі керек. Не деуге болады, әркім-ақ дүниеде болып жатқан оқиғалардан қорытынды жасасын. Бір күннің ішінде Қарабақта 500 адам өліп, 1000 адам жараланған. Ал біз бұл жөнінде газеттерде жайбарақат жазып, осы қырғынға бой үйретіп келеміз. Құдай басқа бермесін, егер ондай жағдай болатын болса, басқа ештеңені де ойлауға тура келмейді.

Шерхан Мұртаза:

– Нүреке, осы бәріміз де ауылдан шықтық қой, ауыл біздің анамыз. Сол ананың алдындағы қарызымыз таудан да үлкен сияқты көрінеді маған. Сол қарыздан қалай құтылар екенбіз? Алматы алаңындағы айқайлы митингілер, менің ойымша, сол ауылдың тозғандығының айғағы. Ауылға сыймаған жастардың көбі осында жүр. Ауылдағы әлеуметтік азып-тозу деген осы емес пе екен. Хрущев заманында біріктіріліп жіберілген майда бөлімшелер бар, әсіресе, солардың халі нашар қазір. Мәдениеттің иісі білінбейді ол жерде, әлеуметтік жағдай өте қиын. Соның салқыны, соның ызғары енді білініп жатыр. Қалай жөндейміз, қалай көтерер екенбіз ауылды – анамызды?

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Әрине, бұл көп ойландырып жүрген мәселе. Бір жағынан ойлап қараңыздар, 1986-шы жылдан бастап ауылда тұратын халыққа қолыңнан келсе, малды қанша ұстасаң да – ұста, қанша өңдей аласың, сонша жерді ал, өз жағдайыңды ойла дегеннен бері қарай ауылда өзгеріс бар. Ауылды мен де аралап жүремін, бір ауыл бір ауылмен тең емес, бір ауылдың жағдайы дұрыс болса, біреуінде кем түседі. Өздеріңіз білесіздер, былтырғы жылдың аяғында ғана 15-16 облысты аралап келдім, жақында да араладым. Жалпы ауылдағы халықтың ішетін тамағы, жейтін азығы бар. Құр әншейін айғайлап, ауыл құрып бара жатыр дегенге мен сенбеймін. Ол дұрыс емес.

Бірақ ауылдың басқа проблемасы бар. Мысалы, мына нарық экономикасына көшер кезде біреулер: бұл қазақтар нарықты түсінбейді, нарыққа үйренген жоқ, нарықтан қазақтар ештеңе алмайды, ауылдағылар қаңғып қалады, дейді. Сонда, енді тағы да мың жыл қазақтар түк білмейді деп өстіп жүреміз бе? Ал орыстар біледі нарықты, олар жұмыс істей алады, өзбектер біледі, түріктер мен әзірбайжандар біледі. Сонда ең сорлысы қазақ болып шыққаны ма? Бұл дұрыс емес.

Қазірден бастап жастарымыз үйренбесе болмайды. Биыл 2 мың жасты Түркияға оқуға жіберіп жатырмыз. Әнегүні бірінші тобын аттандырдық. 200-ден астам адам Кореяға барып оқып келді, олар көмектесті. Еуропаға, АҚШ-қа барғанда да сол жөнінде келісіп қайттық. Аманшылық болса, 4-5 жылдың ішінде біздің мемлекетімізді әрі қарай алып кететін жап-жас белді-белді жігіттер болады. Бара жатқандардың барлығы – мамандар, ағылшын тілін біледі. Көбісі, көріп отырсыздар, қазақтар.

Ауыл мәселесінде және бір жайт бар. Мәселен жекешелендіру, мемлекет меншігінен алу мәселесіне ауылдың көзқарасы қалай? Халық білді ме, білмеді ме, мен жақында шығарған бір Жарлықта жекешелендіруді тездету мәселесі айтылды. Сонда былай дедік: акцияның 20 проценті сол жерде жұмыс істеп жүрген адамдарға берілсін, 10 проценті шетелдік инвесторларға берілсін. Себебі олар өздерінің валюталарына сапалы бұйымдар шығаратын құрал-жабдық, машиналар алып келеді. Акциялардың ендігі бір тобын сол жерде металл өндіретін болса, болат балқытып жатқан адамдар алсын. Ал 31 процентін үкіметтің қолында қалдырамыз, ол 31 процент акционерлердің ақша алуына көмектеседі. Ал кейіннен, мәселен, сол 31 процентті ауылдың барлық жұмыскерлеріне таратып берген жөн сияқты. Немесе тағы бір ұсыныстар бар. Қазақстанның барлық өндірістік байлығын есептеп, санап бүкіл жұмыс істеп жүрген халықтың қолына беру керек деген. Жекешелендіру купоны дегеніміз осы. Оны да ойлап жүрміз. Ойламай жүрген жоқпыз. Біз үлкен өндірістің жекешелендіруіне әлі кіріспедік. Ауыл туралы пікір қозғайтындар қазір жұрттың бір-бір отар қойды өзіне алғанын неге айтпайды? Ет, сүт өндіретін, май шығаратын зауыттардың акцияларын сол ауылдағыларға да беріп жатырмыз. Мұны неге ескермейді? Сондықтан құр даурыққанша, біздің жастарымыз екі жөңді сыбанып, осыған кірісуі керек.

Болашақ өмірде бізге іскерлік сергектік қажет. Енжарлықтан арылайық, енжар адам, жұмыс істемейтін жалқау адам өзіне өзі залал жасап, қоғамның табанына түсіп қаңғып кетеді. Ал іскер, сергек адам бай болады – болсын. Халық неғұрлым бай тұрса, мемлекет те бай болады. Бүгінгі таңда көп балалы аналарға қалай молырақ көмек көрсетуді ойлап жүрмін. Ең бірінші кезекте соларды ойлау керек. Себебі халықтың болашағы сонда. Сол балалар қалай өседі, кім болады, соны ойлаймын ең алдымен. Міне, зейнеткерлерге, көп балалы аналарға, мүгедектерге үкімет көмектеседі. Басқалар өз

нәсібін өзі теріп, өз жағдайын өзі жасау керек. Нағыз бостандық – экономикалық бостандықта. Саяси бостандық болмаса экономикалық бостандық болмайтыны сияқты шынайы экономикалық бостандықсыз саяси бостандық та жоқ. Жұрттың бәрі осыны түсінуі керек. Әйтпесе, Шәке алға қарай жылжуымыз мүлде қиындайды.

Жастарымыз Жезқазғанның, Қарағандының өндірісіне неге бармайды, солардың училищелері қаңырап бос тұр, жатақханалары бос тұр. Өскеменге неге бармайды? Көкшетаудың, Петропавлдың зауыттарына неге бармасқа? Өзіңіз білесіз, Торғай мен Қостанайдың жері де жетеді, малы да жетеді, сол жаққа неге бармасқа? Барлық жақтан, Өзбекстаннан, Қарақалпақстаннан келген ағайындар өзіміздің оңтүстіктен жылжыған ағайындардың бәрі Алматының төңірегіне жиналады. Алматыда бұдан былай ешқандай зауыт, өндіріс салдырмаймыз. Сонда жаңағы жастар болашақта не боламыз деп ойлайды? Сіздер, журналистер, жазушылар, осы мәселені неге көтермейсіздер? Біздің азаматтық қозғалыстарымыз, сол жаңағы "Азат" болсын, басқалары болсын, жастардың арасындағы осы тұрғыдағы үгіт жұмысын неге жүргізбейді, олар ана жерлерімізге барып неге ие болмайды?

Өзіңізге белгілі, Сіз сол тұста жастар газетінде істедіңіз, мен 18 жасымда металлург болдым. Сонда қазақтың он мың жігіті бардық ауылдан шығып, өмірі темірдің шашыраған отын көрген жоқ едік. Сол жігіттердің көбісі Қазақстан Магниткасында тұрақтады деп айта алмаймын, көбісі кетіп қалды. Бірақ та қазір Қазақстанның қай түкпіріне барсаң да, өндірісте жүрген сол жігіттерді көресің. Сондықтан жас кезде, 18, 20, 25 жастағы қылшылдап тұрған кезде ешқандай қиындықтан қорықпай, соған бару керек. Кейін есейгенде мұның жемісін көреді. Жақсы, жаман болады, барлығына үйренеді.

Шерхан Мұртаза:

– Бүгін сессияда вице-премьер Дәулет Сембаев бюджет туралы баяндама жасады. Менің ұққанымша, біздің жерде тұрған әскерді асырау үшін жылына 19 миллиард сом бөлінуі керек екен. Бұл шекаралық әскерден басқасына. Ал байқап отырсақ, біздің бүкіл рухани салаға, оған мәдениет те, әдебиет пен өнер де кіреді, соның бәріне бөлінгені 3 миллиардтан сәл астам. Осыншама әскерді ұстап тұруға қандай қажеттілік бар екен деп ойлаймын сосын. 19 миллиард деген де көп дүние ғой...

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Сұрағыңыз орынды. Қазір бюджетті қарап жатырмыз, өзіңіз көріп отырсыз, біздің бюджеттің 54 проценті әлеуметтік мәселелерге жіберіліп отыр. Дүние жүзінде Қазақстандай өзін-өзі жейтін мемлекет жоқ қазір. Егер де біз өндірісті дамытуға қаражат бөлмесек, мысалы, мыс қорытатын Жезқазған комбинатының кен-байыту, өндіру ісіне ақша бермесек, екі жылдан кейін ол

тоқтайды. Сонда үкіметке, бюджетке ақша түсіріп тұрған зауыттың біреуінен айырыламыз. Қарағанды металлургия комбинатының кен өндіріп жатқан кеніштеріне ақша бермесек, ол да тоқтайды. Сонда екі жылдың ішінде мәдениет саласына да, мұғалім, дәрігерлерге де, мүгедектерге де беретін ақша болмай қалады. Сондықтан біз қазір көрпемізге қарай көсілейік. Алдымен нені істеп алу керек, соны ойластырайық. Қазір біз басымдық беретін, тапқан ақшамызды жұмсайтын сала – тамақ өңдеу саласы. Шетелдерде ет өнімдерінің 150 түрін, сүт өнімдерінің 100-120 түрін шығаратын машиналар, оларды бұзбай сақтайтын тоңазытқыштар бар. Шіркін, соның бәрін алдымен жасасақ деймін. Содан кейін жеңіл өнеркәсіптегі, аяқ киім, киім, шапан тігетін орындардағы құрал-жабдықтарды лақтырып жіберіп, солардың орнына осы заманғы жаңаларын алып келіп, шетелдермен тең дәрежеде тіге алатын өндіріс жасау керек. Міне, осыларға басымдық берейік. Үшінші мәселе, шикізат қана шығара бермей, дайын өнімдер шығаратын болайық. Мысалы, қара мысты шығарып қоймай, одан кабель жасап, прокат жасап, шығарайық.

Әскер жөнінде айтайын дегенім, біз бұл әскердің бәрі өзіміздікі деп жарияладық – бұл бұрыннан қалған "мұра" ғой. 200 мыңнан артық әскер бар. Бір дивизияны қысқарту үшін, мысалы, сол дивизияны құруға кететін шығыннан 20 процент артық қаражат қажет екен. Өйткені ол адамдарды жұмысқа орналастыру керек. Кетіп жатқан әскерлерге жәрдемақы беру керек. Қазірше амал жоқ, ал биылдан бастап қысқарту мәселесін қарастырамыз. Тіпті бізге өзіміздің әскери стратегиямызды, әскери доктринамызды жасау керек. Бізге қандай әскер қажет? Меніңше, жаяу әскер, әуе күштері керек, теңіз күштеріміз Каспийде болуы керек. Содан кейін бізге ракеталық бөлімшелер керек. Аманшылық болса, осындайлардан тұратын әскеріміз болады. Саны қанша болуы керек? Біз ешкімді жаулап алайық деп отырған жоқпыз, біреуге тиісейін деп отырған халық емеспіз. Жер-су жөнінде ешкімге таласымыз жоқ. Сондықтан өзіміздің тәуелсіздігімізді, елдігімізді, абыройымызды қорғай алатын әскер керек, басқа жағдайда бейбітшілік саясатын жүргіземіз.

Тәуелсіздік алғанымызға алты-ақ ай болды. Шәке, шыдам деген де керек қой. Алты айдың ішінде біраз іс тындырдық, құдайға шүкір, елтаңбамызды, туымызды шығардық, өз тіліміз мемлекеттігін алып жатыр, әскерімізді құрып жатырмыз, мінеки. Өзіміздің бабаларымыздың асын бердік. Дүниежүзі бізді ел екен, Қазақстан деген мемлекет, қазақ деген халық бар екен деп біліп келе жатыр. Біріккен Ұлттар Ұйымының, дүниежүзілік басқа да қоғамдардың мүшесі болдық. Өзімізше айтқанда, құдайға шүкір, тәубе дейік. Әрине, бұдан да тезірек жылжуға мүмкіндік бар шығар, бірақ маған ондай жолдар белгісіз.

Сергей Степанов:

– Мен ұлтаралық қатынастардағы тұрақтылық туралы мәселеге қайта оралсам ба деп едім. Сіз бұған әрдайым айрықша маңыз беріп келесіз. Сол арқылы Қазақстанның барша азаматтарының құрметіне ие болдыңыз. Алайда, қоғамда қайықты теңселтуге тырысатын күштер бар болып отыр. Мойындау керек, соңғы кезде олар жандана түсті. Сіз қалай ойлайсыз, бұлар қандай адамдар, қазір шиеленісті өршіту кімге пайдалы? Бәлкім, олардың сындарлы бағдарламасы бар шығар, ал үкімет пен Президент оны принциптік тұрғыдан қабылдағысы келмейтін болар?

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Мен жаңа ғана "Егеменді Қазақстанның" бас редакторының осындай сұрағына жауап бердім. Олардың жиналыс өткізуі, митингіге шығуы ештеңе етпес те еді. Біз демократиялық мемлекет құрып жатырмыз. Адамдар бұрын қыспақта, қорқынышта болып, басқаша ойлауға қаймығатын. Бір адамның ақтық ақиқатты айтып бергені жететін болар. Өзгелер де пікірін айтсын. Бірақ ешкім ұлтаралық тұрақтылық, Қазақстандағы келісім біздің дамуымыздағы, біздің мемлекеттілігіміздегі басты нәрсе екенін ұмытпауы тиіс. Ұлтаралық қақтығыстың, құдай оны басқа бермей-ақ қойсын, оны болдырмау барша қазақстандықтарға байланысты, құны өте қымбат, ол біздің мемлекеттілігіміз, мұнда кепілге Қазақстанның мемлекеттілігі қойылады. Кімнің болса да осы мәселеде қатты ойланғанын қалар едім. Егер ойланып көрген адам менің не айтайын деп тұрғанымды түсінеді.

Мен жыл сайын барлық қозғалыстардың жетекшілерімен кездесетінімді білесіздер. Қазір олардың саны 45–47 болды. Біз ойымызды айтамыз. Егер жақсы ұсыныстар бар болса, Жоғары экономикалық кеңеске беріңдер деймін. Нарық экономикасына көшу жөніндегі біздің бағдарламамызды сынайды екенсіздер, онда өздеріңізде қандай ұсыныс, қандай бағдарлама барын айтыңыздар. Жоқ ондайлар. Жуырда мен ауылдағы реформаны өзек еткен бір бағдарлама алдым. Онда колхоздар мен совхоздарды бұрынғыдай сақтап, оларға қалалардағы дүкендерді беру керек екен. Ал біз мұны осыдан бес жыл бұрын жасап едік қой. Дүкендердің 30 процентін беріп, олар аяғында жабылып тынды. Ал біз ауылда өз ісінің қожайыны болсын, дүкенде қожайын болсын, олар өзара келісім жасап, қалай келісе алса, солай сатсын дейміз.

Ауылдан қалаға келген жастар, әлбетте, алғашқы жылдары тарығады, тұрғын үйі жоқ, жұмысы қанағаттандырмайды. Бұл бұрыннан да осылай болатын, біз де қалаға келгенде өмірімізді солай бастағанбыз. Бұл қиыншылыққа нарық экономикасына өтпелі кезеңнің ауыртпалығын қосыңыз. Иә, баға өсті, өндіріс құлдырап кетті, жұмыссыздық шығып жатыр, зейнетақы жетпейді. Осындай ұрандармен ертең көшеге мен де шығайын, әлбетте, баршаны мен де көтеремін. Ал мұның салдары қандай болады? Сондықтан

да әсіресе, бір ғана ұлттық тақырыппен көшеге шығатындар өзге ұлттарға жағатындар не ойлайтынын түсінуі керек. Олар да дәл осылардай ойлайды. Қазақстандағы тұрақтылық тынышын алып, қызғанышын туғызып отырған сырттағы адамдар бар. Олар бізді іштен ірітуді көздейді. Ашығын айтайын, қазақ жастарының арасында осымен айналысып жүрген қазақ еместер бар. Бұл бізді мазасыздандырады, сондықтан да мұнымен айналысып жатырмыз. Яғни, бәз біреулер қазақ жастарын көтеріп, көшеге шығарғаннан кейін, көрдіңдер ме біздің мүддемізге нұқсан келтірді, біз неге славяндық белгіміз бойынша жиналмаймыз дегісі келеді. Қайталап айтайын, Қазақстанда қазақтар мен орыстардың арасына от жағушылар – қазақтың да, орыстың да қас жауы. Қақтығыстарда кінәсіз қарапайым адамдар опат болады. Мен бұлай болғанын қаламаймын. Адамдар өздері митингіге шақырғанда бір нәрсені әбден түсінуі керек: сол митингіге шақырғандар ұлт туралы, халық туралы шынайы қамқорлық жасап отыр ма, әлде өздерінің саяси беделін көтергісі келе ме? Бірнеше жүз адам жиналды ма, жиналмады ма, білмеймін, ел қандай даңғаза көтерді десеңізші. Күн сайын Мәскеу теледидарындағы бірінші канал, "Хабар-ошар", әрбір жарты сағат сайын "Маяк" даурығып берді "міне, бізде ғана емес. Қазақстанда да у-шу болып жатыр". Бәрінің қағанағы қарқ, сағанағы сарқ бола қалды.

Ал бұдан біздің халқымызға келіп-кететін не бар? Оның үстіне жаңағы ұрандарды, менің білуімше, социалистік партия, Халықтық конгресс қолдамады. Ал болашақта былай болады. Халық менен конституциялық құқығымды пайдаланып, Қазақстанның заңдарын орындауымды талап етеді. Заңсыз нәрсенің бәріне қатаң түрде заң бойынша тыйым салынады. Мен істің осыған дейін ушығуын қаламас едім. Президенттің жанынан Консультативтік кеңес: (Президенттің өзі қазақшасын осылай деп айтты, оны Ақылдастар алқасы десек қайтер еді – "ЕҚ") құруға ұйғардым. Партиялардың, қозғалыстардың жетекшілері оған мүше болғанын қалаймын. Оған біздің ақсақалдарымыз, жетекші экономистеріміз, белгілі өнер және мәдениет қайраткерлері кірсін, онда жастардың, әйелдердің, түрлі ұлттың өкілдері болсын. Мен өз бағдарламаларымды, заңдардың жобаларын ұсынып, талқыға салайын. Сол жерде дауласайық, пікірімізді айтайық. Тіпті олардың Жоғарғы Кеңестің комитетіне келіп сөз сөйлеуіне болады. Сондықтан мұның бәрі бір ғана Назарбаевқа қатысты, ол осындайдан қаймығады деп ойламай-ақ қойсын. Ондай қорқыныш әлдеқашан біткен. Қазіргі қорқыныш біреу-ақ: бүгінгі қолда бар байлығымызды, асыл байлығымызды – адамдар арасындағы байлықты сақтай алсақ.

Мынандай да сұмдықты естідім: автобустарда, трамвайларда қазақ қыздары мен балалары қазақша сөйлемесе, өзіміздің қазақтың жастары ұрады екен. Де Голльдің кезеңі еске түседі. Де Голль Алжирдің тәуелсіздігін берген кезде Францияда тәрбиеленген көптеген алжирліктер өз тілін ұмытып, фран-

цуз тілінде сөйлеген екен. Алжир революциясының кезінде алжир тілін білмеген алжирліктерді ұрып-соққан. Содан Алжир үкіметі қаулы шығарып, алжир тілін білмегені үшін алжирлікті ұрған адамды алжир халқының жауы деп, табан астында атып тастаған екен. Шәке, естідіңіз бе осыны?

Шерхан Мұртаза:

– Білемін.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Қызды ұру деген не деген сұмдық! Бұрын ол байғұсты білмейсің деп мұқатты. Араласатындары да, мектебі де, ертеңгі түсетін оқу орны да орысша болса, қалада өскен ондай жастың қандай кінәсі бар? Қайта қазақ тілін білетін жастар сол замандастарын жанына ертіп, үйретпей ме? Ал енді айттайықшы, біздің орысша жазып жүрген жазушыларымыздың қаны қазақтікінен басқа ма? Шығармаларын орысша жазатын Әнуар Әлімжанов, Олжас Сүлейменовті айттайық. Солардың жүрегі қазақ деп соққанда қай қазақтан кем екен?!

Біздің қазақтың арасында жүзге, руға бөліну дейтін әлі бар. Талдықорғандағы жақсы бір шараға, облыстағы ұлттардың съезіне қатысқаным бар. Сонда "Жүзге бөлінгеннің жүзі күйсін, руға бөлінген у ішсін" деген даналық сөзді ұран ретінде жазыпты. Қандай тамаша сөз! Енді қазір басымыз бірікпесе, қашан бірігеді.

Сондықтан інілеріме, қарындастарыма, жастарға айтатыным: осы қазіргі қиын-қыстау заманда менің күндіз-түні ойлайтыным, менің қасымдағы серіктерімнің барлығының шаруасы – сендердің, болашақтың қамы. Осы нарық экономикасын, осы реформаны іске асыра алсақ екен, сендердің болашағың бақытты болса екен дейміз. Қазақстанды дұрыс жолға шығарсақ екен деп жұрміз. Басқа ешқандай ой жоқ. Ең алдымен, осыны түсіне біліңіздер.

Шерхан Мұртаза:

– Бұрынғылар айтқан екен: "бір кісі таққа отырса, қырық кісі атқа отырады", деп. Таққа отырған өзіңізсіз, тәңір жарылқап, ал енді атқа отырған қырық кісі сіздің уәзірлеріңіз, министрлеріңіз, жаныңыздағы көмекшілеріңіз болар. Олардың ақылман болғаны, өте парасатты, биік білімді болғаны жарасады ғой. Сіздің серіктеріңіздің арасында ондайлар бар деп ойлаймын. Бірақ кейде ел ішінде күңкіл-сыңқыл әңгіме естіліп қалады. Оның үстіне жақында "Жас алаш" газетінде біздің бір қатар жазушымыз жазыпты: Президенттің айналасындағы адамдардың бәрі құлар, рушылдар деп, тіпті "қап-қара қарақшылар" деген жері де бар. Осы қалай, шындыққа жата ма жоқ әлде жала ма?

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Әлжаппар ағамыздың ол жазғанын мен де оқығанмын. Көптен білетін, құрметтейтін ақсақал ғой. Ал енді заң бойынша біреуді қарақшы деп алып, соның қарақшылығы дәлелденбесе, айтқан адам жауапқа тартылуы керек. Бұл біріншіден. Екіншіден, мұндай сөзді айту үшін жағдайды білу керек. Онда ол кісілердің фамилияларын атау керек еді. Біз оны тексеруіміз керек. Бұл сөз, жақсы көретін ағам мені көшірсін, қазақтың далбаса сөзі. Әйтеуір бастықты жамандау керек. Осы күні ол бізде сәнге айналған. Баяғыда жамандаса артына түсіп, не өзін, не баласын құртар еді. Қазір қорқатын ештеңе жоқ. Бұл батырлық емес, айтсын деп осыған өзіміз жағдай жасап отырмыз.

Ал енді мәселенің түп-тамырына келетін болсақ, мен де бір газеттерден жақында оқыдым, басшылықтың бәрі оңтүстіктен болып кетіпті дейді. Баяғыда Колбиннің кезінде осындай бәле шығып еді, қайтадан пайда болды. Президент болып сайлаған кезде, есіңізде бар болар, интелегенциямен кездескенімізде, Хамит Ерғалиев, Әзілхан Нұршайықов сияқты ағаларымыз маған жеті шумақ өлең жазып беріп еді. Сол өлең кабинетімде қол астында жатады. Елдің руға бөлінуін қойғызып, басын біріктірі деген мағынада ол өлең. Бала кезімнен тәрбием өзіңізге белгілі, ондай бәледен аулақпын. Оның қазаққа деген жаманшылығының шет жағасын Алматыға келгеннен кейін өзім де көріп қалдым. Шынында да біз бір нәрседен ауытқу жасап жүрген шығармыз деп, оңтүстіктен кімдер бар екенін тексердім: 34 министр бар екен, соның төртеуі оңтүстіктен, анау Қызылордадан бері қарай санағанда Премьер-министрдің 7 орынбасарының ішінде оңтүстіктен Мырзатай Жолдасбеков бар екен. 27 бөлім бастығының төртеуі оңтүстіктен. Не деген масқара, осыны маған санаттырған азаматтардың ұяты бар ма екен?

Әнеүкүні АҚШ-қа бардық. Анау Бейкер 35 жылдан бері қарай Буштың досы екенін бүкіл Америка біледі. Ол жасырмайды. Брейди деген қаржы министрінің әкесі мен Буштың әкесі бірге өскен. Екеуі бір мектепті, бір институтты бітіріп, бір партияда істеген. Оны ешкімнен жасырмайды. Мені сайладыңдар, енді маған сеніңдер, кімді аламын, кіммен жұмыс істеймін, өзім жауап беремін, дейді. Ал біз баяғы орта ғасыр заманында жүргендейміз. Кейде есептеп отырсаң да, қолынан жұмыс келетін азаматтардың обалына қаласың. Сондықтан біреуге ұнай ма, ұнамай ма, менің принципім қолынан жұмыс келмейтін адам кетеді.

С. Терещенко жолдастың неге Премьер-министр болғанын ақылы бар азамат түсіне жатар: бір жағынан осында туып-өсті, екіншіден қазақ тілін біледі, үшіншіден бұл біздің көп ұлттылықтың көрінісі. Ол қазір өз қызметінде қазақтың жағдайын ойлап, қазақ тілі жөніндегі заңды орындау мәселесін қарап жатыр. Сосковец неге келді? Қайдан шыққан бәле, өйтті-бүйтті, дейді. Осындай әңгіменің барын біліп мен Мәскеудегі және өзіміздегі екі прокуратурадан екі қағаз алғыздым, керек болса көрсете де аламын. Бұл өзі Талды-

қорғанда туып-өскен, сол металлургия комбинатынан шыққан жігіт. Мұны алып келген себебiмдi ендi айтуға тура келiп тұр. Ел басшысы барлық сырын айта беруiне болмайды. Оны бiздiң комбинаттан алып барды да, бүкiл Кеңес Одағындағы түстi және қара металлургияның барлығының басшысы етiп қойды. Кеңес өкiметi күйредi. Бiздегi өндiрiстiң басшыларының 90 процент өкiлдерi аға халық өкiлдерi болғаны белгiлi. Экономикамыздың 93 процентi Мәскеуге бағынған соң олардың бәрi Мәскеуге қарайды ғой. Тәуелсiздiгiмiздi алған соң кәсiпорындарды өз құзырымызға көшiрдiк. Ендi солардың басын берi қарай иетiн адам керек қой. Сөйтiп олардың басшысын, өз кадрымызды Алматыға әкелдiк. Ал ол бiр айдың iшiнде бәрiнiң басын құрап жинап алды. Новосибирскiдегi өзi бiлетiн зауыттан Павлодардан алюминий шығатын кен алғаны үшiн 40 мың тонна алюминий прокатын берудi талап еттi, келдi сол прокаты. Ендi Павлодар оны долларға сатайын деп жатыр. Ақтөбеден хром алып отырған зауыттарға барды да, Қазақстанға 25 мың тонна тоттанбайтын металл алып келдi. Бар керегiмiз сол Темiртаудағы комбинаттан металл алатын "КамАЗ" зауытына барып, 1500 мәшiне беруiн талап еттi. Сонда бұл жігiттердiң iстеп отырған жұмыстарын бiлмей, сыртынан тон пішу, бiреудiң өсектерiн газетке жазу сол газеттiң де, жазған адамның да беделiн түсiредi. Абайлап айту керек.

Тоқ етерiне келетiн болсақ, қазiргi уақытта үкiмет басқарып жүргендер, министрлiк басшылары, әрине, көбiне бұрынғыдан келген адамдар. Ал ендi Ресей бар орынға жастарды қойып алды да, қазiр баяғы министрлердi қайтарып жатыр. Себебi Ресейдiң үкiметi жергiлiктi жағдайды бiлмей қалды, жергiлiктi басшылар Ресейдiң үкiметiмен санаспады, тыңдамады айтқан сөзiн. Сондықтан да қайтадан Шумейконы, Хижаны, Черномырдиндi алып келдi. Бұның барлығы баяғы үлкен өндiрiстi басқарғандар немесе министрлер. Бiр жағдайдан екiншi жағдайға, нарыққа көшетiн осындай өтпелi кезеңде кадрлар өкi жағынан бiрдей болуы керек. Түбiнде, құдай бұйыртса, жастарды даярлап жатырмыз. Ендiгi келетiн буын жастардан болады, ал құр әншейiн ешқандай өндiрiсте болмаған, не аппараттың жұмысын бiлмейтiн адамдарды қоя салып, ертең бүкiл Қазақстанды қаңғыртып қоюға менiң ешқандай құқығым жоқ.

Сергей Степанов:

– Нұрсұлтан Әбiшұлы, бiздiң мемлекетiмiздiң сыртқы саяси принциптерi туралы өз аузыңыздан естiгiм келедi. Яғни сыртқы саяси аренада Қазақстанның өзiндiк айқындамасы бар ма және халықаралық қауымдастықтағы Қазақстанның орнын қалай деп бағалайсыз?

Қазақстан Республикасының Президентi Н. Ә. Назарбаев:

– Бiздiң сыртқы экономикалық және сыртқы саяси қызметiмiздiң бағыт-

тары туралы "Стратегияларда" жазғанмын. Біз өзіміздің геосаяси, Азия құрлығының ортасындағы географиялық жағдайымызды ескеруіміз керек. Біздің сыртқы саясатымызға барлық ұлттармен, көршілермен тең дәрежелі достық қатынас орнату өзек болмақ. Алматыға қыркүйек айында Қытайдың премьер-министрі Ли Пэн келеді. Біз Қытай Халық Республикасымен тығыз достық байланыс орнатпақпыз және бұл Қытай жағына да тиімді деп үміттенемін. Ұлан-ғайыр ортақ шекарасы бар, тарихи және географиялық көршіміз Ресеймен қарым-қатынасымызды тең дәрежелі тәуелсіз екі мемлекет ретінде, біздің келісімдерміздің негізінде құрмақпыз. Орта Азиядағы көршілерімізбен біздің ортақ мүдделеріміз көп. Әлбетте олармен ізгі қатынастарға біз артықшылық бермекпіз. Қазақтар түбірінен мұсылмандар. Бізді өз тамырымыздан, өз тарихымыздан ажыратты. Сондықтан да Түркиямен, Араб мемлекеттерімен, әсіресе Түркиямен тығыз қарым-қатынас орнатамыз. Ислам жағдайында өркениетті мемлекет құрып жатқан Түркияның даму жолы бізге етене. Пәкістанмен және Үндістанмен қатынасымыз дамиды. Мен Египет Президенті Мубарактан, Сауд Арабиясының королінен және Біріккен Әмірліктерден шақыру алдым. Мұндай сапарларға шығып, олар Қазақстан жөнінде білуі үшін, олармен ізгі қатынас құруымыз үшін пайдалану керек. Оның үстіне бұл елдер бізге айтарлықтай көмектескісі келеді. Бізге Еуропа елдерімен де қатынасты дамытуымыз керек. Германиямен ең тығыз байланыста боламыз деп ойлаймын. Қазір бұл елмен экономикалық өзара көмек туралы үлкен келіссөз әзірлеп жатырмыз.

"Шеврон" корпорациясымен күрделі контрактыны іске асыруымыз нәтижесінде Америкада және Батыс Еуропада Қазақстан рыногы үшін күрес жүріп жатыр. Біз Ақтау мұнай өңдеу зауытының құрылысы туралы мәлімдеген болатынбыз. Әлемнің ірі-ірі 12 компаниясы конкурсқа қатысатынын мәлімдеді. 1 шілдеде Қарашығанақ кен орнына конкурсымыз аяқталады. Төрт компания апта сайын бірінен бірі өтетін шарттарын ұсынуда. Біз ондай контрактіге қол қоямыз. Жедел валюта беретін осындай ресурстарымыздың негізінде Қазақстанның бүкіл экономикасын дамытатын боламыз.

Қазір жапон бизнесі біздің түсті металдарымызды өңдеумен айналысқысы келеді. Американдық бизнесі алтын өндіру саласында бізге көмектеспек. Біз қазір өзіміздің алтын қорымызды жасап жатырмыз. Осы мен айтқан үш бағытты шешкеннен кейін машина жасау индустриясын құруды бастаймыз. Қазірдің өзінде Ақмоладағы, Шымкенттегі машина жасау зауыттарын қайта жарақтандырамыз. Автобустар, жүк машиналары шығарылады, біртіндеп жеңіл автомобиль шығаруды қолға аламыз. Бізде қызықты бірнеше ұсыныстар бар.

Біз Түркияға елшімізді тағайындадық. Алдағы күндері мен Қытайдағы, Германиядағы, Франциядағы елшілерімізді тағайындаймын. Көп кешікпей Пәкістанда, Үндістанда елшілеріміз болады деп ойлаймын. Ары қарай көру

керек, өйткені мұның бәрі қаржыға, басқа да мәселелерге байланысты. Сондықтан да бірлігімізді, саяси тұрақтылығымызды сақтасақ, тағы да қайталап айтайын, Сергей Валентинович, мен осыны Қазақстанның бүкіл өмірінің көп кешікпей жақсаруының кепілі деп білемін.

Қазір бәрін де қайта қарау керек деген айтылды. Бізге тиімсіз өнімнің не қажеті бар? Сондықтан да қандай бидайды қаншалықты көлемде өсіру керек, қандай мақтаны қанша етіп өндіру керек – мұның бәрін қарайтын боламыз. Сайып келгенде бізде валюта, ақша болатын болса, бір жеңіл автокөлік 3-4 мың доллар тұрады, оны сырттан әкеліп сату 3,5 миллиард доллар тұратын құрастыру жүйесін салудан гөрі тиімдірек болар. Радио-телеаппаратуралар жөнін де қарастыру керек. Оны шеттен арзанға сатып алып, өз тұрғындарымызға сатуға болады. Ал оны шығаратын зауытты салуға бірнеше миллиард кетеді. Біз ондай іске кейін де үлгереміз. Біздің бүкіл тарихымызды ескере отырып қарау керек. Қазір аса бір қызықты кезеңді бастан кешудеміз. Шәке, бірде Сізге айтып едім ғой, Теңдік, Бостандық, Тәуелсіздік алу деген – бұл бір елдің басына бес жүз жылда бір келетін бақыт екен. Осыны нықтап ұстап, ары қарай дамыта алсақ, осыны өркендетсек, жетілдірсек!

Шерхан Мұртаза:

– Иншалла, айтқаныңыз келсін!

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Мақсаттың барлығы сол ғой. Мен Қойшығара Салғариннің "Алтын бесік", "Көмбе" деген екі кітабын оқып шықтым. Өзіңіз де тарих жөнінде жазып жүрсіз, Әбіш Кекілбаев жазып жүр. Әсіресе, халқымыздың өткен тарихына үңіліп жүрміз ғой. Жақында Смағұл Елубаев "Ақбоз үй" деген кітабын әкеп беріп еді. 32-ші жылғы нәубет жағдайын, ашаршылықты жазыпты. Сонда ойлап қарасақ, ата-бабаларымыз, бізге дейінгі қаншама ұрпақ аңсаған бостандық, тәуелсіздік орнап, өз тізгініміз өз қолымызға тиіп отыр. Сонда осы күнгі кейбір жастардың аштық жариялауы мені таңдандырады. Және мұның өзі қазақ үшін жаман ырым ғой.

Шерхан Мұртаза:

– Ата-бабамызда жоқ ырым.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Иә, жоқ ырым. Мұны енді не дейміз? Жарайды, сол адамдар жәбір көрген шығар біреуден, ол үшін заң бар, ол үшін біздер бармыз ғой. Ал енді ашаршылықтың дәл алпыс жылдығында біздің жастарымыздың аштық жариялауы айтуға ұят деп санаймын.

Мен қазір аштық жариялағандар туралы айтып отырмын. Егер ашығын айтсақ, аштық жариялау өзіне-өзі қол салудың бір әдісі. Ислам діні де, христиан діні де өзін-өзі өлтіргендерді ортақ қорғанға жерлемеген.

Үкіметке қысым жасаудың мұндай әдісі енді қолдау таппайды. Қазақстанның парламенті де, үкіметі де қысыммен жұмыс істей алмайды. Біз халыққа қажет нәрселерді істейміз. Егер оны дұрыс істемесек, қалай істеу керек екенін ұсынсын.

(Қазақшалап) Жаңағы газетке жазып жүрген ағаларымыз да Президенттің жанындағы Консультативтік кеңеске мүше болып, ойындағысын айтсын, оларды шақырайық, көзінше сөйлесейік. Екі туып бір қалғанын әкеп қойып жүрген ешкім жоқ, ешкімді бөліп те жүрген жоқпыз. Осы күні іздеп жүргенім қолынан іс келетін, мынау нарықты білетін адамдар. Шетелден де шақырып жатырмын. Жақында бір кеңесшіні Түркиядан, бір кеңесшіні Исламабадтан, екі кеңесшіні Америкадан алып жатырмын. Біздің ғалымдарымыз бар, әрине, бүгінде солардың көмегіне сүйенеміз, оларға рахмет. Бірақ та біздің бәрімізді басқаға үйретті ғой, басқаға оқытты.

Сұхбатымыздың соңында айтатыным мынау:

Ағайындар, халқым, жұртым! Ағаларым, інілерім, әпкелерім, қарындастарым! Қиын-қыстау заманда тұрмыз. Құз-жардың үстімен қыл көпірден өтіп келе жатқан сияқтымыз. Артқа қарай бұрылайын десен құлайсың, жол жоқ, алға қарай қатты жүгіруге – қорқынышты. Бірақ алға қарай өту керек. Ал енді кейбір қозғалыстардың жігіттері айтатын нарық экономикасы керек емес деген сөз – ол демократиялық та, экономикалық та реформалар керек емес дегені. Яғни баяғы кертартпалық жағына шығып кетсе, онда жетіседі екенбіз. Ешкімді бұрынғы жағдайға, бұрынғы экономикаға қайтаруға болмайды. Біреулер айтып жүр: баяғы 1986 жылға қайта оралайық деп. Ол мүмкін емес.

Сондықтан сенім керек, маған деген, үкіметке деген сенімдеріңіз керек. Бірлік қажет, қазақ халқының өзіне ауызбіршілік қажет. Қазақстанда көп ұлтты халық тұрады. Мұны жасаған мен емеспін. Ал енді осылармен тату-тәтті болмасақ, ешқандай экономиканы женге салмаймыз.

Ақсақалдардан даналық күтемін, зиялы қауымнан көп жақсылық, көмек күтемін. Жастарымыз зерек, іскер болсын, таппынып, Қазақстан экономикасының тұтқасын қолға алуға ұмтылу керек. Осының бәрін жалғыз мен істейді деп ойласаңыздар – қателесесіздер. Бүкіл халық болып сайладыңыздар, рахмет. Дегенмен мен біреумін, Қазақстанның халқы 17 миллион. Бәріміз біріксек, 17 миллион зор күш болады. Сонда жүгіміз алға жүреді. Менің сенетінім жақсылық, менің сенетінім – болашақ, сол болашаққа қарай қол ұстасып бірге жүрейік ағайындар!

Шерхан Мұртаза:

– Әумин, айтқаныңыз келсін! Әңгімеңізге, осынша уақыт белгеніңізге зор рахмет! Жаңағы айтып отырған тілек-талаптарыңыз, мақсатыңыз, армандарыңыздың барлығы, иншалла, іске аса берсін! Көп рахмет!

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Рахмет, Шөке!

Рахмет, Сергей Валентинович!

Сұхбаттасқандар:

Шерхан Мұртаза ("Егеменді Қазақстан"),
Сергей Степанов ("Казахстанская правда").

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ "ЕГЕМЕНДІ ҚАЗАҚСТАН" И "КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАВДА"*

Алма-Ата, 19 июня 1992 года

"Я ВЕРЮ В ЛУЧШЕЕ БУДУЩЕЕ"

Шерхан Муртаза:

– Уважаемый господин Президент, большое спасибо Вам за то, что смогли уделить время для беседы с нами. Мой первый вопрос к Вам таков, 17 июня, когда возобновила работу сессия Верховного Совета, возле здания Парламента начался несанкционированный – митинг, организованный представителями новых партий. Некоторые из них требовали отставки нынешнего и создания коалиционного правительства. Требовали также отзыва депутатов от компартии и комсомола и избрания вместо них депутатов от новых партий и движений. А еще было требование не ратифицировать соглашений с США, Россией и другими странами. Как Вы относитесь к этому?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Скажу прямо, я отношусь к этим требованиям отрицательно. Объясню почему. Из-за безответственности, с одной стороны, митинговавших, а с другой – российских средств массовой информации, раздувших из мухи слона, всего за час работа долгих месяцев могла пойти насмарку...

Так, Премьер-министр С. А. Терещенко в это время был по моему заданию в Омане. Он договорился там по многим вопросам. Они обещали нам оказать финансовую помощь, помочь в развитии сельского хозяйства, подписали ряд соглашений. И вот перед самым отъездом, когда уже наша делегация стояла у трапа самолета, представитель России говорит провожающим официальным лицам Омана: мол, в Казахстане идут волнения, народ поднялся с требованием об отставке Президента и Правительства. Провожающие, естественно, обеспокоились: что же теперь делать? И тут же заявили: если информация подтвердится, Оман будет вынужден приостановить действие соглашений. А ведь Оман обещал нам 300 миллионов долларов на очень выгодных условиях!

Другой вопрос. Нас, казахов, мало, поэтому мы должны стремиться к единству. Это проблема не Президента Назарбаева, не Правительства. Это

* Газета "Казахстанская правда", 23 июня 1992 года.

главное на сегодняшний день для всего народа. На что была направлена имперская политика, а затем и политика КПСС? Многие в центре, да и у нас, рассуждали примерно так. Завоевывать казахов нет никакого смысла. Дели их на три жуза и натравливай одних на других, тогда они сами уничтожат друг друга. Сегодняшние митинговые страсти сродни этой политике, и еще надо разобраться, кто их направляет и откуда. Молодежь, которая митингует, не всегда знает, чьих рук это дело.

Монтескье когда-то сказал: свобода это то, что разрешено законом. Но если вы будете делать то, что закон запрещает, тогда и рядом стоящий нарушит закон... Это опасная тенденция, ее надо пресекать. А пустые крики на площадях можно оценивать только как подливание воды на мельницу тех, кто настроен против независимости нашего народа.

Теперь, о требованиях отставки правительства, о коалиционном правительстве. "Азат", как зарегистрированная партия, имеет право ставить такой вопрос. Но "Желтоксан" – это не зарегистрированное в законном порядке объединение. Тогда с кем создавать коалицию?

Неделю назад я встречался с Акатаевым и Исиналиевым, долго беседовал, обсуждал очень много вопросов. Некоторые позитивные моменты в деятельности, например, "Азата" мне помогают как Президенту. Важно действовать с умом, объединяя общие усилия. А для этого нужны только терпение, понимание, выдержка.

Сергей Степанов:

– Сейчас практически все республики бывшего СССР в глубоком и очень болезненном кризисе. Казахстан здесь не исключение. С чем Вы связываете надежды на благополучный выход из этого кризиса? Насколько такой выход реален, и каковы, на Ваш взгляд, сроки, по прошествии которых народ сможет на деле почувствовать какое-то облегчение?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Это очень серьезный вопрос. Я имею в виду вхождение в рынок, в который мы не могли войти в течение последних шести-семи лет (с 1985 года). Говорили об этом уже давно и на съездах народных депутатов СССР, и на республиканских форумах. И вот, наконец, определились, пришли к какому-то берегу.

Если говорить о том, в каком состоянии мы были до 1 января нынешнего года, – это был полный хаос. Цены поднимались беспорядочно, никто этим не управлял – вспомните декабрь. Денежный оборот был разбалансирован полностью, началось падение производства. Кто как хотел, так и работал: это было производство ради производства.

Нам пришлось отпустить цены. Во-первых, потому, что их отпустили все вокруг: мы ведь не живем в замкнутых границах, и нас бы просто растащи-

ли, этот процесс уже начинался. А, во-вторых, отпуск цен – это правило рынка, если мы договорились, что туда идем.

Идем мы туда не одни и не первыми. Например, в Венгрии и Чехословакии этот процесс проходит стабильнее всего. Я недавно посылал туда людей, и вот что выяснилось. Они начали вхождение в рынок в марте 1991 года, и до конца года цены резко шли вверх. А потом началось их падение, с небольшим подъемом в тот момент, когда были подняты цены на энергоносители. И в конце концов цены дошли до уровня, который оказался ниже, чем на тот момент, когда их отпускали.

Мы тоже идем по этому пути. При этом, как я уже сказал, мы не делаем ничего нового, весь мир его уже прошел. С января по май цены у нас поднялись в 16 раз. Но в течение мая только на 11 процентов, за июнь на 8 процентов. Рынок начал работать. При этом кое-чего уже добились. Помните, у нас все время был дефицит материально-технических ресурсов? Теперь в Казахстане имеется металл, арматура, цемент, другие ресурсы – на 9 миллиардов рублей. Цемент уже некуда девать сейчас... В магазинах – тоже: только в Алма-Ате товарных запасов на несколько миллиардов рублей. Предприятиям легкой промышленности уже нелегко продавать свою продукцию.

Итак, появились ресурсы – но нет денег. Но и тут у рынка свое правило: нет денег – заработай. Не покупают твою продукцию – ищи рынок, чтобы купили. Другими словами, мы достигли первых необходимых для вхождения в рынок предпосылок.

Теперь – о подъеме цен на энергоносители. Сейчас Россия объявила о повышении цен на них, правда, о регулируемом повышении. Мне удалось убедить и Ельцина, и руководство Международного валютного фонда, что если одновременно и полностью отпустить цены на энергоносители, у нас останутся тысячи предприятий, просто никто не станет покупать их продукцию. Однако повышение, хоть и регулируемое, прошло, и теперь неизбежно вырастут и другие цены, хотя, конечно, не так резко, как в начале года. Дальше в действие вступят рыночные регуляторы.

Вы спрашиваете когда наступит улучшение... Но посмотрите, как идут дела на крупных предприятиях на Усть-Каменогорском свинцово-цинковом комбинате, на Карметкомбинате. Там никто не жалуется на жизнь, потому что мы ведь отпустили и заработную плату. Если кто сейчас и недоволен это бюджетные организации. Поэтому в условиях рынка государство будет оказывать поддержку только пенсионерам, учителям, врачам, воинам, то есть всем, кто получает деньги из бюджета. А остальным мы будем создавать условия для продуктивной работы, давать возможность зарабатывать деньги. Сейчас у нас проходит форум предпринимателей. В основном это предприимчивая, квалифицированная и процветающая молодежь. А процветает в деловом мире тот, кто знает дело и умеет работать.

Стабилизации цен мы добьемся к концу нынешнего – началу будущего года. Потом неизбежно придет еще одна проблема – безработица. Однако

я думаю, что у нас она не будет стоять слишком остро. Рабочие руки нам нужны и на селе, и в промышленности. Все сложности будут в их перемещении, своевременной переподготовке кадров.

В "Стратегии становления независимого Казахстана" я уже говорил, что относительная стабилизация с установлением баланса спроса и предложения у нас может наступить через 3–5 лет. Изобилия, конечно, не будет, но почувствуем мы себя гораздо спокойнее и сможем вести работу дальше. А сейчас не стоит нам кричать о том, что пропадаем и погибаем. Я могу сказать твердо: голода в Казахстане не будет, в трудностях людей мы защитим. Да, будет трудно. Но народ Казахстана переживал и не такое. Вспомним коллективизацию, войну, послевоенные годы... Сейчас – мирное время. И нам нужно сейчас сохранить стабильность, чтобы двигаться вперед. Я верю в лучшее будущее, ради этого и работаю.

Шерхан Муртаза:

– Уважаемый Президент, если Вы помните, 3–4 месяца назад в интервью редактору "Егемен Казахстан" сказали: "Я не Абулхаир". Абулхаир в свое время, не считаясь с мнением народа, дал согласие стать "подбрюшием" России. Некоторые говорят, что Вы находитесь в подчинении у Ельцина. Говорят, что Вы русоман. Правда ли это?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я тогда еще, кажется, отвечал на этот вопрос. Однако отвечу еще раз. Я не буду давать оценку Ельцину, он мой коллега, избранный народом руководителем своей, соседней с нами страны. Наши предки оставили нам эти земли, выстраданные силой, любовью, кровью и потом. И в том, что сложилось так, как сложилось, ни вы, ни я не виноваты. Что нам нужно для того, чтобы сохранить настоящую независимость? Нужна дружба с соседями. Нужны мир и согласие. Неужели независимость обязательно нужно получать войной и защищать с оружием в руках? Я думаю, что мы получили независимость с умом, с мудростью, которым учили нас наши предки. И дальше должны действовать так же. Будет Ельцин или кто-то другой, уйдет Назарбаев, однако по-настоящему думает об интересах своего народа только тот, кто крепит мир с соседями. Именно поэтому мы подписываем соглашения, в том числе и с Россией, и не только экономические. Все это в интересах народа, всех казахов, для спокойствия и мира. Или поставить армию на границу протяженностью в 3 500 км? Включить в нее всех казахов, включая новорожденных младенцев и 90-летних стариков, чтобы ее хоть как-то закрыть?

Сергей Степанов:

– Предварительное обсуждение проекта новой Конституции Республики Казахстан показало, что дискуссии идут очень острые. Сейчас они из

Парламента переместились в коллективы, люди обсуждают опубликованный проект очень активно – об этом говорит и редакционная почта. Какие вопросы в этом плане Вам кажутся наиболее острыми, вызывающими самые большие споры?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Споры эти родились не сегодня. Они шли, когда мы принимали Закон о государственном суверенитете Казахстана. И когда обсуждали и принимали Закон о языках. Идут они и сейчас. Самые популярные мнения есть по двум вопросам: по вопросу о языках и по вопросу о государственном устройстве – какое государство мы будем строить, что такое президентская республика и как она соотносится с принципами демократии.

Мне кажется, что при обсуждении проекта новой Конституции наш Верховный Совет после очень острых дебатов, в том числе и с моим участием, все же нашел правильный выход: государственным языком является казахский язык. Мне приходилось много раз говорить речь вовсе не о том, чтобы казахский язык "задавил" все другие языки. Казахский язык сам был задавлен до невозможности, стал языком кухни. Он не употреблялся ни в государственной практике, ни в обучении. А ведь если нет языка, то нет нации, а если нет нации – нет национального государства. Другими словами, мы шли к тому, чтобы исчезнуть как этнос, как нация, как государство!

С другой стороны, сейчас распространилось такое мнение: якобы к 1995 году здесь всех заставят знать казахский язык, а если кто-то не будет его знать, он не сможет занимать должность, не сможет поступить в институт и т. д. Это – полная чепуха. Речь идет совершенно о другом: о параллельном использовании казахского языка. Его надо начинать преподавать с детского сада, потом в школе, и только эти дети, наши потомки, будут знать казахский язык действительно хорошо и смогут сдать любой экзамен. Ну а сейчас, когда прошло уже три года с момента принятия Закона о языках, – кто и кого ущемил за незнание казахского языка? Может быть, кого-то за это сняли с должности или выгнали с работы? У меня таких фактов нет.

Этот спор – палка о двух концах. Если в Казахстане будет принято решение о двух государственных языках, я вас уверяю, казахи, как нация, как народ, с этим не согласятся. С другой стороны, если мы вдруг станем ущемлять всех других по языковому принципу, они тоже с этим не согласятся. Здесь нужен был консенсус, и он сейчас найден. Государственный язык – казахский, однако любое ущемление по принципу знания или незнания языка запрещено. Сфера применения русского языка не ограничивается никаким образом. И вот с такими формулировками, внесенными в проект Конституции, согласились практически все депутаты – как вы помните, против было всего шесть голосов.

Пользуясь случаем, хочу обратиться ко всему населению Казахстана. Уже третий год я являюсь Президентом этого государства. И всегда старал-

ся, чтобы мои слова и действия между собой совпадали. Этой линии я не изменил, иду по ней и буду идти, потому что это нужно прежде всего казахскому народу, да и всем народам, живущим в Казахстане. Так вот, хочу сказать: если обсуждение проекта Конституции пойдет в этом направлении, мы найдем хорошее, грамотное решение вопроса.

Вторая, вызывающая споры проблема, каким быть нашему государству. Вот моя точка зрения: в политике – государство должно быть демократическим, в экономике – ориентированным на рынок. У нас должны быть постоянно работающий профессиональный парламент, его председатель и всенародно избранный президент, имеющий все права для осуществления своих функций. И еще одно. Сложившуюся на сегодня ситуацию должны понять и казахи, и русские, и все другие, кто живет в Казахстане. Посмотрите вокруг, сделайте выводы из того, что творится! За один день в Карабахе убивают сотни человек и тысячи ранят, а мы об этом уже спокойно пишем в газетах, мы привыкаем к убийствам. Не дай Бог, если у нас произойдет такое, то ни о чем другом думать уже не придется.

Шерхан Муртаза:

– Все мы, уважаемый Президент, выходцы из села. И кажется мне, что сегодня наш долг перед селом как никогда велик. Как нам расплатиться с этим долгом? Кстати, то, что молодежь сегодня занимается пустой демагогией на центральных площадях, как раз говорит о неблагополучии аула... Большинство этих молодых людей не находят себе применения там, едут в город. Социальное положение в аулах очень тяжелое, и все это сказывается на формировании взглядов молодежи. Что делать для того, чтобы поправить такое положение?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Над этим вопросом я очень много думаю. С 1986 года мы сельскому населению сказали: держите, сколько хотите, скот в личном хозяйстве, берите землю в аренду, возделывайте ее, думайте о себе сами.

С тех пор я много езжу по сельской местности и не могу сказать, что везде одинаково. В одних местах положение неплохое, в других действительно тяжелое.

Вот в ноябре, в конце прошлого года, я побывал в 15–16 областях и недавно объезжал села... Я никогда не поверю в то, что в селах народ умирает от голода. Это неправда.

Но есть другой вопрос. Вот, например, при переходе к рыночной экономике некоторые говорят, что казахи не поймут рынок, они к этому не приучены, казахам рынок ничего не даст и в итоге аульчане потеряют все. Так что же, еще тысячу лет будем жить, утверждая, что казахи ничего не умеют? Русские знают рынок, они умеют работать, узбеки знают, турки знают,

азербайджанцы знают, а казахи что, самые тупые? Это неправда. Если наша молодежь не будет учиться уже сегодня, потом поздно будет.

В этом году мы намерены отправить на учебу в Турцию две тысячи человек, все молодежь. Недавно отправилась первая группа. Более 200 человек обучались в Корее. Недавно и в Европе, и в Америке тоже договорились о подготовке кадров. Если будет все нормально, за 4–5 лет у нас уже будут молодые, энергичные, способные люди, которые будут трудиться на благо нашего государства. Они все хорошие специалисты, владеют английским языком, большинство, как вы сами, наверное, заметили, казахи. Вот они и поднимут дела. Для будущего нужны деловые качества, бодрость духа, равнодушие. Ленивый, равнодушный человек, человек, который плывет по течению и поддается разным провокациям, конечно же, окажется на дне общества. А вот деловой, трудолюбивый человек будет богатым, и пусть будет. Чем больше богатых, тем благополучнее государство.

Почему наша молодежь не идет на производство? Почему не едет в Джеккаган, Караганду? Там училища пустуют, пустуют общежития. Почему не едут в Усть-Каменогорск, на заводы Кокчетав и Петропавловска? Там хватает и земли, и работы. Однако все, кто возвращается из Узбекистана, Каракалпакии, кто едет из южных областей республики, все они собираются вокруг Алма-Аты. Но ведь здесь больше не будут строиться заводы, производственные предприятия. Что же эта молодежь думает, кем они в будущем станут работать? Вы, например, журналисты, писатели, тоже не поднимаете этот вопрос. Наши гражданские движения, тот же "Азат", не ведут такую работу среди молодежи. Почему не поехать на вышеперечисленные предприятия и стать их хозяевами? Перспективы там хорошие, а руки очень нужны.

Шерхан Муртаза:

– Еще один вопрос, связанный с предыдущим. Сегодня на сессии Д. Х. Сембаев сделал доклад о бюджете. Как я понял, для того чтобы прокормить армию, находящуюся на нашей земле, ежегодно выделяется 19 миллиардов рублей...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Вопрос правильный. Сейчас рассматриваем бюджет, и как вы сами видите, 54 процента нашего бюджета тратится на социальные нужды. Но ведь ни одно государство не может только проедать само себя. Если мы не будем тратить деньги на развитие производства, то завтра умрем. Останутся заводы, замрет сельское хозяйство. Трудно, конечно, денег мало, но жить надо по средствам. Как говорят в народе, потягиваясь, не забывая о длине одеяла.

Что касается армии, то мы объявили, что вся она – наша. Это "наследство", которое досталось нам от центра. Тогда она насчитывала более 200 ты-

сяч человек. Для того чтобы сократить одну дивизию, например, нужно средств на 20 процентов больше, чем для создания этой же дивизии. Почему?

Освобожденных людей надо трудоустроить, дать пособия демобилизующимся и солдатам, и генералам. Поэтому выхода у нас нет. С этого года стоит вопрос о сокращении. Ну и, конечно, нам надо создать свою военную стратегию, военную доктрину. Какая армия нам нужна? По-моему, нам нужны сухопутные силы, воздушные силы, морские силы на Каспии. Очевидно, и ракетные подразделения. Мы, конечно, не собираемся ни на кого нападать, никого захватывать, ни к кому мы не предъявляем претензий о земле или водных пространствах. Поэтому нам нужна армия, защищающая нашу независимость, свою страну, свой народ.

Сергей Степанов:

– Вернемся к теме межнациональных отношений и тесно с ней связанной теме оппозиции. Стабильности, дружбе между народами Вы всегда придавали очень большое значение, и этим заслужили уважение всех граждан Казахстана. Однако в обществе сейчас все же есть силы, которые пытаются "раскачать лодку", и в последнее время они заметно активизировались. Как Вы думаете, что это за люди? Кому выгодно нагнетать напряженность? Может быть, у этих сил есть конструктивная программа, которую Правительство и Президент не хотят принять из каких-то принципиальных соображений?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– В конечном счете, мы строим демократическое государство. Долгое время люди у нас были зажаты, не могли открыто высказывать свое мнение. Инакомыслие душилось. Сейчас люди получили возможность говорить. И хотя порой они нарушают закон, мне кажется, надо позволить – особенно молодежи высказываться.

Однако при этом никто не должен забывать, что межнациональное согласие, стабильность в отношениях – это самое главное для нашего развития, для нашей государственности. Цена межнациональных столкновений, если не дай Бог, начнутся, будет очень дорогой: это наша государственность. Я бы очень хотел, чтобы люди задумались об этом.

Я немало встречаюсь с руководителями всех партий и движений. И всегда им говорю: если есть что-то ценное, конструктивное, мы рассмотрим любые предложения. Вот, скажем, критикуется программа перехода на рыночную экономику. А контрпредложения есть? Нет. Недавно я получил программу по реформированию села. О чем там говорится? Оказывается, колхозы и совхозы надо оставить, только в городах отдать им магазины и тогда все будет отлично. Но ведь мы это уже делали пять лет назад, отдавали им тридцать процентов магазинов. Вы прекрасно помните, что дело это не пошло, магазины захирели и закрылись. У нас-то ведь цель другая: чтобы и

на селе человек был хозяином дела, и в магазине два хозяина всегда договорятся.

Так что нет у оппозиции такой программы, о которой стоило бы серьезно говорить.

На чем они играют? Вот молодые люди, приходящие из села в город. Им трудно – трудно с работой, трудно с жильем. Они недовольны. Но ведь так всегда было, и мы точно так же начинали: квартир не было, работа не устраивала... А сейчас еще и время тяжелое, поднялись цены, производство падает, зарплата, пенсии, стипендии маленькие. И вот завтра я выйду на улицу с лозунгом "Долой правительство!" Конечно, я всех понимаю, что тем или другим недовольны многие... Но что в результате-то, кто выходит на улицы с требованиями, касающимися одной национальности, обязаны думать о том, что другим в Казахстане сейчас ничуть не легче – проблемы и заботы у всех одинаковые

И, безусловно, есть силы вне Казахстана, которым неймется. Они, очевидно, завидуют нашей стабильности, хотят разрушить нас изнутри, "поджучивают"... Прямо скажу, и среди казахских ребят есть такие, которые этим занимаются. Мы этим очень обеспокоены. Чего они хотят? Поднять казахскую молодежь, а потом сказать: вот, дескать, ущемляют наши интересы, а почему бы нам не собраться по славянскому признаку? И тут я еще раз повторяю: кто сеет раздор между казахами и русскими, тот враг и казаха, и русского человека. Кровный враг.

В столкновениях всегда погибают простые, ни в чем не повинные люди. И вовсе не те, кто громче всех кричит. Так что пусть люди задумаются: по-настоящему ли те, кто ведет их на митинги, заботятся о нации, о народе, или они просто хотят поднять свой политический вес. У нас вышло на площадь несколько сот человек – и сразу об этом большой шум: Москва передает по радио и телевидению чуть ли не каждый час – смотрите, дескать, и у них тоже! С какой-то даже радостью, с удовлетворением, что ли... Ну а что от этого нашему казахстанскому народу – лучше, спокойнее?

А в будущем, я полагаю, станем делать так. Народ требует от меня, чтобы я воспользовался конституционным правом и выполнял законы Казахстана. Все, что происходит вне их рамок, должно жестко пресекаться. Хотя я бы очень не хотел доводить дело до этого.

Сейчас решено создать консультативный совет при Президенте, и я хочу, чтобы членами этого совета были руководители партий и движений. Пусть там будут наши аксакалы, пусть будут экономисты, известные, деятели культуры и искусства, пусть будут представители молодежи, женщин, люди разных национальностей. Свои программы, проекты законов я буду выносить на этот совет и буду выслушивать все замечания и предложения. Члены совета смогут выступать в комитетах и комиссиях Верховного Совета, лишь бы их предложения были конструктивными.

И не надо думать, что все эти митинги и протесты касаются одного Назарбаева и что он их боится... Давно я уже ничего не боюсь, кроме одного: боюсь потерять мир и согласие. Во что бы то ни стало надо сохранить главное наше достояние – добрые отношения между людьми.

Вы посмотрите, что иногда происходит! В автобусах, трамваях к казахским юношам и девушкам подходят такие же молодые ребята, начинают разговаривать и, если те не говорят по-казахски, бьют... Это в истории уже было – в Алжире, когда генерал де Голль дал независимость этому государству. Многие алжирцы воспитывались на французском языке, и родного, естественно, не знали. Их тоже начали бить... Тогда правительство Алжира вынесло решение: тот алжирец, который бьет или унижает своего соотечественника за незнание родного языка, – враг всего алжирского народа.

Что за невежество и жестокость – бить за то, что не знают родного языка, тем более бить девушек. Когда такое было? Раньше упрекали тех, кто русский язык не знал. Так в чем же вина этих девушек и парней, если общение всю жизнь было на русском: школа русская, институт... Виноваты ли они? Наоборот, те, кто знает казахский, должны им помочь.

С другой стороны, разве в жилах наших писателей, пишущих на русском языке, течет не казахская кровь? Ануар Алимжанов, Олжас Сулейменов пишут по-русски. Но их сердца болят за казахов так же, как и другие. Поэтому обращаюсь к братьям и сестрам своим: сегодня, в трудное время, все, над чем думаем и трудимся я и мое окружение, это ваше будущее, будущее ваших детей. Если мы сумеем достичь того, что планируем, ваше будущее будет счастливым. Мы хотим этого, мечтаем об этом.

Сергей Степанов:

– Сейчас в моду вошли голодовки. Голодают лидеры партий и общественных движений, голодают врачи, голодают бездомные... Недавно на площадь перед Верховным Советом вышли работницы кафе и тоже объявили голодовку – потому что им, дескать, не дают приватизировать это кафе. Как Вы относитесь к голодовкам?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Удивляет меня то, что молодежь чуть что – объявляет голодовку. Для казахов это плохая примета – голодовка. Такого никогда не было в нашем народе. Что на это сказать? Может, где-то их неправильно поняли, были обижены кем-то. Но для этого есть закон. А голодать в год 60-летия Великого голода – просто стыдно и безнравственно.

Это один из способов самоубийства. А, как известно, и ислам, и христианство самоубийства не приемлют. Самоубийц даже на общем кладбище не хоронят и не отпевают.

Такие методы давления на Правительство теперь не проходят. Ни Парламент, ни Правительство под давлением работать не будут. Хотел бы, чтобы голодающие это поняли.

Шерхан Муртаза:

– Иногда среди народа идут разные разговоры о Вашем окружении. Вот, например, в газете "Жас алаш" один из старых писателей сказал, что "люди, окружающие Президента, – хитрые люди, протекционисты, делящие людей по родовым принадлежностям, даже употребил такое выражение, как "черные разбойники"...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Да, я читал. Этого аксакала знаю давно, очень уважаю. Однако если называешь кого-то разбойником без доказательств, за это надо отвечать. А просто так заявлять такое, пусть простит меня уважаемый ага, это пустые, бессмысленные слова, лишь бы ругать начальство – это у нас в моде.

Я тоже недавно читал в некоторых газетах, что все в руководстве выходцы из южных регионов. Когда-то при Колбине такое было, теперь снова якобы появилось. Я подумал: может, мы действительно ненароком допускаем подобные ошибки? И выяснилось, что из 34 министров только 4 из южных регионов, считая к югу от Кызыл-Орды. Из руководства Кабинета – только один. Из 27 начальников отделов лишь четверо. Что за позор! Есть ли совесть у тех, кто вынудил меня вести подобный подсчет?

Недавно были в Америке. Вся Америка знает, что Бейкер вот уже 35 лет является другом Буша. Он и не скрывает этого. Отец министра финансов Америки вырос вместе с отцом Буша, учились в одной школе, окончили один институт, работали в одной партии. Он этого не скрывает.

Мы как будто живем в средневековье, в стране без культуры. И вот, нравится или не нравится кому-то, мой принцип такой: работать будет тот, кто умеет работать, а кто не может – уйдет.

Строить домислы никому не делает чести. Ни тем, кто выступает, ни газетам, которые это публикуют.

Сергей Степанов:

– Наше молодое государство делает первые шаги, определяя свою внешнюю политику. Конечно, сейчас трудно прогнозировать, и все же: какое место в мировом содружестве может со временем занять Казахстан? И как проходят первые контакты?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы должны учитывать наше геополитическое положение – то, что мы находимся в самом центре Азиатского континента. Отсюда основной принцип нашей внешней политики: равнодружественное отношение ко всем нашим соседям – ближним и дальним.

Такие отношения мы будем строить с Китайской Народной Республикой. Хороший толчок им, надеюсь, даст визит Премьер-министра КНР Ли

Пэна в Алма-Ату в сентябре. Мы имеем немало общего и на благо обоих народов должны сотрудничать.

Отношения дружбы и взаимопомощи на основе достигнутых договоренностей и на принципах равенства будем строить с нашим давним и добрым соседом – Россией.

Много общего мы имеем со среднеазиатскими соседями, поэтому и относиться к ним будем приоритетно. Естественна и тяга казахов к мусульманским государствам -таким как Турция или страны Арабского Востока. Особый интерес у нас к Турции, в которой исповедуется ислам, но строится светское государство. Их путь развития вполне подходит и нам.

Есть интерес и перспективы развития отношений с Пакистаном и Индией. Я имею приглашения от Президента Египта Мубарака, от короля Саудовской Аравии, от руководства Объединенных Арабских Эмиратов.

В то же время мы не забываем, что нам надо иметь дело и с европейскими государствами. Здесь бы я особо выделил Германию, с которой мы сейчас готовим крупные соглашения об экономическом взаимодействии. Немецкий бизнес настроен по отношению к Казахстану очень серьезно. Во-первых, у нас живет половина немцев всего бывшего СССР, а во-вторых, они хотят надежно вкладывать средства.

Хочу подчеркнуть, что внешняя политика очень тесно связана с внутренней экономикой. Так, история и факт заключения контракта с "Шевроном" значительно активизировали западные деловые круги. Сейчас и в Америке, и в Западной Европе – настоящий бум, борьба за казахстанский рынок. Только на участие в конкурсе по строительству Актауского нефтеперерабатывающего завода подали заявки 12 крупнейших компаний мира. 1 июля заканчивается конкурс на освоение Карачаганака, и четыре компании каждую неделю дают новые условия – все лучше и выгоднее для нас...

Сейчас очень многое надо пересматривать. На заседании Верховного Совета, например, возник вопрос: зачем нам производить сельхозпродукцию, которая невыгодна? Поэтому сейчас будем смотреть, какую пшеницу выращивать и сколько. Если у нас будет валюта... Я уже думал об этом так: скажем, 3–4 тысячи долларов стоит одна легковая автомашина. Так, может, сейчас выгоднее их купить, чем 3,5 миллиарда рублей тратить на строительство сборочного завода? То же самое надо посмотреть по радиотелеаппаратуре. Ее можно купить достаточно дешево, вместо того чтобы опять же немедленно строить завод...

Быстро развиваются дипломатические отношения. Уже назначен посол в Турции, в ближайшем будущем появятся наши послы в КНР, Германии, Франции, Пакистане, Индии.

Сохраним единство и стабильность – станем жить хорошо. У нас есть прекрасные люди, богатства, есть земля, и на нашей огромной территории не такое уж большое количество населения.

Хочу еще раз сказать: братья, родные мои, мы переживаем тяжелое время, будто идем по тонкому канату, натянутому над обрывом. Тут захочешь вернуться назад – упадешь, в сторону – нет пути. Бежать вперед страшно. Но надо идти только вперед.

Говорить, что рыночная экономика не нужна, это значит, что не нужна реформа, значит быть в плену старых коммунистических методов. К чему же мы придем, если и демократы перейдут на сторону "правых"? Некоторые думают, что старые времена вернуться. Этого никогда не будет.

Сейчас нам всем нужна вера. В наш выбор, в наше будущее. Нужно единство. У нас многонациональная республика, и если не будем жить в мире, дружбе, единстве – ничего не получится. Поэтому жду от аксакалов мудрости, от интеллигенции – советов, от молодежи – деловых качеств, способностей, стремления. Надо всем вместе трудиться для блага республики. Если кто-то думает, что я один должен делать все это, ошибается. Нас в Казахстане 17 миллионов. Поэтому я верю в наше благополучие, в достойное будущее на основе единства, межнационального согласия и общей высокой цели.

Беседу вели
Шерхан Муртаза ("Егемен Казахстан"),
Сергей Степанов ("Казахстанская правда").

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН КӘСІПКЕРЛЕРІ ФОРУМЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 20 маусым 1992 жыл

– Форум жұмысына қатысуға шақырғандары үшін делегаттарға алғысымды айтамын. Кәсіпкерлік біздің республикамызда тек алғашқы қадамдарын жасап жатыр, сондықтан да ол қиын қадам. Нарықтық қатынастар жаңалығы қоғам алдында әртүрлі бағыттағы экономика шеңберінен ұзарп шығатын көптеген проблемаларды қойып отыр. Ол біздің барлық өмір құбылысымызға қатысты. Ал оларды шешу әлеуметтік, құқықтық, психологиялық, имандылық және басқа салаларда нағыз революцияны талап етеді.

Бүгінгі таңда негізге аларлық мәселе – экономикалық еркіндік мәселесі. Ол тең жағдайда әрбір кәсіпкерге берілуге тиіс. Бұл анығын айтсақ, нағыз демократияның мәселесі. Оның қалыптасуынсыз және дамуынсыз құқықтық мемлекет құру мүмкін емес, оны құраушы бірде-бір құрылым, сондай-ақ қоғамның кәсіпкерлік жігі болып саналатын осындай қуатты тірегі де жемісті еңбек ете алмайды. Осыған орай, кәсіпкерлікті дамытуды біз қалай қамтамасыз етуімізге қарай экономикалық дағдарыстан шығуға және әлеуметтік шиеленісті бәсеңдетуге сенім артуға болатындығын атап өткім келеді. Өзімнің экономикалық перспективаға деген көзқарасымды мен Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасу және даму стратегиясында баяндадым. Онда қазіргі шындықты салауатты бағалауға, сөйтіп қандай да бір болмасын көңіл-күйден, санагерлік постулаттардан бас тартып, мәселенің негізіне салмақты практицизм көзқарасы тұрғысынан келуге әрекет жасалған. Сондықтан менің айқындамама сіздерге белгілі. Ол нық және бұлжымас сенімге негізделген: біздің алға жылжуымыздың бірден-бір жолы – саяси, әлеуметтік және басқа да себептерден келіп туатын нарықтық экономикаға апаратын жол.

Неғұрлым қабілетті, дарынды және еңбексүйгіш әрбір адам қоғамда тиісті жоғары әлеуметтік мәртебеге қол жеткізуі үшін біз мұны тілейтіндердің бәріне кәсіпкерлік қызметте еркіндік береміз. Теңгермешілік, экономикалық бостандықтың жоқтығы адамның бойындағы белсенділік негіздерін, дербестікке ұмтылушылықты, өз тағдыры үшін жауапкершілік сезімін жоятынына біздің

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 24 маусым 1992 жыл.

көзіміз жетті. Мұның өзі қоғамды ілгері басқызбай, әлеуметтік масылдықты туғызады.

Ал үкімет органдарының экономикаға жасайтын ықпалына келетін болсақ, онда айтылған бұл "стратегияда" мен барлық процестердің мемлекет тарапынан белсенді түрде реттеліп отыруы қажеттігін айқын мәлімдеген болатынмын. Бірақ бұрынғы, беделінен айырылған тоталитарлық әдістермен емес, қайта нарық қатыныстарын түсіне отырып, салықтар мен кедендік баж салықтары саласындағы байсалды саясат, валюта курсы мен банкілік өсім, экспорт-импорт квоталары мен лицензиялар, бюджеттің көлемі мен сальдосын бақылау, жинақ салымдарының серпінділігіне ықпал жасау арқылы осылай істеу керек.

Мен бұдан бұрын да айтқан едім, тағы да қайталап айтайын: қатаң есептелген, ерекше тоталитарлық экономикадан нарықтық бостандыққа өту еш жерде және ешқашан да жып-жылмағай және оңай болған емес. Қазақстанда біз барлық қиын соқпақтардан оңай өтіп, әлемдік нарықтық экономиканың сенімді, өркениетті айлағына ойнап-күліп-ақ енеміз деп ойлау аңғалдық болар еді. Бұлай болмайды. Сондықтан мемлекеттік емес экономикалық сектордағы бүгінгі құбылыстарды зер сала қадағалай отырып, біз оларды терең талдауға, кәсіпкерлік қызметті дамытуды тежеп отырған себептерді дер кезінде жоюға ұмтылудамыз.

Әрине, кімнің қай жері ауырса, ол сол жайында айтады. Сіздердің бұл тұрғыда үкіметтің іс-қимылдары бұдан әлдеқайда белсенді және батылырақ бола алар еді ғой деп өз тарапыңыздан ойлауыңыз көміл. Менің өзім де реформалардың жеделдете жүргізілуін жақтап құлшына қол көтеремін. Бірақ реалистер болуға, экономикамен бірге саяси, әлеуметтік, ұлтаралық, мемлекетаралық және біздің жас егеменді республикамыз тыныстап отырған басқа да проблемалардың бүкіл кешенін ескеруіміз қажет. Президент ретінде менің әрбір қадамның зардаптары туралы ойланбауыма немесе менің іс-қимылдарым қоғамдық өмірдің басқа салаларында қандай әсер туғызатынын білуге еш ынта қоймастан тек кейбір мәселелерге баса назар аударуыма болмайды. Бұл арада әр түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін қатаң ұштастыру керектігін ұдайы есте ұстау қажеттігін ұмытуға болмайды. Олардың арасындағы тепе-теңдік қоғамдық тұрақтылықты, кез келген реформалардың жүзеге асырылу мүмкіндігінің өзін қамтамасыз етеді.

Келіңіздер, мәселенің мәніне салауаттылықпен қарайық, сөйтіп айтарлықтай қысқа мерзім ішінде біздің не нәрсеге қол жеткізгендігімізге бірлесіп баға берейік.

Бүгінде экономиканың мемлекеттен тыс секторында 35 акционерлік қоғам, 76 салааралық және сыртқы экономикалық қауымдастықтар, 30-ға жуық концерндер мен консорциумдар жұмыс істейді. Республикада 120 коммерциялық банкілер, 60 биржа, 40 сақтандыру және 20 лизинглік компаниялар, 2 ірі аудиториялық орталық бар. 230 орта өндіріс кәсіпорны, 11 мыңға жуық кооперативтер, 5,5 мыңнан астам кіші кәсіпорындар жұмыс істейді.

Бұларда жарты миллионнан астам адам, немесе халық шаруашылығымен айналысатындардың 15 проценті еңбек етеді.

Дегенмен бұл да толық емес. Көптеген мемлекеттік кәсіпорындардың базасында ұжымдықпен қатар, жекеменшік мемлекеттік емес шаруашылық түрлері де ұйымдастырылған. Әсіресе олар сауда және тұрмыстық қызмет көрсетуде айтарлықтай дамыған.

Аграрлық секторда кәсіпкерлік құлашын кең жаюда. Қазір республикада 6 мыңнан астам шаруа қожалықтары, олардың иелігінде екі миллион гектар жер, 4,6 мың трактор, 2,2 мың жүк автомобильдері, 825 астық жинайтын комбайндар, 4 мыңнан астам себу және толырақ өңдеу техникалары бар. Бұған мыңдаған ауыл шаруашылығы кооперативтерін, 1,2 мың кіші ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын қосыңыз. Үстіміздегі жылдың тек бірінші тоқсанында ғана шаруалар базарларда 23,7 мың центнер ет, 50 центнердей сүт, 148 мың дана жұмыртқа, 215 центнер жүн сатты.

Бұл жайында не айтуға болады? Қалада да, селода да кәсіпкерлік топты ұлғайту ниеті байқалғаны айдан анық деп ойлаймын. Құқықтық базаның жасалуы, арнаулы мақсаттағы бірқатар жарлықтар жекешелендіру процесіне адамдардың бойында жаңа психологияның – меншік иесі психологиясының қалыптасуына серпін берді. Мемлекеттік емес кәсіпорындардағы шаруашылық қызметтің нәтижелілігі мемлекеттік сектордағыдан едәуір жоғары екені көзге түсуде.

Сонымен қатар талдаулар мынаны көрсетіп беруде: кәсіпкерлік қызметті тежеп отырған бірсыпыра проблемалар бар. Мен шағын және орташа бизнесті дамытуға қырсығын тигізіп келе жатқан төрт айқындаманы айрықша бөліп көрсеткім келер еді.

Біріншіден. Бұл – бастапқы капиталдың жоқтығы және несие алуға қиыншылықтар.

Екіншіден. Жер алумен, қозғалмайтын меншікті жалға алумен және сатып алумен байланысты қиыншылықтар.

Үшіншіден. Кәсіпорынды әрқилы төлемдердің, салықтардың және жарналардың елуден астам түрін төлеуге мәжбүр ететін қатаң салықтар ауыртпалығы.

Ақыр соңында, *төртіншіден* – объективті түрде нарықтық катынастардың ең қиын саласында болып отырған шағын және орташа бизнесті ұйымдық-құқылық тұрғыдан қорғаудың пәрменді механизмінің жоқтығы.

Міне, осы және басқа кейбір себептер салдарынан көптеген кәсіпкерлер немесе көлеңкелі экономикаға “кетуге”, немесе өзін банкрот деп жариялауға мәжбүр етуде. Қазақстанда тек өткен жылы ғана құрылған әрбір үшінші шағын кәсіпорын өзін-өзі таратты.

Ұсақ және орта кәсіпорындардың өзiрге серпiндi қорларының жоқ екендiгiн бiз түсiнемiз. Қосымша қорлар да жоқ. Ал табыс болса әлi қолайсыз. Бiзде өзара кепiлдiктiң кәсiби қоғамы сияқты институттар да жоқ. Олардың негiзгi мақсаты несие алуға кепiлдiк беру болып табылады. Сондықтан

да несиелер мен қарыздар беруде мемлекет көмегі, былайша айтқанда, кәсіпкерлік қызметті қанықтырудың бірден-бір көзі.

Әрине, коммерциялық банкілер де бар. Бірақ экономикалық тұрақсыздық жағдайында олар несие берудің мерзімін күрт қысқартып және берілген қарыздың проценттерін өсіреді. Бұдан бәрінен бұрын кіші және орта кәсіпорындар, фермерлік шаруашылықтар зардап шегеді.

Екінші жағынан, мемлекеттік несиелер көбіне-көп тиімсіз пайдаланылатынына көзді жұма қарауға болмайды. Олар инфляциялық процестерді күшейтетін коммерциялық мақсаттарға жұмсалады. Сөйтіп шешілмейтін түйінге айналады.

Туындаған жағдайдан қалай шығуға болады? Үкіметтің қаржы-несиені реттеу мәселелеріндегі, стратегиясы мынада болар деп ойлаймын. Біздің кәсіпкерлікті дамытуға әрекетіміз, оның рационалды жүйелерін құру, макроэкономикалық сипат алатын, ал қабылданған шешімдер салық саясатымен, валюта курсымен және банкі процентімен бір жүйеге келтіруде тығыз байланыста болады.

Үкіметке ең қысқа мерзімде шағын бизнесті орта және ұзақ мерзімге несиелеу жүйесін құру міндеті тұр. Мұның Қазақстан үшін үлкен, тіпті шешуші маңызы бар. Экономиканың қазіргі кезде қалыптасқан құрылымына мемлекеттік сектор үлесінің өте жоғары (80 процентке дейін) сипаты тән болып отыр. Бұл көрінеу қиғаштық, өйткені нарықтық жүйелері дамыған елдерде мемлекеттік меншіктің үлесі, міндетті түрде 30-40 проценттен аспайды. Демек, республикада мемлекеттік меншікті өлеулі түрде ұжымдық меншік пен жеке меншікке айналдырудың нақты келешегі бар. Күш алып келе жатқан кәсіпкерліктен біз экономиканың мемлекеттік емес секторында жаңа құрылымдардың тездетте құрылуын күтеміз.

Бұл тұрғыдан алғанда мемлекет тарапынан көмек беру қамтамасыз етіледі. Өздеріңіз білесіздер, Қазақстанда жекешелендіру қарқыны ТМД-ның басқа елдеріндегіден қазірдің өзінде едәуір жоғары. Бірақ, нарықтық қатынастарды қалыптастыру процесі неғұрлым тезірек жүрсе, біз жүргізіп отырған саясаттың әлеуметтік және экономикалық қырлары да соғұрлым айқынырақ көрінеді. Осыған байланысты еңбек ұжымдарына арналған құқықтық негіздегі "жұмсақ" режим туралы ойластырған өте маңызды. Экономикалық тұрақсыздық жағдайындағы "тұрпайы" жекешелендіру ерекше қауіпті. Сатылатын объектілердің бағасын мейлінше арттыруға тырысу сатып алу қарқынын бәсеңдетіп қана қоймайды, сонымен қатар бұдан былайғы жерде өнімнің сөзсіз қымбаттауына әкеліп соқтырады. Ал мұның өзі әлеуметтік шиеленістің тағы да бір айналымы қауіп туғызады. Екінші бір – қауіп бізде жүріп жатқан жекешелендірудің өз ерекшелігіне байланысты. Қайта құрылатын объекті көбіне мемлекеттік монополияландырылған меншік болса, міне осылай. Мен коммерциялық құрылымдардың басқару аппаратымен астасып кетуінің нақты қауіпін айтып тұрмын. Мұның өзі ауыз жаласқан жемқор монополиялар құрылуына әкеліп соқтыруы мүмкін. Сондықтан кәсіпкерлік

қызметке мемлекеттік басқару құрылымдары мен лауазымды адамдардың қатысуын шектеуді, заңдарды бұзғандық үшін қаржы әкімшілік және қылмысты жауапкершілік шараларын қолдануды көздейтін заң актілері мен бақылау органдарының бірыңғай жүйесін құрумен шұғыл түрде айналысу өте маңызды.

Кең көлемді жекешелендірудің тағы бір қыры – оның республика экономикасын Батыс Еуропа, Азия және Таяу Шығыс экономикалық кеңістігіне бірігуін алдын алып бағдарлау. Соңғы жылдың ішінде біздің қандай сыртқы саяси және дипломатиялық жұмыстар жүргізгендігімізді сіздер білесіздер. Оның барлық маңызы мынаған, егеменді Қазақстан Республикасының әлемдік қауымдастыққа өркениетті кіруінің барынша қолайлы жағдайын қамтамасыз етуге келіп саяды. Басқа уақытта ондаған жылдар керек болатын нәтижелерге жету үшін бізге бір жылдан астам ғана уақыт қажет болды. Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының толық құқылы мүшесі болды, Батыста және Шығыста көптеген лайықты достар тапты. Ондаған жоғары дамыған елдермен және әлемнің жетекші фирмаларымен тиімді сауда-экономикалық келісімдер жасады.

Алдымызда біздің сыртқы саяси қадамдарымызды ішкі саясатпен үйлестіру міндеті тұр. Бұл ретте, атап айтқанда, шетелдік инвесторлар үшін баспа-бас жекешелендіру мүмкіндігін қамтамасыз ететін бара-бар жекешелендіру түрі қолданылатын шетелдік капиталды салудың шекті мөлшері мен саласын анықтауымыз қажет. Бұл Батыс іскерлерін тартатын мұнай өндіру және ұқсату салаларында өте көкейкесті. Мұнда көпшілігінде жаңа техникалар мен технологиялар жеткізілімі түріндегі акционерлік қоғамдар құруға олардың қатысуы әбден мүмкін.

Жекешелендірумен байланысты маңызды мәселе – заңдар шығарудың базасы. Осы салаға арналған біздегі бар заңдар пакеті тым қарадүрсін, тіпті белгілі бір мағынада жұпыны етіп жіберілген. Бізге өз тәжірибемізді де, сондай-ақ әлемдік тәжірибені де ескеретін анағұрлым дәл нормативтік механизмдер қажет. Түсініктірек айтсақ, республиканың құқықтық жүйесін дамыған елдердің заңдарына, әсіресе кәсіпкерлік пен инвестицияны экономикалық қорғау, салық саясаты және баға белгілеу мәселелерінде сол заңдарға өзінше бір бейімдеу қажет. Бұл бағыттағы жұмыс қазірдің өзінде жүргізіліп жатыр, бірақ оны шарттармен, меншік құқығымен, монополистік қызметпен және банкроттықпен байланысты жаңа заңдарды енгізіп, мейлінше тездету қажет.

Мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру процестерін реттейтін заңдар мен нормативтік актілерді сарапқа салып бағалау мәселелерінде практикалық көмек көрсетуі үшін Қазақстанда тұрақты жұмыс істеуге Еуропалық қоғамдастықтың атқару комитетінің, Бүкіл дүниежүзілік валюта қорының, Еуропалық жаңғырту және даму банкісінің, жекешелендіруге және шетелдік инвестицияларға көмектесетін халықаралық қордың сарапшыларын тартқан пайдалы болады деп ойлаймын.

Таяуда ғана республикада Шетелдік инвестицияларды тарту жөніндегі ұлттық агенттік құрылды, ол Қазақстанның бірінші кезектегі қажеттеріне сай ірі экономикалық жобаларды іріктеп алу жөнінде мақсатты жұмыс ұйымдастыруға мүмкіндік береді деп сенеміз. Алайда, шетелдік кәсіпкерлер айрықша ынта білдіріп отырған шағын бизнеске инвестициялар тартумен шұғылданушылар өзiрге жоқ. Бұл сала, былайша айтқанда, "иесіз" қалып келеді. Бос қуысты республиканың тек жеке меншікті бизнесі мен коммерциялық құрылымдары ғана толтыра алады, олар қысқа мерзім ішінде шетелдік инвесторлармен бірге күштерді жұмсайтын ортақ нүктелерді табуға, ішкі нарықты қажетті тауарлармен бірлесе отырып молықтыруға әбден қабілетті.

Президент мемлекеттік басқару органдарының кәсіпкерлік құрылымдарымен өзара қатынасына айрықша тоқталды. Шетелдік тәжірибе өндірістің дамуымен бірге кәсіпкерлер одағының рөлі де өзгереіндігін көрсетеді. Салалық топтар арқылы жүздеген және мыңдаған кәсіпкерлік құрылымдарды біріктіруге қабілетті жалпыұлттық одақтар құрылады. Біздің республикамызда да біріктіру процесінің болуы сөзсіз. Және де жаңа одақ экономиканы мемлекеттік реттеуді маңызды құраушысы бола алады және болуға тиіс. Менің білуімше, Қазақстан кәсіпкерлері одақтары мен қауымдастықтары барлығы бірауыздан форум жұмысына қатысуға тілек білдірген. Ал оған, меніңше, тұрақты жұмыс атқаратын қоғамдық ұйым мәртебесін беру керек. Бұл жеке-леген күштердің тек қана кәсіби, әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан ғана емес, сәлден-ақ, әсіресе жол беруге болмайтын, ұлттық белгі бойынша қарама-қарсы тұрушылыққа іргені аулақ салуға тырысқан кезінде ерекше маңызды. Және де, өздерін демократиялық қозғалыс және партия деп атаушылар нарыққа қарсы шыға бастады. Бұл ретте олар оңшылдармен қабысуда. Мұндай қарама-қарсы тұрушылық зияннан басқа түк те бермейді. Ол әлемдік өркениетті дамудың даңғыл жолынан республиканы қияс әкетеді.

Кәсіпкерлер форумының үлкен болашағы бар деп ойлаймын. Ол шын мәнінде әртүрлі бағыттардағы мемлекеттік органдармен, мысалы, министрліктер мен ведомстволар жанындағы консультативтік кеңестерімен тығыз қызметтес болуға толық қабілетті. Бұл несие кеңесі, көлік жөніндегі, сауда және тағы басқа кеңестері болуы мүмкін. Осындай кеңестер жүйесі арқылы үкімет істің жайы туралы анық ақпараттар алып, қалыптасқан экономикалық жағдайға икемді назар аудара алар еді.

Таяуда Брюссельде мәжіліс өткізген "өндірісшілердің еуропалық "дөңгелек үстелі" басшылары ТМД елдеріндегі инвестиция мәселелері бойынша арнайы декларация қабылдады. Бұл декларацияда Батыс Еуропа индустриясының лидерлері ТМД-ға жеке қаржы құралдарын тарту жағдайын құру жөніндегі нақты ұсыныстар жасады. Шамасы, таяу уақытта қазақстандық кәсіпкерлер осы акцияның ізгілікті нәтижелерін сезінетін болар.

Мен сіздердің кәсіпкерлік форумдарыңыз аяғынан нық тұрып, экономикалық ынтымақтастықтың халықаралық деңгейіне шыға алатын кезі келетіндігіне сенемін. Егер біз кәсіпкерлік қызметті көркейтуге мүмкіндік жасай алсақ,

онда бұл, өз кезегінде, біздің жас, күш-қуаты мол егеменді мемлекетіміздің гүлденуінің негізі болады.

Мен біздің экономикамыздың негізгі тірегі – нағыз өндірушілерді қолдаймын және қолдай беретін боламын, деді сөзінің қорытындысында Президент. Жоғарғы Кеңестің өтіп жатқан сессиясында өндіріске жағдай жасау үшін салық ставкасын өзгерту туралы ұсыныс талқыланып жатқандығын сіздер білесіздер. Бұдан басқа, Президент жанынан кәсіпкерлік жөніндегі кеңес құрылған. Ол қажетті шешімдерді дайындау барысында сарапшылық орталық рөлін атқаратын болады. Біз бірігіп әрбір адамға өзіндік таңдауы мен экономикалық өзін-өзі анықтауға әлеуметтік, ұлттық және саяси ықылас-тарын жүзеге асыру үшін тең мүмкіндік ашатын көп құрылысты нарықтық экономикасы бар қалыпты демократиялық қоғам орнатамыз. Бұл қоғам – заң, халықтың еркі және салауатты ақыл-ойы жоғары тұратын, іскерлер мен еңбексүйгіштер ең құрметті, ауқатты және бақытты азаматтары бар қоғам болады. Сол үшін де еңбек етіп және өмір сүрудің мәні бар.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ПЕРВОМ ФОРУМЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ РЕСПУБЛИКИ*

Алма-Ата, 20 июня 1992 года

"РАБОТАТЬ РАДИ ПРОЦВЕТЕНИЯ СУВЕРЕННОГО ГОСУДАРСТВА"

– ...Я благодарю делегатов за приглашение принять участие в работе первого форума предпринимателей республики. Предпринимательство в нашей республике делает лишь первые и потому трудные шаги. Новизна рыночных отношений ставит перед обществом массу разноплановых проблем, далеко выходящих за рамки экономики. Они касаются уклада всей нашей жизни, а их решение требует подлинной революции в социальной, правовой, психологической, нравственной и других сферах.

Основополагающий вопрос сегодня – вопрос экономической свободы. Ею в равной степени должен быть наделен каждый предприниматель. Это, по большому счету, краеугольный камень подлинной демократии, без становления и развития которой не может быть построено правовое государство, не может продуктивно действовать ни одна из его составляющих, а равно и такая мощная опора, какой является предпринимательский слой общества.

В этой связи хочу подчеркнуть, что только в той мере, в какой мы обеспечим развитие предпринимательства, можно рассчитывать на выход из экономического кризиса и снятие социальной напряженности.

Свой взгляд на экономические перспективы я изложил в "Стратегии становления и развития Казахстана как суверенного государства". В ней сделана попытка трезво оценить существующие реалии и, отказавшись от каких-либо эмоций, идеологических постулатов, посмотреть на положение вещей с точки зрения взвешенного практицизма. Так что моя позиция вам известна. Она основана на твердом и неизменном убеждении: единственный путь нашего движения вперед – это путь к рыночной экономике со всеми вытекающими отсюда политическими, социальными и прочими последствиями.

Всем, кто желает, мы предоставляем свободу предпринимательской деятельности с тем, чтобы каждый более способный, талантливый и трудо-

* Газета "Казахстанская правда", 24 июня 1992 года.

любивый достигал в обществе соответствующего высокого социального статуса. Мы убедились, что уравниловка, отсутствие экономической свободы губят в человеке активное начало, стремление к самостоятельности, чувство ответственности за свою судьбу. Для общества это оборачивается потерей поступательного движения, порождает социальное иждивенчество.

Что же касается воздействия правительственных органов на экономику, то в упомянутой Стратегии я недвусмысленно заявил о необходимости активного регулирования всех процессов со стороны государства. Однако не прежними, дискредитировавшими себя тоталитарными методами, а сообразуясь с рыночными импульсами, посредством взвешенной политики в области налогов и таможенных пошлин, валютного курса и банковского процента, экспортно-импортных квот и лицензий, контроля за объемом и сальдо бюджета, влиянием на динамику сбережений.

Я уже говорил и еще раз говорю: процесс перехода от жестко фиксированной, архитоталитарной экономики к рыночной свободе нигде и никогда не был гладким и безболезненным. Было бы наивным полагать, что в Казахстане мы легко минуем все подводные рифы и играючи войдем в надежную, цивилизованную гавань мировой рыночной экономики. Так не бывает. Поэтому, внимательно наблюдая за сегодняшними явлениями в негосударственном экономическом секторе, мы пытаемся глубоко их анализировать, своевременно устранять причины, сдерживающие развитие предпринимательской деятельности.

Конечно, у кого что болит, тот о том и говорит. Наверняка, со своей точки зрения, вы считаете, что действия Правительства в этом плане могли бы быть более активными и решительными. Я сам двумя руками голосую за ускоренное проведение реформ. Но надо быть реалистами и наряду с экономикой учитывать весь комплекс политических, социальных, международных, межгосударственных и любых других проблем, которыми живет наша молодая суверенная республика. Мне, как Президенту, нельзя не думать о последствиях каждого шага или отдавать предпочтение лишь некоторым вопросам, совершенно не интересуясь, какой резонанс вызывают мои действия в других сферах общественной жизни. Тут нельзя не помнить постоянно о том, что лишь строгое сочетание интересов различных социальных групп, равновесие между ними обеспечивают общественную стабильность, саму возможность осуществления тех или иных реформ.

Давайте трезво посмотрим на положение вещей и вместе оценим, чего нам удалось достичь за сравнительно короткий отрезок времени.

Сегодня во внегосударственном секторе экономики функционируют 35 акционерных обществ, 76 межотраслевых и внешнеэкономических ассоциаций, около 30 концернов и консорциумов. В республике 120 коммерческих банков, 60 бирж, 40 страховых и 20 лизинговых компаний, 2 крупных аудиторских центра. Действуют 230 средних промышленных предприятий, почти 11 тысяч кооперативов, свыше 5,5 тысячи малых предприятий, в ко-

торых трудятся более полумиллиона человек, или 15 процентов занятых в народном хозяйстве.

Но и это еще не все. На базе многих государственных предприятий организованы как коллективные, так и частные негосударственные формы хозяйствования. Особенно заметное развитие они получили в торговле и бытовом обслуживании.

Набирает обороты предпринимательство в аграрном секторе. Сейчас в республике более 6 тысяч крестьянских хозяйств, в распоряжении которых 2 миллиона гектаров земли, 4,6 тысячи тракторов, 2,2 тысячи грузовых автомобилей, 826 зерноуборочных комбайнов, свыше 4 тысяч единиц посевной и почвообрабатывающей техники. Добавьте к этому тысячу сельхозкооперативов, 1,2 тысячи малых сельскохозяйственных предприятий. Только в первом квартале текущего года крестьяне реализовали на рынке 23,7 тысячи центнеров мяса, почти 60 тысяч центнеров молока, 148 тысяч штук яиц, 216 центнеров шерсти.

Что можно сказать по этому поводу? Думаю, тенденция к увеличению предпринимательской прослойки как в городе, так и на селе наметилась очевидная. Созданная правовая база, ряд целенаправленных указов дали толчок процессам приватизации, формированию у людей новой психологии – психологии собственника. Характерно, что результативность хозяйственной деятельности на негосударственных предприятиях значительно выше, чем в государственном секторе.

Вместе с тем анализ показывает, что существует целый ряд проблем, которые сдерживают предпринимательскую деятельность. Я бы особо выделил четыре позиции, отрицательно влияющие на развитие малого и среднего бизнеса.

Во-первых, это отсутствие стартового капитала и трудности с получением кредитов.

Во-вторых, сложности, связанные с получением земли, арендой и выкупом недвижимости.

В-третьих, жесткий налоговый прессинг, заставляющий предприятия вносить более пятидесяти видов различного рода платежей, налогов и взносов.

Наконец, четвертое – отсутствие эффективного механизма организационно-правовой защиты малого и среднего бизнеса, объективно находящегося в наиболее рискованной сфере рыночных отношений.

Вследствие этих и некоторых других причин многие предприниматели вынуждены либо "уходить" в теневую экономику, либо объявлять себя банкротами. Только в прошлом году в Казахстане самоликвидировалось каждое третье созданное малое предприятие.

Мы понимаем, что мелкие и средние предприятия пока не располагают амортизационными фондами. Отсутствуют и резервные фонды, а прибыли далеки от оптимальных. Нет у нас и таких институтов, как профессиональ-

ные общества взаимных поручительств, основная цель которых состоит в предоставлении гарантии для получения кредита. Так что помощь государства в предоставлении кредитов и ссуд – пожалуй, единственный источник подпитки и предпринимательской деятельности.

Есть, конечно, коммерческие банки, но в условиях экономической нестабильности они резко сокращают сроки кредитования и увеличивают проценты по выданным ссудам.

Большинство всего страдают от этого малые и средние предприятия, фермерские хозяйства.

С другой стороны, нельзя закрывать глаза на то, что государственные кредиты зачастую используются неэффективно, направляются на коммерческие цели, усиливая тем самым инфляционные процессы. Получается заколдованный круг.

Каков же выход из создавшегося положения? Думаю, стратегия Правительства в вопросах финансово-кредитного регулирования будет заключаться в следующем. Наше воздействие на развитие предпринимательства, формирование его рациональной структуры станет приобретать макроэкономический характер, а принимаемые решения тесно увязываться с регулированием налоговой политики валютного курса и банковского процента. Правительству предстоит в самые сжатые сроки создать систему средне и долгосрочного кредитования малого бизнеса. Для Казахстана это имеет большое, а может быть, даже решающее значение.

Сложившаяся в настоящее время структура экономики характеризуется очень высокой, (до 80 процентов) долей государственного сектора. Это явный перекося, поскольку в странах с развитыми рыночными системами доля государственной собственности не превышает, как правило, 30–40 процентов. Следовательно, в республике имеется реальная перспектива значительного преобразования государственной собственности в коллективную и частную. От набирающего силу предпринимательства мы ждем ускоренного создания новых структур в негосударственном секторе экономики.

В этом смысле помощь со стороны государства будет обеспечена. Уже сейчас, как вы знаете, темпы приватизации в Казахстане заметно выше, чем в других странах СНГ. Но чем быстрее происходит процесс формирования рыночных отношений, тем резче выявляются социальные и экономические грани проводимой нами политики. В этой связи очень важно заботиться о "мягком" режиме приватизации для трудовых коллективов на правовой основе. "Фискальная" приватизация в условиях экономической нестабильности особенно опасна. Стремление к максимальному завышению цен продаваемых объектов не только замедлит темпы выкупа, но и неизбежно приведет в дальнейшем к удорожанию продукции. А это грозит еще одним витком социальной напряженности.

Другая опасность заложена в самой специфике происходящей у нас приватизации, когда объектом преобразований является преимущественно

государственно-монополизированная собственность. Я имею в виду реальную угрозу сращивания коммерческих структур с аппаратом управления, что может привести к созданию коррумпированных сверхмонополий. Поэтому очень важно незамедлительно заняться формированием единой системы законодательных актов и органов контроля, предусматривающей ограничение участия в предпринимательской деятельности государственных управленческих структур должностных лиц, меры финансовой, административной и уголовной ответственности за нарушение законов. Еще один аспект крупномасштабной приватизации – ее упреждающая ориентация на интеграцию экономики республики в западноевропейское, азиатское и ближневосточное экономическое пространство. Вы знаете, какая внешнеполитическая и дипломатическая работа проведена нами в течение последнего года. Весь ее смысл заключается в том, чтобы обеспечить максимально благоприятные условия цивилизованного вхождения суверенной Республики Казахстан в мировое сообщество. Буквально за год нам удалось достичь результатов, на которые в иное время потребовались бы десятилетия. Казахстан стал полноправным членом Организации Объединенных Наций, приобрел немало достойных друзей на Западе и Востоке, заключил выгодные торгово-экономические соглашения с десятками высокоразвитых стран и ведущих мировых фирм.

Перед нами стоит задача синхронизации наших внешнеполитических шагов с внутренней политикой. Для этого, в частности, необходимо определить сферы и допустимые размеры приложения иностранного капитала с применением адекватных приватизационных форм, обеспечивающих возможность бартерной приватизации для иностранных инвесторов. Это особенно актуально в таких привлекательных для западных предпринимателей отраслях, как добыча и переработка нефти, где их участие в создании акционерных обществ вполне возможно, преимущественно в форме поставки новых видов техники и технологий.

Важный вопрос, связанный с приватизацией, – законодательная база. Надо признать, что существующий у нас пакет законов для этой сферы весьма упрощен, в каком-то смысле даже и примитивен. Нам нужны более тонкие нормативные механизмы, учитывающие как собственный, так и мировой опыт. Проще говоря, необходима своеобразная адаптация правовой системы республики к законодательству развитых стран, особенно в вопросах экономической защиты предпринимательства и инвестиций, налоговой политики и ценообразования. Работа в этом направлении уже ведется, но ее надо максимально ускорить, включив новые законы, связанные с контрактами, правом на собственность, с монополистической деятельностью и банкротством.

Думаю, будет полезным привлечение для постоянной работы в Казахстане экспертов Исполкома Европейского сообщества, Всемирного валютного фонда, Европейского банка реконструкции и развития, Международ-

ного фонда содействия приватизации и иностранным инвестициям для оказания практической помощи в вопросах экспертной оценки законов и нормативных актов, регулирующих процессы разгосударствления и приватизации.

Совсем недавно в республике создано Национальное агентство по привлечению иностранных инвестиций, которое, мы надеемся, позволит организовать целенаправленную работу по отбору крупных экономических проектов, отвечающих первоочередным потребностям Казахстана. Однако привлечение инвестиций в малый бизнес, к которому проявляют особый интерес иностранные предприниматели, пока еще заниматься некому. Эта сфера остается, так сказать, "бесхозной". Свободную нишу могут заполнить только частный бизнес и коммерческие структуры республики, которые в короткие сроки вполне способны найти общие точки приложения сил с иностранными инвесторами, совместно насытить внутренний рынок необходимыми товарами.

Президент особо остановился на взаимодействии органов государственного управления с предпринимательскими структурами. Зарубежный опыт показывает, что с развитием производства меняется и роль союзов предпринимателей. Создаются общенациональные союзы, способные через отраслевые группы объединять сотни и тысячи предпринимательских структур. Объединительный процесс неизбежен и в нашей республике. Причем новый союз может и должен стать важной составляющей государственного регулирования экономики. Насколько я знаю, все без исключения союзы и ассоциации предпринимателей Казахстана выразили желание участвовать в работе форума, которому, на мой взгляд, следует придать статус постоянно действующей общественной организации. Это особенно важно сделать сейчас, когда определенные силы стремятся к конфронтации, размежеванию не только по профессиональному, социальному, экономическому, но и, что особенно недопустимо, по национальному признаку. Причем называющие себя демократическими движения и партии стали выступать против рынка. В этом они смыкаются с правыми. Такое противостояние ничего кроме вреда, принести не может. Оно уводит республику от магистрального пути мирового цивилизованного развития.

Думаю, что форум предпринимателей имеет большое будущее. Он вполне способен тесно сотрудничать с государственными органами по самым различным направлениям. Например, в работе консультативных советов при министерствах и ведомствах. Это могут быть кредитные советы, советы по транспорту, торговле и т. д. По линии таких советов Правительство могло бы получать достоверную информацию о положении дел, гибко реагировать на складывающуюся экономическую ситуацию.

Недавно руководство "Европейского круглого стола промышленников", заседавшего в Брюсселе, приняло специальную декларацию по вопросам инвестиций в страны СНГ. В этой декларации лидеры западноевропейской

индустрии сформулировали конкретные предложения по созданию условий для привлечения в СНГ частных финансовых средств. Видимо, в недалеком будущем казахстанские предприниматели смогут ощутить благотворные последствия этой акции.

Я верю, что придет время, когда ваш предпринимательский форум, став крепко на ноги, сумеет выйти на международный уровень экономического сотрудничества. Если мы сделаем возможным процветание предпринимательской деятельности, то это, в свою очередь, станет основой процветания нашего молодого, полного сил и энергии суверенного государства.

Я всемерно поддерживаю и буду поддерживать истинных производителей – основу основ нашей экономики, сказал в заключение Президент. Вы знаете, что на проходящей сессии Верховного Совета обсуждаются предложения по изменению налоговых ставок для стимулирования производства. Кроме того, при Президенте создан Совет по предпринимательству, который станет выполнять роль экспертного центра в ходе подготовки необходимых решений. Вместе мы построим нормальное демократическое общество с многоукладной рыночной экономикой, открывающее каждому человеку равные возможности для самостоятельного выбора и экономического самоопределения, для реализации своих социальных, национальных и политических интересов. Это будет общество, где верховенствуют закон, воля народа и здравый смысл, в котором предприимчивые и трудолюбивые станут самыми уважаемыми, состоятельными и счастливыми гражданами. Ради этого есть смысл жить и работать.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ӨЗБЕКСТАН ПРЕЗИДЕНТІ
И. Ә. КАРИМОВПЕН ТҮРКІСТАНДА ЕКІ ЕЛ АРАСЫНДАҒЫ
ДОСТЫҚ, ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ЖӘНЕ ӨЗАРА ЖӘРДЕМ ТУРАЛЫ
ШАРТ ҚАБЫЛДАҒАН КЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Түркістан, 24 маусым 1992 жыл

**Туысқан Өзбек мемлекетінің аса жоғары мәртебелі
Президенті Ислам Әбдіганиұлы!
Қадірменді өзбек бауырларым!
Қымбатты отандастарым!
Қонақжай Түркістан жұртшылығы!**

Жаңа ғана көз алдарыңызда ежелден еншісі бөлінбеген екі тәуелсіз елдің достығына, ынтымақтастығына берік негіз қалайтын аса маңызды құжатқа қол қойылды. Мұндай тарихи оқиғаның не Алматыда, не Ташкентте емес, киелі Түркістан шаһарында, екі халыққа бірдей қастерлі Қожа Ахмет Иасауи кесенесінің іргесінде өтуінде үлкен мән бар. Сонау алыс замандардың өзінде де біздің бабаларымыз тарихтың шешуші кезеңдері мен сын сағаттарында осы арада бас қосып, болашақ жөнінде осы арада пәтуаласқан. Күллі шығыс әлеуметі имандай ұйыйтын ұлы ғимараттың ішінде айтылған серт пен уәдеге болаттай берік болған.

Сол дәстүрден айнымау – біздің де парызымыз. Өйткені, тағдыр біздің мойнымызға тағы да заманауи заңғар жүктер артып отыр. Алда тұрған сын белестен білекке – білек, жүрекке – жүрек, тілекке – тілек қоса білсек қана абыройлы өте аламыз.

Бұдан былай біздің ұрпақтарымыз Түркістан шарты деп атап кетуі әбден мүмкін бұл келісім, сондай ынтымақ пен ықпалдастықтың баянды кепілі боларына кәміл сенеміз. Өйткені шын мәніндегі егемендік жолына енді ғана түсіп отырған бауырлас екі ел – Тәуелсіз Қазақстан мен Тәуелсіз Өзбекстан бұған дейін де өзара қарым-қатынасында халық мүддесі үшін сөз жүзінде емес, іс жүзінде дәйекті саясат жүргізіп келді. Оның мысалын алыстан іздеудің қажеті жоқ. Екі республика арасындағы Достық, ынтымақтастықтың және өзара көмек туралы осы Шартқа қол қойылып отырған Түркістан жерінің өзінде мыңдаған өзбектер еселі еңбек етіп, өз тілдерінде білім алып жатыр. Өзбек тілінде газеттер шығады, теледидар және радио хабарлары беріледі. Фараби мен Ұлықбек, Науаи мен Абай, Мұхтар мен Айбек екі халықтың ортақ рухани қазынасына айналып отыр. Ал Өзбекстанда тұратын қазақтарға жасалып жатқан қамқорлық аясының күннен-күнге кеңейе түсуі көңілге қуаныш ұялатады. Бір ғана Ташкент облысында жүзге жуық қазақ мектебінің болуы, ұлттық мәдени ошақтардың қызмет етуі, қазақ тілінде арнайы

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 27 маусым 1992 жыл.

газет шығарылып, теледидар хабарларының берілуі – соның айғағы. Алдағы уақытта да қазақ және өзбек тілдерінде оқытатын қосымша оқу топтары, класстар, мектептер ашыла бермек. Ал Қазақстан оқу орындарында Өзбекстан жастарың, Өзбекстан оқу орындарында Қазақстан жігіттері мен қыздарын қабылдау мәселелері де келісімдер арқылы реттелмек.

Қазақ және өзбек халықтарына ортақ ұлы бабамыз Төле бидің "Бірлік болмай, тірлік болмас" деген аталы сөзі бүгінде екі елдің ту етіп көтерер басты ұранына айналып отыр. Өйткені халықтар арасындағы бірлік, түсіністік қана елді қазіргі қиын жағдайдан аман-есен шығара алады. Туыстас екі халықтың қанына сіңген осы ынтымақтастық, өзара көмек, достық секілді қасиетті ұғымдар екі тәуелсіз ел – Өзбекстан мен Қазақстан басшылары қол қойып отырған осы Шарттың алтын арқауы. Уағдаласушы жақтар туыс халықтардың сан ғасырлық дәстүрлеріне сүйене отырып, достығымызды одан әрі нығайтуға жәрдемдесетін мәдениет, әдебиет, өнер, туризм спорт салаларындағы қарым-қатынастарды кеңейтуді көздейді. Бұдан былай екі ел бір-бірінің мәдени-тарихи мұраларымен, архивтерімен, басқа да ғылыми-техникалық ақпараттық деректерімен еркін таныса алады. Екі республиканың облыстары, қалалары, аудандары, кәсіпорындары мен түрлі ұйымдары арасында тікелей байланыстар дамытылмақ. Қазірдің өзінде Ташкент пен Шымкент облыстарының басшылары осындай бағытта ізгі қадамдар жасап жатыр.

Біз бұл Шартта өзара тиімді екі жақты экономикалық ынтымақтастықты дамытуға айрықша назар аудардық. Мұның өзі, ең алдымен, ежелгі Тұран -яғни Қазақстан мен Орта Азия аймағындағы, қала берді Еуропа мен Азия ауқымындағы экономикалық кеңістікті қалыптастыруда шешуші қызмет атқарады. Осы мақсатта біз бір-бірімізге қолайлы жағдайлар жасауға ұмтыламыз, барлық деңгейде өзара тиімді экономикалық және сауда қатынастарын жолға қойып, біріміздің жоғымызды біріміз толықтырып отыратындай тындырымды істерге кеңінен жол ашамыз. Бұл мәселелер бойынша тиісті үкіметаралық келісімдер жасалмақ. Бұдан басқа энергетика, ақпарат, телебайланыстар, ғарышты игеру саласындағы ынтымақтастықты жүзеге асыруды көздеп отырмыз.

Біз осы Шартта экологиялық қауіпсіздікті сақтауға да зор көңіл бөлдік. Дәл қазір біздің алдымызда тұрған басты міндет – Арал теңізінің тартылуын тоқтату, оның деңгейін қалыпқа келтіру. Халық бізден бұл мәселеде де шұғыл шаралар мен қарымды әрекеттер күтіп отыр. Арал теңізі мен Арал алқабындағы экологиялық апаттың әлемдік сипатын айқын түсіне отырып, бұл салада халықаралық және аймақтық бағдарламалар әзірлеп, оны жүзеге асыруға күш біріктірмекпіз.

Бүгін қол қойылып отырған келісім-шарт екі ел халықтарының түбегейлі мүддесіне толық сай келеді деп білемін. Біз осы құжатта бекітілген өзара қарым-қатынасымызда және халықаралық қызметтерімізде егеменді, тең құқылы, тамыры тереңге кеткен дос мемлекеттер ретінде әрекет істеуге пәтуа жасадық. Бүгінгі мәртебелі кездесуіміз, Достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы қол қойылған тарихи Шарт екі елдің бақытты болашағына қызмет етеді деп сенемін.

Ағайынды екі халық қол ұстасып жарқын болашақтың ақ жолына аяқ басып тұрмыз. Осы жолда бізді ұлы бабаларымыздың аруағы қолдасын!

ОБРАЩЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
И ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И. КАРИМОВА
К НАРОДАМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН*

Туркестан, 24 июня 1992 года

Дорогие братья и сестры!

Глубокой болью и тревогой отзывается в сердцах народов Казахстана и Узбекистана чрезвычайное событие в вашей республике. У нас растет чувство скорби и горечи после каждого сообщения о трагическом противостоянии близких по крови и духу людей, невозполнимых человеческих жертвах на земле Таджикистана.

В этот крайне трудный час мы обращаемся с призывом одуматься, остановиться, прекратить братоубийственное кровопролитие прежде всего к тем, кто ослеплен нетерпимостью, кого захлестнули эмоции. Каждый безрассудный шаг сегодня ведет к краю пропасти, из которой, как показывает горький опыт не только древней истории, будет выбираться очень сложно и долго. Мы полагаем, что еще не поздно представителям противоборствующих сторон, лидерам общественных движений, религиозным деятелям, руководителям республики прийти к разумному компромиссу и за столом переговоров найти пути выхода из кризиса.

Мы обращаемся ко всем жителям Таджикистана с уверенностью, что вы найдете силы и мужество, проявите добрую волю и выдержку, чтобы восстановить мир и спокойствие на своей древней и прекрасной земле. Вы можете рассчитывать на братскую поддержку народов Казахстана и Узбекистана, на их готовность не только словом, но и делом укреплять сотрудничество, дружбу и добрососедство в нашем регионе.

Только стабильность и национальное согласие, слаженная и дружная работа помогут вам выйти на дорогу процветания суверенного Таджикистана, богатой и достойной жизни всех его граждан, счастливого будущего детей.

Да помогут вам в этом многовековая мудрость предков, добрые национальные традиции, высокая духовность!

* Газета "Казахстанская правда", 26 июня 1992 года.

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с командным составом частей и соединений, дислоцирующихся на территории республики "Армия не останется наедине с проблемами" <i>Алма-Ата, 10 января 1992 года</i>	5
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с командующим объединенными Вооруженными Силами СНГ Е. И. Шапошниковым "Позиция Казахстана неизменна" <i>Алма-Ата, 12 января 1992 года</i>	6
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына үндеуі <i>Алматы, 14 қаңтар 1992 жыл</i>	7
Обращение Президента Н. А. Назарбаева к народу Казахстана <i>Алма-Ата, 14 января 1992 года</i>	10
О чем говорил Президент <i>Алма-Ата, январь 1992 год</i>	13
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на XV (внеочередном) съезде потребительской кооперации Республики Казахстан "Не потерять то, что имеем" <i>Алма-Ата, 18 января 1992 года</i>	14

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с представителями агропромышленного комплекса "Кто накормит народ? Новый собственник – убеждено большинство работников агрокомплекса Казахстана" <i>Алма-Ата, 24 января 1992 года</i>	15
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Давос қаласында Бүкіл дүниежүзілік экономикалық Форумда сөйлеген сөзі "Тәуелсіз Қазақстан саясатының негізгі бағыты" <i>Давос, 1 ақпан 1992 жыл</i>	18
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с руководством МВФ и Всемирного банка "Главный экзамен на экономическую зрелость" <i>Давос, 1 февраля 1992 год</i>	20
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева венгерской газете "Непсабадшаг" "Взаимоотношения будут урегулированы" <i>Февраль 1992 год</i>	28
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевпен "Егеменді Қазақстан" газетінің бас редакторы Шерхан Мұртазаның сұхбаты "Мен Әбілқайыр емеспін!" <i>Алматы, 14 ақпан 1992 жыл</i>	30
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева индийским журналистам <i>Дели, 22 февраля 1992 года</i>	35
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Таудағы Қарабақ оқиғасына байланысты мәлімдемесі <i>Алматы, 5 наурыз 1992 жыл</i>	37
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Республика әйелдерін 8-наурыз Халықаралық әйелдер күнімен құттықтауы "Мереке құтты болсын!" <i>Алматы, 7 наурыз 1992 жыл</i>	39

Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева женщинам республики "ЖЕНЩИНАМ КАЗАХСТАНА" <i>Алма-Ата, 7 марта 1992 года</i>	40
Нұрсултан Назарбаевтың ғылыми мақаласы "Империялық одақтан – тәуелсіз мемлекеттер достастығына" <i>Алматы, 10 наурыз 1992 жыл</i>	41
Научная статья Нурсултана Назарбаева "От имперского союза к Содружеству Независимых Государств" <i>Алма-Ата, 10 марта 1992 года</i>	55
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с главами администраций областей и городов республиканского подчинения <i>Алма-Ата, 11 марта 1992 года</i>	68
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Орта Азия мен Қазақстан биржалары қауымдастығының мәжілісіне қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, 13 наурыз 1992 жыл</i>	70
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам заседания ассоциации бирж Средней Азии и Казахстана <i>Алма-Ата, 13 марта 1992 года</i>	71
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам второго съезда немцев Содружества Независимых Государств <i>Алма-Ата, 19 марта 1992 года</i>	72
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Дойче Альгемайне Цайтунг" "Мы бы хотели, чтобы немцы остались в Казахстане" <i>Алма-Ата, 19 марта 1992 года</i>	74
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ұлыстың ұлы күні Наурыз мерекесімен Қазақстан халқын құттықтауы <i>Алматы, 21 наурыз 1992 жыл</i>	76

Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с возрожденным праздником Наурыз мейрамы "С Великим праздником народа!" <i>Алма-Ата, 21 марта 1992 года</i>	78
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с рабочими города Алма-Аты <i>Алма-Ата, 8 апреля 1992 года</i>	80
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың жергілікті әкімдердің семинар-кеңесінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 10 сәуір 1992 жыл</i>	81
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на семинаре-совещании глав городских и районных администраций республики "Местным администрациям – стратегию действий" <i>Алма-Ата, 10 апреля 1992 года</i>	94
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Газете "Известия" "Самое страшное – люди привыкают убивать людей" <i>Апрель, 1992 год</i>	99
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Студент көктемi" республикалық фестиваліне қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, 14 сәуір 1992 жыл</i>	116
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам республиканского фестиваля "Студенческая весна" <i>Алма-Ата, 14 апреля 1992 года</i>	107
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на Высшем экономическом совете "Мы пойдем своим курсом. Но скажут ли ученые – каким?" <i>Алма-Ата, апрель, 1992 года</i>	108

Экспресс-интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Казахстанская правда" Урочище Нуркам, Кербулакский район, <i>Талды-Курганская область, 18 апреля 1992 года</i>	110
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева итальянской газете "Ля Stampa" "Назарбаев в Риме и в мире" <i>Апрель, 1992 года</i>	112
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Бішкекте Орта Азия мемлекеттерінің басшыларымен кездесуінде сөйлеген сөзі <i>Бішкек, 23 сәуір 1992 жыл</i>	113
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на совещании глав государств Средней Азии и Казахстана <i>Бишкек, 23 апреля 1992 года</i>	115
Из интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева американской газете "Крисчен сайенс монитор" <i>Алма-Ата, 27 апреля 1992 года</i>	116
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Независимая газета" тілшісі А. Гагуамен сұхбаты <i>Алматы, 6 мамыр 1992 жыл</i>	118
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева корреспонденту "Независимой газеты" "Любые пограничные претензии сегодня – это неминуемое кровопролитие" <i>6 мая 1992 года</i>	131
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с послом США при СБСЕ Дж. Мареска "СБСЕ отвечает интересам Казахстана" <i>Алма-Ата, 6 мая 1992 года</i>	143

Из интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева американской газете "Вашингтон пост" "Ядерный диалог: последнее слово не сказано" <i>Алма-Ата</i>	144
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева ветеранам Великой Отечественной войны <i>Алма-Ата, 8 мая 1992 года</i>	145
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с руководящим составом Министерства обороны, внутренних дел и Комитета государственной безопасности республики <i>Алма-Ата, 8 мая 1992 года</i>	146
Н. Ә. Назарбаев: "Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы" <i>Алматы, 16 мамыр 1992 жыл</i>	147
Н. А. Назарбаев: "Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства" <i>Алма-Ата, 16 мая 1992 года</i>	178
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Известия" "Н. Назарбаев едет в США" <i>Алма-Ата, 16 мая 1992 года</i>	208
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева во время официального визита в США <i>Вашингтон, 19 мая 1992 года</i>	210
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың АҚШ-қа ресми сапары кезінде сөйлеген сөзі <i>Вашингтон, 20 мамыр 1992 жыл</i>	212

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева во время официального визита в США "Визит Президента Казахстана в США: Первые итоги обнадеживают" <i>Вашингтон, 20–21 мая 1992 года</i>	214
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың АҚШ-қа ресми сапары кезінде баспасөз конференциясында сөйлеген сөзі <i>Нью-Йорк, 22 мамыр 1992 жыл</i>	219
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева во время официального визита в США "Визит Президента Казахстана в США" <i>Нью-Йорк, 22 мая 1992 года</i>	221
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева корреспонденту ТАСС – КазТАГ перед отлетом из США на родину "Поездка оправдала надежды" <i>Нью-Йорк, 24 мая 1992 года</i>	230
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече в Москве "...И первый день в Москве" <i>Москва, 24 мая 1992 года</i>	234
Из интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Известия" "Нам есть что сказать народу Казахстана" <i>Москва, 24 мая 1992 года</i>	235
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на церемонии подписания Договора о дружбе, сотрудничестве и взаимопомощи между Казахстаном и Российской Федерацией "Договор между Казахстаном и Россией подписан" <i>Москва, 25 мая 1992 года</i>	238

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев, возвращаясь из США, дал интервью в самолете группе журналистов <i>Вашингтон-Нью-Йорк-Алма-Ата, 24 мая 1992 года</i>	241
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасы Конституциясының жобасы туралы Жоғарғы Кеңес сессиясындағы баяндамасы <i>Алматы, 1 маусым 1992 жыл</i>	245
Доклад Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на сессии Верховного Совета о проекте Конституции Республики Казахстан <i>Алма-Ата, 1 июня 1992 года</i>	258
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың алғашқы Қазақстан Республикасының рәміздері қабылданған Жоғарғы Кеңестің VIII сессиясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 7 маусым 1992 жыл</i>	271
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с группой казахстанских писателей <i>Алма-Ата, 15 июня 1992 года</i>	274
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с делегацией Организации Объединенных Наций <i>Алма-Ата, 16 июня 1992 года</i>	275
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Егеменді Қазақстан" және "Казахстанская правда" газеттеріне берген сұхбаты "Менің сенетінім – жақсылық, менің сенетінім – болашақ" <i>Алматы, 19 маусым 1992 жыл</i>	276
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Егеменді Қазақстан" и "Казахстанская правда" "Я верю в лучшее будущее" <i>Алма-Ата, 19 июня 1992 года</i>	297

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан кәсіпкерлері форумында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 20 маусым 1992 жыл</i>	310
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на первом форуме предпринимателей республики "Работать ради процветания суверенного государства" <i>Алма-Ата, 20 июня 1992 года</i>	317
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Өзбекстан Президенті И. Ә. Каримовпен Түркістанда екі ел арасындағы Достық, ынтымақтастық және өзара жәрдем туралы Шарт қабылдаған кезінде сөйлеген сөзі <i>Түркістан, 24 маусым 1992 жыл</i>	324
Обращение Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева и Президента Республики Узбекистан И. А. Каримова к народам Республики Таджикистан <i>Туркестан, 24 июня 1992 года</i>	326

ISBN 9965-642-28-1

9 789965 642289

Нұрсұлтан Назарбаев

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

III том

Кітаптың шығуына жауаптылар

А. Жолдасбекова,

Н. Шаймердинова, Р. Әлімбаев, Д. Қауменов

Көркемдеуші редакторы

Б. Жапаров

Дизайнері

А. Байзакова

Техникалық редакторы

С. Жапарова

Корректорлары

А. Елешева, Б. Шаяхметова

ИБ№018

Басуға 11.10. 2009 қол қойылды. Пішімі 70x100/16. Офсеттік басылым.

Қағазы офсеттік. Баспа табағы 21,0. Шартты баспа табағы 27,0.

Шартты бояулы беттаңбасы 22,75. Есетік баспа табағы 26,5.

Таралымы 2000 дана. Тапсырыс №-233

ЖШС "Жедел басу баспаханасында" басылды,
050030, Алматы қаласы, Красногорская көшесі, 71.